

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**SOSYAL SERMAYE İLE KALKINMA İLİŞKİSİ:
ULUSAL VE BÖLGESEL DÜZEYDE MUKAYESELİ ANALİZ**

DOKTORA TEZİ

Derya Nur TÜRKSEVEN

Enstitü Anabilim Dalı : İktisat

Tez Danışmanı: Prof. Dr. M. Kemal AYDIN

ARALIK – 2020

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**SOSYAL SERMAYE İLE KALKINMA İLİŞKİSİ:
ULUSAL VE BÖLGESEL DÜZEYDE MUKAYESELİ ANALİZ**

DOKTORA TEZİ

Derya Nur TÜRKSEVEN

Enstitü Anabilim Dalı : İktisat

**“Bu tez sınavı 11/12/2020 tarihinde online olarak yapılmış olup aşağıda isimleri bulunan
jüri üyeleri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.”**

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ
Prof. Dr. M. Kemal AYDIN	BAŞARILI
Prof. Dr. Ekrem GÜL	BAŞARILI
Prof. Dr. Şuayip ÇALIŞ	BAŞARILI
Prof. Dr. Yusuf BAYRAKTUTAN	BAŞARILI
Prof. Dr. Ayhan ORHAN	BAŞARILI

ÖNSÖZ

Doktora öğrenimim ve tez çalışması sürecimin her adımında sabırla kıymetli desteğini, bilgi ve tecrübesini hiç esirgemedi çalışmalarıma yaptığı katkılarından dolayı değerli hocam ve tez danışmanım Prof. Dr. M. Kemal AYDIN'a içten teşekkürlerimi sunarım. Doktora öğrenimim ve tezimin ampirik bölümünde bilgi ve tecrübeleri ile her daim destek olan kıymetli hocam Prof. Dr. Aziz KUTLAR'a da içten teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım. Ayrıca doktora öğrenim sürecinde bana emeği geçmiş tüm bölüm hocalarıma ve asistan arkadaşlarıma ayrı ayrı teşekkür ederim.

Hayatım boyunca maddi-manevi her türlü desteğini benden esirgemeyen babam Talip Dursun TÜRKSEVEN, annem Fatma TÜRKSEVEN, ablam Saide DEMİREL, abilerim Mehmet TÜRKSEVEN ve Abdullah TÜRKSEVEN'e en içten teşekkürlerimi sunarım.

Derya Nur TÜRKSEVEN

11.12.2020

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	iv
TABLO LİSTESİ.....	v
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	ix
ÖZET.....	x
ABSTRACT	xi
GİRİŞ.....	1
BÖLÜM I: BÜYÜME, KALKINMA, BÖLGESEL KALKINMA KAVRAMLARI ETRAFINDA GELİŞTİRİLMİŞ TEORİK YAKLAŞIMLARIN TARİHSEL VE SEMANTİK BİR ANALİZİ	9
1.1. Birinci Dönem: 18. Yüzyılın İkinci Yarısından İkinci Dünya Savaşı'na.....	10
1.2. İkinci dönem: II. Dünya Savaşı – 1970 Arası	24
1.3. Üçüncü Dönem: 1970'ten Günümüze	46
1.4. Sosyal Sermayenin İktisat Bilimi Açısından Tarihsel Gelişimi	71
BÖLÜM II: SOSYAL SERMAYE TEORİSİ VE BÖLGESEL EKONOMİK KALKINMA İÇİN ÖNEMİ	83
2.1. Sosyal Sermaye: Kavramsal Çerçeve	85
2.2. Sosyal Sermaye Türleri	95
2.3. Sosyal Sermayenin Unsurları	99
2.3.1. Sosyal Ağlar	100
2.3.2. Normlar	103
2.3.3. Güven	105
2.4. Sosyal Sermayenin Kaynakları	110
2.4.1. Aile.....	111
2.4.2. Sivil Toplum Örgütleri.....	111

2.4.3. Kamu Kesimi	112
2.4.4. Kitle İletişim Araçları	113
2.4.5. Beşeri Sermaye	114
2.4.6. Gelir Dağılımı	115
2.4.7. Hukuki Yapı.....	115
2.4.8. Din.....	116
2.5. Sosyal Sermaye - Kalkınma İlişkisi	116
2.5.1. Sosyal Sermayenin Kalkınma Üzerinde Pozitif Etkisi	120
2.5.2. Sosyal Sermayenin Kalkınma Üzerinde Negatif Etkisi	122
2.6. Sosyal Sermaye - Bölgesel İktisadi Kalkınma İlişkisi	124
2.7. Sosyal Sermayenin Ölçüm Sorunu.....	127
2.8. Türkiye’de Sosyal Sermaye.....	133
BÖLÜM III: SOSYAL SERMAYE VE İKTİSADİ BÖLGESEL KALKINMA ANALİZİ	136
3.1. Dünya Değerler Anketi	136
3.2. Yöntem	137
3.3. Lojistik Regresyon Analizi.....	139
3.3.1. İkili Lojistik Regresyon	142
3.3.2. Çok Terimli Lojistik Regresyon	144
3.3.3. Logit Modelde Katsayıların Yorumlanması	147
3.4. Literatür Taraması	147
3.4.1 Makro Yaklaşım:	148
3.4.2 Mezo (orta) Yaklaşım:	158
3.4.3 Mikro Yaklaşım:	171
3.5. Veri seti ve Analiz	175

3.5.1. Türkiye:	178
3.5.2. Ege bölgesi:	196
3.5.3. Doğu Marmara: (Eastern Marmara).....	202
3.5.4. Batı Marmara (Western Marmara).....	208
3.5.5. Kuzeydoğu Anadolu:	217
3.5.6. Batı Anadolu (Western Anatolia)	221
3.5.7. Ankara:	227
3.5.8. İstanbul:.....	237
3.5.9. Orta Anadolu'nun Doğusu (East Central Anatolia).....	248
3.5.10. Güneydoğu Anadolu (South Eastern Anatolia)	253
3.5.11. Doğu Karadeniz (Eastern Black Sea)	256
3.5.12. Akdeniz (Mediterranean).....	259
3.5.13. Bölge Adı Belirtilmemiş Olan Anketler	261
3.5.14. Ampirik Bulgular.....	273
3.5.15. Ampirik Bulguların Yorumlanması.....	292
SONUÇ	299
KAYNAKÇA.....	305
ÖZGEÇMİŞ	326

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AR-GE	: Araştırma ve Geliştirme
KOBİ	: Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler
EU	: European Union
EVS	: Europe Value Survey
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
İBBS	: Türkiye İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması
KBGSYİH	: Kişi Başına Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
KOSGEB	: Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı
LR	: Likelihood Ratio
NUTS	: Nomenclature of Territorial Units for Statistics
OECD	: Organisation for Economic Co-operation and Development
OPEC	: Organization of the Petroleum Exporting Countries
SARAR	: Spatial Autoregressive Model With Autoregressive Disturbances
SDEM	: Spatial Durbin Error Model
STK	: Sivil Toplum Kuruluşları
SUR	: Seemingly Unrelated Regressions
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TFV	: Toplam Faktör Verimliliği
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
TV	: Televizyon
UNDP	: United Nations Development Programme
WDI	: World Development Indicators
WVS	: World Value Survey

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Dünya Değerler Anketleri ve Tarihleri	176
Tablo 2: Analizde Kullanılan Değişken Listesi ve Model Grupları	176
Tablo 3: Türkiye İçin Bağımlı Değişken	178
Tablo 4: Türkiye Model 1 Bağımsız Değişkenler	179
Tablo 5: Türkiye Model 1 Uyum Bilgisi	179
Tablo 6: Türkiye Model 1 Multinomial Lojistik Regresyon Tahmini.....	180
Tablo 7: Türkiye Model 2 Bağımsız Değişkenler	183
Tablo 8: Türkiye Model 2 Uyum Bilgisi	184
Tablo 9: Türkiye Model 2 Multinomial Lojistik Regresyon Tahmini.....	185
Tablo 10: Türkiye Model 3 Bağımsız Değişkenler	188
Tablo 11: Türkiye Model 3 Uyum Bilgisi	189
Tablo 12: Türkiye Model 3 Multinomial Lojistik Regresyon Tahmini.....	189
Tablo 13: Türkiye Model 4 Bağımsız Değişkenler	192
Tablo 14: Türkiye Model 4 Uyum Bilgisi	193
Tablo 15: Türkiye Model 4 Multinomial Lojistik Regresyon Tahmini.....	193
Tablo 16: Ege İçin Bağımlı Değişken	196
Tablo 17: Ege Model 1 Bağımsız Değişkenler.....	196
Tablo 18: Ege Model 1 Uyum Bilgisi	197
Tablo 19: Ege Model 1 Multinomial Lojistik Regresyon Tahmini	197
Tablo 20: Ege Model 4 Bağımsız Değişkenler.....	199
Tablo 21: Ege Model 4 Uyum Bilgisi	200
Tablo 22: Ege Model 4 Multinomial Lojistik Regresyon Tahmini	200
Tablo 23: Doğu Marmara İçin Bağımlı Değişken	202
Tablo 24: Doğu Marmara Model 1 Bağımsız Değişkenler	203
Tablo 25: Doğu Marmara Model 1 Uyum Bilgisi	204
Tablo 26: Doğu Marmara Model 1 Multinomial Lojistik Regresyon Tahmini.....	204
Tablo 27: Doğu Marmara Model 3 Bağımsız Değişkenler	206
Tablo 28: Doğu Marmara Model 3 Model Uyum Bilgisi.....	206
Tablo 29: Doğu Marmara Model 3 Multinomial Lojistik Regresyon Tahmini.....	207
Tablo 30: Batı Marmara İçin Bağımlı Değişken	208
Tablo 31: Batı Marmara Model 2 Bağımsız Değişken İstatistikleri.....	209
Tablo 32: Batı Marmara Model 2 İçin Model Uyum Bilgisi.....	209

Tablo 33: Batı Marmara Model 2 İçin Multinomial Lojistik Regresyon Tahmini.....	210
Tablo 34: Batı Marmara Model 3 Bağımsız Değişken İstatistikleri.....	211
Tablo 35: Batı Marmara Model 3 İçin Model Uyum Bilgisi.....	212
Tablo 36: Batı Marmara Model 3 Multinomial Lojistik Regresyon Tahmini.....	212
Tablo 37: Batı Marmara Model 4 Bağımsız Değişken İstatistikleri.....	215
Tablo 38: Batı Marmara Model 4 İçin Uyum Bilgisi	215
Tablo 39: Batı Marmara Model 4 İçin Multinomial Lojistik Regresyon Tahmini....	216
Tablo 40: Kuzeydoğu Anadolu İçin Bağımlı Değişken	218
Tablo 41: Kuzeydoğu Anadolu Model 1 Bağımsız Değişkenler.....	218
Tablo 42: Kuzeydoğu Anadolu Model 1 Uyum Bilgisi	219
Tablo 43: Kuzeydoğu Anadolu Model 1 Multinomial Lojistik Regresyon Tahmini	219
Tablo 44: Batı Anadolu İçin Bağımlı Değişken	221
Tablo 45: Batı Anadolu Model 1 Bağımsız Değişkenler	221
Tablo 46: Batı Anadolu Model 1 Uyum Bilgisi	222
Tablo 47: Batı Anadolu Model 1 İçin Multinomial Lojistik Regresyon Tahmini.....	222
Tablo 48: Batı Anadolu Model 2 Bağımsız Değişkenler	223
Tablo 49: Batı Anadolu Model 2 Uyum Bilgisi	224
Tablo 50: Batı Anadolu Model 2 İçin Multinomial Lojistik Regresyon Tahmini.....	224
Tablo 51: Batı Anadolu Model 4 Bağımsız Değişkenler	225
Tablo 52: Batı Anadolu Model 4 Uyum Bilgisi	226
Tablo 53: Batı Anadolu Model 4 İçin Multinomial Lojistik Regresyon Tahmini.....	226
Tablo 54: Ankara İçin Bağımlı Değişken.....	227
Tablo 55: Ankara Model 1 Bağımsız Değişkenler	228
Tablo 56: Ankara Model 1 Uyum Bilgisi.....	228
Tablo 57: Ankara Model 1 İçin Multinomial Lojistik Regresyon Tahmini	229
Tablo 58: Ankara Model 2 Bağımsız Değişkenler	230
Tablo 59: Ankara Model 2 Uyum Bilgisi.....	231
Tablo 60: Ankara Model 2 İçin Multinomial Lojistik Regresyon Tahmini	231
Tablo 61: Ankara Model 4 Bağımsız Değişkenler	234
Tablo 62: Ankara Model 4 Uyum Bilgisi.....	234
Tablo 63: Ankara Model 4 İçin Multinomial Lojistik Regresyon Tahmini	235
Tablo 64: İstanbul İçin Bağımlı Değişken.....	237
Tablo 65: İstanbul Model 1 Bağımsız Değişkenler	238
Tablo 66: İstanbul Model 1 Uyum Bilgisi.....	238

Tablo 67: İstanbul Model 1 İçin Multinomial Lojistik Regresyon Tahmini	239
Tablo 68: İstanbul Model 2 Bağımsız Değişkenler	241
Tablo 69: İstanbul Model 2 Uyum Bilgisi.....	241
Tablo 70: İstanbul Model 2 İçin Multinomial Lojistik Regresyon Tahmini	242
Tablo 71: İstanbul Model 3 Bağımsız Değişkenler	244
Tablo 72: İstanbul Model 3 Uyum Bilgisi.....	244
Tablo 73: İstanbul Model 3 İçin Multinomial Lojistik Regresyon Tahmini	245
Tablo 74: İstanbul Model 4 Bağımsız Değişkenler	246
Tablo 75: İstanbul Model 4 Uyum Bilgisi.....	246
Tablo 76: İstanbul Model 4 İçin Multinomial Lojistik Regresyon Tahmini	247
Tablo 77: Orta Anadolu'nun Doğusu İçin Bağımlı Değişken	248
Tablo 78: Orta Anadolu'nun Doğusu Model 2 Bağımsız Değişkenler	249
Tablo 79: Orta Anadolu'nun Doğusu Model 2 Uyum Bilgisi	249
Tablo 80: Orta Anadolu'nun Doğusu Model 2 İçin Multinomial Lojistik Regresyon Tahmini.....	250
Tablo 81: Orta Anadolu'nun Doğusu Model 3 Bağımsız Değişkenler	251
Tablo 82: Orta Anadolu'nun Doğusu Model 3 Uyum Bilgisi	252
Tablo 83: Orta Anadolu'nun Doğusu Model 3 Multinomial Lojistik Regresyon Tahmini.....	252
Tablo 84: Güneydoğu Anadolu İçin Bağımlı Değişken	253
Tablo 85: Güneydoğu Anadolu 2. Model Bağımsız Değişkenler	254
Tablo 86: Güneydoğu Anadolu Model 2 Uyum Bilgisi.	255
Tablo 87: Güney Doğu Anadolu Model 2 İçin Multinomial Lojistik Regresyon Tahmini.....	255
Tablo 88: Doğu Karadeniz İçin Bağımlı Değişken	256
Tablo 89: Doğu Karadeniz Model 3 Bağımsız Değişkenler.....	257
Tablo 90: Doğu Karadeniz Model 3 Uyum Bilgisi	257
Tablo 91: Doğu Karadeniz Model 3 İçin Multinomial Lojistik Regresyon Tahmini	258
Tablo 92: Akdeniz Bölgesi İçin Bağımlı Değişken.....	259
Tablo 93: Akdeniz Model 3 Bağımsız Değişkenler	259
Tablo 94: Akdeniz Model 3 İçin Uyum Bilgisi.....	260
Tablo 95: Akdeniz Model 3 İçin Multinomial Lojistik Regresyon Tahmini	260
Tablo 96: Adsız Anketler İçin Bağımlı Değişken	261
Tablo 97: Adsız anketler Model 1 Bağımsız Değişkenler.....	262
Tablo 98: Adsız anketler Model 1 Uyum Bilgisi	262

Tablo 99: Adsız anketler Model 1 İçin Multinomial Lojistik Regresyon Tahmini...	263
Tablo 100: Adsız Anketler Model 2 Bağımsız Değişkenler.....	265
Tablo 101: Adsız Anketler Model 2 İçin Uyum Bilgisi	265
Tablo 102: Adsız Anketler Model 2 İçin Multinomial Lojistik Regresyon Tahmini	266
Tablo 103: Adsız Anketler Model 3 Bağımsız Değişkenler.....	267
Tablo 104: Adsız Anketler Model 3 Uyum Bilgisi	268
Tablo 105: Adsız Anketler Model 3 İçin Multinomial Lojistik Regresyon Tahmini	268
Tablo 106: Adsız Anketler Model 4 Bağımsız Değişkenler.....	270
Tablo 107: Adsız Anketler Model 4 Uyum Bilgisi	271
Tablo 108: Adsız Anketler Model 4 İçin Multinomial Lojistik Regresyon Tahmini	271

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Kuruluş Yeri Teorilerinde Mekânsal Görünüm.....	23
Şekil 2: Makro ve Mikro Düzeyde Sosyal Sermaye	98
Şekil 3: Sosyal Sermaye Boyutları Arasındaki İlişkiler ve Göstergeler	130
Şekil 4: İç çe Geçmiş ve Etkileşimli Bir Sosyal Sermaye Hiyerarşisi	131
Şekil 5: Sosyal Sermaye Göstergeleri	132
Şekil 6: Genel Güven ile Kalkınma Göstergeleri Arasında Bulunan İlişki	293

Sakarya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Özeti

Yüksek Lisans	☐	Doktora	☒	
Tezin Başlığı: Sosyal Sermaye ile Kalkınma İlişkisi: Ulusal ve Bölgesel Düzeyde Mukayeseli Analiz				
Tezin Yazarı: Derya Nur TÜRKSEVEN Danışman: Prof. Dr. M. Kemal AYDIN				
Kabul Tarihi: 11. 12. 2020		Sayfa Sayısı: xi+326		
Anabilim Dalı: İktisat				
Bu araştırmada sosyal sermaye ile kalkınma arasındaki ilişkinin kalkınmayı destekleyici yönde olup olmadığı ulusal ve bölgesel düzeyde araştırılmıştır. Buna ilaveten sosyal sermaye değişkenlerinin ulusal ve bölgesel düzeyde birbirine benzer eğilimler sergileyip sergilemediğinin ortaya koyulması için karşılaştırmalı analizler yapılmıştır. Çalışmanın temel amacı sosyal sermayenin kalkınma ile olan ilişkisinin ulusal ve bölgesel düzeyde belirlenmesinin yanı sıra ulusal ve bölgesel düzeyde sosyal sermaye açısından ilişkisel benzerliklerinin ve farklılıklarının ortaya koyulmasıdır. Bu ilişkiyi ortaya koymak amacıyla uluslararası çapta araştırma yapan Dünya Değerler Araştırması veri tabanından Türkiye örneklemine ait veri setleri elde edilerek Stata 16 programı ile analize uygun hale getirilmiş, 1991-2014 döneminde var olan mevcut ilişki multinominal lojistik regresyon modeli ile ulusal ve bölgesel seviyede analiz edilmiştir. Dünya Değerler Araştırması Türkiye veri setleri Türkiye İstatistik Kurumu desteği ile Bahçeşehir Üniversitesi koordinatörlüğünde yürütülen anket araştırması ile elde edilmiştir. Anketlerin önemli bir kısmının uygulama bölgesi belli değildir. Ayrıca uygulama bölgesi raporlanmış olan anketler için ise resmi bölgesel sınıflandırmaya dikkat edilmediği belirlenmiştir. Bu nedenle bu çalışmada alt bölge tanımlamaları anketlerin uygulandığı il ve bölgeler dikkate alınarak yapılmıştır. Bu bağlamda Dünya Değerler anketlerinin uygulanma mekânları dikkate alınarak 12 alt bölge belirlenmiştir. Bu sınıflandırmaya uygun olarak bölgesel ve ulusal seviyede yapılan analizin bulgularına göre genel güven şeklinde ele alınan sosyal sermaye seviyesi çok düşük ve kalkınma ile negatif ilişkilidir. Kurumsal güven şeklinde ele alınan sosyal sermaye alt bölgeler arasında ve ulusal-bölgesel karşılaştırmalarda hem benzerlikler hem de farklılıklar göstermektedir. Elde edilen bulgulara göre sosyal sermaye Türkiye ve alt bölgeleri için ekonomik kalkınmaya pozitif katkı sağlayabilecek bir politika aracı olarak kullanıma uygun bir özellik sergilemektedir.				
Anahtar Kelimeler: Sosyal Sermaye, Genel Güven, Kurumsal Güven, Kalkınma, Bölgesel Ekonomik Kalkınma, Multinominal Lojistik Regresyon				

Sakarya University
Institute of Social Sciences Abstract of Thesis

Master Degree	☐	Ph.D.	☒	
Title of Thesis: The Relationship Between Social Capital and Development: Comparative Analysis at National and Regional Level				
Author of Thesis: Derya Nur TÜRKSEVEN		Supervisor: Prof. Dr. M. Kemal AYDIN		
Accepted Date: 11. 12. 2020		Number of Pages: xi+326		
Department: Economics				
This research aims to find out whether the relationship between the social capital and the development supports economic progress in a supportive direction on a regional and national level. In addition to that, comparative analyzes have been conducted to reveal whether social capital variables display similar trends at national and regional levels. The main purpose of the study is to determine the relation of social capital with development at national and regional level as well as to reveal the relational similarities and differences in terms of social capital at national and regional level. To this aim, datasets related to Turkey case obtained from the World Values Research Database were studied and, through Stata 16 program, the current relationship in 1991-2014 period was analyzed with the help of multinominal logistics regression modal. The data was obtained through a field work on a national level and was analyzed in Bahçeşehir University with support of Turkish Statistical Institute. As the data isn't classified on a regional level, the classification here is based on the cities and districts where the survey was conducted. In this respect, 12 subregions were set in accordance with the fields of the Surveys of World Value. The findings reveal that the current social capital level defined in terms of general trust is very low. Social Capital defined as institutional trust have some similarities and differences among sub-nations and on regional-national comparison. It is clear to see with the findings obtained that the social capital has the potential to be used in a way to positively contribute to the economic progress within Turkey and its sub-nations.				
Keywords: Social Capital, General Trust, Institutional Trust, Economic Development, Regional Economic Development, Multinominal Logistics Regression				

GİRİŞ

İktisadi büyüme ve kalkınmanın temel araştırma sorularından birisi “neden bazı ülkeler zengin iken bazı ülkeler yoksuldur?” şeklindedir (Jones 2001:1). Bölgesel bilim açısından bu soru “neden bazı bölgeler zengin iken diğerleri yoksuldur?” şeklinde ele alınmaktadır. Bölgeler arasındaki farklılıklar, bölgelerin sahip olduğu ekonomik, sosyal ya da fiziki unsurlarından kaynaklanabilmektedir. Günümüzde bölgesel ekonomik kalkınma üzerine yapılan araştırmalarda genellikle fiziksel unsurlar, doğal kaynaklar, beşeri unsurlar, çevresel faktörler, demografik yapılar, şehircilik ve planlama çalışmaları, ekonomik gelişimi, tarihi, kültürü, edebiyatı ve sosyal değerleri gibi faktörler dikkate alınmaktadır (Gündüz 2006:2). Yirminci yüzyıla kadar bireysel kararları ve psikolojik unsurları iktisat dışı kabul eden iktisat bilimi hem sosyal hem de pozitif bir bilim olarak bu unsurları yakın zamanda birer değişken olarak kabul etmeye başlamıştır. Bu bağlamda, günümüzde bireysel ve toplumsal olarak mutluluk ve refahı artırma amacı taşıyan iktisat biliminin kapsamına sosyal sermaye de dâhil edilmiştir. (Neyse ve Exadaktylos 2014:415).

Araştırmanın konusu

İnsanların nihai amaçları mutluluk ve refahlarını maksimum seviyeye taşımaktır. Bireyin mutluluk ve refahını arttıran şeyler aynı zamanda toplumun da mutluluk ve refahını arttıran şeylerdir. Dolayısı ile sosyal sermaye birey ve toplumu aynı amaç etrafında birleştiren bir kavram olarak belirmektedir. Sosyal sermaye insanı hem ekonomik bir birey olarak hem de psikolojisi olan, manası olan bir “sosyal varlık” şeklinde ele almaktadır. İnsanın bu sosyal yanı dayanışma, kardeşlik, cömertlik, güven duyma gibi bir takım değerlerin ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Bu değerler sadece bireysel huzur ve mutluluk için değil aynı zamanda toplumsal uyum ve refaha da katkı sağlayan sosyal sermaye unsurları olarak ifade edilmektedir (Kitapçı 2017:7). Sosyal sermaye kavramı teorik olarak “ilişkiler önemlidir” önermesine dayanmaktadır. Çünkü insanlar gerçek yaşamda kendi başlarına başaramayacakları işleri kurdukları ilişki ağları sayesinde gerçekleştirme imkânı bulabilmektedirler. Bu minvalde, kurulan ilişki ağları sosyal sermaye olarak değerlendirilmektedir. Sonuç olarak, insan ne kadar çok insan tanıyor ve onlarla ne kadar çok ortak nokta paylaşıyor ise sosyal sermaye bakımından da o kadar zengin kabul edilmektedir (Field 2008:1).

Günümüzde kalkınma olgusu sosyal bir değişim süreci olarak algılanmakta ve bu değişim ve dönüşümün gerçekleşebilmesi için sosyolojik dinamiklerin önemi vurgulanmaktadır. Sosyolojik bir dinamik olarak sosyal sermayenin ekonomik aktiviteleri etkileme gücünün fark edilmesi ile iktisadi büyüme, kalkınma ve bölgesel ekonomik kalkınma bilim dalları çerçevesinde yoğun bir şekilde ele alınmaya başlamıştır (Aydın 2016:5).

Sosyal sermayenin ulusal ve bölgesel seviyede ekonomik kalkınma ile olan ilişkileri bu tez çalışmasının çıkış noktasını oluşturmaktadır. Bu bakış açısı ile genel manada sosyal sermaye bireysel ve kurumsal güven temelinde kurulan ilişkilerin ekonomik çerçevede incelenmesi şeklinde tanımlanabilmektedir (Karagül ve Masca 2005:37).

Araştırmanın Önemi

Sosyal sermaye odaklı literatüre kaynaklık eden üç temel isimden birisi olan Fukuyama, sosyal sermayeyi güven temelinde ele almış ve kavramı basitçe, bir grubun üyeleri arasında işbirliğine olanak sağlayan ve ortak olarak paylaşılan bir dizi gayri resmi değer ve normlar olarak tanımlamıştır (Fukuyama 1997:378). Yazar sosyal yaşamın önemli bir parçası olan ekonomik faaliyetlerin, toplumu şekillendiren çeşitli normlar, kurallar, ahlaki yükümlülükler ve çeşitli alışkanlıklar tarafından şekillendirildiğini ifade etmektedir. Fukuyama, bir ulusun hem rekabetçilik gücünü hem de refahını arttıran kültürel bir özelliğe dikkat çekmektedir; *güven*. Topumlarda kültürel bir özellik olarak kabul edilen “güven” sosyal sermayenin de temel bileşeni olarak kabul edilmektedir (Fukuyama 1995:7).

Literatüre kaynaklık eden ikinci isim *Coleman* sosyal sermaye olgusuna aile ve birey penceresinden bakmaktadır. Beşeri sermaye yaratımında sosyal sermayenin oynadığı role odaklanan yazar, sosyal sermaye ve beşeri sermayenin birbirini tamamlayıcı unsurlar olduğunun altını çizmektedir. Coleman, sosyal sermayeyi “olmadığı zaman tek başına başarılamayacak bazı hedeflere ulaşılmasını sağlayan sosyal organizasyonlar” şeklinde tanımlamaktadır. Yazar için sosyal sermaye, gönüllü sivil katılım organizasyonları yani sosyal bağlantılar, bu bağlantıların içerdiği normlar ve güven şeklindedir (Coleman 1990:304).

Literatürün üçüncü ismi Putnam’ın İtalya üzerine yaptığı (Making Democracy Work) başlıklı ünlü araştırması iktisadi açıdan ayrıca önem taşımaktadır. Çünkü bu çalışma

sonrasında sosyal sermaye olgusu iktisadi literatürde yoğun biçimde tartışılmaya başlamıştır. Putnam için sosyal sermaye gönüllü sivil katılım, normlar, değerler ve güven şeklindedir. Yazar araştırmasında bilhassa yurttaşlık bağları ve bu bağların hükümetin performansı ve bölgesel ekonomi üzerindeki etkilerine odaklanmıştır. Putnam'a göre bir toplumun karşılıklılık ve yardımlaşma normları ne kadar gelişmiş ise o toplumun sosyal sermayesi o kadar yüksek olacaktır. Buna bağlı olarak, bir bölgenin sosyal sermayesi ne kadar yüksek olursa o bölgelerin ekonomik ve yönetsel bakımdan gelişmişliği de o kadar ileri olacaktır (Putnam, Leonardi, ve Nonetti, 1993:167).

Sosyal sermaye araştırmaları arasında en çok atıf yapılan çalışmalardan biri Knack ve Keefer'e (1997) aittir. Çalışmada sosyal sermaye normlar, genel güven ve üyelikler şeklinde ele alınmıştır. Araştırmada, 29 piyasa ekonomisinden oluşan bir örneklem üzerinden sosyal sermayenin ekonomik büyüme ve yatırımlar ile olan ilişkisi incelenmiştir. Elde edilen sonuçlar Putnam'ın yatay ağ ilişkilerinin güven ve sivil normları güçlendirdiği yönündeki iddiasını desteklememiştir. Fakat bu çalışmada güven ve normlar şeklindeki sosyal sermayenin ekonomik aktiviteler üzerinde önemli etkisi olduğu gösterilmiştir (Knack ve Keefer, 1997:1284).

Benzer şekilde Hjerppe (1998) 27 ülke örneklemini üzerinden, güven seviyesi olarak tanımlanan sosyal sermaye ve Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) arasında pozitif korelasyon olduğunu göstermektedir (Hjerppe 1998:18–19). Bunu destekleyen bir diğer bulgu Whiteley (2000) tarafından ortaya koyulmuştur. Yazar, büyüme ve güven arasındaki ilişkiyi 34 ülke örneklemini üzerinden test etmiş ve güvenin ekonomik büyüme üzerinde en az beşeri sermaye kadar etkili olduğu sonucuna varmıştır (Whiteley 2000:455). Bunu destekleyen bir başka çalışma Grewe (2003) tarafından yapılmıştır. Araştırma örneklemini Amerika'nın Iowa eyaletindeki 98 adet kırsal kesim beldesinden oluşmaktadır. Bu örneklem üzerinde yapılan araştırma sosyal sermaye ve ekonomik kalkınma arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Elde edilen bulgulara göre güven şeklinde tanımlanan sosyal sermaye ekonomik kalkınmayı etkileyen birincil önemdeki değişkendir (Grewe 2003)

Kaldaru ve Parts (2005) kalkınma göstergesi olarak insani kalkınma indeksini kullanarak sosyal sermaye ile kalkınma arasındaki ilişkiyi 34 ülke örneklemini üzerinden

incelemiştir. Elde edilen bulgulara göre kalkınma üzerinde en büyük etkisi olan iki değişkenden birisi sosyal sermaye diğeri beşeri sermayedir (Kaldaru ve Parts 2005:38). Sabatini, İtalya üzerinde sosyal sermaye çalışmaları yapan önemli isimlerden biridir. Yazar sosyal sermayeyi (güçlü ve zayıf ağlar şeklinde) ilişki ağları olarak ele almıştır. Yazarın yaptığı çalışmalarda elde ettiği bulgulara göre, güçlü aile bağlarının ekonomik performans üzerinde negatif etkisi vardır. Buna karşın zayıf bağların ekonomik performans üzerinde ki etkisi pozitifdir. Ayrıca çalışma kapsamında ele alınan, gönüllü organizasyonlara üyelik şeklinde tanımlanan, birleştirici sosyal sermayenin de ekonomik performans üzerindeki etkisinin pozitif olduğu gösterilmiştir (Sabatini 2005:19, 2006:33).

Casey (2004), Putnam'ın (1993) İtalya üzerine yaptığı bölgesel seviyedeki çalışmasını İngiltere üzerinde test etmiştir. Benzer sonuçlar elde ederek ekonomik bakımdan gelişmiş olan bölgelerde cemiyet üyelikleri ve güven seviyelerinin de yüksek olduğunu göstermişlerdir. Öte yandan iktisadi cemiyetlere üyelik ile ekonomik büyüme arasında pozitif ilişki bulunamazken, sivil cemiyetlere üyelik ile ekonomik büyüme arasında pozitif ilişki bulunmuştur. Buna neden olarak da iktisadi cemiyetlerin dayanışma ve işbirliğinden yoksun olması ve dışlayıcı nitelik göstermesine işaret edilmiştir (Casey 2004:110–13).

Schneider, Plümper ve Baumann (2000), Putnam'ın (1993) hipotezini AB içerisinde 58 bölgede iktisadi bölge birimleri sınıflandırmasına göre ikinci düzeyde (İBBS2-NUTS2) düzeyinde test etmişlerdir. Yazarlar çalışmada kültürel değişkenlere oranla iktisadi değişkenlerin ekonomik büyümeyi çok daha iyi açıkladığını bulmuşlardır. Araştırmada sosyal sermaye göstergesi olarak alınan güven değişkeni ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki yönü negatif olarak bulunmuştur (Schneider, Plümper, ve Baumann, 2000: 314–15).

Beugelsdijk ve Schaik (2005) ekonomik büyüme bakımından bölgesel farklılıkları 54 Avrupa bölgesi örneklemini üzerinden NUTS1 düzeyinde ele almışlardır. Bu çalışma güven değişkeni ile ekonomik büyüme arasında negatif ilişki ortaya koyan bir diğer çalışmadır. Çalışma sonunda ulaşılan sonuca göre ağ ilişkilerinin yani dernek ve vakıf gibi organizasyonların yoğunluğu kadar, bunlara aktif katılımın sağlanmasının da

ekonomik büyüme üzerinde olumlu katkısı vardır (Beugelsdijk ve Schaik, 2005: 320–22).

Erselcan (2009), Sivas, Kayseri ve Yozgat illerinde imalat sanayiinde faaliyet gösteren KOBİ’lerin ekonomik performansı üzerinde sosyal sermayenin etkisini ölçmüştür. Güven seviyesinin düşük olduğuna işaret edilen çalışmada, sosyal sermaye yatırımı yaparak ortak faaliyetlerde bulunabilen firmaların rekabetçilik seviyelerini arttırabildiklerini tespit etmiştir (Erselcan, 2009: 319–26). Bir diğer çalışma Özcan (2011) tarafından 46 Avrupa ülkesi örneklemini üzerinde gerçekleştirilmiş ve sosyal sermaye, bilgiyi eyleme dönüştürebilme becerisi şeklinde tanımlanmıştır. Elde edilen bulgulara göre genel güven ile kalkınma arasında pozitif korelasyon olduğu doğrulanmıştır. Buna karşın kurumsal güvenin kalkınmaya pozitif etkisi vardır hipotezi doğrulanmamıştır (Özcan 2011:195–202). En yeni çalışmalardan biri olan Öztürk ve Gülbahar (2020) finans merkezlerini sosyal sermaye olgusu olarak ele almışlardır. Çalışmada sosyal sermaye, kurumsallaştığı için güven duygusu yaratabilen, güvene dayalı olarak da maliyetlerini aşağı çekerek bir işin yapılabilmesini olanaklı kılan ve firmaları daha rekabetçi hale getiren bir olgu şeklinde tanımlanmaktadır. Varılan sonuçlar risk sermayesi üretebilme kapasitesi olarak ele alınan sosyal sermayenin ekonomik kalkınmayı desteklediğini göstermektedir (Öztürk ve Gülbahar 2020:224).

Güven kavramının odağa alınmasının en önemli nedenlerinden birisi işbirliği yapmaya olanak tanınması bir diğeri ise işlem maliyetlerini düşürmesidir. Güven eksikliği belirsizlik ortamında fırsatçılığa yol açabilirken, güvenin tesis edildiği toplumlarda fırsatçılığa, kayırmaya fırsat verilmeyeceği için ekonomik yapı canlı kalmaya devam edecektir. Çünkü güvenin olmadığı ve belirsizliklerin var olduğu bir ortamda aktörler yeni ekonomik girişimlerde bulunmak istemeyecekleri gibi ortak iş yapmaya da yanaşmayacaklardır (Putnam 2000: 313). Güven unsuru literatürde kişisel güven, genel / sosyal güven ve kurumsal güven olmak üzere üçe ayrılarak sınıflandırılmaktadır. Dünya değerler anketlerinde kişisel güven için “aile bireylerine güvenir misiniz?” Sorusu yöneltilirken, genel güven için “genel olarak insanlara güvenir misiniz?” sorusu yöneltilmektedir. Kurumsal güven için ise “kamu ve çeşitli organizasyonlara durulan güven düzeyi” sorulmaktadır. Bu tez çalışmasında ele alınan güven türü genel güven ve kurumsal güvendir. Ekonomi bilim dalında çoğunlukla sosyal sermaye olarak “genelleştirilmiş güven” kullanılmıştır. Bunun nedeni, genellikle güvenin ekonomik

sistemde işlem maliyetlerini azaltıcı ve ortak iş yapabilme kapasitesini arttırıcı yönde çalışmasıdır (Aslan 2016:187–88).

Literatürde “güven” kavramını odağına alan sosyal sermaye olgusu çoğunlukla ekonomik büyüme ve kalkınmaya pozitif etkisi olan bir unsur olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle “sosyal sermaye iktisadi kalkınmanın olmazsa olmazıdır” şeklinde dillendirilmektedir (Öztürk ve Gülbahar 2020:214). Ülkemizde sosyal sermayenin mevcut durumunun bölgesel ve ulusal düzeydeki görünümünün bilinmesi sosyal ve ekonomik gelişme açısından önem arz etmektedir. Genelleştirilmiş ve kurumsal güven şeklinde ele alınan sosyal sermayenin genellikle kalkınmayı destekleyici bir nitelik göstermesi bu konu üzerine mercek tutulmasını gerekli kılmaktadır.

Araştırmanın Amacı

Literatürde yapılan çalışmaların uluslararası karşılaştırmalar, bir ulusun alt bölgeleri arasındaki karşılaştırmalar yahut tek bir bölgede organizasyonlar arasındaki karşılaştırmalar şeklinde farklı farklı düzeylerde olduğunu görüyoruz. Fakat aynı anda hem ulusal hem de bölgesel seviyede sosyal sermaye ile kalkınma arasındaki ilişkileri karşılaştırmalı olarak ele alan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu nedenle bu tez çalışması hem ulusal hem de bölgesel seviyede eşanlı olarak ele alınmıştır. Böylece bölgesel seviyedeki eğilimler ile ulusal seviyede ki eğilimler arasında bir uyum olup olmadığı belirlenmek istenmiştir. Bu çalışma sosyal sermayenin bölgesel ve ulusal düzeyde mevcut durumunu eş anlı olarak belirlemeyi hedeflemiştir. Ayrıca ulusal ve bölgesel ekonomik kalkınma konusunda sosyal sermayenin kalkınma üzerindeki etkisine dikkat çekmeyi de hedeflemektedir. Böylece hem bölgesel hem de ulusal seviyede yerel yönetim ile ulusal yönetim arasında koordineli çalışmaların yapılabilmesine, uygun kalkınma stratejilerinin belirlenmesine veya toplumsal refahı arttıracak bir eylem planı geliştirilmesine faydalı olmayı ummaktadır.

Bu çalışmanın en genel amacı güven değişkeninin literatüre uygun olarak Türkiye örneklemini üzerinde kalkınmayı olumlu etkileyip etkilemediğinin belirlenmesidir. Belirlenen diğer alt amaçlar:

1. Var olan istatistiki olarak anlamlı bulunan ilişkilerin bölgesel ve ulusal düzeyde aynı eğilimler taşıyıp taşımadığının belirlenmesi,

2. Genel ve kurumsal güvenin ulusal ve bölgesel olarak sosyal sermaye seviyelerinin tespit edilmesi, şeklindedir.

Araştırmanın Yöntemi

Sosyal sermayenin ekonomik kalkınma ve büyümeyi etkileme mekanizmaları literatürde nispeten yeni sayılmaktadır. Ekonomik kalkınma ve büyüme araştırmalarında farklı sermaye türlerinin araştırılması yönünde bir eğilim görülmektedir. Fakat sosyal sermaye araştırmaları diğer pek çok sermaye türünün gerisinde kalmaktadır. Örneğin sosyal sermaye beşeri sermaye kadar yoğun çalışılmış bir olgu değildir. Bunun temel sebeplerinden birisi doğrudan ölçülebilir bir sermaye türü olmadığı için hazır ve uygun veri setlerinin bulunmamasıdır. Buna paralel olarak henüz Dünya’da üzerinde uzlaşıya varılmış bir tanım ya da ölçüm yöntemi de bulunmamaktadır. Konunun önemine dikkat çekmek ve bu eksiliklerin farkına varılmasına ön ayak olması açısından sosyal sermaye ve kalkınma olgusu arasındaki ilişki merakımızı arttırmıştır.

Yapılan bu tez çalışmasında genel ve kurumsal güven şeklinde ele alınan sosyal sermaye ile bir ekonominin kalkınma göstergeleri arasındaki ilişki (bağımlı değişkeni kategorik olan modeller için geliştirilmiş ileri bir olasılık tahmin yöntemi olan) lojistik regresyon modeli ile araştırılmıştır. Analiz öncesinde tüm veri setleri ulusal ve bölgesel olarak Stata 16 kullanılarak ististik testlere tabi tutulmuştur. Tez çalışmasının uygulama bölümünde yer alan multinominal lojistik regresyon analizi Türkiye ve alt bölgeleri düzeyinde gerçekleştirilmiştir. Analizde kullanılan veri setleri literatürde yer alan pek çok çalışma gibi Dünya Değerler Anketi veri bankasından elde edilmiştir. Türkiye’ye ait anketlerin resmi bölgesel ayırma uygun olarak bölümlenmesi mümkün olmamıştır. Bu nedenle kullanılabilir veri setlerinin tamamını kullanabilmek için, bölge ayırımı “anketlerin uygulandığı mekânlara” göre yapılmıştır. Nerede uygulandığı bilinmeyen önemli miktarda anket ile karşılaşıldığı için bunların tamamı bir araya getirilerek bu guruba ayrı bir bölge muamelesi yapılmıştır. Bu kısıtlara rağmen ulusal ve bölgesel olarak sosyal sermaye ile kalkınma arasındaki ilişki yönlerinin benzer yapılar gösterdiği görülmüştür.

Elde edilen bulgulara göre genel güven seviyesi ve kurumsal güven seviyesi, polis teşkilatı ve ordu gibi güvenlik kurumları dışarıda bırakılırsa, oldukça düşüktür. Güven temelinde sosyal sermayenin ülkenin bütünü için de bölgesel olarak da düşük olduğu

tespit edilmiştir. Sosyal sermayenin literatürde en çok kullanılan göstergesi olan “genel güven” ile “kalkınma” göstergeleri arasında negatif bir ilişki bulunmuştur. Fakat güvensizlik seviyesinin istatistiki olarak % 80-90’larda olduğu düşünülürse negatif yönlü bir ilişkinin kurulmuş olması beklenen bir durumdur. Çünkü değişkende birim artış güvensizlik seviyesinde biraz daha artış anlamına gelmektedir ve güvensizliğin artması durumunda ilerlemeye ve istikrara yönelik kalkınma hedeflerinin belirlenmesi olasılığı azalmaktadır. Tersine genel güvensizlik seviyesinde bir azalma ise kalkınma göstergelerinin birincil hedef olarak görülmesi olasılığını arttırmaktadır. Bu durum literatürde var olan “güvenin kalkınmayı destekleyici rolü” ile örtüşen bir durumdur.

Yapılan bu tez çalışmasında birinci bölümde konunun teorik temellerinin daha iyi anlaşılması için büyüme, kalkınma, bölgesel ekonomik kalkınma teorileri eş anlı olarak tarihsel gelişim sırasına göre gösterilmektedir. Ayrıca araştırmanın temel konusu olan sosyal sermayenin bu teorik altyapıdaki yeri ve önemi teorik olarak gösterilmektedir. Tez çalışmasının ikinci bölümünde sosyal sermaye teorisi ve kalkınma ile olan ilişkileri ele alınmıştır. Böylece yapılmış olan lojistik regresyon analizinin teorik alt yapısı ortaya koyulmuştur. Üçüncü bölümde sosyal sermaye ve kalkınma arasındaki ilişkiyi analiz eden multinominal lojistik regresyon analizi ve elde edilen bulguları yer almaktadır. Değerlendirme ve sonuç kısmı ile tez çalışması sonlandırılmıştır.

BÖLÜM I: BÜYÜME, KALKINMA, BÖLGESEL KALKINMA KAVRAMLARI ETRAFINDA GELİŞTİRİLMİŞ TEORİK YAKLAŞIMLARIN TARİHSEL VE SEMANTİK¹ BİR ANALİZİ

İktisadi büyüme, kalkınma gibi kavramlar hem günlük dilde hem de iktisadi analiz dilinde, gerçek ekonomilerin geçirdikleri gelişme süreçlerinin irdelenmesi anlamında kullanılmaktadır. Bu nedenledir ki iktisadi analizin oturabileceği tek gerçeklik zemini, büyümüş olan ekonomilerin tarihidir. Bu durum, analizin *tarihi bir analiz* olmasını zorunlu kılmaktadır (Tezel, 2000: 7). Öte yandan toplumsal değişimin, ilerlemenin veya gerilemenin nedenlerinin ve sonuçlarının sağlıklı biçimde ortaya konabilmesi için söz konusu kavramların maruz kaldığı içerik farklılaşmalarının analize dâhil edilmesi gerekmektedir. Nitekim bu bölümde bir taraftan *kalkınma*, *iktisadi büyüme* ve *bölgesel iktisadi kalkınma* olgularının tarihsel süreç içinde şekillenen eşanlı gelişim eğilimleri diğer taraftan da bu olgulara tekabül eden kavramlar semantik (anlam bilimsel) düzlemde incelenecektir. Bu incelemenin görece rahat bir zemin üzerinde yapılabilmesi için şöyle bir *dönemlendirme* kurgulanmıştır: (a) Modern iktisat düşüncesinin temellerinin atıldığı 18nci yüzyıldan başlayarak İkinci Dünya Savaşı'na ya da *Keynesian Devrim*'e kadar uzanan *birinci dönem*. (b) İkinci Dünya Savaşı'ndan 1973-74 *Petrol Şoku*'na kadar devam eden ve *Keynesian* paradigmanın hâkim olduğu *ikinci dönem*. (c) 1970'lerin ortalarından itibaren günümüze kadar süregelen *üçüncü dönem*. Temel amacımız, *iktisadi büyüme*, *kalkınma* ve *bölgesel kalkınma* kavramları temelinde geliştirilmiş teorilerin tarihsel süreç içinde geçirdiği dönüşümlerin temel karakteristiklerine vurgu yapmak suretiyle meselenin bütünsel bir düzlemde kavranmasını sağlamaktır. Bu amaca yönelik olarak önemli olduğunu düşündüğümüz teorilerin temel önermelerini özetlemeye çalışacağız

¹ Dilbiliminde semantik analiz genelde iki şekilde yapılagelmektedir. Birincisi eşzamanlı semantik inceleme (synchronic semantics), ikincisi ise onun karşısı olan artzamanlı semantik incelemedir (diachronic semantics). Yöntem bakımından farklılık arz eden bu iki yaklaşımdan birisi olan eşzamanlı semantik inceleme dilin tarihsel gelişimi içerisinde seçilen belirli bir zaman diliminde kullanılan anlamı incelenmekte, tarihsel gelişim süreci göz ardı edilmektedir. Seçilen dönem içerisinde dilin kelimeleri, anlamı ve kapsamı eş anlamlılık, çok anlamlılık veya eş seslilik gibi açılardan ele alınmaktadır. Artzamanlı semantik yöntem ise, dilin içerdiği anlamı bir tarihi değişim ve gelişim süreci içerisinde ele almaktadır. Dilin zaman içerisinde geçirdiği evrime, değişime dayanan bu yaklaşım evrimsel, devrimsel ve tarih bilim şeklinde de adlandırılmaktadır (Nerlich, 2011: 181-182; Kıran ve Kıran: 2012: 123-124). Burada ikinci yöntem tercih edilerek, kavramların tarihsel süreç içerisinde geçirdikleri anlam değişimleri gözler önüne serilmektedir.

1.1. Birinci Dönem: 18. Yüzyılın İkinci Yarısından İkinci Dünya Savaşı'na

Kalkınma olgusunun temel belirleyicilerinden biri olarak *büyüme* kavramının iktisadi analizlere girişi, incelemeye çalıştığımız konu açısından bir hayli önem taşımaktadır. Çünkü hem *toplam* hem de *kişi başına düşen* hâsılanın büyütülmesi, kalkınma sorunsalının çekirdeğini oluşturmaktadır. Bir başka ifade ile *kalkınma*, özü itibariyle *büyüme* sorunsalıdır. Fakat bu sorunsal, ülkenin üretim kapasitesinin genişletilmesinin yani ölçeğin büyütülmesinin yanı sıra iktisadi ve toplumsal yapıyı dönüştürmeye ve gelişmiş ülkelerin gündeminden çoktan düşmüş olan birtakım sorunları çözmeye dönük arayışları da ihtiva etmektedir (Tezel, 2000: 6).

Gelişme / büyüme / kalkınma arayışları eski çağlardan beri insanlığın gündeminde olmuştur. Bununla birlikte bugün yüklediğimiz anlamı ile gelişmiş - azgelişmiş ayrımı, Sanayi Devrimi'nden sonra meydana gelmiştir. Bu tarihsel olguyu takip eden yıllarda dünya üretiminin ve ticaretinin daha önce görülmemiş düzeyde genişlemesi, ülkeler arasındaki ekonomik ve toplumsal farklılıkların ciddi ölçülerde büyümesine sebep olmuştur. Nitekim İkinci Dünya Savaşı'nın ardından ülkeler, *gelişmiş* ve *azgelişmiş* olarak tasnif edilir hale gelmiştir. Ancak bir müddet sonra Dünya Bankası, *azgelişmiş ülkeler* teriminin onur kırıcı olduğu düşüncesinden hareketle bu terimin yerine *gelişmekte olan ülkeler* terimini kullanmaya başlamıştır (Doğan, 2011: 52).

Modern iktisat düşüncesinin temellerinin atıldığı 18nci yüzyılın ikinci yarısından İkinci Savaş'a kadar uzanan dönem boyunca (daha sonra *Klasikler* olarak adlandırdığımız iktisatçılar tarafından) yapılan değerlendirmeler, büyüme meselesine merkezi önem atfetmektedir. Büyüme meselesine dönük ilginin iktisat biliminin kurucusu olarak bilinen *Adam Smith* ile artmaya başladığı söylenebilir. Zira *Smith*'in, işbölümünün büyüme üzerindeki etkilerine sıkça vurgu yaptığı, daha açık bir ifade ile büyümenin beslendiği temel kaynak olarak işbölümünü gösterdiği (*Ulusların Zenginliği*, 1776) bilinmektedir (Smith, 2000:19, 2015:7). *Adam Smith*'e göre serbest piyasa koşullarının ("görünmez el") hâkim olduğu bir ekonomide *mülk sahiplerinin yaptığı tasarruflar* ile bu tasarrufların oluşturduğu *sermaye birikimi*, kapitalist büyümenin temel belirleyicileridir (Smith 2000:21, 2015:366, 369–70).

Smith'ten sonra gelen *Thomas Robert Malthus* nüfusun büyüme üzerindeki etkilerine

dikkat çekerken (Malthus 1798/1998:5), *David Ricardo azalan verimler yasası* ve *bölüşüm ilişkileri* temelinde bir büyüme modeli kurgulamıştır. Şöyle de söylenebilir: *Ricardo, azalan verimler yasası* veri iken, gelir dağılımında meydana gelen değişmelerin iktisadi büyüme sürecini nasıl etkilediğini incelemeye yönelmiştir. *Ricardo*'nun modelinde sermaye birikiminin artmasının yanı sıra, teknik düzeyde yenilikler ve *buluşlar* yapılmasının ve uluslararası ticaretin genişlemesinin de büyüme sürecine katkı yapacağı ileri sürülmektedir (Ricardo, 1821/2001: 51, 100, 119, 376, 403; ayrıca bkz. Kaynak, 2003: 16; Ünsal, 2007: 26; Vural, 1998: 312). *Karl Marx*'ın büyüme modeli ise, emek gücünün yarattığı *artık değer* ile kapitalistlerin (sermaye sahipleri) emeğe ve makinelere yaptığı *yatırım miktarı* üzerine kurulmuştur. *Marx*'a göre içsel olarak belirlenen bir büyüme oranı ile iktisadi alanın genişlemesi mümkündür. Büyüme oranını belirleyen, emek sahiplerinin yarattığı *artık değer*in, sermaye olarak yeniden üretim sürecine hangi düzeyde sokulduğudur. *Marx*, diğer taraftan da sermaye birikiminin kapitalist üretim sürecinin doğasında olduğuna vurgu yapmaktadır: Büyümeyi mümkün kılan en önemli unsur, sistemin gereği olarak, kapitalist sınıfın yapmak zorunda olduğu birikimdir. Birikimin kaynağı ise, kâr güdüsüyle hareket eden kapitalist sınıfın emekçi sınıfa, ürettiği değerden daha azını vermesi (“sömürü”) sonucu ortaya çıkan “*artık değer*”dir (Engels, 1867/1965: 38, 167-170, 217-218, 331, 308-309, 361, 509, 566, 570, 579-582, 623-624, 719; Marx, 2005: 18; Engels, 1885/1967: 12, 81; Engels, 1894/1971: 12, 34; 41-43, 208, 364,613; ayrıca bkz. Kaynak, 2003: 17; Kurz ve Salvadori, 2003: 119).

Esasında *birinci dönem*, iki alt döneme ayrılmaktadır. *Adam Smith, David Ricardo, John Stuart Mill* gibi iktisatçıların yaklaşımlarının hâkim olduğu *klasik dönem*. *Alfred Marshall, Arthur Cecil Pigou* gibi iktisatçıların düşüncelerinin ön plana çıktığı *neo-klasik dönem*. Bu iki alt dönem arasında ekonominin mikro temelleri bağlamında yaklaşım farklılıkları bulunmaktadır. Bununla birlikte *John Maynard Keynes*, makroekonomi perspektifi bağlamında bu iki alt dönem arasında herhangi bir farklılık olmadığı düşüncesinden hareket ederek söz konusu iktisatçıların tamamını *klasikler* olarak tanımlamıştır (bkz. Yıldırım, Karaman ve Taşdemir, 2008: 116). Bu çalışmada da söz konusu yaklaşım benimsenerek Keynes öncesi iktisatçıların hepsi *klasikler* olarak kabul edilecektir.

Güncel büyüme teorilerini tartışmak için en uygun başlangıç zemini, *Keynes*'in *kısa dönem* tam istihdam dengesini açıklayan statik analizidir. *Keynes*, temel tez olarak piyasa mekanizmasının kendi kendine tam istihdamı sağlayamayacağını ve dolayısıyla *devlet müdahalelerinin* gerekli olduğunu ileri sürmektedir. Bu analizde yatırımın sermaye birikimi üzerindeki etkileri ihmal edilerek sadece *toplam talep* üzerindeki etkileri dikkate alınmıştır. Analiz kısa dönemli ve statik bir analiz olduğu için, emek ve sermaye teçhizatının kalitesi ve miktarı, teknoloji, rekabet şartları, tüketicinin zevk ve tercihleri veri kabul edilmektedir. Dolayısıyla *toplam talep* seviyesi, *üretimi ve istihdamı* belirleyen tek unsurdur. Bir başka ifade ile *Keynesian* analize göre kısa dönemde üretimin seviyesini toplam talepte meydana gelen değişimler tayin etmektedir. Bilindiği gibi ulusal bir ekonomide yatırımlar, reel sermaye birikimini artırarak uzun dönemde üretim kapasitesini genişletmektedir. Uzun dönem büyümenin kaynağı olan bu durum, *Keynes*'in analizlerinde ihmal edilmiştir. Hâlbuki *büyüme*, iktisatçılar tarafından bir uzun dönem olgusu olarak tanımlanmaktadır. Bu durum *Harrod-Domar* tarafından irdelenerek modern büyüme teorileri geliştirilmiştir. Bu teorilere *ikinci dönem* başlığı altında yer verilmektedir (*Keynes*, 1936/2008: 145, 211; ayrıca bkz. *Berber*, 2011: 83-88; *Ünsal*, 2007: 83).

Birinci dönem başlığı altında değinilmesi gereken bir diğer önemli iktisatçı *Joseph Alois Schumpeter*'dir. *Schumpeter*'in analizi esas itibariyle iki temel kavram üzerine inşa edilmiştir: *yenilikler*; risk alıp bu yenilikleri ticari hayata aktaran ve belli bir süre monopol kârı elde eden *girişimciler*. *Schumpeter*'e göre iktisadi büyüme süreci, girişimcinin yaptığı bir yeniliği ticari hayata geçirmesi ile başlar. Daha sonra diğer girişimciler bu yeniliği taklit eder ve büyüme derinlik kazanır. Öte yandan yapılan ilk yenilik, diğer endüstrilerde başka yeniliklerin yapılmasına zemin hazırlar. Sonuç olarak yeniliklerin uyardığı yatırımların hacminde ciddi bir genişleme meydana gelir ve *Schumpeter*'in “yaratıcı yıkım” olarak isimlendirdiği (eski malların ve üretim süreçlerinin yerine yenilerinin gelmesi biçiminde tezahür eden) bir büyüme olgusu yaşanır (*Schumpeter*, 1961: 64-66; *Schumpeter*, 1966: 115, 148, 173; *Schumpeter*, 1947: 8; ayrıca bkz. *Ünsal*, 2007: 70-78; *Kaynak*, 2003: 18).

Schumpeter, iktisadi büyümeyi azar azar meydana gelen birikimli bir değişim olarak, buna mukabil kalkınmayı daha birincil öneme sahip olan ancak süreklilik arz etmeyen

(kesikli) bir değişim olarak tanımlamaktadır. *Schumpeter*'e göre göre kalkınma, statik dengenin teşekkülü sürecinde meydana gelen bir değişimin etkisi ile bir başka yeni dengenin kurulduğu *durağan durum* kesitidir. Daha açık bir ifade ile kalkınma, süreklilik arz etmeyen ve bir durumdan bir diğer duruma sıçrama yapmayı mümkün kılan bir olgudur. Bu tür bir sıçrama, radikal bir yenilik sonucu ortaya çıkabilir. Yeniliği yapacak olan özne girişimcidir. Şöyle de söylenebilir: *Schumpeter*'in analizinde girişimcinin faaliyetleri sonucu ortaya çıkan teknolojik yenilikler, kalkınmanın / büyümenin motoru olarak tanımlanmaktadır. Öte yandan bu analiz, teknolojik ilerlemenin içsel bir değişken olduğu varsayımı üzerinden kurgulanmıştır (Schumpeter, Becker ve Knudsen, 2005: 110, 115; Schumpeter, 1961: 64-66).

Söz konusu süreci semantik perspektiften değerlendirdiğimizde ise şunu görüyoruz: *Adam Smith*'in İngiltere'nin sanayileşmesini açıklarken kullandığı kavram “ekonomik kalkınma” (“economic development”) ya da “büyüme” (“growth”) değil, “İngiltere'nin zenginliğe ve gelişmişliğe doğru ilerlemesi” (the progress of England towards opulence and improvement) şeklindedir (bkz. Cannan, 1904/1977: 328). Kaldı ki *Smith*'den itibaren İkinci Dünya Savaşı'na kadar uzanan dönem boyunca, bugün bizim Batı'nın iktisadi kalkınması olarak adlandırdığımız süreç tasvir edilirken, genellikle “maddi ilerleme” (“material progress”) kavramı kullanılmıştır. *Smith*, “maddi ilerlemenin” kaynağı olarak, zengin sınıfların para biriktirme eğilimlerinin beslediğı *sermaye birikimini* göstermiştir (Smith, 2015: 293 bkz. Arndt, 1981: 457; Yavilioğlu, 2002: 60). Diğer taraftan şunu da belirtmeliyiz. Klasik okul mensuplarının, genellikle, büyüme ve kalkınma kavramlarını aynı anlama geliyormuş gibi kullanma eğiliminde olduğu görölmektedir. Bunun temel sebebi, büyümenin kalkınma sürecinde kendiliğinden teşekkül eden, bir başka ifade ile doğal bir uzantı / sonuç olarak telakki edilmesidir (İlkin, 1988: 59).

Bununla birlikte bu bakış açısını paylaşmayan, yani söz konusu kavramlara farklı anlamlar yükleyen birtakım istisnai çalışmalar da yapılmıştır. *Schumpeter*'in *Marx*'tan esinlenerek yaptığı değerlendirmeler (“Ekonomik Kalkınma Teorisi” / “The Theory of Economic Development”) ile iktisat tarihçisi *Richard Henry Tawney*'in “kalkınmanın uzun süreci” (“long process of development”) şeklindeki söylemi, iki önemli istisna

olarak dikkat çekmektedir.² Diğer taraftan ana-akım iktisatçılardan biri olan *Alfred Marshall* da kalkınma kavramını, “sosyal kurumların gelişmesi” ya da “bir düşüncenin tekâmül etmesi” şeklinde, iktisadi olmaktan ziyade edebi bir anlamda kullanmıştır. *Marshall*’ın değerlendirmelerinde kavramın iktisadi düzlemde neye tekabül ettiği belli değildir. *Arndt*, “iktisadi kalkınma” (“economic development”) kavramının doğum yeri olarak *Marx*’ın *Kapital*’inin 1887 tarihli (ilk) İngilizce tercümesini göstermektedir. Nitekim *Schumpeter*’in de belirttiği gibi, kalkınma *Marx*’ın düşünce sisteminin temel zeminini oluşturmaktadır. *Marx*, bütün enerjisini, kendi içsel dinamikleri ile değişen iktisadi alanın, sosyal ve siyasal alanı (yani bir bütün olarak toplumu) nasıl değiştirdiğini izah etmek için harcamıştır. *Marx*’a göre kalkınma, dışarıdan bir müdahale ile aniden ortaya çıkan bir olgu değildir; bilakis tarihsel süreç içinde kendiliğinden oluşan pasif ve kümülatif bir olgudur (bkz. Engels, 1867/1965: 17-19; Engels, 1885/1967: 107; Arndt, 1981: 458).

1920’li yıllara gelindiğinde İngiliz tarihçilerinin iktisadi kalkınma kavramına farklı bir anlam yüklemeye başladığını görüyoruz. Söz konusu kavram artık, hükümetin başka ülkeleri kolonileştirmek ve doğal kaynakları denetim altında tutmak için yürüttüğü bir faaliyet anlamında kullanılmaktadır (bkz. Arndt, 1981: 458-460). Kalkınma kavramı ile kastedilen şey, ilgili ülkede toplumsal refah düzeyinin yükseltilmesine dönük çabalar değil, doğal kaynakların geliştirilmesi ve denetim altında tutulmasıdır (bkz. Başkaya, 2005: 23). Bir başka ifade ile 20’nci yüzyılın başına kadar, kalkınma kavramına, bugün yüklediğimiz anlamın (geri kalmış toplumların geliştirilmesi) dışında anlamlar yüklenmiş bulunmaktadır.

İkinci Dünya Savaşı’na kadar uzanan dönemin bir başka özelliği, günümüzün yükselen yıldızı olan bölgesel kalkınma olgusunun öncü çalışmalarına tanıklık etmiş olmasıdır. İktisat biliminin temellerinin atıldığı 18nci yüzyılda, analizlerde dolaylı bir biçimde yer alan “boyutsuz mekân”³ yaklaşımı 19ncu yüzyılda terk edilmiştir. 19ncu yüzyıl, mekân

² *Lilian Charlotte Anne Knowles*’in “İngiliz Deniz Aşırı İmparatorluğu’nun Ekonomik Kalkınması” (“The Economic Development of the British Overseas Empire”) başlıklı çalışması ile *Vera Anstey*’in “Hindistan’ın Ekonomik Kalkınması” (“The Economic Development of India”) başlıklı çalışması da bu istisnalar arasında anılmaktadır.

³ Ekonomi bilimi varsayımlarının temeline, kişisel çıkar güdüsü ile hareket eden, tercihlerini hiçbir müdahale olmaksızın rasyonel bir şekilde yapan “homo economicus”u koymaktadır. Bu ekonomik adam

kavramının bir boyutunu oluşturan “uzaklık girdilerinin iktisadi eylemleri etkilediği” varsayımı üzerinden “klasik kuruluş yeri” teorilerinin ortaya çıktığı dönem olarak bilinmektedir. Bölgesel kalkınma analizinin kurucusu olarak kabul edilen *Johann Heinrich von Thünen*’e kadar geçen zaman boyunca, analizlerine dolaylı ya da doğrudan bir biçimde mekânı dâhil eden *Richard Cantillon*, *François Quesnay*, *Adam Smith*, *David Ricardo* gibi isimler mekânsal analizinin habercileri olarak değerlendirilmektedir (bu bağlamda yapılmış bir değerlendirme olarak Dinler, 2001: 7).

Richard Cantillon, zenginliğin yegâne kaynağı olarak toprağı yani tarımsal üretimi göstermektedir. Ölümünden 21 yıl sonra yayımlanmış olan *Ticaretin Yapısı Üzerine Genel Deneme* (Essay on the Nature of Commerce) adlı eseri, yaptığı seyahatler sonucu edindiği bilgilere ve istatistik verilere dayanmaktadır. Bu eserinde *Cantillon*, piyasanın daha doğrusu ürün fiyatlarının oluşumunda arz ve talebin yanı sıra ulaşım maliyetlerinin de etkili olduğunu belirtmektedir. *Cantillon*’a göre *mesafe* kavramı pazarda oluşan fiyat üzerinde *mesafeye göre değişen* bir etkiye sahip olacaktır ve belirli bir pazarda mevcut fiyatı düşük bulan bazı satıcılar ürünlerini satmak için başka yerlere gitmeyi düşüneceklerdir (bkz. Robbins, 2000: 87).

Tıpkı *Cantillon* gibi servetin kaynağının *tarımsal üretim* olduğunu belirten *Quesney*, *Ekonomik Tablo* adlı eserinde toplumu üç sınıftan müteşekkil bir yapı olarak mütalaa etmektedir. *Quesney*’e göre toprağı işleyip üretimi gerçekleştiren sınıf yani *gerçek üretken sınıf*, kırsal kesimde ikamet etmektedir. Buna mukabil toprağın mülkiyetine sahip olan sınıf ile zanaatkârlar ve tüccarlardan oluşan sınıf, genellikle şehirlerde oturmaktadır. Bu tasniften anladığımız şu ki, *Quesney* üretimin mekânı olarak kırsal kesimi göstermektedir (Charbit and Virmani, 2002: 860).

Modern iktisat düşüncesinin öncüsü kabul edilen *Adam Smith*, meşhur eseri *Ulusların Zenginliği*’nde, zenginliğin kaynağı olarak büyük ölçüde emek faktörünün marifeti ile gerçekleştirilen üretimi göstermektedir. *Smith*’e göre *işbölümü ve uzmanlaşma*, emeğin verimliliğini artırıyor olduğu için önemlidir (Smith, 2000:21). *Smith*, diğer taraftan da

ile ilgili faydasını veya karını maksimize etmek, mükemmel bilgi sahibi olmak gibi birtakım kabuller yapılmaktadır. Bu ekonomik adamın faaliyetlerini gerçekleştirdiği boyutsuz mekân ise, bütün faaliyetlerin aynı noktada yer almasını ifade etmektedir (Tekeli, 2010: 32).

her ülkenin, diğerine göre maliyet üstünlüğüne sahip olduğu malın üretiminde uzmanlaşarak ihtiyacından daha fazla ürettiği bu mal karşılığında ihtiyaç duyduğu diğer malı ithal etmesinin (“mutlak üstünlükler teorisi”) hem ülke hem de dünya refahını artıracaklarını söylemektedir. Bu yaklaşım, hammadde ve enerji kaynakları ile ulaşım ağlarına yakınlık gibi unsurların şekillendireceği kuruluş yeri seçiminin ne kadar önemli olduğuna dikkat çekmektedir. *Smith*’e göre sanayi işletmelerinin denize kıyısı olan ve içinden yük taşımacılığı yapılabilecek büyüklükte nehirler geçen bölgelerde kurulması, maliyet üstünlüğü sağlayacağı için gelişmeyi hızlandıracaktır (Smith 2015:20–21). Görüldüğü gibi, *Smith* de mekân boyutunu, *maddi ilerlemenin* ya da günümüz ifadesiyle *kalkınmanın* temel unsurlarından biri olarak görmektedir.

David Ricardo, bilindiği gibi, toprağın mülkiyetini elinde bulunduran öznenin toplam üründen aldığı payı *rant* olarak isimlendirmektedir. Ricardo’nun geliştirdiği rant teorisi, toprağın “sınırlı ve homojen” olduğu varsayımına dayanmaktadır. Rant gelirini doğuran, nüfus artışıdır. Şöyle ki: Mevcut toprağın artan nüfusun ihtiyacını karşılamada yetersiz kalması, daha uzak yerlerde ve muhtemelen daha az verimli toprakların tarıma açılmasına sebep olmaktadır. Bu durumda tüketim merkezlerine yakın (yani zaten ekilip biçilmekte olan daha verimli) toprakların sahipleri rant geliri elde etmektedir (Ricardo, 1821/2010: 53-55, 57-58). Bu değerlendirmeden hareketle şunu söyleyebiliriz: Ricardo’nun rant teorisi, nüfusun mekânsal dağılımının doğurabileceği sonuçlara vurgu yapmaktadır.

Bir diğer analizinde (‘mukayeseli üstünlükler teorisi’) Ricardo, hangi ülkelerin hangi malların üretiminde uzmanlaşması gerektiğini ayrıntılı olarak göstermektedir. Bu analizin bizim incelemeye çalıştığımız konu bağlamında dikkat çekici olan tarafı, herhangi bir malın üretim sürecinde, mekânın iklim koşulları gibi unsurlardan fayda elde edileceğini vurgulamış olmasıdır. Ricardo, bu vurgu temelinde bir taraftan üretim birimlerinin uluslararası dağılımına ışık tutarken diğer taraftan da ülkelerin serbest ticaret şartları altında ve mukayeseli üstünlüklere göre işbölümü yapmasının dünya refahını artıracaklarını göstermektedir. Bir diğer vurgu, toplumsal gelişmenin ilk aşamasında paranın değerine ilişkin olarak, mekân ile değerli metalin arz kaynağı olarak maden yatakları arasındaki mesafeye yapılmıştır. Toplumsal gelişmede ve sanatta

ilerleme olmasına rağmen imalatçılar için *mesafe* maliyet hesaplamalarına daima dâhil olmaya devam edecektir. (Ricardo, 1821/2010: 139-154).

Tarihsel bir inceleme yapılır ise, kalkınmayı belirleyici unsurlardan biri olarak *mekân* olgusunun iki farklı biçimde algılandığı görülmektedir. Bir başka ifade ile kalkınma sürecinde *mekân* boyutuna iki farklı anlam yüklenmiştir. Tüm-den-gelim yöntemini benimsemiş teorisyenler, *mekânı* ulaşım ile ortadan kaldırılabilir bir olgu olarak mütalaa etmektedir. *Kuruluş Yeri Teorisyenleri* olarak bilinen bu gruba⁴ göre, işletmelerin kuruluş yeri belirlenirken kullanılan temel kriterlerden biri taşıma maliyetidir. Tüme-varım yöntemini benimsemiş ikinci grup teorisyenler ise *mekân* olgusunu bir sonuç olarak kabul etmektedir. *Etki Alanını Saptayan Teorisyenler* olarak bilinen bu ikinci grup,⁵ örneklem ve veri setleri üzerinden genel geçer formüller oluşturmaya çalışmıştır (bkz. Dinler, 2001: 6).

Görüldüğü gibi 19ncu yüzyılda, *mekân* ve uzantısı olarak *mesafe*, ulaşım ile ortadan kaldırılabilir bir olgu olarak görülmüştür. Buna mukabil 20nci yüzyılın başından itibaren *mekân* bir *yüzey* olarak algılanmaya başlamıştır. Öte yandan *mekânın* algılanma biçimindeki bu değişiklik, bölge kavramına yüklenen anlamda da belirleyici olmuştur. Nitekim 18nci yüzyıl boyunca *bölge* tanımı, nehirlerle ve dağlara referans verilerek yapılmıştır. 19ncu yüzyıla gelindiğinde, coğrafyanın bu fiziki özelliklerinin yanı sıra, insan özelliklerinin de bölge tanımına dâhil edilmesi gerektiğine ilişkin yaklaşımların şekillenmeye başladığını görüyoruz. Ne var ki, dönem ulus-devletlerin oluşum sürecine tanıklık etmektedir. Ulus-devlet çatısı altında bir araya gelen toplulukların farklı etnik kökenlere, farklı dinsel inançlara mensup olmasının doğurabileceği sorunlar dikkate alınarak söz konusu yaklaşımlara itibar edilmemiştir. Ulus-devletlerin oluşum sürecinde ortaya çıkan bir başka sorun da refahın / zenginliğin ülkenin farklı coğrafyaları arasında dengeli dağılmıyor olmasıdır. Ulusal bütünlüğün sağlanabilmesi için bu dengesizliğin kısmi ölçüde giderilmesi gerekmektedir. Keza 1950’li yıllarda yıldızı parlayan *kalkınma iktisadı* disiplini ile birlikte *bölgesel gelişme* meselesi de önem kazanmaya başlamıştır

⁴ R. Cantillon (1680-1734), J. H. Thünen (1783-1850), Alfred Weber (1868-1958), Tord Palander (1902-1972), August Lösch (1906-1945) ve Walter Isard (1919-2010)

⁵ William John Reilly (1899-1970), Walter Christaller (1893-1969), George Kingsley Zipf (1902-1950), John Quincy Stewart (1894-1972) ve Andre Piatier (1914-1991)

(daha ayrıntılı bir analiz için bkz. Eraydın, 2004: 126-127). Öyle ki bir müddet sonra *bölgesel iktisadi kalkınma*⁶ başlığı altında kalkınma iktisadından bağımsız bir disiplin ortaya çıkacaktır (Tüylüoğlu ve Karakaş, 2006: 196).

1950’li yıllarda şekillenen *bölgesel iktisadi kalkınma* teorisine ciddi katkılardan biri *Von Thünen* tarafından yapılmıştır. *Von Thünen*, mekân kavramını iktisadi analize dâhil eden ilk teorisyen olarak ön plana çıkmaktadır (bkz. Arıcıoğlu, 2011: 20). Gelişme ile mekân arasındaki ilişkiyi gösterebilmek için, *Von Thünen* şöyle bir model kurgulamıştır: Suyolu olmayan geniş bir ova ve bu ovanın ortasına kurulmuş bir *kasaba* düşünün... Ulaşım maliyeti ve verimlilik bakımından ova homojendir. Bir başka ifade ile gerek ulaşım maliyeti gerekse toprağın verimlilik düzeyi ovanın her yerine aynıdır. Diğer taraftan bu kasabada gerçekleştirilen tarımsal üretim ile bir hayli uzakta bulunan *şehir* merkezinin gıda ihtiyacı karşılanmaktadır. Bu varsayımlar altında analize başlayan *Von Thünen*, daha sonra kasabanın etrafına eş-merkezli ve gitgide genişleyen çemberler yerleştirir. Hangi çemberde hangi ürünün yetiştirilmesinin daha doğru olacağını sorgular. Bulgular şöyledir: Taşıma maliyeti en yüksek olan ve en kolay bozulabilen ürünler kasabanın en yakınındaki çemberde yetiştirilmelidir. Bu sayede toplam maliyet en aza indirgenmiş olacaktır. Zira taşıma maliyeti ürünün toplam maliyetini belirleyici değildir; taşıma maliyeti arttıkça ürünün fiyatı artacak ve kâr marjı düşecektir. Maliyet artışı, daha düşük rant ödemesi yapılarak dengelenebilmektedir. Merkeze olan uzaklık arttıkça tarımsal üretim genellikle düşmektedir. Öyle ki, ulaşım maliyeti en düşük olan halka içinde kalmak toplam maliyeti minimize etmektedir. Aynı resimde üretimin sektörel değişikliği de vurguludur; çünkü merkeze olan uzaklık arttıkça toplam maliyetler içinde ulaşım maliyeti görece düşük olan sığır yetiştiriciliği gibi sektörlerin görelî payı artar. Yaptığı analiz ile *Thünen*, üretimin yapılması gereken noktanın ürünün pazardaki fiyatı ile pazara olan uzaklık arasındaki ilişki tarafından belirlendiğini göstermektedir ve analizde üretim yerinin temel belirleyici unsuru ürünlerin pazara ulaştırılma maliyetleridir. (bkz. Frambach, 2012: 306). Nitekim Fujita’ya (2010: 3) göre *Von Thünen*’in bu kurgusu, “mekânsal bir genel denge modelinden” başka bir şey değildir.

⁶ Walter Isard’ın öncülük ettiği *bölgesel iktisadi kalkınma* alanına katkı yapanlar şunlardır: *Von Thünen*, *Walter Christaller*, *Auguste Lösch* ve *Alfred Weber*

Alfred Weber, Almanya'nın hızlı sanayileşmesine tanıklık etmiş biri olarak ilk genel endüstriyel konum teorisini geliştiren isimdir. Yazar bir endüstrinin bir yerden başka bir yere taşınmasının nedenlerini sorgulamış, bir endüstriden yola çıkarak tüm endüstriler için genelleştirilebilecek kuruluş yeri seçimini etkileyen kurallar manzumesi olup olmadığını araştırmıştır. Yazara göre ekonomik birimlerin yer değiştirmesini etkileyen faktörler *konumsal faktörlerdir* (locational factors). Bu konumsal faktörler ikiye ayrılmaktadır; a) *Genel faktörler*; tüm endüstrilerin etkilendiği, taşıma, işgücü ve kira maliyetlerini içerir, b) *Özel faktörler*; hammaddelerin dayanıksızlığı/bozulabilirliği, havadaki nem oranının üretimin kalitesine olan etkisi, tatlı suya bağımlılık vb. sadece belirli endüstrilerin faydalandığı faktörlerdir. Kalkınmanın temel belirleyicilerinin bu “genel konumsal faktörler” olduğunu savunan yazar bir endüstrinin optimum kuruluş yerinin imalatın tüm olası diğer noktalara oranla en düşük maliyetle yapılmasına olanak sağlayan nokta olduğunu ifade etmektedir. Bu noktayı saptamak için çeşitli matematiksel formüller ortaya koyan Weber'in yaklaşımı en özet şekilde kullanılan iki tane hammadde kaynağına ve bir tane ürün pazarına işaret eden üç noktanın birleştirilmesi ile ortaya çıkan bir üçgen yardımı ile açıklanmaktadır. Bu üçgen alanı içerisinde, imalatın gerçekleştirilebileceği en düşük maliyeti sağlayan nokta optimal kuruluş noktası olarak belirlenmektedir. Ayrıca bu optimal nokta dışında hiçbir noktada taşımacılık maliyetleri daha düşük değildir (Weber, 1929: 9, 20, 228). Weber'in analizinin çıkış noktası taşıma maliyetlerinin minimum olmasıdır. Daha sonra bu kritere göre belirlenen konum işgücü maliyetleri ve kümelenmenin sağladığı avantajlar kriterlerine göre yeniden değerlendirilmektedir. Sonuçta bir endüstri kuruluş yeri olarak işgücü ve kümelenme faktörleri daha baskın olmadığı sürece taşıma maliyetlerinin minimum olduğu noktada konumlanmak isteyecektir (Weber, 1929: 209-210).

Bölgesel kalkınma literatüründe alman coğrafyacı Walter Christaller, Von Thünen ve Weber'den sonra gelen üçüncü konum teorisini olarak anılmaktadır. Christaller'e kadar kentsel yerler, nüfus büyüklüklerine bağlı bir hiyerarşik yapı içerisinde birbirinden bağımsız ve benzersiz olarak kabul ediliyordu. Christaller bu hâkim görüşe karşı çıkarak mekânların karşılıklı olarak birbirine bağlı olduğunu göstermiştir (Thrall, 2010: 409; Essletzbitcher, 2011:32).

Christaller, şehirlerin büyüklüklerine, sayılarına ve dağılımlarına ilişkin bir genel bir yasa ya da nedensellik ilişkisi olup olmadığına odaklanmış ve buna dair yasaları keşfetmenin peşine düşmüştür. Bunu yaparken ticaret yapılan merkezi noktaları ve kamu kurumsal binalarının olduğu yerleri dikkate almış, buna karşın büyük sanayi merkezlerini ve hammadde kaynaklarını dışlamıştır. Yazar Güney Almanya üzerine yaptığı tezinde en küçük yerleşim biriminden en büyüğüne kadar yedi farklı kademe belirlemiştir, birinci kademedan yedinci kademeye kadar sıralama şu şekildedir: 1) Pazar kasabası, 2) Büyük kasaba, 3) İlçe, 4) Büyük ilçe, 5) il, 6) Büyük taşra merkezi, 7) Bölge merkezi. Christaller, bir ticari faaliyetin o faaliyete en yakın mesafede yaşayan nüfusu kendine çekeceğine inanmıştır. Bu noktada “uzaklık” kavramı bir mal ya da hizmete ulaşmak için aşılması gereken mesafeyi ifade etmektedir (Koç 2007:23). Analizinde ilk olarak parekende ticaretin yapıldığı alanları tespit etmeye yönelmiştir. Daha sonra üretimin gerçekleştirildiği mekânları dışlayarak nüfus ve piyasa fonksiyonlarını dikkate alarak, üç temel kavram üzerinden ideal bir altıgen pazar alanı sistemi geliştirmiştir: (a) Merkeziyet. (b) Eşik (threshold). (c) Yayılma alanı (range)⁷. Bu pazar alanı, hiyerarşik olarak en yüksek dereceli yani hem temel hizmetler hem de çeşitli uzmanlıklar gerektiren hizmetleri sunan gelişmiş bir merkezi, hem de daha düşük dereceli çeşitli temel hizmetleri sağlayan alt merkezleri içermektedir** (Essletzbichler 2011:32). Christaller’in analizinde her tüketici artan ulaşım maliyetleri yüzünden bir mal ya da hizmeti almaktan vazgeçme veya daha ucuza alabileceği başka bir merkeze yönelme eğilimi içindedir. Tüketicinin bu eğilimleri, üreticiler arasında bir pazar alanı rekabeti yaşanmasına yol açmaktadır. Bu rekabet ise pazar alanlarının daireden altıgene dönüşmesiyle sonuçlanmaktadır. Her altıgen pazar alanının merkezinde yer alan en gelişmiş merkezi nokta, kendi ihtiyacının üzerinde ürettiği mal ve hizmetleri hinterlandındaki diğer alanlara sunma yeteneğine sahiptir. Mesafeye bağlı maliyetlerin

⁷ Modelde merkeziyet, cazibe yani çekim merkezi olma durumunu ifade etmektedir. Eşik, bir hizmete olan minimum talep seviyesidir. Yayılma alanı ise bir tüketicinin o hizmeti satın almak için gitmeye istekli olduğu en uzak mesafeyi ifade etmektedir (Essletzbichler 2011:32). Başka bir ifade ile Christallerin analizinde bir merkezin etki alanı “alışveriş, ulaşım ve yönetim” şeklinde üç kritere göre belirlenmektedir.

** Örneğin düşük dereceli merkezde sağlanan temel hizmetlerden birisi bakkal dükkânıdır. Buna karşın yüksek dereceli hizmet merkezlerinde sunulan uzmanlık gerektiren hizmetlere örnek olarak üniversiteler gösterilebilir. Yani yüksek dereceli hizmet merkezlerinde hem bakkal dükkânı hem de üniversite hizmetleri birlikte verilebilmektedir.

(yani nakliye ve ulaşım maliyetlerinin) belirleyici unsur olduğu bu yapılarda *tüketici davranışları* etkilidir (Arıcıoğlu 2011:24).

Christaller, Von Thünen ve Weber'in bireysel firma seviyesindeki yaklaşımını şehir sistemleri ve pazar alanları seviyesine getirerek mikro temelli yaklaşımdan makro temelli yaklaşıma geçmiştir. Von Thünen tarımsal üretimi, Weber sanayi üretimini odak noktasına koyarken, Christaller ticaret merkezlerini ve kurumlarını merkeze almıştır ve daha önce birbirinden bağımsız olarak görülen yerleşim yerleri arasındaki ilişkileri göstererek birbirine bağlı olarak bir gelişme / kalkınma süreci yaşandığını göstermiştir. Von Thünen ve Weber üretim merkezlerinin kuruluş yerlerini belirlemeye yönelirken Christaller yerleşim alanları hiyerarşisini belirleyen etmenlere odaklanmıştır ve model Polonya'nın ekonomik mekânsal alanının düzenlenmesinde uygulamaya sokulmuştur (Essletzbichler, 2011:30–33). Kendi döneminde pek ilgi görmeyen Christaller'in fikirleri Lösch ile birlikte Amerika'ya yayıldıktan sonra bir hayli dikkat çekmiştir.

Bölgesel kalkınma literatüründe yer alan konum teorisyenlerinden dördüncüsü olan August Lösch, Christaller'in Merkezi yerler hiyerarşisinde etki alanı belirlerken kullandığı üç kriterin (alışveriş, ulaşım ve yönetim) yeterli olmadığını ileri sürmüştür. Yazar bu üç kritere tarım ve imalat sanayilerinin konumlandığı mekânları ilave ederek teoriyi zenginleştirmiştir. Yazar bölgesel gelişme literatüründe konuya genel denge perspektifinden bakarak kendinden önceki tüm mekânsal ekonomi teorilerini özetleyen ve analitik bir yapı içerisinde eriten ilk çalışmayı ortaya koymuştur (Arıcıoğlu, 2011:26; Lösch, 1954:131–37). Yaptığı analizde Christaller ile aynı genel varsayımları kullanmıştır. Lösch'ün analizinde pazar alanı nedir ve nasıl sınırlandırılmaktadır? Soruları hayati önem taşımaktadır. Modele göre tek bir üreticinin ihtiyacının fazlası olan ürünü satmasıyla başlayan ticarete başlangıçta pazar alanı bir daire görünümünde olacaktır. Ancak kârlılık dolayısıyla pazara girecek olan diğer üreticiler ve ortaya çıkacak olan rekabet ilk üreticinin ve her bir üreticinin pazar alanını daraltacak, pazar alanlarının çakışmasına yol açacak ve nihayetinde pazar alanlarının altıgen biçimine dönüşmesiyle sonuçlanacaktır. Altıgen şeklindeki bu pazar alanlarının büyüklükleri sektöre özgü ürün çeşitliliği ve analizde eşik olarak adlandırılan talep miktarına göre değişmektedir. Başlangıçta daire şeklinde yer alan pazar alanları arasında hizmetin ulaşmadığı fakat insanların hizmet beklediği bazı boşluklar oluşmaktadır. Bu boşlukta

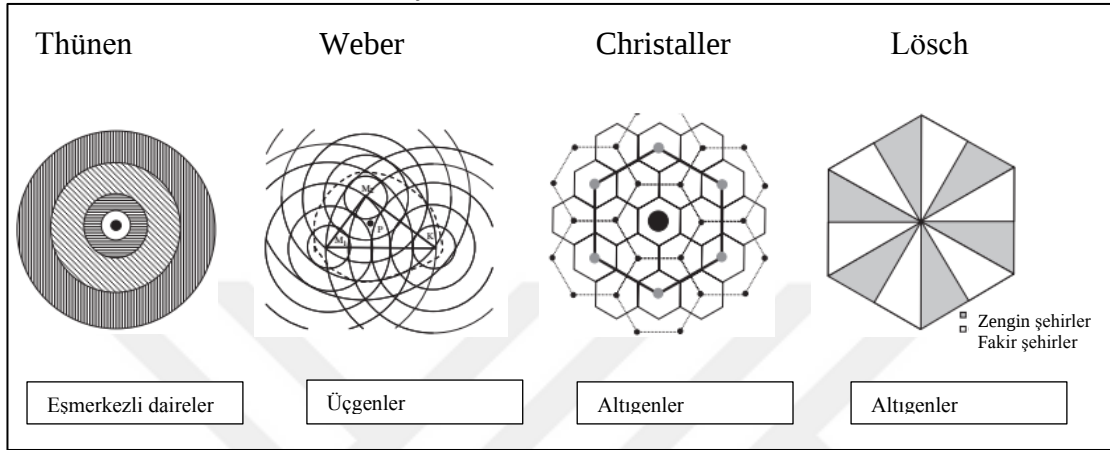
yaşayan insanlara mal ve hizmet götürmek nakliye masrafları artışına yol açmaktadır. Fakat pazar alanlarının altıgen şeklini alması ile hizmet alamayan hiçbir boşluk alan kalmamakta ve nakliye masrafları da minimize edilmiş olmaktadır. Bu durum veri talep koşulları altında ulaşım masraflarının minimize edilmesi anlamına gelmektedir diğer bir ifade ile belirli bir bölgedeki nüfusun talebi maksimize edilmiş olmaktadır (Lösch 1938:72–73, 1954:105–110; ayrıca bkz. Essletzbichler 2011:33;Isard, 1949: 495-500).

Tekrar toparlayacak olursak, Lösh ilk olarak her bir üretim ve tüketim merkezleri tarafından çevrelemiş altıgen (basit) pazar alanlarını oluşturmaktadır. İkinci olarak her bir ticarete konu olan mal için böyle alanlardan oluşan bir ağ (belt) elde edilmektedir. Üçüncü olarak ise daha genel bir bakış ile çeşitli malların pazar alanlarından meydana gelen bu ağların kapsadığı mekânların sistematik olarak düzenlenmiş bir halini elde etmektedir (Lösch, 1938: 73-74). Burada özetlenen yaklaşıma bir isimlendirme yapılmak istenirse; Lösch üç temel ekonomik alandan söz etmektedir; a) basit pazar alanları (simple market areas), b) bu alanların çevresindeki ağlar (nets of such areas) ve c) ağ sistemleri (systems of nets). Bunları sırasıyla pazarlar (markets), alanlar (belts) and bölgeler (regions) olarak adlandırmaktadır. Bölge / ağ sistemleri olarak adlandırılan *ekonomik alan* farklı pazar alanlarından oluşan bir sistemdir, sadece tek bir organ değil, bütün organların oluşturduğu bir organizmaya benzetilmektedir (Lösch, 1938: 78; Lösch, 1954: 218). Lösch her ne kadar Christaller'in yaklaşımını benimsemiş, aynı varsayımları kullanmış olsa da teoriyi zenginleştiren ve geliştiren bazı farklılıklar arz etmektedir.

Lösch, Christaller'in üç kritere (alışveriş, ulaşım ve yönetim) göre belirlediği bir merkezin etkileyebildiği alan yaklaşımını yüz elli farklı kriter kullanarak geliştirmiştir. Örneğin en büyük hizmet alanı olarak adlandırdığı metropoller bu yüz elli kriterin tamamına göre hizmet verme kabiliyetine sahipken, en alt kademede yer alan yerleşim birimi bu yüz elli kriterden sadece bir tanesine göre hizmet verme kabiliyetine sahiptir. Dolayısı ile yerleşim yerleri hiyerarşisini belirleyen şey bir merkezin bu hizmet kriterlerinden kaçını sağlayabildiğidir. Ayrıca Lösch'ün altıgen pazar alanlarının her biri on iki eşit parçaya ayrılmıştır. Bu on iki parçadan altı tanesi zengin yani üst kademe merkezi şehir yoğunluklu, diğer altısı ise fakir yani alt kademe şehir yoğunlukludur. Bu örüntü, her bir pazar alanı içerisindeki bu her bir alt parça bir zengin merkez ve iki adet

de fakir periferi merkez içerdği şeklinde yorumlanmaktadır. Bunların dışında Lösh'ün Christaller'den farklılık gösterdiği önemli noktalardan bir diğeri de mekânsal organizasyonu *tüketici davranışını* dikkate alarak değil, *fırma arzı* ve *tüketici talebi* ortak etkisinin dikkate alarak yapmasıdır (Lösch, 1954: 124-138).

Şekil 1: Kuruluş Yeri Teorilerinde Mekânsal Görünüm

Kaynak: (Essletzbichler 2011:31)

Şekil 1'de Bölgesel ekonomik kalkınma literatüründe kuruluş yeri teorisyenlerinin kendi analizlerinde mekâna yaklaşım biçimi gösterilmektedir. Bölgesel kalkınmanın babası olarak da adlandırılan Von Thünen ideal tarımsal üretim noktasını belirlenmek için eş merkezli çemberler kullanırken, ideal endüstri üretim noktalarını belirlemeye çalışan Weber iki hammadde ve bir pazar alanı noktası olmak üzere üç noktalı alanın geometrik temsili olan üçgenleri kullanmıştır. Christaller diğerlerinden farklı olarak tarımsal ve endüstriyel üretim noktalarını analizinde dışlayarak ticaret merkezleri ve kamusal binaları dikkate aldığı çalışmasında şehir sistemlerinin oluşumuna altıgen pazar alanları yaklaşımı ile ışık tutmaktadır. Bunun eksik bir yaklaşım olduğunu düşünen Lösch analize tarımsal ve endüstriyel üretim noktalarını da ilave ederek bu analizi geliştirmiş ve aynı altıgen pazar alanları yaklaşımını savunmaya devam etmiştir.

Buraya kadar değindiğimiz konulara ilişkin olarak söylenmesi gereken şeylerden birisi büyüme ve kalkınma olgusunun daha çok niceliksel boyutu ile ele alınmış olmasıdır. Bunun temel sebebi Sanayi Devrimi sonrasında üretimin artırılmasının temel hedef olarak benimsenmesidir. Bu bağlamda üretimi artırmak adına kullanılabilecek her şeye sadece bir araç olarak bakılmıştır. Bu bakış açısından dolayı emek unsurunun sahibi olan *insan* da üretimde kullanılan *sermaye malı* gibi bir araç olarak görülmektedir.

Başka bir şekilde ifade edilirse günümüzde insan refahını ifade eden yaşam şartları ve çalışma şartlarının uygun / insani olup olmaması, sağlık ve eğitim imkânlarına erişebilirlikleri, yoksulluk seviyeleri gibi konulara önem verilmemiş olduğu görülmektedir. Artık günümüz büyüme ve kalkınma olgularına bakış açısı tamamen değişiklik göstermektedir. Yeni gelişen bu anlayışa göre temel hedef insan refahının yükseltilmesidir. Bu amaca hizmet eden her türlü unsur da araç olarak görülmektedir (Berber, 2017: 10).

Kalkınma olgusunda yaşanan bu değişimde en belirgin özellik, kalkınmanın ölçümü ve tanımı konusunda görülmektedir. Önceleri kalkınma denilince odak noktasına alınan şey *milli gelir artışı* ya da *kişi başına düşen gelir artışıydı*. 1970li yıllara kadar devam eden bu yaklaşımın bu dönemden sonra refah odaklı bir şekle evrildiği görülmektedir. İkinci dönem başlığı altında konuya değinirken 70li yıllardan itibaren kalkınma göstergesi olarak pek çok refah göstergesinin de kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Bunun doğal uzantısı olarak refahın göstergeler arasına eklendiği gibi kalkınma tanımlamalarına da eklendiği görülmektedir. Kısaca denilebilir ki 1970li yıllardan itibaren kalkınma yaklaşımı gelir odaklı olmaktan çıkarak refah odaklı bir görünüme bürünmektedir. Fakat özellikle ikinci dönem başlığı altında incelediğimiz dönemden başlayarak dikkate değer ve özellikle ifade edilmesi gereken şeylerden birisi kalkınmada esas belirleyici unsur olarak *gelir büyümesi* gibi nicel değişkenlerden ziyade *yapısal dönüşüm* olarak ifade edilen nitel değişimin/dönüşümün belirleyici unsur olarak öne çıkarılmasıdır (Berber, 2017: 13-15).

1.2. İkinci dönem: II. Dünya Savaşı – 1970 Arası

Kapitalist birikim modeli 1910lu yıllardan itibaren başlayıp İkinci Savaş sonrasına kadar devam eden derin bir yapısal krizle yüzleşmiştir. Liberal politikaların bu ekonomik depresyon karşısında çaresiz kalması, kapitalizmin savunduğu “piyasa mekanizması otomatik olarak devreye girerek kendi kendini dengeye getirir” tezine olan inancı da kökten sarsmıştır (Aydın, 1999: 1). Bu yeni duruma karşı çözüm makroekonominin kurucusu olarak kabul edilen John Maynard Keynes’ten gelmiştir. Bunu savaş sonrası dönemde Keynesian sistemin geniş ölçüde uygulama alanı bulmasından anlıyoruz. Keynes’in tezinin özü ekonominin “görünmez el” prensibi ile kendi kendine dengeye gelemeyeceğidir. Ona göre istikrarlı ekonomik büyüme

hedeflerine ulaşabilmenin yolu devletin uygulayacağı para ve maliye politikaları ile ekonomiye müdahale etmesinden geçmektedir (Hiç-Gencer ve Hiç-Birol, 2014:4).

Keynesian sistem olarak bilinen bu yaklaşım 1930lu yıllarda teorik olarak var olmasına karşın 1945lerden itibaren fiilen uygulamaya sokulmuş ve 1973 OPEC krizine kadar da etkinliğini korumaya devam etmiştir. İki kriz dönemi arasında ki bu döneme bakıldığında merkez/gelişmiş ülkelerde *refah devleti* anlayışı ile çevre/gelişmekte olan ülkelerde ise *kalkınmacı devlet* anlayışı ile iktisadi alanda yoğun bir devlet müdahalesi olduğu görülmektedir. Literatüre bakıldığında 1945-1970 döneminde bu çabaların hatırı sayılır yüksek bir büyüme performansı ile sonuçlandığı çeşitli istatistiki verilerle gösterilmektedir (Aydın, 1999: 1-8).

Ele aldığımız bu ikinci dönemde ilgilendiğimiz olgulardan biri olan *iktisadi büyüme* bir ekonominin uzun dönemde üretim potansiyelinin genişletilmesi şeklinde tarif edilmektedir. Bu tarife uygun büyümeyi temsilen dört temel değişken kullanılmaktadır: a) iş gücünün kalitesi ve niceliği, b) doğal kaynakların kalitesi ve niceliği, c) reel sermayenin kalitesi ve niceliği, d) toplumun teknolojik gelişme seviyesi. Üretim potansiyelinin belirleyicisi olarak görülen bu dört unsurun uzun dönemde geliştirilip yaygınlaştırılması ve kapasite kullanımı bu dönem büyüme olgusunu açıklayan temel önermelerdir. Öte yandan bu dönemde büyümenin temel hedefi *toplumsal refahın artırılması* olduğu için zaman içerisinde “kişi başına düşen mal ve hizmet miktarının sürekli olarak arttırılmasına” özel önem atfedilmekte ve büyümenin de en anlamlı göstergesi olarak kabul edilmektedir (Peterson, 1994: 481; Yavilioğlu, 2002: 65). Semantik perspektiften bakıldığında, ilk dikkat çeken şey ele alınan birinci dönemde *maddi ilerleme* şeklinde ele alınan büyüme olgusunun *toplumsal refahın artırılması* şeklinde değişmiş olmasıdır.

Başlangıcı İkinci Savaş olarak alınan bu dönemde incelenen büyüme teorileri modern büyüme teorileri olarak adlandırılmaktadır. Bu teorik gelişmenin ilk dalgası Harrod-Domar modelidir. Aslında Sir Henry Roy Forbes ve Evsey David Domar birbirinden bağımsız fakat aynı dönemde felsefesi birbirine çok benzer modeller geliştirmişlerdir^{**}. Aradaki bu benzerliğe dayanarak literatürde bu konu *Harrod-Domar Büyüme Modeli*

^{**} Ayrıntılı bilgi için Harrod’un “An Essay in Dynamic Theory” ve Domar’ın “Expansion and Employment” adlı makalelerine bakılabilir.

adı ile tek başlık altında açıklanmaktadır. Her iki modelin odak noktası aynıdır. Her ikisi de Keynes'in statik-büyümeyen bir ekonomik yapıda geçerli olan "piyasa mekanizması görünmez el prensibi ile kendiliğinden tam istihdamı sağlayamaz" tezinin dinamik-büyüyen bir ekonomi için de geçerli olup olmadığını sorgulamaktadır (Domar, 1947: 53; Harrod, 1939: 15 ayrıca bkz. Ünsal, 2007: 27, 83; Üzümcü, 2012: 133). Her iki modelin üzerinde yoğunlaştığı diğer ortak sorular şu şekildedir; a) ülkelerin zaman içerisinde gelir seviyeleri nasıl yükseltilebilir? b) eksik istihdamdan tam istihdama geçmenin yolları nelerdir? c) elde edilen gelişme seviyesi nasıl sürdürülebilir hale getirilir? (Harrod, 1939: 14-15 ayrıca bkz. Meier, 2005: 71; Yülek, 1997: 4; Peterson, 1994: 492).

Literatürde tek başlıkta ele alınan bu iki benzer teori arasında nüans farklılıkları mevcuttur. Örneğin Harrod bir ekonominin eksik istihdam seviyesinden tam istihdama geçiş yolları üzerine yoğunlaşmıştır. Buna karşın Domar tam istihdam seviyesine gelebilmiş bir ekonominin bunu nasıl sürdürülebilir hale geleceği üzerine yoğunlaşmıştır. Benzer şekilde yatırım üretim ilişkileri konusunda da yaklaşım farklılıkları olduğu görülmektedir. Domar modelinde yapılan yatırımın üretim kapasitesinde yapacağı artış miktarı önemlidir. Çünkü modelde yapılan yatırımın uyardığı talep/gelir artışının üretim kapasitesinin tam kullanımını/istihdamını sağlayıp sağlayamayacağı sorgulanmaktadır. Dolayısı ile Domar modeli geleceğe dönük bir büyüme analizi şeklinde değerlendirilmektedir. Öte yandan Harrod modelinde yapılan yatırım sonucunda meydana gelen artış temel alınarak yatırım miktarının ne oranda arttırılabileceği sorgulanmaktadır. Başka bir ifade ile modelde tam istihdamın sürdürülebilmesi için gerekli olan milli gelir artış oranının ne kadar olduğu araştırılmaktadır. Bu sayılan farklılıklara kullanılan araç kutusu farklılığı da eklenmektedir. Şöyle ki; Domar modelinde çarpan katsayısı/mekanizması kullanılırken Harrod modelinde hızlandırıcı katsayısı/prensibi kullanılmaktadır (Harrod, 1939: 14-33; Domar, 1947: 34-35, 40 ayrıca bkz. Berber, 2011: 103).

Harrod-Domar şeklinde tek başlık altında ele alınan modelde, ekonomik dengenin sağlanabilmesi yatırımlara ve bu yatırımların kaynağı olarak gösterilen tasarruflara bağlanmıştır. Ekonomik denge bu iki değişkenin (yatırımlar ve tasarruflar) dönem başında (ex-ante) ve dönem sonunda (ex-post) alacağı değerlere göre değişkenlik göstermektedir. Dönem başı değerler planlanan ve dönem sonu değerler ise gerçekleşen

değerler şeklinde düşünülmektedir. Hem Harrod hem de Domar modelinde yatırımları yapanların ve tasarrufları yapanların toplumun farklı kesimlerindeki insanlar tarafından yapıldığı kabul edilmiştir. Bu nedenle de dönem başında planlanan tasarruf-yatırım eşitliğinin dönem sonunda kendiliğinden gerçekleşmesi beklenmektedir. Modelde dönem başında planlanan tasarruf ve yatırım değerlerinin büyüklüklerine bağlı olarak ekonomi dengeden uzaklaşabilmektedir. Ancak ekonomi bir kez dengeden uzaklaşırsa kendiliğinden yeniden dengeye gelememektedir. Bu nedenle modeldeki denge *bıçak sırtı* veya *istikrarsız denge* şeklinde ifade edilmektedir. Harrod-Domar modelinde dengenin gerçekleşmesi o ekonominin hızlı bir büyüme sürecine girmesi anlamına geldiği için arzulanan bir durumdur. Fakat dengeden sapması ekonomi üzerinde ya enflasyonist baskılar oluşmasına ya da ekonominin durgunluğa girmesine yol açtığı için istenmeyen bir durumdur (Berber, 2011: 104-109).

Yapılan her yatırımın ekonomi üzerinde gelir artırıcı ve kapasite artırıcı olmak üzere iki etkisi olmaktadır. Harrod-Domar modelinin merkezinde bu etkilerden sadece kapasite arttırıcı etki yer almaktadır (Özsağır, 2008: 338; Domar, 1946: 139; Domar, 1947: 35). Modelin bir diğer özelliği ise modeldeki tüm değişkenlerin aynı sabit hızla büyümesinden dolayı dengeli bir büyüme modeli sağlayabilmesidir. Bir başka deyişle modelde ortaya çıkan durağan durum dengeli bir büyümeye olanak sağlamaktadır (Acemoğlu, 2009: 65; Ünsal, 2007: 90; Eriksson, 2013: 40). Harrod-Domar modelinde büyüme oranının arttırılabilmesinin iki yolu vardır; ya yatırımların kaynağı olan tasarruf oranları arttırılmalı ya da sermaye verimliliğinin arttırılması gerekmektedir (Yülek, 1997: 4). Özetle modelin ana fikri zaman içerisinde tam istihdam dengesinin oluşmasına yol açan bir büyüme haddinin varlığına dayanmaktadır. Harrod-Domar modeli aslında devlet müdahalesine neden gereksinim duyulduğunu anlamamıza yardım eden bir model olma niteliği taşımaktadır. Çünkü tam istihdamda kalabilmek için neden ekonominin büyümek zorunda olduğuna ve dinamik bir ekonomide büyümenin neden kendiliğinden gerçekleşmeyeceğine açıklık getiren bir yapıdadır (Peterson, 1994: 513; Domar, 1947: 35). Bu model için söylenebilecek bir başka şey de modelin mal ve emek piyasalarında sağlanacak bir genel denge analizine odaklanmak yerine sadece mal piyasasında (tasarrufların gerekli yatırım düzeyine eşitlendiği) bir denge üzerine odaklandığıdır (D'Agata ve Freni, 2003: 30-31)

Harrod-Domar'ın ardından modern büyüme teorilerine ikinci dalga Robert Solow (1956) ile gelmiştir. Solow'un çıkış noktası Harrod-Domar modelinin gerçek hayatı açıklama konusundaki yetersizliğidir. Bunu aşmak için Harrod-Domar'ın sermaye-hâsıla oranının sabit olduğu ön kabulünü değiştirmiş ve değişken bir sermaye-hâsıla oranı ön kabulü yapmıştır. Yani Solow emek ve sermaye arasında bir ikame ilişkisi olduğunu kabul etmektedir. Model özünde neoklasik iktisadın iktisadi büyüme olgusu üzerindeki sonuçlarına yönelik bir analizdir. Bu analize göre ölçeğe göre sabit getirinin ve tam rekabet koşullarının var olduğu fakat dışsallıkların olmadığı, teknolojik gelişmenin de dışsal kabul edildiği koşullar altında ekonomi uzun dönemde durağan durum noktasına doğru ilerlemektedir. Solow modelinde büyümeyi sağlayan unsurun sermaye birikimi olmadığını göstermektedir. Dolayısı ile Solow modeli büyüme olgusunu model içerisinde açıklayamamaktadır (Solow, 1956: 65-66; Ünsal, 2007: 148).

Solow modelinde açıklanamayan büyüme olgusunun yani kişi başına düşen gelirdeki sürekli artışın kaynağını dışsal bir faktör olarak değerlendirilen teknolojik gelişme⁸ oluşturmaktadır. Modele göre, bütün ülkeler ortak sıfır durağan durum noktası⁹ ile karşı karşıyadır ve ülkelerin farklı gelişmişlik seviyelerine sahip olması durumu ülkelerin birbirinden farklı faktör donanımlarına sahip olmaları ve sermayenin azalan verimler yasasına tabi olması ile açıklanmaktadır. Modelde yer alan mutlak yakınsama hipotezine göre eğer bütün ülkeler aynı üretim ve fayda parametrelerini¹⁰ paylaşıyorsa bu durumda fakir ülkeler zengin ülkelere göre daha hızlı büyüme eğiliminde olacaklardır. Bunun nedeni, başlangıç sermaye birikim oranı daha düşük olan fakir bir ülkenin başlangıçta sermayenin marjinal ürününün* daha yüksek olmasıdır. Ki bu durum bu ülkeleri daha çok tasarrufa, daha çok yatırıma ve sonuçta daha çok büyümeye yönlendirecektir. Özetle Solow modelinde, benzer kurumsal koşullara sahip ülkeler

⁸ Burada teknolojik gelişme, üretim faktörlerinin çıktı üretmek için nasıl bir araya getirileceğine ilişkin bilginin zaman içerisinde gelişmesi anlamına gelmektedir. Buna bağlı olarak, üretim teknolojisi ise, üretim faktörlerinin çıktı üretmek için nasıl bir araya getirileceğine ilişkin bilgidir. (Ünsal, 2007: 191). Kibritçiöğlu yaptığı çalışmada teknolojik gelişmeyi en geniş anlamıyla üretim süreci, ürünün kendisi, üretim ve yönetim organizasyonu, pazarlama ve satış sonrası servis ile ilgili bilgi ve deneyimlerin toplamı/stoku şeklinde tanımladığı teknoloji düzeyinde meydana gelen artışlar şeklinde tanımlamaktadır. Bu artışların ekonomik anlam ifade etmesi için kar veya zarar riskinin göze alınarak firmada yenilik (innovation) olarak uygulamaya konulması gerekmektedir (Kibritçiöğlu, 1998: 211).

⁹ Solow modelinde *durağan durum noktası* işçi başına sermaye düzeyi ile işçi başına gelirin değişmediği ve değişmeden devam ettiği noktadır. Başka bir ifade ile emek başına yapılan fiili yatırımların amortisman giderleri ve işgücüne yeni katılanları sermaye ile donatmak için gereken sermaye miktarına tam olarak yeterli geldiği noktadır (Üzümcü, 2012: 178-179).

¹⁰ Bu parametreler, iskonto oranı, zamanlar arası ikame esnekliği katsayısı, sermaye payı, sermayenin yıpranma oranı/amortisman ve nüfusun büyüme oranı gibi parametrelerdir (Xavier Sala-i Martin, 1990: 30).

* İlave bir birim sermayenin çıktıda meydana getirdiği artış

arasındaki gelir ya da çıktı düzeylerinin zaman içerisinde kendiliğinden yakınsayacağı öngörülmektedir (Ünsal, 2007: 28, 200; Sala-i Martin, 1990: 11, 28; Jones, 1998: 34, 61). Solow uzun dönemli zaman serisi analizi ile ABD’de 1909-1949 yılları arasındaki yıllık büyüme oranını 2.9 olarak tahmin etmiştir. Bu büyümenin 0.32’lik kısmı sermaye birikiminden, 1.09’u emek girdisinden ve 1.45’i de Solow’un “teknolojik değişim” olarak adlandırdığı ve modelde dışsal kabul ettiği bir “artık”tan kaynaklanmaktadır. Daha sonra bu artık kısım toplam faktör verimliliği (TFV) olarak adlandırılmıştır (Meier, 2005: 97).

Ele aldığımız bu ikinci dönemde büyüme ile kalkınma kavramları arasındaki anlam farklılığı dikkat çekicidir. Büyüme kavramının en belirgin özelliği bir ekonominin üretim kapasitesinde meydana gelen niceliksel olarak ölçülebilen basitçe bir miktar artışı veya genişlemedir. Buna karşın ekonomik kalkınma kavramı ise bundan daha fazlasına işaret ederek niceliksel artışın yanında niteliksel (teknik ve kurumsal yapıdaki) değişmeyi de içermektedir. Burada vurgu niceliksel ve niteliksel ayrımı üzerinedir (Flammang, 1979: 50). Fakat dikkatlerden kaçmaması gereken şey kalkınmaya atfedilen yapısal değişimin büyümeden de tamamen bağımsız olmadığıdır. Çünkü (Simon Smith Kuznets’in Japonya ve diğer Doğu Asya ülkeleri üzerine yaptığı çalışmalarında gösterdiği gibi) yapısal değişim ekonomik büyümeyi hızlandırabilmekte yani kaynakların marjinal hasılasında artışa neden olabilmektedir. Buna karşın ekonomik büyüme yapısal bir değişime neden olmayabilmektedir. Öte yandan büyümenin devamlılığının sağlanabilmesi için de yapısal değişimin gerekliliği yadsınamaz bir gerçek olarak görünmektedir (Justman ve Teubal, 1991: 1170). Ekonomik anlamda yapısal değişim ile ifade edilen şey tarım sektöründen sanayi sektörüne bir kayma ve bu kaymanın doğurduğu sonuçlardır. Yaşanan bu değişim doğal olarak kentleşme, demografik dönüşüm ve gelir dağılımı kavramları ile yakın ilişkilidir. Dolayısı ile yapısal değişim kavramı ekonomik olmayan faktörleri, ekonomik olan faktörleri etkiledikleri oranda kapsamaktadır. Bu nedenle yapısal değişim kalkınmanın önemli ve zorunlu bir parçasıdır (Yavilioğlu, 2002: 67).

İktisadi büyüme modellerinin uzun dönemli genel denge modelleri olarak tasarlanarak tarihsel boyutu ve az gelişmişlik olgusunu kapsamıyor olması, kalkınma modellerinin geliştirilmesinin altında yatan temel nedenlerdendir. Bu dönemde geliştirilen büyüme modelleri sanayileşme süreci ile birlikte yaşanan yapısal değişimleri dikkate

almamaktadır. Buna karşın kalkınma modellerinde sosyo-ekonomik gelişime önem verilmiştir. Dolayısı ile bu ikinci dönem büyüme teorilerinin yanı sıra çeşitli kalkınma teorilerinin de geliştirilmesine sahne olmuştur (İlkin, 1988: 60).

Bu ikinci dönemdeki önemli farkındalıklardan birisi kısa dönem sorunlara odaklanarak geliştirilmiş olan Keynesian devrimin henüz bağımsızlığa kavuşmuş olan ve acil kalkınma sorunları ile yüzleşen ulusların sorunlarına cevap verememiş olmasıdır. Kalkınma bir toplumsal dönüşüm sürecini ifade etmesinden dolayı doğası gereği tıpkı büyüme gibi bir uzun dönem sorundur (Başkaya, 2005: 44). Fakat bu dönemde yapılan çalışmalar genellikle kalkınma sorununa “sadece ekonomik bir sorun” muamelesi yapmıştır. Dolayısı ile de gelişmekte olan ülkelerin iktisadi olarak kalkınmalarının önündeki en önemli sorunun sermaye kıtlığı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Durum böyle olunca bu sorunun çözümü için de yatırımların arttırılması salık verilmiştir (Mihçi, 1996: 69). Yatırımların arttırılabilmesi için önemli bir sorun teşkil eden iç tasarruf yetersizliğine çare olarak da dış yardımlar gösterilmektedir. Yatırım eksikliğine sunulan çözüm benzer şekilde girişimci eksikliği için de sunulmuş ve girişimcilik eksiğinin devlet müdahalesi ile giderilebileceği ileri sürülmüştür. Bu konuda ihtiyaç duyulan en önemli eksikliklerden olan sermaye ve teknik bilginin sağlanabileceği adres olarak gelişmiş olan ülkelere işaret edildiği görülmektedir. Özetle denilebilir ki, hızlı sermaye birikimi, sanayileşme, tarım sektöründe var olan atıl işgücünün harekete geçirilmesi, devlet müdahalesi ve planlama gibi stratejik konular bu dönem kalkınma yaklaşımının odak noktasında yer alan temalar olarak görünmektedir (Başkaya, 2005: 45, 48). Literatürde yer alan en önemli kalkınma araştırmacılarının çalışmalarında söz edilen bu temel noktalar açıkça görülebilir.

Ele alınan bu dönemin en önemli kalkınma araştırmacılarından Walt Whitman Rostow hızla büyüyen bir ekonomide *yatırım miktarının* GSMH'nin %10 kadar olması gerekliliğini savunurken, William Arthur Lewis sermaye birikimi sürecinde yatırımların GSMH'ya oranının %12-15 olması gerektiğini ileri sürmektedir. Yine Lewis, başlangıçta olması muhtemel düşük tasarruf oranı ile gerçekleşmesi gereken yatırım miktarı arasındaki farkın *dış yardımla* karşılanmasını salık vermektedir. Bu yaklaşımların bir diğer ortak paydası piyasa mekanizmasının işleyişini bozan bilgi eksikliği, tekelci piyasaların varlığı, piyasa katılıkları vb. unsurlar mevcut olduğu için iktisadi büyümeye ancak *yol gösterici planlama* yapılarak ulaşılabileceğine dair

inançlarıdır. Böylece tıpkı Keynesian politikalarda da ifade edildiği gibi devletin ekonomik yaşama müdahale etmesi gerekliliği doğmaktadır. Bu gerekliliğin bir diğer nedeni olarak, yeni gelişen sanayinin dış rekabetten korunması gereği gösterilmektedir. Korumacı politikalara yönelmenin diğer bir ifadeyle *devlet müdahalesine* duyulan ihtiyacın bir başka nedeni dış ticaret hadlerinin gelişmekte olan ülkelerin aleyhine seyretme eğiliminde olmasıdır. Raúl Prebisch (1959) ve Sir Hans Wolfgang Singer'in (1964) ifade ettiği gibi, diğer ülkelerden yapılan ithalat yurtiçi üretim ile ikame edilmediği sürece reel gelirde yaşanan düşme eğiliminin engellenmesi mümkün değildir. Bu durum gelişmekte olan ülkelere içe-dönük ithal ikameci bir politikanın izlenmesi sonucunu doğurmuştur (Mıhçı, 1996: 69-70).

Rostow kalkınma sorununa tek çizgide ilerleyen tarihsel bir bakış açısı ile bakmaktadır. Yazara göre gelişme yolu azgelişmişlikten gelişmişliğe doğru bir dizi evreden meydana gelmektedir. Eğer geleneksel yapıya sahip bir toplum batının gelişmiş ekonomilerinin geçirmiş olduğu bu evreleri geçirebilirse gelişmiş bir ekonomi haline gelebilecektir. Elbette ihtiyaç duyulan yatırımlar için gerekli (iç) tasarruf açıklarının dış yardımlarla giderilmesi gerekmektedir. Aslında Rostow'un düşünce sistematığının temelinde yatan mantık savaş sonrası dönemde Batı Avrupa'nın ABD'den sağlanan Marshall yardımları sayesinde ekonomik olarak iyileşebilmiş olmasında yatmaktadır (Rostow, 1999: 13, 17, 59-60, 69, 72; Yülek, 1997: 3; Peterson, 1994: 490). Rostow'a göre gelişmekte olan her ülke bu evreleri takip ederek ve dış yardım alarak gelişmişlik seviyesine ulaşma olanağına sahiptir.

Öte yandan Lewis yaptığı analizlerde gelişmekte olan ülkelere görülen yoksulluğun nedenleri, az gelişmişliğe neden olan faktörler ve ülkeler arasındaki gelişme farklılıklarının nedenleri üzerine odaklanmıştır. İki önemli modelinden birisi olan *Dual Ekonomi Modeli* tarım sektöründe var olan atıl işgücünün sanayi sektörüne kaydırılarak düşük ücretle çalıştırılması sonucu büyüyen kapitalist sektör ile ekonomik büyümenin sağlanabileceğini ileri sürmektedir. İkinci modeli olan *Dış Ticaret Hadleri Modeli* ise "ticaret hadlerini belirleyen faktör, gelişmekte olan ülkelerin ve gelişmiş ülkelerin tarım sektöründe çalışan işgücünün verimlilik farklılıklarıdır" demektir. Modele göre az gelişmiş ülkeler gıda üretimi verimliliğini artırarak ekonomilerini büyütme olanağına sahiptir (Özdemir, 2010: 11). Lewis'in analizinde kalkınmanın itici gücünü sermayenin yeniden ekonomiye döndürülmesi ile daha fazla üretim yapılması (ve sonrasında bunun

dış ticaret aracılığı ile uluslararasılaştırılması sonucunda gelirin daha da artırılması) oluşturmaktadır (Ercolani ve Zheng, 2010: 6).

Literatürde yer alan bir diğer önemli ekonomist olan Paul Narcyz Rosenstein-Rodan Doğu Avrupa ülkelerinin sanayileşmesi için *büyük itişin*¹¹ gerekliliğini ortaya koymaktadır. Burada büyük itiş kavramından kasıt başlangıçta *dış yardımlara* dayanarak birbiriyle ilişkili çok sayıda projelerin/yatırımların eşanlı olarak hayata geçirilmesidir. Ona göre dünyanın farklı bölgeleri arasındaki gelir dağılımının daha dengeli bir hale getirilmesinin yolu, çöküntü içerisine girmiş bölgelerin gelir artış hızının, gelişmiş bölgelerin gelir artış hızından daha yüksek oranda arttırılmasından geçmektedir. Rosenstein-Rodan tarımsal alanda bir emek fazlası olduğunu ve eğer uluslararası işbölümü prensibi iyi bir şekilde uygulanabilirse, ya emeğin sermayenin bulunduğu yerlere transfer olması (göç), ya da sermayenin işgücünün bulunduğu yere taşınması (sanayileşme) gerekeceğini ileri sürmektedir. Bu iki alternatiften göç seçeneğinin maliyet zorluklarının, sanayileşme seçeneğine göre daha yüksek olduğunu belirterek, kalkınmanın gerçekleşebilmesi için *sanayileşmeyi* uygun çözüm olarak sunmaktadır. Rosenstein-Rodan, özel sektörün bazı yatırımları yapmayı kârlı bulmayacağını ve devletin ekonomik hayata bir *oyuncu* olarak dâhil olması gerektiğini ve yatırımların dengeli bir şekilde birbirini tamamlayan farklı endüstrilere eş anlı olarak planlı bir şekilde yapılması gerektiğini ileri sürmektedir. Tasarruflar ve yatırımlar arasında meydana gelen açık ise *dış yardımlar* ile karşılanmalıdır. Böylelikle ortaya çıkacak olan dışsal ekonomiler ile endüstriler açısından maliyet riski azaltılmış olacaktır (Rosenstein-Rodan, 1943: 206-210; Nurkse, 1952: 572).

Benzer şekilde kalkınma literatürünün diğer bir önemli ismi Ragnar Nurks'tür. Yazarın *bir ülke fakir olduğu için fakirdir* şeklinde ifade ettiği *Kısr Döngü Kuramı* ekonomik olarak geri kalmış bölgelerde sermaye oluşumu sorununun hem arz hem de talep boyutuyla sıkıntılı olduğunu söylemektedir. Nurks özetle, *düşük satın alma gücü - düşük tasarruf - düşük yatırım oranı - düşük gelir düzeyi* şeklinde kendini tekrar eden çemberin kırılabilmesi için *devlet eliyle* planlı bir şekilde birbirinin tamamlayıcısı ve

¹¹ Yazar makalesinde “büyük itiş” kavramını kullanmamakla birlikte, kavramın kast ettiği eş anlı büyük yatırımların yapılabilmesi için gerekli finansal kaynak için dış yardımlardan yararlanılabileceğini çeşitli örnekler ile açıklamaktadır.

müşterisi olarak nitelenen sektörlerin tamamına eş anlı olarak *yatırım yapılması* gerektiğini savunmaktadır. Yazar, dengeli büyüme kavramını dengeli kalkınma anlamında kullanmıştır (Nurkse, 1952: 571-572). Dengeli kalkınma için gerekli olan yatırım teşvikleri piyasanın büyüklüğü tarafından sınırlandırılmaktadır. Örneğin tek başına bir ayakkabı firmasına yatırım yapılması, talep düzeyi düşük olacağından diğer bir ifadeyle, ücret kazananların tüm gelirlerini ayakkabı almak için harcamayacakları için kârlı bulunmaz. Fakat karşılıklı olarak birbirlerinin ürünlerine talep yaratacak şekilde parasal dışsal ekonomiler (pecuniary external economies)¹² yaratılarak birkaç endüstriye eş anlı yapılacak yatırımlar sayesinde piyasanın dinamik bir şekilde genişlemesinden bütün firmalar yani bütün bir piyasa kâr sağlayabileceklerdir (Sutcliffe 1964: 622). Yazara göre ekonominin bu şekilde topyekûn genişlemesi sayesinde kısır döngüden çıkmak mümkün olacaktır.

Literatürün önemli yazarlarından bir diğeri olan Fleming, Nurkse ve Rosenstein-Rodan ile benzer görüşleri savunmaktadır. Fakat Nurkse ve Rosenstein'in yatay tamamlayıcılık yaklaşımından farklı olarak dikey dışsal ekonomilere vurgu yapmaktadır. Yazara göre ekonomilerin dikey olarak yayılma olasılığı aynı üretim dalının farklı aşamalarının üretimini yapan sanayiler arasında oluşan yatay yayılma olasılığından daha yüksektir (Başkaya, 2005: 61; Fleming, 1955: 250).

Buraya kadar Rosenstein-Rodan, Nurkse ve Lewis'in ortak iki noktada birleştikleri görülmektedir. Birincisi, tarım sektöründe var olan atıl işgücünün daha üretken olarak görülen sanayi sektörüne kaydırılması gereğidir. Böylece sanayileşme kanalıyla kalkınma sağlanabilecektir. İkincisi, sanayileşmenin alt yapısını oluşturmak amacıyla

¹² Ölçek ekonomisi üretim miktarı artışına bağlı olarak ortalama maliyetlerde azalma olmasıdır. İçsel ve dışsal olarak ikiye ayrılarak sınıflandırılmaktadır. Eğer ortalama maliyetler bir firmanın kendi üretim artışı neticesinde düşüyorsa içsel ekonomiler, komple endüstrinin toplam üretim artışından kaynaklanan bir ortalama maliyet düşmesi ortaya çıkıyorsa dışsal ekonomiler şeklinde adlandırılmaktadır. Dışsal ekonomiler de teknolojik dışsallıklar (literatürde (pure) saf olarak da adlandırılmaktadır) ve parasal/maddi dışsallıklar şeklinde iki sınıflandırmaya tabi tutulmaktadır. Teknolojik dışsallıklar, oluşan teknolojik birikim ve Marshallgil ekonomi olarak da bilinen firmalar arası bilgi akışları ile ortaya çıkan ortalama maliyetlerdeki azalma şeklinde tarif edilmektedir. Örneğin, yemek molasında yan masada konuşulan yeni bir üretim tekniği hakkında bilgi edinilmesi diğer firmaların da bu yeni tekniği kullanmasına vesile olabilir. Parasal dışsal ekonomilerde firmaların üretim kararları fiyatlardan etkilenmektedir. Şöyle ki, herhangi bir endüstriye yatırım yapılması o endüstrideki ürün fiyatının düşmesine yol açarken kullanılan faktör fiyatının artışına yol açabilir. Bu durumda üründeki fiyat düşmesinden tüketiciler fayda sağlarken, faktör fiyatındaki artıştan faktör arz edenler fayda sağlamaktadırlar. Sağlanan bu faydaların firmalara kar olarak yansımaları durumunda *parasal ekonomiler* denilen olgu ortaya çıkmaktadır. Örneğin böyle bir yatırım neticesinde firmalar endüstri içerisinde yetişmiş/nitelikli işgücü havuzundan fayda sağlayabilmektedirler. Bu şekilde emek girdisinde sağlanan bu avantajın fiyat düşmesine olan etkisi parasal ekonomi şeklinde ifade edilmektedir (Scitovsky, 1954: 143-146; Filiztekin, 2008: 23).

genç sanayilerin dış rekabetten korunması için devletin iktisadi faaliyetlere bizzat müdahale ederek korumacı politikalar uygulamasının gerekliliğidir (Mıhçı, 1996: 69-70). Buraya kadar anlatılan yaklaşım literatürde *dengeli kalkınma yaklaşımı* şeklinde yer almaktadır. Ancak literatürde kalkınma konusuna farklı bakan dengesiz kalkınma yaklaşımları olduğu da görülmektedir.

Literatürde yer alan dengesiz büyüme yaklaşımının en bilinen üç ismi Myrdal (1957), Hirschman (1958) ve Perroux (1950) gibi araştırmacılarıdır. Perroux'un büyüme kutupları yaklaşımına bölgesel kalkınma yaklaşımı kapsamında değinilecektir. Diğer isimlerden Hirschman ekonomik büyümenin çeşitli dar boğazlardan ve dengesizliklerden kaynaklanan zincirleme bir etkileşim süreci ile ortaya çıktığına inanmaktadır. Çünkü dengeli büyüme çok büyük çapta eş anlı yatırımların yapılmasını gerekli kılmaktadır ve bunun için de çok güçlü bir kamu sektörüne ihtiyaç duyulmaktadır. Dengesiz büyüme yaklaşımını ileri süren yazarlar tam da bu noktaya dikkat çekmektedirler. Onlara göre gelişmekte olan ülkelerde kıt olan şey kaynaklar değil, bunu kullanma kabiliyetine sahip böyle bir girişimciliktir* ve zaten gelişmekte olan bir ülke bu çapta büyük bir yatırım yapma ve yönetme kabiliyetine sahip olsa gelişmekte olan ülkeler kategorisinde yer almayacaktır. Bu nedenle konuya farklı bir açıdan bakmışlar ve bir ekonomide ileri ve geri bağlantılara¹³ dayalı olarak zincirleme reaksiyonlar şeklinde kendi kendini besleyebilen bir büyüme sürecini başlatmak için öncü/kilit sektör olarak seçilen sektöre yatırım yapmanın yeterli olacağına inanmışlardır. (Hirschman, 1958: 54, 63, 98; Khrisna ve Perez, 2005: 833; Pirili, 2011: 312). Bu bakış açısı ile ekonomik büyüme dengeli bir şekilde ekonominin her yerinde değil, kilit konumda tek bir sektör ile başlayan ve diğer sektörleri uyarak devam eden zincirleme bir reaksiyon ile tüm ekonomide, dengesiz bir yol izlenerek sağlanabilecektir.

Bir diğer önemli isim olan Myrdal ekonomik büyüme hususunda bir toplumun ekonomik, siyasi, kültürel ve siyasal yapısına bakılması gerektiğini savunmaktadır. Çünkü ona göre ekonomik büyümeyi sağlayacak olan şey bu unsurlar arasında

* Girişimcilik yeni yatırımların yapılma ve yönetilme kapasitesi şeklinde tanımlanmaktadır.

¹³ İleri bağlantı, bir firma tarafından yapılan yatırımın bu firmanın çıktısını girdi olarak kullanan başka bir firma tarafından yapılan yatırımı uyarması şeklinde, geri bağlantı ise, bir firmanın yatırımının bu firmaya girdi sağlayan başka bir firmanın yatırımını teşvik etmesi şeklinde tanımlanmaktadır (Khrisna ve Perez, 2005: 833).

gerçekleşen etkileşimler vasıtası ile ortaya çıkan *birikimli nedenselliklerdir*. Başka bir ifade ile toplumsal yapının sayılan bu unsurlarının herhangi birinde oluşan bir değişim zincirleme ve aynı yönlü olarak o toplumda başka dönüşümlerin oluşmasına yol açarak birikimli bir dönüşüm süreci ortaya çıkarmaktadır. Şöyle ki; Myrdal'a göre kümelenmenin bir bölgede yaratacağı gelir artışı yukarı yönlü/pozitif taşma etkileri¹⁴ (spread effects) ve aşağı yönlü/negatif geri yıkama¹⁵ (backwash) etkilerini doğurmaktadır. Örneğin geri kalmış bir bölgeye kamu yatırımları ile bir sanayi atılımı yapıldığını düşünelim. Bu yatırım sadece katma değer artışı yaratmanın ötesine geçerek normlar, kurumlar ve girişimcilik gibi çeşitli unsurlarda yaşanacak taşma etkileri ortaya çıkaracaktır. Bu taşma etkileri toplumsal yapıda gelişim ve dönüşümlere yol açarak bölgenin sosyo ekonomik yapısının birikimli bir gelişim sürecine sokulmasını sağlayacaktır. Dolayısı ile aslında Myrdal kalkınmayı *bütün bir sosyal sistemin gelişmesi* şeklinde tarif etmektedir. Myrdal'ın sosyal sistemi birinde meydana gelen bir değişimin diğerinde de bir değişime neden olduğu çok sayıda birbiri ile ilişkili koşullardan (conditions) oluşan bir bütündür. Yazar bu koşulları girdi ve çıktı, üretim koşulları, yaşam seviyesi, hayata ve işe dair yaklaşımlar (attitudes), kurumlar ve politikalar şeklinde kabaca bir sınıflandırmaya tabi tutmaktadır (Myrdal, 1977: 355, 359, 366-367; Pirili, 2011: 313).

Dengeli ve dengesiz kalkınma yaklaşımlarının bir sentezini savunan Hansen (1965: 5-14) bölgeleri gelişmiş, orta gelişmiş ve geri kalmış olarak üçe ayırmaktadır. Ona göre gelişmiş ve orta gelişmiş bölgeler için dengesiz büyüme modeline yönelik politikalar daha yararlıyken az gelişmiş bölgeler için hem ekonomik hem de sosyal nitelikli dengeli bir yatırım yapılması gerekmektedir.

Kalkınma teorilerine değinirken İkinci Savaş'ın milat olarak alınmasının altında yatan neden savaş öncesi dönemde üçüncü dünya ülkeleri üzerine yapılan araştırmaların amacının bir teori geliştirmek ya da genellemeler yapmaktan ziyade yoksul ülkelerin

¹⁴ Bir bölgede meydana ekonomik gelişmenin diğer bölgelerde ekonomik gelişmeye katkı sağlayacağını ifade eden pozitif gelişme etkileridir. Örneğin bir gelişme merkezinin çevresini saran bölgeler bu bölgedeki üretim artışından, ekonomik refahtan, teknolojik gelişmeden faydalanacaktır (Myrdal, 1957: 31).

¹⁵ Bir bölgede yaşanan ekonomik gelişmenin başka bir bölgenin ekonomik gelişimine zarar vereceğini ifade eden negatif etkilerdir. Myrdal, belirli bir mekânda o mekânın dışından yansıyan bütün olumsuz değişimleri (changes) o bölgenin ekonomik gelişiminin geri yıkama etkisi olarak nitelendirmektedir. Geri yıkama etkileri emek, sermaye, ticaret, mal ve hizmet akımlarından kaynaklanabileceği gibi herhangi bir sosyal ilişkiden de kaynaklanabilmektedir. Yani buna hem ekonomik hem de ekonomi dışı faktörlerden de kaynaklanabilmektedir. Terim bütün bu faktörler arasındaki döngüsel kümülatif/birikimli etkilerin toplamına işaret etmektedir (Myrdal, 1957: 30-31).

doğal kaynaklarının ve çevresel koşullarının tanınması ve özelliklerini keşfetmeye yönelik olmasındandır. Bu nedenle bu tür araştırmaların kökeni Avrupa'nın Latin Amerika, Asya ve Afrika'yı kolonileştirmesine kadar uzanmaktadır (Kaynak, 2003: 12).

Hem gelişmekte olan ülkelerin uzun zaman boyunca azgelişmişlik kategorisinde yer almaya devam etmesi hem de Arthur Lewis, Hla Mint ve Celso Furtado'nun yaptığı çalışmalara dayanarak pek çok azgelişmiş ülke için kalkınma hikâyesinin XIX. yy'ın ikinci yarısında başladığı ileri sürülmektedir (Reynolds, 1980: 91). 1929 Bunalımı ile doğduğu kabul edilen kalkınma iktisadının gelişmesinin hızlanması 1939-1945 döneminde uluslararası sistemin çöküşü ile gerçekleşmiştir. Kalkınma kavramı ayrı bir disiplin olarak ortaya çıktığında ekonomik yönü ile ele alınan bir kavram olarak değerlendirilmiştir. Bu durum dengeli ve dengesiz kalkınma stratejilerinde, Neoliberal yaklaşımlarda, bağımlılık teorilerinde ortak olarak üzerinde odaklanılan konunun üretim sürecinin ekonomik yönü olmasından anlaşılmaktadır. Elbette çözüm önerilerine bakış açısı da bu yaklaşıma paralel olarak üretim faktörlerinin nasıl elde edileceğine, nasıl bir araya getirilebileceğine ve nasıl üretime sokulacağına dair konulardan müteşekkildir. Bu durum kalkınma kavramının sosyal ve siyasal içerikten mahrum bırakılarak literatürde sadece ekonomik boyutu ile araştırmalara konu olmasından rahatlıkla görülebilmektedir (Yavilioğlu, 2002: 63).

Kalkınma ve büyüme açısından iktisadi yaklaşımların II. Dünya Savaşı'ı öncesinde "denge ve istikrar" kavramları üzerinde yoğunlaşırken, savaş sonrası dönemde "büyüme ve kalkınma" kavramlarına doğru bir kayma yaşadığı gözlenmektedir. (Doğan, 2011: 53). İktisat disiplini içerisinde hem çok kullanılan hem de içeriği çok merak edilen bir kavram olarak kalkınma İkinci Savaş sonrasında yenedünya düzenini meşrulaştırmak maksadı ile kullanılmıştır. Kalkınma kavramı ideolojik bir misyon ile olumlu ve arzulanan bir durum olarak geniş kitlelere kabul ettirilmiştir. Gelişmekte olan ülkelerin batının bu günkü gelişmişlik seviyesini yakalayabilmesinin mümkün olduğuna geniş kitleleri ikna etmek için bir araç olarak kullanılmıştır (Başkaya, 2005: 17-18). Doğal olarak kalkınma olgusuna yönelik yazın da genellikle batılı düşünürler, Birleşmiş Milletler ve diğer uluslararası kuruluşlar çevrelerinde gelişmiştir. Bu duruma uluslararası örgütlerde uzman olarak çalışan H.W.Singer, P. Rosenstein-Rodan, R. Nurkse, R.Prebis, Karl Gunnar Myrdal ve W.A. Lewis gibi yeni oluşan kalkınma iktisadına katkı yapan araştırmacılar örnek olarak gösterilmektedir (Mihçi, 1996: 67).

Kalkınma disiplini konu içeriği bakımından XVIII. yy.'a kadar uzanmasına karşın teori geliştirilmesi ancak XX. yy. 'da mümkün olmuştur (Dulupçu, 2002: 40). Kavramın zaman içerisinde geçirdiği değişimler, ait oldukları toplumların geçirdiği değişim, ilerleme veya gerilemenin neden ve sonuçlarına dair önemli açıklayıcı ipuçları içermektedir. Fakat toplumsal değişimleri yaratan birbirinden farklı pek çok faktör vardır. Bu faktörler üzerine mercek tutan farklı disiplinlerden araştırmacıların hepsi aynı kavramı kullansalar bile o kavram içerik bakımından disiplinden disipline bazı farklılıklar göstermektedir. Kalkınma kavramı da bu kavramlardan birisidir. İktisatçı, sosyolog ya da tarihçi bir araştırmacı kavram olarak kalkınmayı kullanmış olsa da kavramın içerdiği mânâ disiplinden disipline değişiklik göstermektedir. Çünkü toplumsal değişime sebep olan çeşitli faktörlerin baskınlık dereceleri disiplinden disipline değişmektedir. Örneğin, Marx kalkınma kavramını dönemin tarihsel koşullarında yaşanan değişimlerle açıklarken, kolonyal politikalarla ilgilenen Alfred Milner için aynı kavram dönemin hükümet faaliyeti olarak değerlendirilmiştir. Yani Marksist anlamda kalkınan/gelişen bir toplum ya da ekonomik sistemden söz edilmektedir, fakat Milner için kalkınmakta/gelişmekte olan şey doğal kaynaklardan yararlanma biçimidir. Kısacası, kalkınma toplumların gelişim sürecine uygun bir şekilde farklı dönemlerde farklı içeriklerle anılan bir kavramsal yapıya sahiptir. Ayrıca kavramın zaman zaman oldukça yakın anlamlar taşıyan sanayileşme, modernleşme, ilerleme, büyüme ve yapısal değişim gibi kavramların yerine kullanılarak anlam kaymasına uğradığı da görülmektedir (Arndt, 1981: 460; Yavilioğlu, 2002: 59-60). Arndt'ın ifade ettiği gibi, XIX. yy. 'da kâr elde etmenin yan ürünü olarak ortaya çıkan kalkınmanın yeni konsepti oldukça farklıdır. Bu yeni konsepte göre minimum seviyede de olsa beslenme, sağlık ve eğitim gibi konuların eklenmesi ihtiyacı duyularak kolonyal vesayet felsefesine sosyo-ekonomik bir içerik kazandırılmıştır (Arndt, 1981: 463).

Bir kavram olarak ilk defa 28 Haziran 1919 tarihli Milletler Cemiyeti'nin ana sözleşmesinde yer verilen kalkınma kavramına günümüzde geri kalmış toplumların geliştirilmesi anlamının yüklendiği görülmektedir. Sözleşmede *uygarlık* ile (civilization) eş anlamlı kullanılan kalkınma kavramı ile kast edilen sadece ekonomik anlamda bir gelişme değil, sosyo-kültürel bir gelişmeyi kapsamaktadır. Milletler Cemiyeti tarafından takip eden yıllarda yapılan yayınlarda kavramın ekonomik içeriği de netleşmektedir. Literatürde İkinci Savaş sonrası dönemde kalkınma kavramının az

gelişmiş ülkelerde kişi başına düşen milli gelir büyümesi ile neredeyse aynı anlamda kullanıldığı dikkat çekmektedir. Örneğin Rosenstein-Rodan 1944 yılında “Ekonomik Olarak Geri Kalmış Bölgelerin Uluslararası Kalkınması” (The International Development of Economically Backward Areas) için fikirlerini ayrıntılı bir şekilde açıklamaktadır. Aynı yıl, Arthur Lewis’in hızlı bir ekonomik kalkınma hedefini fakir ve zengin ülkelerin kişi başı düşen gelirleri arasındaki farkı kapatmak olarak deklare ettiği görülmektedir. Ekonomik kalkınma üzerine yazdığı büyük kitabı ise 1955 yılında Ekonomik Büyüme Teorisi (The Theory of Economic Growth) başlığını taşımaktadır. Benzer şekilde Rostow’un, Marx’ın Ekonomik Kalkınmanın Aşamaları adlı eserini Ekonomik Büyümenin Aşamaları (The Stages Of Economic Growth) haline dönüştürerek yayımlandığı görülmektedir. Bütün bu örneklerde olduğu gibi Myrdal’ın 1957 yılında ekonomik kalkınmayı “halkın yaşam seviyesinde bir artış” olarak nitelendirmesi de aslında sadece bu yerleşmiş olan kullanım şeklini yansıtmaktadır (Myrdal, 1977: 359; Arndt, 1981: 465; Başkaya, 2005: 22; Yavilioğlu, 2002: 62).

II. dünya Savaşı sonrasındaki on yıllık dönemde kalkınma literatürü açısından ele alınan konu genellikle yıkıma uğrayan Avrupa’nın Marshall planı stratejisi ile yeniden iktisadi olarak güçlendirilmesi üzerinedir. Ancak 1950’lili yıllardan itibaren kalkınma araştırmalarına az gelişmiş ülkeler ve bu ülkelerde yaşayan insanlar da dâhil edilmiştir. 1970’lere kadar olan dönem literatürde kalkınma iktisadının altın çağı olarak addedilmektedir. Bu dönem boyunca geliştirilen modellerin birleştiği nokta hepsinin ekonomik kalkınmayı ekonomik büyüme ile aynı anlamda kullanarak kalkınmayı kişi başına düşen gelir seviyesi ile ölçmesidir. Bu yaklaşımlara göre kalkınmanın temel amacı geleneksel yapıdaki durağan ekonomilerin kendi ayakları üzerinde durabilen, Batı’daki örneklerine benzeyen kapitalist bir ekonomik yapıya dönüştürülmesidir. Bunun için gerekli olan hızlı sermaye birikimin sağlanması ile hem hızlı bir sanayileşme gerçekleştirilebilecek hem de işsizlik ortadan kaldırılabilir. Elbette yurt içi tasarrufların yetersiz kaldığı durumlarda sermaye açığının dış yardımlar ile kapatılması salık verilmektedir. Özetle bu dönem içerisinde ithal ikameci sanayileşme, planlama, dış yardımlar ve sermaye birikimi gibi enstrümanlar vesilesi ile hızlı bir büyüme sağlanabileceği ileri sürülmektedir (Kaynak, 2003: 18).

Yine bu dönemde temel ilgi iktisadi büyüme üzerine olduğundan, gelişmekte olan ülkelerin karşı karşıya olduğu işsizlik, yoksulluk ve gelir dağılımında adaletsizlik gibi

hususlar geri planda kalmıştır. Durum böyle olunca, kalkınmanın ölçülmesinde kullanılan istatistikler de iktisadi büyüme istatistikleri olmaktadır. Örneğin, bir ülkenin kalkınmış bir ülke olarak nitelendirilebilmesi için yıllık %3-5 veya daha fazla GSMH veya GSYİH artışını sürekli olarak gerçekleştirebilmesi gerekmektedir. Bazen buna alternatif olarak kişi başına düşen gelirin büyüme oranı da kullanılabilir. (Mihçi, 1996: 71-72).

Öte yandan yine bu dönemde başta Colin Grant Clark olmak üzere bazı iktisatçılar kalkınmayı *sanayileşme düzeyi* ile tanımlamaya başlamışlardır. Hatta gelişmiş ülkeleri *sanayileşmiş* olarak sınıflandırma ve geçen iki yüzyıllık süre boyunca gerçekleşen ekonomik büyüme sürecini *sanayileşme süreci* olarak adlandırma konusunda küresel olarak fikir birliği yapıldığı görülmektedir. Örneğin, uluslararası gelir düzeyi karşılaştırmasında öncü kabul edilen Clark ekonomik gelişmenin koşulları (Conditions of Economic Progress) adlı eserinde ekonomik büyümenin yorumlanmasında üç sektör (tarım, imalat ve hizmetler) analizinin önemine ve yapısal değişime vurgu yapmaktadır. (Maddison, 2004: 24, 26, 30). Clark bu çalışmada ekonominin üretim ve istihdam yapısının ekonomik büyüme gerçekleşirken değiştiğini ileri sürmektedir. Buna göre ekonomide en önemli sektör olarak görülen tarımın önemi giderek azalırken, imalat ve hizmetler sektörlerinin önemi artmaktadır. Benzer şekilde, en fazla tarım sektöründe bulunan işgücü de önce imalat daha sonra hizmetler sektörüne doğru kaymaktadır. Clark'a göre büyümenin kaynağı yaşanan bu sektörel dönüşümdür. Bir başka örnek olarak Kuznets modern ekonomik büyümeyi bir endüstriyel devrim olarak nitelendirmektedir (Mihçi, 1996: 72).

Bu bakış açısına göre bir ülkenin kalkınmışlık seviyesi ekonomisinin sektörel dönüşümü gerçekleştirme oranına göre belirlenmektedir. Yani imalat ve hizmetler sektörlerinin ne oranda arttığı ve tarım sektörünün ne oranda azaltıldığı bir kalkınma ölçütü olarak kabul edilmiştir (Todaro, 1994: 14). 50 ve 60'lı yıllarda kabul gören bu kalkınma yaklaşımı takip eden dönemlerde farklı sosyal değişkenlerin de analize dâhil edilmesi ile zenginleşmeye başlamaktadır. Fakat bu dönem boyunca ortak bir dille geride kalmış ekonomilere kurtuluş reçetesi olarak modernleşme politikaları gösterilmektedir. Burada *modernizasyon* kavramı ile kast edilen şey insanların kendiliğinden kalkınmacı devlet ve piyasa güçleri gibi kurumları benimseyebilmeleri ve bunlara teslim olmaları için gerekli olan geleneksel kurumların ve zihniyetin

değişimidir (Cameron, 2000: 629). 1970lere kadar ekonomik ve toplumsal dönüşümün temel amacı modern Batı ülkelerine benzemek şeklinde belirlenmiş olduğundan kalkınma iktisadı bu bakış açısıyla bir modernleşme iktisadı olarak da değerlendirilebilir (Kaynak, 2003: 18). Ve bu bağlamda kalkınma kavramı gerekli ve erişilebilir bir olgu olarak empoze edilmektedir. Bu olgu Batı dışındaki tüm toplumların kendi kültürel, ideolojik, etik vb. tarihsel gelişiminin ürünü olan tüm değerleri ile yüzleşerek bunlardan uzaklaşması düşüncesine dayanmaktadır (Başkaya, 2005: 20).

Ele alınan bu ikinci dönemin bir özelliği de büyüme ve kalkınma teorilerinin yanı sıra 50'lili yıllar itibarıyla bölgesel ekonomik kalkınmanın ayrı bir bilim dalı olarak doğmasına şahit etmesidir. Bölgesel ekonomik kalkınma disiplini kalkınma kuram ve kavramlarından etkilenecek kendince bir gelişme yolu takip etmiştir. Yeni doğan bu bilim dalının uygulamadaki izdüşümü ulusal kalkınma stratejilerinde yer alan *sektörel dağılımda ve gelir dağılımında denge* sağlanması amaçlarına *bölgeler arası gelir dağılımında denge* sağlanması amacının ilave edilmesidir (Özelçi-Ecerel, 2005: 90-91; Eraydın, 2004: 127).

İkinci Savaş'ın getirdiği yıkımlar, fordist üretim tarzının etkisi ile oluşan modern tüketim toplumu doğası gereği beraberinde yerleşim problemleri, mekânsal gelişim ve taşımacılık gibi bir takım sorunların ön plana çıkmasına yol açmıştır. Ekonomi biliminde artan bu sorunlara cevap verebilmek için çeşitli teoriler geliştirilirken 1954 yılında W. Isard tarafından ekonominin bir alt dalı olarak Bölge bilimi ekonomi disiplinine kazandırılmıştır. Bölge bilimi neoklasik genel denge analizine coğrafi boyut katarak ekonomi teorilerini zenginleştirmiştir. Bölgesel ekonomik kalkınma aslında neoklasik genel denge modelinin arz, talep ve fiyat değişkenlerinin *yerleşimlerinin* açık bir fonksiyonu olarak ifade edilmesidir. Başka bir ifade ile bölgesel bilimin burada temel amacı neoklasik genel denge modelinin *mekânı* içerecek şekilde yeniden düzenlenmesidir (Arıcıoğlu, 2011: 28). Isard'ın oldukça matematiksel ve soyut düşünceye dayalı bu teorik yaklaşımı Martin tarafından Alman kuruluş yeri seçimi teorisinin bir devamı şeklinde yorumlanmaktadır (Martin, 1999: 66).

Bölgesel iktisat teorisi üç önemli paradigma değişimine uğramıştır. Birinci paradigma değişimi İkinci Savaş sonrasında iki kutuplu dünyasında sayıları hızla artan ulus devletlere yüklenen refah devleti olma sorumluluğudur. Refah devletinden beklenen şey

ekonomiyi krize sokmadan yönetebilmesi, toplumsal eşitsizliklere duyarlı olması ve yeniden dağıtım işlevini başarılı bir şekilde gerçekleştirmesidir (Tekeli, 2011: 278). Refah devleti olma sorumluluğunun ulusal kalkınma ile beraberce var olduğu bu dönemde refah devleti çerçevesinde bölgesel eşitlik kavramı, ulusal kalkınma çerçevesinde ise etkinlik kavramı ön plana çıkmaktadır. Etkinlik yaklaşımı rasyonellik gereğince kaynakların öncelikli olarak hızlı bir büyümenin gerçekleştirilmesi amacı ile kullanılmasını daha sonrasında bölgesel gelişim amacıyla kullanılmasını öngörmektedir (Tekeli, 2011: 272). Dönemin hâkim paradigmasına göre toplumsal gelişmeyi sağlayacak olan dört dinamikten birincisi altyapıdır. Altyapı ile kast edilen şey öncü/itici sektöre ihracata yönelik yapılan büyük ölçekli yatırım sonucunda elde edilecek rekabet gücü ile bölgesel gelişmeyi başlatması gereken *refah devletidir*. İkinci dinamik bölge dışından o bölgeye yapılması beklenen *büyük yatırımlardır*. Üçüncü dinamik, devlet kanalı ile başlatılan gelişmeyi mal ve hizmet üreterek devam ettirecek ve hızlandıracak olan *girişimcilerdir*. Sonuncu dinamik ise sistemde pasif bir rolü olan fakat işgücü kaynağı ve tüketici olarak görülen *halk* kesimidir. Özetle temel hedefi büyüme ve sermaye birikiminin sağlanması olan bu gelişme dinamiği mekânsal avantajlara, ölçek ekonomilerine, yığılma ekonomilerine ve bölge dışından gelecek yatırımlara dayandırılmaktadır (Tekeli, 2011: 284).

Bölgesel bilimin kurucusu Isard'ın çıkış noktası modern genel denge modellerinin sanki her türlü ekonomik aktivite tek bir noktada gerçekleştiriliyormuş gibi düşünülerek mekân boyutunu dışarıda bırakıyor olmasıdır. Bu açığı giderebilmek için genel denge modellerini ile kuruluş yeri modelleri ile genişleterek mekânsal ekonomiyi kurmuş ve konuyu daha gerçekçi bir boyuta taşıma amacı gütmüştür (Isard, 1949: 477, 478). Isard'a göre üretim sürecinde geleneksel üretim faktörleri olarak bilinen emek, sermaye, toprak ve girişimcinin yanı sıra taşıma maliyetlerinin de değerlendirmeye alınması bir zorunluluktur (Arıcıoğlu, 2011: 30).

Bölgesel bilimde yapılan ilk teorik çalışmalar coğrafi anlamda bölgeler arası ilişkilere önem atfetmelerinden dolayı hem kuruluş yeri teorileri hem de dış ticaret teorileri ile ilişkilendirilmiştir. Elbette bölgesel bilimin kurucusu olan Isard da 1940'ların sonu ve 1950'ler boyunca çalışmalarının önemli bir kısmını kuruluş yeri teorileri ve dış ticaret teorilerinin bir sentezini yapmaya ayırmıştır (Meyer, 1963: 25). Yazara göre ticaret teorisi mekânsal ekonominin özel bir türü gibidir. Çünkü ne kuruluş yeri teorisi ticaret

dikkate alınmadan açıklanabilmekte ne de ticaret kuruluş yeri seçimini belirleyen unsurlar dikkate alınmadan açıklanabilmektedir. Bu sebeple Isard ticaret teorisinin, genel kuruluş yeri teorisi ve mekânsal iktisat ile eşanlı olacak şekilde yeniden tanımlanabileceğini ileri sürmektedir. Yazar ticaret teorisini genel kuruluş yeri teorisi ve mekânsal teorisinin bir parçası olarak görmekte ve ekonomik aktivitelerin belirli bir mekânsal çerçeve içerisinde gerçekleşmesi varsayımından doğan bir kısmi denge analizi olarak değerlendirmektedir (Isard, 1949: 505-506).

Tıpkı İkinci Savaş'ın ardından kalkınma ve büyüme teorilerinin altın çağını yaşaması gibi bölgesel iktisat da altın çağını yaşamıştır. Bölgesel iktisat ayrı bir bilim dalı olarak ortaya çıkar çıkmaz Keynesian yaklaşımlardan etkilenmiş ve ABD, İtalya ve Fransa gibi pek çok ülkede uygulanmış ve hatta çeşitli ülkelerde bölgesel ekonomik kalkınmaya yönelik çeşitli bakanlıklar ve bürokrasiler oluşturulmuştur. Bu durum bölgesel kalkınma yaklaşımının ulusal kalkınmanın bir parçası olarak görüldüğü anlamına gelmektedir. Ekonomik sorunlara bölgesel olarak yaklaşma düşüncesi bazı farkındalıklar ortaya çıkarmıştır. Bir kere savaş sonrası dönemde Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da yaşanan hızlı ekonomik büyüme ilk defa bazı bölgelerin refah bakımından diğerlerine göre geri kalmış olduğu farkındalığını yaratmıştır. Bu farkındalık da *bölgesel eşitsizlik* kavramının doğuşuna yol açmıştır. Bunun yanında hızlı ekonomik büyüme oranları ile birlikte ulus devletlerin pek çoğunda hızlı bir kentleşme yaşanmış ve hatta bazı kentler hızlı bir şekilde genişlemeye başlamıştır. Bu gelişmeye paralel olarak bu dönemde kent uzmanları ve mekânsal planlama uzmanlarına ihtiyaç duyulmuştur. Doğal olarak tıpkı kalkınma ve büyüme gibi 1970'lerin ortalarına kadar şehir planlamacılığı ve konut çalışmaları da altın çağını yaşamıştır (Pólese, 1999: 301).

Ekonomi teorilerine mekân kavramının ilave edilmesinin iktisat bilimine önemli bir katkısı olmuştur. Şöyle ki; monopolistik ve eksik rekabetin mekânsal sonuçlarına dikkat çekilmiştir. Ortaya çıkan sonuçlarla birlikte mekânsal zorlukların bir maliyet unsuru (ulaşım/nakliye masrafları) olarak görülmesi sayesinde bir ekonominin tam rekabet koşulları altında işleminin neden mümkün olmadığına açıklama getirmiş olması iktisat bilimine sağladığı temel katkı olarak değerlendirilmektedir (Özelçi-Ecer, 2005: 92).

Başlangıçta bölgesel gelişme için uygulanan politikalar devlet tarafından uygulanan firma merkezli, standartlaştırılmış, teşvike dayalı bir yapıya sahiptir. Bu yaklaşım 1960 sonrasında gelişmiş ekonomilerin bir çoğundaki bölgesel politikalara hakim olan Keynesian mirasa uygundur. Bu mirasa uygun olarak az gelişmiş olan bölgelerde talebi canlandırmak amacı ile gelirin yeniden dağıtılması ve refah politikaları ile birlikte böyle bölgelerde faaliyet göstermeleri için bireysel firmalara devlet teşvikleri (devlet yardımından altyapı iyileştirmelerine kadar) şeklinde somut uygulamalar yapılmaktaydı. Paradoksal olarak 1970 sonrasında ortaya çıkmaya başlayan piyasa yanlısı neoliberal dönemde de aynı ilkeler geçerliliğini sürdürmeye devam etmiştir. Piyasa mekanizmasına inanan Neoliberal yaklaşım az gelişmiş bölgelerde girişimciliği (teşvikler, eğitim yatırımları, ulaşım ve iletişim alt yapısı ve teknoloji kanalı ile) desteklemeye ve başta emek ve sermaye maliyetleri olmak üzere piyasa işleyişi üzerindeki denetim ve kısıtlamaları kaldırmaya çabalamaktadır. Fakat her iki yaklaşımdaki ortak varsayım devlet müdahalesinin gerekliliği ve piyasanın dengeleyici güçleri konusundaki temel farklılıklarına rağmen, yukarıdan aşağıya (merkeziyetçi) politikaların evrensel olarak her bölgeye uygulanabilir olması varsayımdır. Bu varsayım ekonomik başarının kalbinde bir dizi ortak faktörün (örneğin rasyonel birey, kâr maksimizasyonu güdüsüyle hareket eden girişimci, temel ekonomik birim olarak firma vb.) olduğu inancına dayanıyor gibi görünmektedir (Amin, 1999: 2).

Bölgesel ekonomik kalkınma perspektifinde 1970li yıllara kadar Hirschman (1958), Isard (1959, 1961), Boudeville (1966) ve Friedman (1966, 1972)* gibi isimler literatürde klasikler olarak adlandırılmıştır. (Pólese, 1999: 302). Fakat bölgesel ekonomik kalkınma üzerine yapılan ve çoğunluğu normatif olan çalışmaların arkasında yatan temel düşünce sistemi, özünde bir dengesiz büyüme kuramı olan Keynesian görüşe dayalı Perroux'un öncülük ettiği *büyüme kutupları* konseptine dayanmaktadır (Pólese, 1999: 302). Dengesiz büyüme kuramı genel itibariyle kalkınma yolunda karşılaşılan engellerin, içsel ve dışsal ekonomilerin analizi için faydalı bir yaklaşım olarak değerlendirilmektedir. 1950'lerin başında birikimli nedensellik (cumulative causation) fikrini ortaya atan Perroux'un görüşleri daha sonra Myrdal ve Hirschman

* Hirschman, Isard, Boudeville ve Friedmanın eserlerinden doğrudan yararlanılmamasına rağmen araştırmacılara kolaylık sağlaması açısından kaynakçaya eklenmiştir.

tarafından geliştirilmiştir (Myrdal, 1977: 13; 1971: 5). Perroux modelini geliştirirken kendinden önce gelen isimlerden olan Schumpeter'in kalkınma için gerekli olduğunu ileri sürdüğü yenilik ve itici/uyarıcı (impulsive) sanayiler görüşünden etkilenmiştir (Myrdal, 1977: 254).

Perroux'un görüşlerini takip eden isimlerden Hirschman uzun dönemde bir bölgede gerçekleştirilmek istenen büyümenin öteki bölgelere de yayılacağını ileri sürmektedir. Yazar bu yayılmayı sağlayan etkilere (trickling down) özel önem atfetmiştir. Myrdal ise bu yayılma etkilerini büyüme merkezlerinin olumlu yayılma etkileri (spread) ve olumsuz geri yıkama etkileri (backwash effects) şeklinde sınıflandırmış ve tanımlamaya çalışmıştır. Dengesiz büyüme görüşüne dayalı *bölgesel birikimli nedensellik* modeline göre belirli bazı bölgelerin gelişimi kaçınılmazdır. Buna karşın diğer bölgeler ise göreceli olarak ya da mutlak olarak geri kalmak zorundadır. Kalkınmaya pozitif bir pencereden bakan bu görüşe göre devletin yeni yatırımların kısıtlı sayıda bazı mekânlarda yoğunlaşmasını sağlayacak önlemleri alması sayesinde ortaya çıkacak olan çarpan ve ölçek ekonomileri ile bir bölge kendi sürdürülebilir büyümesini sağlayabilecek hale gelecektir (Myrdal, 1957: 30; Özelçi-Ecerel, 2005: 93).

Genel olarak geri bölgelerin kalkındırılması hususundaki genel kanı kamu ve özel yatırımların birlikte ve doğru şekilde yönlendirilmesine dayanmaktadır. Bu inanç uygulanan politikaların da karma olmasına yol açmıştır. Bu doğrultuda özel sektör için mekânsal sübvansiyonlar, kamu alt yapı yatırımları ve özellikle seçilen bazı mekânlarda için doğrudan kamu yatırımlarının yapılması gerekli görülmüştür. Böylece bölgesel politikaların oluşturulmasının altında yatan temel inanç ulusal/merkezi hükümetlerin ekonomilerin mekânsal yapısını şekillendirmek suretiyle, geri kalmış bölgelerin ekonomik kaderini önemli derecede etkileyebileceği şeklindedir (Pólese, 1999: 303).

Pólese kendisi bizzat bölgesel ekonomi bilimi eğitimi almış olan ve sonrasında da bu alanda bir bilim adamı olarak devam ettiği kariyerinde politika uygulayıcısı olmuş bir isimdir. Kendi uzmanlık alanı olan bölgesel gelişim konusunda yaptığı çalışmalarında bölgesel eşitlik ve bölgeler arası gelir transferleri arasında kesin bir ayırım yapılması gerektiğini savunmaktadır. Yazara göre bölgesel kalkınma (regional development) bir bölgenin mal ve hizmet üretme kapasitesine işaret etmektedir. Buradaki kapasite kavramı o bölgede yerleşik yaşayan insanların gelir elde etme kapasitesi anlamına

gelmektedir. Buradan yola çıkarak bölgesel eşitsizlikleri (her bölge için geçerli olmak üzere yerleşik yaşıyan insanlara gelir elde etme imkânlarının sağlanması anlamında) bölgeler arasındaki kapasite farklılıkları şeklinde tanımlamaktadır. Dolayısı ile tavsiye ettiği bölgesel kalkınma politikaları da özü itibarıyla geri kalmış bölgelerdeki kalkınma hızını teşvik etmeyi ve bu eşitsizlikleri gidermeyi amaçlamaktadır. Bunların yanında bölgeler arası gelir transferlerinin bölgeler arası gelir eşitsizliklerinin azaltılabileceğini fakat bölgesel kalkınma farklılıklarını azaltmak zorunda olmadığını ilave etmektedir (Pólese, 1999: 299-300).

Bölgesel ekonomi yaklaşımı çerçevesinde geliştirilen bölgesel denge ve bölgesel eşitlik modellerinin dikkat çeken bir özelliği belirli bir devamlılık unsuru içermemesidir. Genel olarak bu yaklaşımların hepsi bölgesel ve kentsel gelişim süreçlerini açıklama amacını gütmektedirler. Öte yandan birikimli nedensellik, kutuplaşmış büyüme gibi iktisadi kalkınma ve iktisadi büyüme modellerinden etkilenilerek geliştirilen modellerin ortak özelliği belirli bir bölgede gelişmenin nasıl başlatılabileceği üzerinedir. Bu gruptaki yaklaşımlar yaşanan dönüşümü bir sürecin sonu olarak değil, bilinçli müdahaleler sonucunda ortaya çıkabilecek bir sonuç olarak görmektedirler. Bir üçüncü grup olarak sayılabilecek yaklaşım türü Marksist düşünceden etkilenilerek üretilmiş olan merkez-çevre, bağımlılık ve eşitsiz değişim şeklinde anılan yaklaşımlar, teknolojik değişim-kriz analizleri dışarıda tutulursa çok daha durağan bir görünüm sergilemektedirler. Fakat hangi gruba girerse girsin bölgesel ekonomi bilimi içerisinde geliştirilen tüm teorik yaklaşımların hepsinin ortak noktası 1970 sonrasında yaşanan değişimi açıklama konusunda başarısız olmuş olmalarıdır (Özelçi-Ecerel, 2005: 96).

Bölgesel ekonomik kalkınma teorisine bakıldığında, İkinci Savaş sonrası dönemde ölçek ekonomileri ve sanayileşme sürecinin yerini optimal ölçekli işletmelerin kuruluş yeri seçiminin aldığı görülmektedir. Teorik olarak mekânsal gelişimin üretim ve girişim örgütlerinin gelişimine paralel bir yapıda olması öngörülmektedir. Bu yapılar açıklanırken iş bölümü ve uzmanlaşma, kademelenme, merkezi karar alma sistemi, yetki dağılımı gibi bazı kavramlara önem verildiği görülmektedir. Kuruluş yeri seçimine yönelik teorik yaklaşımlar özellikle endüstriyel kuruluş yeri seçimleri üzerine yoğunlaşmıştır. Buna karşın merkezi yerler yaklaşımına yönelik modeller ise bir coğrafi mekândaki hizmet dağılımına bağlı olarak o mekânın nasıl kademelendiğine, her bir kademede kentlerin işlevlerine ve sunduğu hizmetler arasındaki direkt olarak kurulan

ilişki biçimlerine odaklanmaktadır. Öte yandan genel eğilim bölgeler arası eşitsizliklerin giderilmesi ve çeşitli politikaların geliştirilerek uygulanması Keynesian yaklaşımın etkisi ile refah devletine yüklenen bir görev şeklindedir (Eraydın, 2004: 128-129).

1970li yıllara gelindiğinde yaşanan kriz ile birlikte tüm teorik yapılarda bir değişim eğilimi gözlenmektedir. Buradan sonra 1970li yıllardan günümüze kadar uzanan son kısım değerlendirilmektedir.

1.3. Üçüncü Dönem: 1970'ten Günümüze

Stagflasyon krizi ile başlayan bu dönemin en belirgin özelliği Keynesian politikalara getirilen ciddi eleştirel yaklaşımlardır. Keynesiancılığın anti tezi bir doktrin olarak Milton Friedman'ın Monetarizmi, Robert Lucas ve Robert Barro gibi ekonomistlerin geliştirdiği yeni makroekonomik analizler ele alınan bu dönemin ana akımını oluşturan yaklaşımlardır. Bunların yanı sıra elbette bu dönemde Keynesian yaklaşımı daha sağlam temellere oturtmak niyetiyle hareket eden Stanley Fischer, Joseph Eugene Stiglitz ve Nicholas Gregory Mankiw gibi ekonomistlerin geliştirdiği yaklaşımlar da varlığını devam ettirmektedir (Yıldırım, Karaman ve Taşdemir, 2008: 10-11).

Harrod-Domar ve Neoklasik iktisat öğretileri temelde Keynes'in statik analizinin dinamik bir analizde geçerli olup olmadığını araştırmakla işe başlamış ve tam istihdamda dengeli bir uzun dönem büyümesinin sağlanıp sağlanamayacağı konusuna odaklanmışlardır. Neoklasik büyüme teorisi içerisinde yer alan Solow azalan verimler yasasına dayalı üretim fonksiyonuna dayanarak büyümenin motorunun dışsal kabul ettiği teknolojik gelişme olduğunu ortaya koymuştur. Bu nedenle de büyüme olgusunu kendi modeli içerisinde açıklayamamaktadır. Bunun yanında modelden doğan mutlak yakınsama hipotezine göre uzun dönemde ülkeler arasındaki kişi başına düşen gelir farklılıklarının yakınsaması ve var olan refah farklılıklarının kendiliğinden yok olması beklenmektedir (Acemoğlu, 2009: 69; Yülek, 1997: 1). Büyümenin model içinde açıklanamaması ve yakınsama öngörüsünün gerçekleşmemesi bir yana gelir farkının daha da açılması yeni arayışlara girilmesine sebep olmuştur.

Solow modelinin ileri sürdüğü mutlak yakınsama hipotezine Sala-i Martin farklı bir yaklaşım getirmektedir. Yazara göre tüm ülkeler aynı durağan durum noktasına doğru hareket ettiklerinden dolayı başlangıç sermaye-emek oranının ülkeler arasında farklılık

göstermesi durumunda fakir ülkeler zengin ülkelere nispetle daha hızlı bir büyüme performansı gösterecektir. Fakat ülkelerin başlangıç sermaye-emek oranının yanı sıra teknoloji seviyesi, tasarruf oranı, sermaye aşınma oranı (amortisman) ya da nüfus artış oranı gibi değişkenlerden bir ya da bir kaç bakımından da farklı olabileceğine işaret edilmektedir. Bu durumda başlangıç sermaye stoku daha düşük düzeyde olan fakir ülkeler daha düşük tasarruf oranlarına sahip olacak ve zengin ülkelerin büyüme oranına nispetle daha düşük oranda büyüme performansı gösterecektir. Dolayısı ile de ülkeler farklı farklı durağan noktalarına varacakları için her ülkenin aynı durağan duruma değil kendi durağan durumuna yakınsayacağını ileri sürmektedir. Yazara göre fakir ülkelerin zengin ülkelere daha hızlı büyüme performansı gösterebilmesi için zengin ülkelerin kendi durağan durum noktalarını sabit tutmaları gerekmektedir. Dolayısı ile koşullu yakınsama hipotezi denilen bu durumda fakir ülkelerin zengin ülkelere daha hızlı büyümeleri ya da onları yakalamaları gibi bir zorunlulukları yoktur (Sala-i Martin, 1990: 11, 28; Ünsal, 2009: 38, 605; Ünsal, 2007: 27,160; Kibritçioğlu, 1998: 214-215).

İktisadi büyüme teorisinde üçüncü dalga olarak adlandırılan yaklaşımlar Neoklasik teorisinin dışsal kabul ettiği teknolojik gelişmeyi içselleştiren teorilerden oluşmaktadır. Bu teoriler literatürde Paul Michael Romer, Robert Lucas ve Sergio Rebelo gibi iktisatçıların öncülüğünde geliştirilen *içsel büyüme teorileri* olarak bilinmektedir. Yeni büyüme modellerinde teknolojik gelişmenin nasıl ve kimler tarafından yapıldığının açıklanabilmesi için iki yöntem kullanılmıştır. Birinci yöntemde, teknolojik ilerleme firmaların üretim faaliyetlerinin bir yan ürünü olarak kabul edilmektedir. Bu durum, Solow modelindeki dışsallıkların olmadığı varsayımının terkedilmesi anlamına gelmektedir. İkinci yöntemde ise, teknolojik gelişme firmaların bilinçli faaliyetlerinin bir sonucu olarak kabul edilmektedir. Bu da Solow modelinin tam rekabet varsayımının terkedilmesi anlamına gelmektedir (Ünsal, 2007: 231).

1990lara gelindiğinde iktisadi büyüme teorilerinde dördüncü dalga yaklaşımlarının ortaya çıktığı görülmektedir. Bu dönemde uluslararası veya bir ulusun içerisindeki bölgeler arasında var gelişmişlik farklılıklarına dikkat çekilmiştir. Fiziksel sermaye, emek, beşeri sermaye gibi yaygın olarak kullanılan unsurların bu farklılıkları tam olarak açıklayamaması araştırmacıları neden bazı ülkelerin diğerlerine kıyasla daha yüksek (düşük) bir birikim ve daha yüksek (düşük) bir verimlilik elde ettikleri sorusu üzerinde kafa yormaya yöneltmiştir. Bu sorgulama ise büyümenin belirleyicilerinin “yaklaşık

belirleyiciler” ve “temel belirleyiciler” olarak iki gruba ayrılması sonucunu doğurmuştur (Forero, Ida ve Kuroda, 2015: 710). Bu bağlamda sermaye birikimi, verimlilik gibi büyümeyi dolaysız etkileyen unsurlar *büyümenin yaklaşık belirleyicileri* olarak adlandırılırken, bu yaklaşık belirleyicileri etkilemek suretiyle büyümeyi dolaylı olarak etkileyen unsurlar *büyümenin temel belirleyicileri* olarak adlandırılmıştır. (Ünsal, 2007: 28-29).

Büyüme teorilerinin dördüncü dalgasında büyümenin dört temel belirleyicisine işaret edilmektedir; coğrafya, entegrasyon (ticaret), kültür, kurumlar. Bunlardan *coğrafya* unsuru kapsamında ele alınan, doğal kaynaklar (iklim), topografya ve ekolojinin büyümenin yaklaşık belirleyicileri üzerinde etkileri inceleme konusu yapılmaktadır. *Entegrasyon (ticaret)* unsuru kapsamında mallar ve sermaye-emek girdileri ile yapılan uluslararası ticaretin büyümenin yaklaşık belirleyicileri üzerindeki etkileri inceleme konusu yapılmaktadır. *Kültür* unsuru kapsamında toplumsal değerler, tutumlar ve inançların büyümenin yaklaşık belirleyicileri üzerindeki etkileri inceleme konusu yapılmaktadır. Son olarak *kurumlar* unsuru kapsamında hukuk sisteminden politik kurumlara kadar tüm sosyopolitik düzenlemelerin yaklaşık belirleyiciler üzerindeki etkileri inceleme konusu yapılmaktadır (Ünsal, 2007: 30). Yapılan güncel çalışmalar bu yaklaşımı destekler nitelikte fiziksel sermaye, emek ve beşeri sermayenin yanı sıra kurumlar, kültür, coğrafya, değerler ve inançlar gibi unsurların milli gelir üzerinde etkileri olduğunu göstermektedir (Forero, Ida ve Kuroda, 2015: 713). Bu dört unsurun incelenmesi iki önemli sonuç ortaya çıkarmıştır. Birincisi, 1950-1980 döneminde geçerli olan ve gelişmiş ülkelerdeki büyüme olgusunu inceleyen iktisadi analiz ile az gelişmiş ülkelerdeki yapısal dönüşüm olgusunu inceleyen iktisadi kalkınma arasında var olan ayrımın bir ölçüde önemini kaybettiğini göstermektedir. İkincisi, iktisat tarihi ile büyüme teorisi arasında bir yakınlaşma meydana geldiğini göstermektedir (Ünsal, 2007: 30).

İktisadi büyüme teorisi gelişim yolundaki son dalga beşinci dalgadır. Bu dalga temsilcileri arasında Galor-Moav (2001, 2002), Galor-Weil (1999, 2000), Hansen-Prescott (2002), Parente-Prescott (2005), North-Weingast (1989), Acemoğlu (2002), Mokyr (2005) gibi iktisatçılar yer almaktadır. Hepsinin ortak özelliği büyüme tecrübesinin tüm özelliklerini tek bir modelde açıklama çabalarıdır (Ünsal, 2007: 30).

1970 sonrasında ortaya çıkan iktisadi büyüme teorileri Neoklasik yaklaşımın temsilcisi Solow modeli gibi piyasaların temizlendiği varsayımına dayandırılmıştır. Yeni büyüme teorilerinin çıkış noktası daha önce dışsal kabul edilen teknolojik gelişmenin içselleştirilerek büyümenin model içerisinde açıklanabilmesi çabasıdır. Çünkü literatürde yer alan ampirik çalışmalar reel hasıla düzeyinde meydana gelen artışların sermaye ya da işgücü kaynaklı olarak değil teknolojik gelişme ve bunun etkisiyle ortaya çıkan taşma etkileri ile daha iyi açıklanabildiğini göstermiştir. Bunun yanında bazı araştırmalar da zengin ülkelere fakir ülkelere yapılan sermaye transferlerinin yakınsayıcı etkilerinin gelişmiş ülkelerde meydana gelen teknolojik gelişmeler tarafından bertaraf edildiğini göstermiştir. Yapılan pek çok çalışma neoklasik yaklaşımın ileri sürdüğü fakir ülkeler ile zengin ülkeler arasındaki eşitsizliklerin kapanacağı öngörüsünün aksini bu eşitsizliklerin daha da arttığını göstermiştir. Bütün bunlara paralel olarak yeni büyüme teorileri ile birlikte mutlak yakınsama öngörüsünün yerini yeni dönemde koşullu yakınsama almıştır. 1970’lerde yaşanan çeşitli hayal kırıklıkları 10 yıl kadar kalkınma ekonomisinin gözden düşmesine yol açmıştır. Fakat yeni büyüme teorilerinin getirdiği açılımlar sayesinde konuya olan ilginin 1980’ler itibariyle yeniden artmaya başlamasını sağlamıştır (Ünsal, 2009: 38; Kibritçioğlu, 1998: 215; Keskin, 2011: 139; Kaynak, 2003: 19; Lewis, 1980: 556). Dikkat çekilmesi gereken konulardan birisi de neoklasik büyüme teorileri ile yeni büyüme teorileri arasındaki farklılığın nereden kaynaklandığıdır. Bu farklılığın kaynağı model varsayımlarından ileri gelmektedir. Çünkü neoklasik modeller sermayenin ölçeğe göre azalan getirisi olduğu varsayımı ile hareket ederken, içsel büyüme modelleri olarak bilinen yeni büyüme modelleri sermayenin ölçeğe göre artan getirisi olduğu varsayımını yapmaktadır (Sala-i Martin, 1990: 5,7).

İçsel büyüme modelleri literatürde aynı zamanda kendi kendini besleyebilen / sürdürebilen büyüme süreçleri olarak da adlandırılmaktadır. Bu yeni teorik yaklaşımlar varsayımları itibariyle iki kategoride incelenmektedir. Birinci kategori Romer’in 80lerin ikinci yarısından sonra yaptığı çalışmalara dayanmaktadır. Bu yayınlar büyümeyi teknolojik gelişmeyi içselleştiren bir mekanizma ile açıklamaktadırlar. Bu yaklaşımlarda teknolojik dışsallıklar üç farklı kaynağa dayandırılmaktadır. Birinci gruptaki çalışmalar teknolojik dışsallıkların bilgi üretiminden (araştırma geliştirme faaliyetlerinden) kaynaklandığını savunmaktadır. Bu yaklaşımın savunucuları arasında

Romer (1990), Philippe Mario Aghion ve Peter Wilkinson Howitt (1992, 1994, 1998), Gene Michael Grossman ve Elhanan Helpman (1989, 1990, 1991) gibi isimler yer almaktadır. İkinci gruptaki çalışmalar teknolojik dışsallığın beşeri sermaye yatırımlarından kaynaklandığına inanmaktadırlar. Bu yaklaşımın savunucusu olan isimler arasında Lucas (1988), Nancy Laura Stokey (1988, 1991), Gary Stanley Becker, Kevin Miles Murphy ve Robert Tamura (1990) ve Alwyn Young (1991) gibi iktisatçılar yer almaktadırlar. Üçüncü grup yaklaşım Barro (1990) öncülüğünde geliştirilen yaklaşımdır. Buna göre teknolojik dışsallığın hükümetin teknoloji ve alt yapı yatırımlarıdır (Sala-i Martin, 1990: 9; Kibritçioğlu, 1998: 12; Keskin, 2011: 138).

Çok daha az sayıda çalışmanın yapıldığı ikinci kategori altında toplanan yaklaşımlar (neoklasik iktisattaki gibi teknoloji unsuru dışsal kabul edilse bile) iktisadi büyümenin tıkanmadan kendi kendine nasıl sürdürülebileceğini açıklayabilen yaklaşımlardır. Bu grupta yer alan çalışmalar arasında Sergio Rebelo'nun yanı sıra Johnes ve Manueli'nin 1990 yılında yaptıkları çalışmaları gösterilmektedir. 1970 sonrasında yaşanan bu değişimlerin yanı sıra genel manada dikkat çeken en önemli hususlardan bir diğeri de beşeri sermayenin büyüme açısından taşıdığı önemin farkına varılmış olunmasıdır (Kibritçioğlu, 1998: 219, 223).

Yeni büyüme teorilerinde büyüme ve kalkınmanın kaynakları özetle; beşeri sermaye (Lucas, 1988), sosyal sermaye (Francis Fukuyama 1995, 2001), AR-GE faaliyetleri (Romer, 1986, 1990), Kamu harcama politikaları (Barro, 1990), dışa açılma ve dış ticaret politikaları (Rivera-Batiz ve Paul Romer, 1991), mali piyasalardaki gelişme (Pagano, 1993) olarak gösterilmektedir. Teorik yaklaşımlarda bir kayma olduğu dikkati çekmektedir. Buna göre neoklasik öğretilde ekonomik büyüme emek ve sermaye ile açıklanırken yeni büyüme teorilerinde büyüme olgusu emek başına düşen sermaye düzeyi ve teknolojik gelişme ile açıklanmaktadır. Günümüzde büyümenin en önemli itici güçlerinden biri olarak kabul gören beşeri sermayeye ilaveten sosyal sermaye de tıpkı emek, sermaye, doğal kaynaklar ve girişimci şeklinde bilinen klasik üretim faktörlerinden biri gibi görülmeye başlamıştır. Eklenen bu yeni üretim faktörleri ile ekonomiye durağan durum büyümesi olmadan sürekli olarak büyüebilme kabiliyeti kazandırılmıştır. Buna kaynaklık eden temel neden beşeri sermayenin fiziksel sermayeden farklı olarak ölçeğe göre artan getiriye tabi olmasıdır (Keskin, 2011: 139-141).

1970’li yıllardan itibaren ekonomik kalkınma bağlamında dikkat çeken bir diğer boyut insanın merkezi önemde görülmesinin yanı sıra çevre sorunları, yoksulluk, açlık gibi konulara önem atfedilmesidir. Ancak *sürdürülebilir kalkınma* kavramı literatüre 1987 tarihli Birleşmiş Milletler Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu’nun hazırladığı “ortak geleceğimiz” adlı raporu ile kazandırılmıştır. Fakat buna karşın 2002 yılına gelindiğinde sorgulanan konu geçen 30 yıllık süreç içerisinde dünya uluslarının üretim kapasite artışları yaşamasına rağmen neden hala yoksulluk, açlık ve barınma gibi temel ihtiyaçların karşılanma sorununu çözemediğidir. Geçmişten bu güne kuş bakışı ile bakılırsa kalkınma felsefesinde yaşanan bu değişimin kalkınma göstergelerinde de somutlaştığı görülmektedir. Yapılan araştırmalarda çevresel faktörler, yoksulluk, gelir dağılımında eşitlik gibi kavramlara özel önem atfeden çeşitli endekslerin¹⁶ kullanıldığı görülmektedir (Kaynak, 2003: 20-21).

Günümüz dünyasında özellikle de mikro elektronik devrim sonrasında teknoloji çok daha karmaşık bir hal almıştır. Durum böyle olunca gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelerdeki teknolojileri taklit edebilmeleri imkânsız değilse bile bir hayli zorlaşmıştır. Dolayısı ile denilebilir ki günümüz dünyasında gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkeleri yakalaması daha da güçleşmiştir fakat yine imkânsız değildir. Bunun en güzel örneği Güney Kore’dir. 1960’lı yıllarda küçük bir sanayisi olan ülke günümüz dünyasında ABD ve Japonya ile rekabet edebilecek kadar gelişmeyi başarmış bir örnektir (Kaynak, 2003: 22).

Ele alınan bu son dönem içerisinde ekonomik kalkınmanın kavramsal tanımlaması göz atılması gereken bir diğer konudur. Bu konu üzerinde özellikle duran Perry kalkınmayı “bir ulusun tamamını kapsayacak kadar geniş veya bir şehir hatta semti kapsayacak kadar küçük bir alanda ekonomiyi canlandırmak için yapılan bilinçli çabalar” şeklinde tanımlamıştır. Yazara göre en önemli sorunlardan birisi gelişmenin sağlanıp sağlanamadığını veya sağlandıysa ne kadar gelişme sağlanabildiğini ortaya koyan göstergelerin belirlenip tanımlanmasıdır. Perry ekonomik kalkınmanın özellikle yapılan

¹⁶ Temel İhtiyaçları Karşılama Endeksi (Basic Needs Fullfilment Index), Fiziki Yaşam Kalitesi Endeksi (Physical Quality Of Life Index), İnsani Gelişme Endeksi (Human Developmet Index), İnsani Yoksulluk Endeksi (Human Poverty Index), Cinsiyete Bağlı Gelişme İndeksi (Gender-Related Development Index), Cinsiyet Yetkinlik Ölçümü (Gender Empowerment Measure), İnsani Özgürlük İndeksi (Human Freedom Index), Ve Siyasi Özgürlükler Endeksi (Political Freedom Index) bu edekslerden bazılarıdır (Kaynak, 2003: 22).

bilinçli çabalar sonucu oluşabileceği gibi arzu edilen bu sonucun bilinçli hiçbir çaba sarf etmeksizin de elde edilebilme olasılığının da olduğuna dikkat çekmektedir. Fakat bunun yaygın görülen bir durum olmadığını ve genellikle kalkınmanın bilinçli çabalar sonucunda elde edilebilecek bir olgu olduğunu savunmaktadır (Perry, 1999: 20).

İkinci Savaş'tan itibaren kalkınma yolundaki gelişime kabaca bakıldığında İkinci Savaş'ın ardından gelen 30 yıllık süreçte hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde büyüme oranlarının tarihte görülmedik yüksek seviyelere ulaştığı görülmektedir. Bu gelişmenin en önemli nedeni sanayileşmedir. Sanayi sektörünün GSYİH içerisindeki paylarının büyümesine karşılık tarım sektörünün payında azalma olmuştur. Aynı zamanda bütün bu süreç içerisinde büyük oranda yapısal bir dönüşüm gerçekleşmiştir. Hatta 1960-1975 döneminde gelişmekte olan ülkelerin yatırım oranlarının Rostow ve Lewis'in kalkınma süreci için gerekli gördükleri %12-15 oranlarını aştığı görülmektedir. Buna karşın her ne kadar yatırımlar büyük oranda iç tasarruflarla finanse edilmiş olsa da beklenenin aksine dış finansmana duyulan gereksinimin zaman içerisinde azalmamış olması dikkat çekicidir. Ayrıca dış ticaret hadleri orta gelirli az gelişmiş ülkeler lehine dönmüş fakat düşük gelirli az gelişmiş ülkeler aleyhinde seyretmeye devam etmiştir. Bütün bu gelişmelerin ardından 1980'lere yaklaşırken kişi başına düşen gelirden sürekli artış ile özdeşleştirilmiş olan kalkınma olgusuna bakış açısında bir değişim görülmektedir. Artık hızlı ekonomik büyüme ile sosyal refah artışının sağlanamayacağı, yoksulluk ve gelir dağılımı sorunlarının çözülemeyeceği anlaşılmıştır. Başka bir şekilde ifade edilirse iktisadi büyüme ve kalkınma bir takım amaçlara ulaşmak için sadece birer araç olarak görülmeye başlanmıştır. 80ler itibariyle artık hedeflerin yoksulluk ve temel ihtiyaçların karşılanması, gelir dağılımında adalet gibi konular çevresinde yoğunlaştığı görülmektedir. Özetle kalkınma artık salt ekonomik olmaktan ziyade toplumsal ve insani boyutları olan çok daha geniş kapsamlı bir olgu şeklinde algılanmaya başlamıştır (Mıhçı, 1996: 73-75).

Günümüzde büyüme olgusunun çok boyutlu olduğu kabul edilen kalkınmanın sadece bir boyutu olduğuna dair bir inanç gelişmiştir. Sen'e göre kalkınma insanların uzun yaşayıp yaşamayacakları, önlenabilir hastalıklardan korunup korunamayacakları, iyi beslenip beslenemeyecekleri, okuma-yazma ve iletişim becerilerini kullanarak kendilerini geliştirip geliştiremeyecekleri, bilimsel uğraşlar verip veremeyecekleri gibi

insanı merkeze alan, insana dair konularla ilgilenen bir süreçtir (Sen,1983: 748, 753-754). Bu bağlamda 90lar itibariyle kalkınma olgusu ile insani gelişmenin özdeş görülmeye başlandığı söylenebilir. Örneğin Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından ilki 1990 yılında yayınlanmış olan İnsani Gelişme Raporunda ulusların zenginliğinin gerçek kaynağının insan olduğunu belirtilmektedir (UNDP, 1990: 9). 1995 yılı insani gelişme raporunda ise açıkça İnsanı merkezine koyan bir beşeri kalkınma paradigmasının oluşturulması salık verilmektedir. (UNDP, 1995: 2). Yine ilk raporda çıktı artışının ve zenginliğin sadece bir araç olduğu, kalkınmanın insanoğlunun refahının sağlandığı noktada nihayete ermesi gerektiği belirtilmektedir. Odaklanılması gereken şeyin gelir ve zenginlik artışı değil “insan” olmasının zorunluluk olduğu ifade edilmektedir. Bu çerçevede beşeri kalkınma, insanoğlunun uzun ve sağlıklı yaşama, iyi eğitim alma, uygun bir yaşam standardı elde edebilme, insan haklarının garanti altına alınması, saygı görme ve siyasal özgürlük, gibi sınırsız ve değişken özellikteki seçeneklerinin genişletilmesi süreci olarak tanımlanmaktadır (UNDP,1990: 10). 2014 yılı raporunda ise bir adım daha öteye geçerek beşeri kalkınmanın elde edilen insan tercihlerinin genişletilmesi ve güvende hissetme, uygun yaşam standartlarına sahip olma, sağlıklı olma ve eğitim alabilme gibi edinimlerden daha fazlası olması gerektiği ifade edilmektedir. Rapora göre gerçek beşeri kalkınma, elde edilen bu kazanımların beşeri kalkınmanın sürekliliğini sağlamak amacıyla nasıl garanti altına alınacağı ve bunun için koşulların uygun olup olmadığı sorun edinmelidir (UNDP, 2014: 1).

Kalkınma paradigmasında yaşanan bu değişimin doğal olarak ölçüm kriterlerine de yansıdığı görülmektedir. 1980’li yıllarda Morris David Morris tarafından 1979 yılında geliştirilen *Yaşamın Fiziki Niteliği Endeksi* (Physical Quality of Life Index) ülkelerin kalkınma performanslarının ölçülmesinde kullanıldığı görülmektedir. Bu endekste beşeri kalkınma ile ilişkili olarak, ortalama yaşam süresi, bebek ölümleri ve okuma yazma oranı yer almaktadır (Mihçı, 1996: 78; Morris, 1982: 887). 1990 yılına gelindiğinde Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı çerçevesinde daha kapsamlı ve sistematik bir çalışma başlatılarak, 1990 yılında ilki yayınlanan Beşeri Kalkınma Raporunda tanıtılan *İnsani Gelişme Endeksi* (Human Development Index) hesaplanmaya başlanmıştır (UNDP, 1990: 12; Sehnbruch ve diğerleri, 2015: 198).

Ele alınan bu yeni kalkınma yaklaşımı çerçevesinde gelişmekte olan ülkelerde yapılan bilinçli kalkınma çabaları da olumlu sonuçlar doğurmuştur. Örneğin, 1960’larda 46 olan

yaşam beklentisi süresinin 1987'lere gelindiğinde 62'ye yükseldiği görülmektedir. Yine benzer şekilde 1970'lerde yetişkin okur-yazar oranı %43 seviyesinden 1985 yılında %60 seviyesine yükseltilebilmiştir. Bu oran 1950lili yıllarla karşılaştırıldığında sekiz kat artış anlamına gelmektedir. Bunlara ilaveten 1990 tarihli İnsani Gelişme Raporunda beşeri kalkınma için sadece gelir değişkeninin yeterli olmadığı, GSMH dağılımının en az GSMH büyümesi kadar önemli olduğuna dikkat çekilmektedir (UNDP, 1990: 18).

Bu dönemde konuya yapısal dönüşüm penceresinden bakan yaklaşımlar da sektörel dönüşümün merkeze alındığı kalkınma anlayışının tek başına kalkınma olgusuna karşılık gelmeyeceğini kabul etmektedir. Bununla birlikte, kalkınma olgusunun iktisadi değişkenlerin yanı sıra iktisadi olmayan kurumsal ve sosyal değişkenleri içerdiği ölçüde daha iyi açıklanacağı savunulmaktadır. Artık uzun yıllar boyunca iktisadi boyutu ile ele alınan kalkınma kavramı, tamamen insani gelişim ile özdeşleştirilme eğilimi taşımaktadır. Fakat kalkınmanın çıktılarından herkesin eşit olarak yararlanamıyor olması hala bir sorun olmaya devam etmektedir. Kalkınma yoluyla yoksulluğun azaltılması, açlık sorununu ortadan kaldırma, temel gereksinimleri karşılama gibi hedeflere istenen düzeyde ulaşılamamıştır. Bunların yanı sıra, kalkınma çabaları sergilenirken doğanın tahrip edilmesi gelecek nesillerin yaşamını tehdit etmektedir. Bu nedenle geleneksel yaklaşımların dışına çıkılarak *sürdürülebilir kalkınma* kavramı öne çıkarılmaktadır. Çünkü bu yaklaşım çerçevesinde ele alınan kalkınma hem insana hem de doğaya duyarlı, günümüzün ihtiyaçlarını karşılarken gelecek nesillerin yaşamını tehdit etmeyen bir düşünce sistemi çerçevesinde ele alınmaktadır (Mıhçı, 1996: 81-82).

Günümüz iktisat teorileri arasında kurumların ve organizasyonların analizini yapan yeni kurumsal iktisat yaklaşımı ön plana çıkmaktadır. Bir toplumun refahı mal ve hizmet akımlarına yani iktisadi sistemin verimliliğine dayanmaktadır. Adam Smith iktisadi sistemin verimliliğinin iş bölümü ve uzmanlaşmaya dayandığını ileri sürmektedir. Buradaki uzmanlaşma sistem içerisinde mübadele maliyetlerinin düşük olduğu durumlarda var olmaktadır. Yeni kurumsal iktisat Smith'in mübadele maliyetini işlem maliyetleri şeklinde değerlendirmektedir. Buradan yola çıkarak uzmanlaşmanın artması ile verimlilik artışı sağlanacağını ileri sürmektedir. Bu çerçevede ele alınan değişim/işlem maliyetleri ait olduğu ülkenin hukuki, siyasi, eğitim ve kültürel sistemleri gibi kurumlarına bağlı olmaktadır. Dolayısı ile bir ülkenin ekonomik performansı kendi

kurumları tarafından yönlendirilmektedir. Yeni kurumsal iktisat yaklaşımının önemi buradan gelmektedir (Coase, 1998: 72-73).

Yeni Kurumsal İktisadın önemli temsilcilerinden birisi olan North'a göre Kurumlar insanlar tarafından meydana getirilmiş bir toplumun politik, ekonomik ve sosyal ilişki yapısını düzenleyen sınırlamalardır. Bu sınırlamalar hem resmi olmayan yaptırımlar, tabular, gelenek, görenek ve etik kuralları hem de resmi olan anayasa, kanunlar, mülkiyet hakları kurallarından meydana gelmektedir (North, 1991: 97). Kurumsalcı yaklaşım Neoklasik mikroekonomi teorisi üzerine inşa edilmiş olsa bile Neoklasik iktisadın bilginin maliyetsiz olduğu, aktörlerin tam bilgi sahibi olduğu ve rasyonel davrandığı varsayımlarını kabul etmemektedir. Kurumsal yaklaşım tam tersine eksik bilgi varsayımını ve aktörlerin zihinsel kapasitesine bağlı olarak her zaman rasyonel davranış sergilenemeyeceğini kabul etmektedir. Dolayısıyla da geleceğe dair belirsizlikleri azaltmak için işlem maliyetlerine katlanılmaktadır. Durum böyle olunca bu belirsizlik ve risklerin yüksek olduğu durumlarda işlem maliyetlerini azaltabilmek adına çeşitli kurumlar oluşturulmaktadır (Dreyhaupt, 2006: 62). Kurumlara dair yapılan çalışmalarda kurumsal yapının ölçüsü olarak hak ve özgürlükler, hukukun üstünlüğü, yolsuzluk seviyesi, mülkiyet hakları, sosyal sermaye ve bürokrasinin kalitesi gibi unsurların kullanıldığı görülmektedir (Artan ve Hayaloğlu, 2014: 352).

Dinamik bir süreç olarak değerlendirilen belirsizlik ortamı, ekonomik bir aktör olarak bireylerin her zaman rasyonel karar alma yetenek ve isteğinde olmamasından ve insan davranışlarının doğası gereği önceden tahmin edilememesinden kaynaklanmaktadır. Bu sebeplerden doğan belirsizliği azaltabilecek unsur olarak toplumsal davranış kalıplarına işaret edilmektedir. Bu davranış kalıplarının üç temel bileşeninden birisi güven, ikincisi bu güveni güçlendiren unsur olarak tacit bilginin¹⁷ devinimi ve son olarak kurumların yaşam döngüsünü belirleyen güç ilişkileridir. Bu bağlamda insanların toplumsal davranış kalıplarını şekillendirdikleri gibi toplumsal davranış kalıpları da insanların geleceğe yönelik karar alma süreçlerini ve yönelimlerini şekillendirmektedir. Dolayısıyla bu kuramsal yaklaşım *yol bağımlılık* (path-dependency) kavramı gibi güçlü

¹⁷ Tacit (örtük) bilgi söylenebilecek ve ya yazılabileceklerden daha fazlasını bilme durumunu ifade etmektedir. Daha somut ifade etmek gerekirse işinde uzmanlaşmış olan bir kişinin o işte uzmanlaşırken geçen süreç boyunca edinmiş olduğu hüner ve becerileri ifade etmektedir. Örneğin, bir kalfanın usta olma süreci boyunca edindiği bilgi türüdür (Beyhan, 2007: 14).

bir çözümsel kavram meydana getirmiştir. Bu kavram özetle tarihsel bakımdan başlangıçta var olan koşulların gelecek dönemler üzerinde belirleyici olduğunu ifade etmektedir. Bilgi üretimi konusunda hem teknolojik gelişme hem de bilgi üretim sürecinin sosyal boyutu *yol bağımlı* olarak açıklanmaktadır. Buradaki teknolojik gelişim toplumun sosyal, siyasal ve iktisadi boyutlarını kapsayan kültürel sistemin doğurduğu bir sonuç olarak tanımlanmaktadır. Yazında, burada sözü edilen “kültür ve teknoloji” arasında var olan birikimli nedensellik ilişkisi üzerine çeşitli yaklaşımlar geliştirilmeye devam edilmektedir (Beyhan, 2007: 8-9).

Neoklasik öğreti mübadele sürecinin maliyetsiz olduğunu varsaymaktadır. Fakat gerçek dünyada mübadelenin bir maliyeti vardır, örneğin insanlar sürekli sözleşme kurallarını ihlal etme eğilimi göstermektedirler. Dolayısı ile kurumsal yaklaşım gerçek dünyadaki işleyişe daha uygun varsayımlar ile açılım yapmaktadır. Kurumsal iktisatta önem verilen bir diğer ayrıntı *kurumlar* ile *organizasyonların* birbirine karıştırılmasıdır. *Kurumlar* kurallar düzenlemeler ve uygulama mekanizmalarıdır. *Organizasyonlar* ise belli bir hedefe ulaşmak için bir araya gelmiş gruplardır. Örneğin; şirketler, küçük işletmeler, kongreler, anayasa mahkemesi, aileler, siyasi partiler, spor takımları vb. (Yeager, 1997: 4).

Bir toplumsal yapının kurumsal çerçevesi üç bileşenden oluşmaktadır; a) Formel kurumlar, b) İnfornel kurumlar, c) Uygulama mekanizması. *Formel kurumlar* toplumun yazılı kurallarıdır. Sözleşmeler hukuku, suç, ürün bilgisi, tarife ya da kota uygulamaları, vergiler, bankacılık düzenlemeleri ve bunun gibi daha pek çok unsur bu sınıflandırmaya dâhildir ve her ne kadar genellikle hükümet tarafından yazılıyor olsa da bireysel kuruluşlar tarafından da yazılabilmektedir. *İnfornel kurumlar* toplumun yazılı olmayan kurallarıdır. Kültür, davranış normları, etik kurallar ve benzeri kurallar bu sınıflandırmaya dâhildir. Bir ülkenin vatandaşları yazılı olmayan her türlü norm, tutum ve davranışları içinde büyüdüğü sosyal çevreden öğrenmektedirler. Kurumsal çerçevenin üçüncü unsurunu *uygulama mekanizması* oluşturmaktadır. Çünkü uygulanmayan kurumlar yararsız olacaktır. Örneğin, firmalar ait oldukları ülkede monopol olmalarını önleyen anti tröst kanunlara tabi olabilirler fakat eğer hükümetler böyle kanunları uygulamazlar ise işletmeler adeta anti tröst kanunlar yokmuş gibi hareket etme eğiliminde olurlar. Ülkeler kanunları çok sıkı bir şekilde veya çok zayıf bir biçimde uygulayabilecekleri gibi, hiç uygulamayabilirler de. Uygulama mekanizması

bir ulusun kurumsal çerçevesinin tamamlayıcı bir parçasıdır ve hatta ekonomik performans farklılıklarını açıklamada önemli tek unsur olabileceği bile ileri sürülmektedir (Yeager, 1997: 3).

Kurumsal iktisat öğretisinde yer alan *işlem maliyetleri* sözleşmelerin değerinin belirlenebilmesi ve uygulanabilmesi için gereken maliyetlerdir. Bu maliyetler ürünün elde edilebilirliği, fiyatı ve kalitesi hakkında bilgi toplama maliyetlerini içerdiği gibi mübadelenin gerçekleşmesi için gereken maliyetleri de içermektedir. Örneğin bir inşaat işindeki tedarikçi işletme inşaat işini yapan firmaya krediyle kereste verirse ödemenin yapılmaması riskini üstlenmek zorunda kalacaktır. Eğer ödeme gerçekleşmez ise satıcı ödemeyi teşvik edecek ilave maliyetlere katlanmak zorunda kalacaktır. Bu tür değişim maliyetlerinin çoğunun nedeni insanların her zaman gönüllü olarak birbirleriyle işbirliği yapmamasıdır. İşbirliklerinde meydana gelen böyle aksaklıklar mübadeleyi riskli hale getirmektedir. Çünkü taraflar birbirine güvenmemektedirler (Yeager, 1997: 5).

Yeni kurumsal iktisada göre kurumlar ekonomik performansın temel belirleyicisidir. Ekonomi teorisine kurumların dâhil edilmesi bir sosyal bilim olarak iktisadın anlamlılığını ve uygulanabilirliğini artırmaktadır. Bu minvalde daha önce teorik yapının tuhaf uzantıları şeklinde görünen ve teori ile uyumsuz bir görünüm sergileyen pek çok iktisat alanı artık teori ile uyumlu bir görünüm sergilemektedir. İktisat disiplininde yeni kurumsal iktisat, politik kurumların önemi ve ekonomik performansı etkileme biçimleri konusunda farkındalık yaratmıştır. Buna benzer şekilde, kurumlar diğer sosyal bilim dalları ile de çok yakın bir ilişki içerisinde. Siyaset biliminde uzun süredir siyasi kurumlar üzerine çalışılıyor olması bu duruma örnek teşkil etmektedir. Yani yeni kurumsal iktisat doğası gereği disiplinler arası bir nitelik taşımaktadır (Yeager, 1997: 13; Williamson, 1998: 75).

Sosyal iktisat; ekonomi, din, cinsiyet, ırk, ayrımcılık, yaşlanma, aile gelir dağılımı, refah, suç, ceza vb. çok çeşitli konuları kapsayan ve kolayca kurumsal çerçeveye entegre olabilen bir çalışma alanıdır. Yeni kurumsal iktisat ile sosyal iktisat arasında informal ve formel kurumlar üzerinden iki tür ilişki kurulabilmektedir. Sosyal iktisatta yer alan konuların çoğu bir ulusun kurumsal çerçevesinde yer alan informal kurumlar kategorisindedir. İnfornel kurumlar olarak kültür, gelenek ve davranış normları gibi

unsurlar ekonomik işleyişte ortaya çıkan işlem maliyetlerinin belirleyicisi olarak rol oynamaktadır. Dolayısı ile ait olduğu ulusun ekonomik performansı üzerinde büyük etkisi vardır. Bir kaçını saymak gerekirse kültür, din ve ahlaki kurallar artık birer eklenti olmaktan çıkarak doğrudan teoride yer alan unsurlar haline gelmişlerdir. Sosyal iktisat ile kurumsal yaklaşım arasındaki ikinci ilişki türü formel kurumlar üzerinden kurulmaktadır. Daha önceki yaklaşımlara göre ekonomik performansın oldukça dar bir bakış açısı ile sadece kişi başına düşen sermaye ile açıklandığını hatırlayalım. Fakat başarılı bir ekonomik performansı bunun yanında açıklayan gelir dağılımında eşitlik, yoksulluğun azaltılması, ırk ve cinsiyet eşitliği gibi unsurlar da vardır. Dolayısı ile sosyal iktisat tarafından işaret edilen ve tamamı formel kurumlar tarafından etkilenen bu kriterlerin ekonomik performansı açıklarken dikkate alınması gerekmektedir (Yeager, 1997: 14).

Yeni kurumsal iktisat yaklaşımına göre organizasyonlar kurumsal bir çerçevede tanımlanmış olan teşvik sistemi altında faaliyet gösterecektir. Bu durumda eğer formel kurumlar değiştirilir ve uygulamaya sokulursa bu örgütsel davranışın değişmesine yol açacaktır. Örneğin toplumsal olarak ırk ve cinsiyet ayrımcılığının düzeltilmesi konusunda bir talep, organizasyonların çalışanlarına adil davranmasını teşvik edecek ve hatta buna zorlayacaktır. Sivil hak ve özgürlükler ile pozitif ayrımcılık programları bu konuya verilebilecek örneklerden sadece iki tanesidir. Başlangıçta informal kurumlar yani geçmişten gelen davranış kalıpları ve kültürel olarak aktarılan öğretiler baskın olsa bile zaman içerisinde formel kurumlar tarafından getirilen değişiklikler daha baskın konuma gelerek bir değişime olanak sağlayacaktır. Geçmişe bakılırsa 1960'ların ortalarında insan hakları hareketi yerleşmeye çalışırken aslında insanların çoğunluğu hala ırkçıydı. Geçen otuz yıllık bir zaman sürecinde Afrika kökenli Amerikalıları koruyan formel kurumların insanların ırkçılık konusundaki düşünce ve davranışlarını etkilediği görülmektedir. Bu gün toplumun eskiye nazaran çok daha küçük bir kesimi ırkçı olarak görülmektedir (Yeager, 1997: 15).

Ele alınan bu son dönemde bölgesel iktisat alanında da büyüme ve kalkınma alanındakine benzer şekilde değişim ve dönüşümler olduğu görülmektedir. İkinci Savaş sonrasında bölgesel eşitsizliklerin giderilmesi hedefi uygulanan sosyal refah politikalarının bir parçası olarak görülmekteydi. Bu amaçla yatırımlar az gelişmiş bölgelere yönlendiriliyor ve alt yapı yatırımları ile destekleniyordu. 1970 sonrasında

refah devletinin çöküşü ile bu yaklaşımlardan gündemden düşenler arasında yer almıştır. Bu yaklaşımın yerini yeni dönem büyüme ve kalkınma dinamiklerine paralel olarak içsel bölgesel büyüme dinamiklerinin desteklenmesi, bölgesel kapasitenin ve rekabet gücünün artırılması ve koşullu kamu finansman desteği gibi yeni yaklaşımların almaya başladığı görülmektedir. Bu iki dönem yaklaşım arasındaki temel farklılıklar karar alma süreçlerinde ve politika araçlarında gözlenmektedir. 1970 öncesinde karar alma sürecinde ana sorumluluk merkezi hükümete verilirken sonrasında yerini yerel yönetime bırakmıştır. Fakat sorumluluğun merkezi ve yerel yönetimin birlikte paylaşması gerektiği inancı daha çok kabul görmüştür (Eraydın, 2004: 137).

1970lerde çöken Bretton Woods sistemi, yaşanan iki petrol şoku ve tıkanan ekonomik işleyişe çözüm arayışları, bölgesel iktisat bilim dalında tıpkı büyüme ve kalkınma bilim dallarında yaşanan değişimler gibi bölgesel iktisat yazınında da bir paradigma değişikliği yaşanması ile sonuçlanmıştır. Yeni paradigmaya göre devletin üzerindeki yüklerin atılması, yani refah devletinin küçültülmesi gerekmektedir. Ayrıca bir önceki dönemde kabul gören büyük ölçekli fordist üretim tarzının yerini küçük ölçekli ama esnek bir üretim tarzı almaya başlamaktadır (Tekeli, 2011: 278). Ele alınan bu dönemde bölgesel iktisat yazını bilgi ekonomisi, evrimsel iktisat, kurumsal iktisat gibi yaklaşımlardan etkilenerek gelişimine devam etmiştir. Fakat 1970’li yıllardan sonra bölgesel iktisat alanında yapılan araştırmaların bir kuramsal çerçeve oluşturma çabalarından daha ziyade bölgesel ekonomilerin yapısını, koşullarını anlamaya ve bunları tanımlamaya dönük çabalar şeklinde ortaya çıktığı dikkat çekmektedir (Özelçi-Ecerel, 2005: 90-91).

1980’li yıllara gelindiğinde tıpkı kalkınma gibi bölgesel ekonomik kalkınma da gözden düşmüştür. O kadar ki; Pólese (1999), büyüme kutupları teriminin bile kullanımdan kalktığını ifade etmektedir. 1980’lerden itibaren bölgesel bilimin amiral gemisi olarak adlandırılan Pensilvanya Üniversitesi Bölgesel Bilim Bölümü dâhil bölgesel kalkınmaya adanmış pek çok uygulama birimi birer birer kapanmıştır. Çoğu hükümet firmaları belirli bir mekâna çekebilmek (kümelenme) için sübvansiyon kullanmayı bırakmıştır. Bölgesel kalkınma artık yerel hükümetler yerine öncelikli olarak ulusal hükümetler tarafından ele alınması gereken bir politik mesele haline gelmiştir. Daha geniş ölçekte, ulusal hükümetlerin, en azından piyasa ekonomilerinde ulusal

ekonomilerin temel mekânsal modellerini değiştirme konusunda yetersiz olabileceği konusunda bir fikir birliği gelişiyor gibi görünmektedir (P lese, 1999:303-304).

Bu duruma sebep olarak gelişmiş ülkelerde görülen bölgesel politika başarisızlıkları kadar politika başarıları da gösterilmektedir. Belki de son ironi, ölümcül darbenin başarisızlıktan değil, çoğu sanayi ülkesinin bölgesel gelir eşitsizliklerini azaltmadaki görünürdeki başarisından gelmesidir. Neredeyse tüm gelişmiş ülkelerde bölgeler arasındaki gelirlerin yüzde olarak yakınsamasını belgeleyen artan bir literatür ortaya çıkmıştır. Ancak sorun şu ki, bu başarı hik yelerinin bölgesel kalkınma politikalarının varlığıyla pek ilgisi olmadığı görülmektedir. Bölgeler arası gelir yakınsaması eğilimi, bir ulus bu tür politikaları uygulasa da uygulamasa da ortaya çıkmaktadır. Buna  rnek olarak Kanada'da, bölgesel gelir yakınsaması eğiliminin, Bölgesel Ekonomik Genişleme Departmanının kaldırılması ve sanayinin ve daha yoksul illere çekilmesi için merkezi transferlerin azaltılmasından sonra belirginleşmiş olması gösterilebilir. Fakat ABD  rneği bundan daha güçlü bir kanıt olarak sunulmaktadır. Çünkü İkinci Savaş'tan beri herhangi bir merkezi bölgesel kalkınma politikası uygulanmamış olmasına rağmen bölgesel gelir yakınsaması yönünde bir eğilimin açıkça ortaya çıktığı tespit edilmiştir (P lese, 1999: 304, 307).

Bu noktada Neoklasik denge modelinin ileri sürdüğü “uzun vadede emek, mal ve sermaye akışının serbest olması bölgesel gelir yakınsaması sonucunu doğurur” yönündeki öngörüsü haklı gibi görünmektedir. Elde edilen sonuçlar kalkınma ile bölgesel gelir eşitsizlikleri arasında  an eğrisi şeklinde bir ilişki olduğunu ileri süren önceki modellerle tutarlı görünümdedir. Bu modellerde kısmen kentleşme baskıları nedeni ile bölgeler arası eşitsizlik başlangıçta artar. Sonrasında ulusal ekonomilerde görüldüğü gibi bölgesel gelirler de olgunlaşarak birbirlerine entegre olurlar. Başka bir ifa ile yakınsama eğilimine girerler. Bu sonuçlara göre bölgesel kalkınma eşitsizliklerine getirilebilecek en uzun vadeli ve uygun çözüm insan, sermaye, mal ve fikirlerin serbest dolaşımının önündeki engellerin kaldırılmasıdır. Engellerin kaldırılması ekonomik entegrasyon oluşmasına olanak sağlayacaktır. 1980li yıllarda bölgesel ekonomik kalkınmaya olan inancın kaybolması uzun sürmemiş 90larla beraber yeni büyüme teorilerine koşut olarak yeniden gündeme getirilmeye başlanmıştır. Çoğunlukla *yemel kalkınma* şeklinde ele alınmaya başlayan teorik gelişme yolunda *aşağıdan yukarı doğru kalkınma*, *içsel (büyümeye dayalı) kalkınma* ve *toplumsal*

kalkınma gibi terimlerle kalkınmanın *yerel* (local) bir süreç olduğu yeniden ifade bulmaya başlamıştır. Bu dönemde kalkınmanın *yerel* olarak başlatılabilir olduğu ve olması gerektiği yönünde bir inanç olduğu görülmektedir. Çünkü bölgenin kalkınmada sağlayacağı başarı eninde sonunda yerel aktörlerin (firmalar, bireyler, politika yapıcılar vb.) kapasitesine bağlı olacaktır. Bu nedenle kalkınmanın en önemli kaynağı bölgenin kendisinde, insanlarında, kurumlarında, toplum bilincinde ve belki de hepsinden önemlisi nüfusun girişimcilik ve yenilik (innovation) ruhunda yatmaktadır (Pólese, 1999:308). Bütün bunlar toplandığında 80lerde gözden düşen bölgesel kalkınma yaklaşımının yeniden hayat bulmaya başladığı söylenebilir.

Bu dönemde yeni teorilerin açtığı yoldan ilerleyen yerel kalkınma ve küreselleşme kavramları bir arada yol alırken yerel girişim, girişimcilik ve küçük işletme gibi unsurların önemine dikkat çekilmektedir. Bunun yanında devlet müdahalesine karşı duyulan güvensizlik dikkat çeken bir diğer ayrıntıdır. Yerel ekonomik kalkınma şemsiyesi altında toplanan toplumsal eylem, işgücü eğitimi, yerel ekonomik kalkınma kurumları, yatırım bölgeleri, teknoparklar, destekler, küçük işletme bankaları, inkübatörler (geliştirme merkezleri) vb. politik uygulama araçlarını tamamı aynı ortak amaca yani kişisel özsaygı, dayanışma/işbirliği ve girişimcilik ruhu gibi unsurlara duyulan gereksinime işaret etmektedirler. Bu amaçlara ulaşabilmek için sadece girdi-çıkı analizi gibi yöntemlerin yeterli olmadığının ve yerel ekonomik kalkınmanın doğası gereği karmaşık olduğunun farkına varılmaktadır. Dolayısı ile yerel ekonomik kalkınmanın sosyoloji, antropoloji ve siyasal bilimler gibi başka bilim dalları ile ilişkili disiplinler arası bir bilim dalı olduğunun farkındalığı yaşanmaktadır (Pólese, 1999: 309).

Kalkınma teorisinde yaşanan değişimi belirli kavramlara bakarak izlemek mümkündür. Örneğin daha önce *görelî üstünlük* kavramına verilen önem daha sonra *sürdürülebilir rekabet gücüne* dönüşmektedir. Çünkü artık küresel dünyadaki varlık savaşı uzmanlaşma ile sağlanan üstünlüklere değil sürekli bir rekabet gücü elde etmeye bağlı görünmektedir. Görelî üstünlük kavramının fiyat avantajlarına bağlı olarak açıklanmasına karşın, yeni yaklaşımda kalkınmanın süreklilik kazanmasının kaynağı olarak yaratıcı güç ve yenilikler kanalıyla sağlanan avantajlar gösterilmektedir. Yani fiziksel yatırımdan ziyade araştırma ve geliştirme faaliyetlerine önem verilmesi gerekmektedir. Elbette bu süreçte aktörlerin üzerine düşen görevlerde de değişim

olduğu görülmektedir. Daha önce devlete yüklenen ekonomik kaynakların ve refahın dağılmasının yanı sıra dengeli bir gelişimin sağlanması görevleri, devletin üzerinden alınarak, kamu ve özel sektörün birlikte sorumluluk altına girmesi şeklinde değişmektedir. Bu bağlamda daha önce devletin dezavantajlı olan sektörlerle yönelik olarak uyguladığı doğrudan desteklerin büyük oranda kaldırılarak destek ve yönlendiricilik esasına dayalı olarak gerçekleştirilmeye başlandığı görülmektedir. Artık tek karar alıcı birim devlet değildir. Artık ortak karar ve çözümler önem kazanmaktadır (Eraydın, 2004: 128).

1980 sonrasında üzerine ışık tutulması gereken bir diğer konu bilgi faktörüdür. Bu dönem itibariyle temel üretim faktörleri olarak bilinen emek, sermaye ve doğal kaynakların ikinci plana atıldığı dikkat çekmektedir. Çünkü asıl refah artışı sağlayan üretim faktörünün bilgi olduğu ileri sürülmektedir. Neoklasik iktisadi öğretiyeye göre teknoloji dışsal, emek homojen ve niteliksiz (fordist üretim) ve bilgi ise bir kamu malı olma özelliği taşımaktadır. Bilgi üretimi için gerekli tek faktör yine bilgi olduğu için sıfır maliyetli ve sıfır getirili kabul edilmektedir. Benzer şekilde rekabet gücünün kaynağı artık doğal kaynaklar ve fiziksel işgücü ile belirlenen mukayeseli üstünler değil, bilginin yaratılması ve gelişimin sürdürülebilirliğinin sağlanmasının getirdiği üstünlüktür. Bilgiyi üretim faktörü haline getirmenin üç yöntemi vardır. Birincisi, ürün ya da hizmetin sürekli olarak iyileştirilmesine devam edilmesidir. İkincisi, var olan bilginin kullanılmasıyla yeni ve farklı ürün, hizmet ya da süreçlerin ortaya çıkarılabilmesi ve son olarak gerçek yenilik şeklinde olmaktadır. Ancak, ekonomik ve toplumsal yapıda bilgiyi kullanarak bir değişim yaratabilmek için bu üç yöntemin bir arada kullanılması gerekmektedir (Özelçi-Eceral, 2005: 98-99).

1990'lar itibariyle bölgesel gelişme yaklaşımı yeniden keşfedilen önemli bir rekabetçilik avantajı ve organizasyon olarak görülmeye başlanmış ve küresel politik ekonomide varlığını devam ettirmiştir. Bu yeniden keşfe yerel kaynakları kullanan sanayi bölgeleri ve oldukça dinamik ekonomisi olan bölgelerin gösterdiği başarılar kaynaklık etmektedir. Pratikte böyle değerlendirilen konu kavramsal olarak da ölçeğe göre artan getiriler ve dışsallıklar varsayımlarını kabul eden içsel büyüme teorilerine yaslanmaktadır. Teorik olarak işlem maliyetlerinin azaltılması, kümelenme ekonomilerinin ölçeği, uzmanlaşma ile anılan teknoloji ya da becerilere dayanan avantajlar gibi kavramların öne çıkması dikkat çekmektedir (Amin, 1999: 6).

Özetle yeni yaklaşımlardan biri olan kurumsal yaklaşımın “neden bazı ülkelerin gelişirken diğerlerinin geride kalmış olduğuna” verdiği cevap ekonomik olmayan pek çok değişkeni içerecek şekilde zaman ve mekân boyutları dikkate alınarak verilmektedir. Evrimsel yaklaşımın da desteği ile tüm bu düşünceler *yeni sanayi odakları, bölgesel yenilik sistemleri, yenilikçi ortamlar, öğrenen bölge, yenilikçi çevre* gibi modellerde *öğrenme, yenilik, uyum, kurumlar, ağlar, yakınlık dinamikleri* gibi kavramlar eşliğinde vücut bulmaktadır (Özelçi-Eceral, 2005: 99-100).

Yeni sanayi odakları yaklaşımında vurgu yerel düzeyde karşılıklı bağımlılık ve firmalar arası bilgi aktarımı üzerinedir. Araştırma ve geliştirme faaliyetlerine özel bir önem atfedilen bu yaklaşım yeni ürün ve üretim süreçleri geliştirmek için gerekli olan bilginin sosyal mekanizmalar ile yayılmasını sağlayan sanayi kümelenmelerini odağına almaktadır. Bir diğer yaklaşım çeşidi olarak ulusal yenilik sistemleri üzerine kurgulanmış *bölgesel yenilik sistemlerinin* odak noktası öğrenmenin kurumsal boyutudur. Bu bağlamda farklı organizasyon yapılarının AR-GE faaliyetlerinde hem rekabetçi hem de birbirini tamamlayıcı olarak öğrenme ve yenilik süreçlerini beslediği ileri sürülmektedir. *Yenilikçi ortamlar kuramında* ise bu bölgelerde gerçekleşen öğrenme ve yeniliğin firmalar arasında var olan paylaşımcı bir atmosfer içerisinde gerçekleştiği vurgulanmaktadır. Bununla birlikte *öğrenen bölge* modelinde tüm bu bilgi ve fikirler bir araya getirilerek bilgiye dayalı dinamik bir rekabet gücü oluşturulmaya çalışılmaktadır. Genel olarak bakıldığında bütün kuramsal tartışmalar bir bölgenin ya da mekânın odak noktası haline geliş sürecini bir şekilde açıklayabilmektedir. Fakat açıklayamadıkları şey bir bölge ya da mekânın nasıl odak noktası haline getirilebileceğidir (Eraydın, 2004: 134).

Küreselleşme ile birlikte artık bir ülkenin kaderini sadece o ülkede alınan kararlar etkilememektedir. Ülkelerin etkileşim içerisinde olması gerçeği refah devleti kavramının anlamını yitirmesine yol açmıştır. Dolayısı ile bu yeni dönemde belirlenen hedeflerin merkezinde ulus devletler değil bizzat bireyin kendisi vardır. Bireyin merkezde olduğu bir yaklaşım çerçevesinde uluslararası gündemi meşgul eden iki temel konu vardır: a) yaşam kalitesinin yükseltilmesi, b) yoksulluğun azaltılması. Yaşam kalitesinin yükseltilmesi hususu insan hakları kavramı ile doğrudan bağlantılıdır (Tekeli, 2011: 272). Evrensel İnsan Hakları bildirgesinin 25. Maddesine göre her insan kendisi ve ailesi için yeterli ve uygun yaşam standartlarına sahip olmalıdır. Bununla

beraber bireyin aynı zamanda toplum içerisinde var olan sosyal bir varlık olması dolayısı ile bu madde her insanın onurlu bir yaşam hakkına sahip olma hakkına işaret etmektedir ve bu şekilde yeniden ifade edilmektedir. Bu bağlamda aşırı yoksulluk ve sosyal dışlanmanın insan onurunu zedeleyici olgular olduğuna dikkat çekilmektedir (UNICEF, 2015). Bireyin yaşam kalitesinin iyileştirilmesi dolaylı olarak bir bölgenin geliştirilmesi anlamına gelmektedir. Ancak bu noktada bölgesel gelişim ile bölgeler arası eşitsizlik kavramlarının birbirinden farklı kavramlar olduğuna dikkat edilmelidir. Burada önemli olan şey bölgeler arası eşitliğin ortadan kaldırılmasından daha ziyade, yoksulluğun ortadan kaldırılmasıdır ki bu tam olarak insan ihtiyaçlarını karşılamak adına gerekli temel ihtiyaçların giderilebilmesi anlamına gelmektedir. Bununla beraber *onurlu bir yaşam* bağlamında bölgeler arası eşitsizliğin giderilmesi ulaşılması istenen hedefler arasında yer almaktadır (Tekeli, 2011: 274).

Bu yeni dönemde bölge ve bölgede yer alan aktörlere yüklenen bir takım görevler ve anlamlar vardır. Bölgesel kalkınma literatüründe en önemli aktör devlettir. Devlete daha önce yüklenmiş olan girişimcilik ve gelişimin öncüsü olma sorumluluklarının kaldırılması istenmektedir. Bu bağlamda devletin ekonomik yaşamı düzenleme ve altyapı geliştirme faaliyetleri ile sınırlandırılması gerekmektedir. Literatürde yer alan ikinci önemli aktör girişimcilerdir. Girişimciler açısından büyük ölçekli imalat sanayilerinin dezavantajlarına karşın esnek üretim yapabilen küçük ölçekli işletmelerin sağladığı avantajlar ön plana çıkarılmaktadır. KOBİ'ler şeklinde ifade edilen bu küçük ölçekli işletmelerin değişime daha hızlı cevap verebilen esnek üretim tarzı ile bu dönemde yıldızı parlamaktadır. Bölgesel ekonomide yer alan üçüncü aktör halk kesimidir ve bakış açısı değişmemiştir. Halk kesimi hala niteliksiz işgücü kaynağı ve tüketici olarak değerlendirilmektedir. Öte yandan esnek üretime dayalı KOBİ'lerin nitelikli işgücü ihtiyacı şiddetlenmektedir. Dolayısı ile üretim artışı sağlanabilmesi için sadece yatırım araçlarının geliştirilmesi yetersiz kalmaktadır. Bunun yanında işgücü eğitimi ile işgücünün niteliğinin artırılması önemli bir ihtiyaç olarak doğmuştur. Ekonomik gelişmenin sermaye birikim hızının arttırılması ve yeniden üretime sokulmasına bağlı olduğu bu dönemde sermaye birikimi ile birlikte nitelikli işgücü yatırımlarının yapılması bölgenin içsel gelişim potansiyellerinin harekete geçirilmesi anlamına gelmektedir. Çünkü iktisadi gelişme dinamiğinin önemli bir ayağı olarak KOBİ'lerin bir bölgede kümelenmesi aralarında gelişen yatay ilişkiler sayesinde adeta

bir kolektif girişimci gibi davranmasına olanak sağlamaktadır. Bu davranış küreselleşen dünyada bir rekabet avantajı olmaktadır. Bu tür bir kümelenmenin gerçekleşmesi ise sermaye birikiminin yanı sıra beşeri sermaye gelişiminden yani nitelikli işgücü yatırımları ile mümkündür. Bu şekilde bir bölgenin gelişme dinamiği ölçek ekonomilerine ya da coğrafi üstünlüklere değil bölgenin barındırdığı kendi içsel potansiyellerine dayanmış olmaktadır. Gelişmenin kendi içsel potansiyellerine dayanması o bölgenin gelişiminin tarihsel olarak biriktirdiği üstünlüklerine dayandırılması anlamına gelmektedir. Dolayısı ile denilebilir ki gelişme artık bir bölgenin sahip olduğu coğrafi koşullardan ziyade sahip olduğu tarihsel birikimi ile açıklanmaktadır (Tekeli, 2011: 285-286).

Bölgesel kalkınma literatüründe daha önce sadece devlete yüklenmiş olan refahın arttırılması, ekonomik kaynakların dağılımı, bölgeler arası gelir eşitliğinin giderilmesi amacı ile geri kalmış bölgelerin desteklenmesi gibi görevlerin, yerini yeni dönemde kamu-özel girişim ortaklığına bırakmış olması *yeni bölgecilik* adı verilen bir anlayışın gelişmesine yol açmıştır. Bu yaklaşıma göre bir bölgede var olan kamu, özel sektör ve sivil toplum kuruluşları o bölge için vizyon, çeşitli politikalar ve uygulama projelerinin belirlenmesine birlikte karar vermelidir (Eraydın, 2004: 128).

1970lerden itibaren konuya daha geniş bir çerçeveden bakacak olursak iki farklı sosyo-mekânsal yaklaşımın *yeni bölge bilimi* şeklinde geliştiğini görebiliriz. Bir tarafta Isard geleneğini devam ettiren yeni büyüme kuramlarının bölgesel analizlere uygulanması ile geliştirilen *Yeni İktisadi Coğrafya* yaklaşımı yer almaktadır. Diğer tarafta ise son 25 yıllık süreçte geliştirilmiş olan ve hem kurumsal hem de evrimsel iktisat yaklaşımlarına dayanan *Sanayi Bölgeleri, Öğrenen Bölgeler, Buluşçu Ortamlar* şeklinde adlandırılan çeşitli yaklaşımlar yer almaktadır. Yeni İktisadi Coğrafya yaklaşımının öncüleri olarak Scott (2000) ve Krugman (1998) gösterilirken, diğer yaklaşımın en kuvvetli savunucusu olarak Cooke, Uranga, ve Etxebarria (1997, 1998) gösterilmektedir. Bölgesel iktisadın günümüzdeki temsilcilerinden olan Krugman'ın Yeni İktisadi Coğrafya yaklaşımı aslında Romer'in Yeni Büyüme Kuramının temel savlarının bölgesel belirleyiciler (locational determinants) kuramına uygulanarak geliştirilmesinden ibarettir. İki kuram arasında temel fark; Romer'in artan getiriler yaklaşımının bilgidan kaynaklanmasına karşılık Krugman'ın artan getirilerinin piyasa hacminden kaynaklanmasıdır (Beyhan, 2007: 11). Bir diğer ifade ile Yeni Ekonomik Coğrafya yaklaşımı yeni iktisadi yaklaşım

kurallarının Kuruluş Yeri Seçimi yaklaşımına uygulanmasından ibarettir. Böylece gelişim içselleştirilmek istenmektedir (Brakman and Garretsen, 2003: 641). Bu nedenle teori Isard'ın bölgesel iktisat yaklaşımının devamı olarak değerlendirilmektedir (Fujita, 1999: 379). Dolayısı ile Yeni Ekonomik Coğrafya yaklaşımı Isard'ın yolunu takip ederek mekânı analize dâhil etmek için taşıma maliyetlerini kullanmaktadır. Ancak Isard'ın analizi ikame prensibine dayanırken, Yeni Ekonomik Coğrafya analizi artan getirilere dayanmaktadır (Arıcıoğlu, 2011: 33).

90ların başında Krugman'ın Yeni Ekonomik Coğrafya yaklaşımı bölgesel iktisadın en popüler ve başarılı görülen teorisidir (Fujita, 2010: 1). Teorik yaklaşımın ilgilendiği temel sorun ulusal ve uluslararası ölçekte merkez-periferi ilişkisinin nasıl oluştuğunun açıklanmasıdır (Fujita, 2010: 3). Teori mikro temele dayanarak bu ilişkinin iki zıt güç olan merkezkaç ve merkezci güçler tarafından nasıl belirlendiğini ortaya koymaya çalışmaktadır (Arıcıoğlu, 2011: 31). Dolayısı ile Yeni Ekonomik Coğrafya artan getiriler, taşıma maliyetleri ve üretim faktörlerinin hareketliliği unsurları arasındaki karşılıklı ilişkiler tarafından belirlenen içsel yığılma güçlerini modellemeye çalışan bir genel denge yaklaşımı şeklinde yorumlanmaktadır (Fujita, 2010: 3).

Yeni Ekonomik Coğrafya teorisinin dört temel özelliği vardır. Birincisi, Mekânsal ekonomiyi bütün yönleriyle ele alan bir genel denge modelidir. Bu özelliği onu geleneksel kuruluş yeri ve ekonomik coğrafya yaklaşımlarından ayırmaktadır. İkincisi bireysel üreticiler ya da işletmeler düzeyinde artan getiriler kabulü vardır ve artan getiriler eksik rekabet piyasalarının oluşmasına yol açmaktadır. Üçüncü olarak, mekân kavramını önemli kılan taşıma maliyetleri söz konusudur. Son olarak üretim faktörlerinin ve tüketicilerin mekânsal hareketliliği/akışı kümelenmelerin oluşmasının ön koşulu olarak kabul edilmektedir (Fujita ve Mori, 2005: 380). Yeni Ekonomik Coğrafya konuya üç farklı düzlemde yaklaşmaktadır. Birincisi, birbirinden farklı bölgelerin oluşturduğu bir set şeklinde *bölgesel modeller*. İkincisi çeşitli ulus devletler setinden oluşan *uluslararası modeller*. Son olarak çeşitli şehir sistemleri ve hinterlandlarından oluşan *kent sistemi modelleri* (Fujita, 2010: 24). Yeni İktisadi Coğrafya perspektifinden yapılan iktisadi açıklamalar sadece ekonomik değildir daha çok sosyo-kültürel ve sosyo-politik eğilimler taşımaktadır. Bu bağlamda sosyo-mekânsal bakış açısından (ya da somut bir ifade ile işlem maliyetlerinin azaltılması ve dışsalılıklar sayesinde oluşan sanayi bölgelerinden) belirsizliklerin azaltılması ve

olumsallıkların¹⁸ meydana getirilmesi yaklaşımına (somut olarak yenilikçi ortam, öğrenen bölgeler ve bölgesel yenilik sistemlerine) bir kayma olduğu görülmektedir (Beyhan, 2007: 12).

Bu dönemin bir özelliği sosyalist bloğun yıkılmasıyla oluşan tek kutuplu bir dünyada yaşanan teknolojik gelişmelerin önemli değişimlere yol açmış olmasıdır. Bu yeni aşamada yaşanan teknolojik gelişmeler ile sanayi toplumundan bilgi toplumuna bir geçiş yaşanmıştır. Buna paralel olarak ulus devletler yapısından küreselleşme anlayışının hâkim olduğu bir yapıya dönüşüm yaşanmıştır. Bu değişimin en önemli sonucu bilginin temel üretim faktörü olarak kabul edilmesidir. Dolayısıyla bir toplumun kaderini belirleyen unsur artık devlet değil, çok sayıda yeni aktörün karşılıklı etkileşimidir (Tekeli, 2011: 280).

Günümüze kadar uzanan bu yeni anlayışta devlet, girişimci, bireyler gibi aktörler birbirinden bağımsız olarak değil, birbirleriyle ilişkili olarak ele alınmaya başlamıştır. Benzer şekilde ulus devletler de küresel yönetişimin bir partneri olarak algılanmaktadır. Artık refah devleti anlayışının terk edilmesi ile birlikte güçlü bir aktör olarak Sivil Toplum Kuruluşları¹⁹ (STK) ortaya çıkmıştır. Toplumsal gelişme için merkezi bir idare ve iradenin yerini halk katılımının sağlandığı yerel ve ulusal ortak karar alma süreçleri almaya başlamıştır (Özer, 2008: 91).

Bir ulus devlet sınırları içerisinde yapılan girişimler hem küresel hem de yerel olarak var olabilme olanağı elde etmişler ve bu girişimler farklı ulus devlet sınırları içerisinde de yaşayabilme imkânına sahip olmaya başlamıştır. Dolayısı ile küresel ve ulusal düzlemde ortak kabul edilen bir kurumsal yapı oluşmaya başlamıştır. Bu yeni paradigma çerçevesinde gelişmenin sağlanabilmesi için buluş ve yenilikler merkezi role sahiptir. Artık üretimin refah artışı sağlamasının yanında yenilikler gerçekleştirebilmek gibi ikinci bir amacı olduğu ifade bulmaya başlamıştır. Ayrıca üretim teknolojilerlemlenin yanı sıra organizasyon yapılarında ihtiyaç duyulan yeniliklerin

¹⁸ Olumsuzluk, insan eylemleri ve insan eylemlerinin öngörülemeyen sonuçları ile ilgili olup her şeyin her zaman başka türlü de olabilmesi; insan eylemlerinin bu potansiyeli taşımasıdır. Kavram, insan eylemlerini ve genel toplumsal değişmeyi anlama ve anlamlandırma çabasında olan bir sosyal felsefe kavramıdır Olumsuzluk, insan eylemleri, etkinlikleri, bunların normları ve doğal olarak sonuçlarıyla ilişkili olduğu için tasarlanmış, belirli normlara dayanan insan etkinliklerinin önceden öngörülemeyen sonuçlarını kapsamaktadır (Çelebi, 2001: 23,25).

¹⁹ Sivil toplum kuruluşları ortak bir fikir, ya da amaç doğrultusunda bir araya gelmiş insanların, gönüllülük esasına dayalı olarak oluşturdukları birliktelikler olarak tanımlanmaktadır. Yani kamu bilincinin gelişebildiği, demokratik katılıma imkân veren ve iletişime açık bir alandır(Erdoğan, 2013: 42-43).

gerçekleştirilmesi ile *yaparak öğrenmeliş başında öğrenme* karakterine bürünmeye başlamıştır. Dolayısı ile bu dönem rekabet üstünlüğü elde etme içselleşmiş yeni *tacit bilgi* olarak ifade edilen iş öğrenme sürecinde elde edilen tecrübelerin sağladığı avantajlara dayandırılmaktadır. Ki bu durum tarihsel bir birikim ile elde edilebilecek bir özelliktir (Tekeli, 2011: 287-288).

Yeni paradigma çerçevesinde devletin tek ve güçlü bir aktör olarak yönetilmesi yaklaşımından “devletin çeşitli kuruluşlar ve STK’lar ile birlikte ortak karar alma süreçlerini ifade eden” *yönetişim* yaklaşımına geçilmiştir. Artık yönetim yaklaşımının *araçsal rasyonalitesi*²⁰ yerini yönetişimin *iletişimsel rasyonalitesine*²¹ bırakmaktadır. Bu dönüşüm doğal olarak gelişim yolunda kullanılan açıklayıcı araç kutusuna sosyal sermayenin de eklenmesi ile sonuçlanmıştır. Çünkü bu yeni durumda sistemin kendi kendini yönlendirebilmesi, birlikte iş yapabilmesi ve ortak bir akıl oluşturabilmesi için gelişmiş bir *sosyal sermayeye* ihtiyacı doğmuştur. Genel manada kalkınma yolunda ilerlemenin başlangıç aşamasındaki yaklaşımlara göre en önemli faktör *sermaye* olarak görülmekteydi. Yeni büyüme teorileriyle birlikte sermayenin yanına *beşeri sermayenin* de açıklayıcı değişken kutusuna ilave edildiği izlenmektedir. Takip eden dönemde ise araç kutusuna bu iki faktörün yanına eklenen en yeni açıklayıcı değişken olarak *sosyal sermayenin* önemi öne çıkarılmıştır (Tekeli, 2011: 279-280).

Gelinen noktada kalkınmanın ve yenilenmenin ana kaynağı olarak "bölgelerin zenginliğinin" ortaya çıkarılması olduğu inancı gelişmiştir. Bu inancın arkasında tutarlı bir ekonomi teorisi yoktur ve gerekli politika eylemleri üzerinde de bir fikir birliği oluşmamıştır. Bununla birlikte, aşağıdan yukarıya, bölgeye özgü, uzun vadeli ve çok aktörlü politika eylemleri tercih edilmektedir. Ekonomik davranış konusunda daha önce bireysellik ön plana çıkarılırken bu gün kolektif veya sosyal temellere dayalı davranış

²⁰ Araçsal rasyonalite kavramı ulaşılmak istenen amaca yönelik araçların seçilmesini ifade etmektedir. Dolayısıyla rasyonel seçim teorisine ve onun varsayımlarına dayanmaktadır: i) seçim bireysel bir süreçtir, ii) optimal sonuçlar hedeflenir, iii) aktör tutarlıdır ve iv) aktör yalnızca kendi çıkarlarına odaklanır. Buna göre bir şeyin rasyonel olup olmadığına karar verilirken, aktörün içsel zihinsel durumları rol oynamaktadır. Söz konusu örgütler olunca, amaçlara ulaştıracak araçlar örgütün karar mekanizması içinde belirlenerek optimum fayda sağlayana seçilmektedir (Özcan, 2011: 302).

²¹ Bu kavram çerçevesinde aktörler karşılıklı görüş birliği temelinde uyum ve düzeni sağlamak için ortak durum yorumlarına varmak isterler. Yani etkileşim esastır. Burada bir olayla başa çıkmak o durumun ortaklaşa yorumlanması ve ortak bir sonuca varılması ile gerçekleşmektedir. Ve plan da uzlaşa içinde ortak uygulanmaktadır (Atiker, 2003: 165).

ön plana çıkarılmaktadır. Bu vurgu kayması bölgesel kalkınmada kurumsalcı bir bakış açısına kayma şeklinde yorumlanmaktadır (Amin, 1999: 3).

Ele alınan konu bölge kavramının tanımlanması açısından da paralel değişimlere maruz kalmıştır. Bölgeler ilk önceleri çevresine fonksiyonel ilişkilerle bağlı birbirinden *bağımsız ekonomik merkezi birimler* olarak tanımlanma eğilimi taşımaktaydı. Bu şekilde ele alınan mekânsal gelişme yaklaşımlarının teorik karşılığı; büyüme kutupları, yayılma (spread) ve geri yıkama (backwash) etkisi kavramlarında hayat bulmuştur. İkinci aşamaya geçildiğinde bölge kavramının içerisinde ekonomik faaliyetlerin noktalar halinde dağılmış olduğu bir *alan* şeklinde tanımlanma eğilimi gösterdiği dikkat çekmektedir. Dolayısı ile dışsallıkların etkisiyle oluşan mekânsal yakınlığın başka bir ifade ile belli bir yoğunlukta kümelenme dinamiğinin kalkınma ve büyümeyi sağlayabileceği düşünülmüştür. Bu anlayış, Marshallgil sanayi bölgeleri²² ve yeni sanayi odakları kavramları ile vücut bulmaktadır. Üçüncü aşamaya geçildiğinde kavramlar çok daha karmaşık ilişkilerin varlığına dayandırılmaktadır. Bu bağlamda bölge tanımlamaları *yerellik* ve *küreselliğin* birlikte var olduğu ortamı analize dâhil eden *ağlar yaklaşımı* ile ele alınmaktadır. Bu bakış açısına göre toplulaştırılmış ilişkiler yaklaşımı ile he bir yerel bölge ağın bir düğüm noktası olarak kabul edilmektedir. Bu noktalar, içerisinde çeşitli sosyal ilişki türleri barındıran ve yeniliklerin yaratılmasına uygun zemin hazırlayan ve çevresindeki diğer alanları kapsayacak şekilde tanımlanma eğilimindedirler. Bu kapsama kurumsal düzenlemelerin geçerli olduğu alanların da ilave edilmesi gerektiği ifade edilmektedir (Tekeli, 2011: 289-290). Yani artık *bölgeler* 1960'lı yıllarda olduğu gibi yarı kapalı bir ekonomik sistem olarak algılanmamaktadır. Bunun yerine dünya çapında çeşitli amaç ve niteliklere haiz olan ağlar içerisinde yer

²²Marshall 1890'da kaleme aldığı (1961'de yeniden basılan) Ekonominin Prensipleri (The Principles of Economics) adlı eserinde ekonominin büyümesine neden olan iki unsur göstermektedir. Birincisi bireysel firmaların kaynaklarına bağlı olarak görülen bir genişlemedir ki bu "içsel ekonomiler" olarak değerlendirilmektedir ve firma içerisindeki gelişmiş organizasyon yapısına atıf yapmaktadır. İkincisi ise genel olarak endüstrideki büyümeye bağlı bir genişlemedir ki bu da "dışsal ekonomiler" olarak adlandırılır. Aynı zamanda rekabetçiliğin temel kaynağı olarak görülen bu ikinci unsur kısmen ulusal boyut taşımamasının yanı sıra eğitim, bankacılık faaliyetleri, ulaşım olanaklarını ve başka endüstrilerin yerleşim alanlarına yakınlıktan doğan avantajları içermektedir. Dışsal ekonomiler hem küçük hemde büyük firmalar için uzun dönemde ortalama maliyetlerin azaltılmasını sağlamaktadır. Marshall dışsal ekonomi yaratan üç temel unsurdan söz etmektedir: ortak nitelikli emek havuzu, (hammadde sağlayan veya ürün dağıtımını sağlayan) tamamlayıcı endüstrinin büyümesi ve bilgi yayılması. Dolayısıyla Marshallgil sanayi bölgeleri aralarında sıkı ekonomik, sosyal, işbirliği ve rekabet ilişkileri bulunan çok sayıda uzmanlaşmış küçük firmalardan oluşan bir bütün olarak tanımlanmaktadır. (Sunley, 1992: 307; Hart, 1996: 356; Türko ve Ersungur, 2013: 255).

alan ve bunlarla etkileşim içerisinde olan birimler olarak görülmektedir (Eraydın, 2004: 127).

Ağ sistemlerini ön plana çıkaran olgulardan birisi küreselleşmedir. 80li yıllarda dışsalılıklar sayesinde oluşan sanayi kümelerinden elde edilen rekabetçilik avantajları küreselleşme ile birlikte daha da ağırlaşan rekabet şartları karşısında yetersiz kalmıştır. Bu noktada yerel avantajlarını kullanarak küresel ağlara uyum sağlayabilme becerisi önemli olmaktadır. Bu küresel ağlara uyum sağlayabilme becerisi bölgesel üretim, bilgi ve diğer pek çok yerel olanağın paylaşılabildiği ağ sistemlerini öne çıkarmaktadır. Bu bağlamda artık belirli bir yöredeki firmalar çeşitli ağlara dâhil olarak aynı kent veya bölge içerisindeki diğer firmalarla ilişkilerini geliştirebildikleri gibi dünyanın herhangi bir yerindeki firmalarla da iletişim kurarak ortaklık yapabilme olanağına sahip olmaktadır. Bu anlamda ilişkiler mekân bağımlılıktan kurtulup, ortak çıkarılara dayalı mekândan bağımsız hale gelmektedirler. Dolayısıyla bölge ekonomisi aynı kaderi paylaşması gereken sektörlerden değil, farklı gelişme süreçleri izleme olanağı bulan firmalardan meydana gelmektedir. Bu çerçevede bölgesel gelişimin anahtar kavramı yenilik ve yaratıcılık anlamına gelen teknolojik değişimdir. Özetle bu paradigmaya göre bölgesel gelişme bir bölgenin tarihsel birikimine bağlı olarak özünde var (embedded) olan özelliklerini ortaya çıkarabilmesine, var olan kaynaklarını yenilik ve yaratıcılığa yönlendirebilmesine bağlı olarak gerçekleşmektedir (Eraydın, 2004: 133-134).

Bölgesel iktisat yazınında geline bu noktada yapılan uygulamalardan alınan olumlu sonuçlardan birisi çevre ile ilgilidir. Artık gelişmiş bölgelerin ortaya çıkardığı çevre kirliliği sorunlarını ve masraflarını az gelişmiş bölgelere aktarmak suretiyle çözüme girişimlerine karşı bir karşı duruş, direnç ortaya çıkmıştır. Bir bölge az gelişmişlik özelliğini devam ettirse bile en azından gelişmiş bölgelerden aktarılan atıklar yüzünden oluşan çevre kirliliğine karşı çıkmaktadır. Bu da her bölgenin kendi kaynaklarını en iyi şekilde kullanma bilincinin yerleşmesinin bir sonucu olarak yorumlanmaktadır (Eraydın, 2004: 131).

Kabaca son döneme bakıldığında 1980 sonrasında bölgesel iktisadi kalkınma konusunda yapılan çalışmaların çoğunlukla başarılı olmuş bölgelerin incelenmesi ve bu başarıda rol alan faktörlerin belirlenmesi eğiliminde olduğu görülmektedir. Genel olarak bu çalışmalarda bölgede gömülü olan bilginin, üretim kültürünün, sosyal iletişim ağlarının,

güven ve karşılıklılığın (reciprocity), ortak iş yapabilme alışkanlığının, doğal ve fiziksel koşulların ön plana çıkan unsurlar olduğu dikkat çekmektedir. Yapılan çözüm önerilerinde çoğunlukla her bölgeye aynı reçete verilmesi yerine her bölgenin kendine has özelliklerinin dikkate alınarak her bölgenin kendine uygun farklı uygulamalar ile gelişmesinin sağlanmasının gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca 80lerde devletin hiç dikkate alınmadan yapılan bazı uygulamaların gerçekçi olmadığına farkına varılarak 90lar itibariyle karar alma süreçlerinde devlet, özel kesim ve sivil toplumun ortak çalışabileceği yeni düzenlemelerin yapılması gerektiğine dair bir bilinç gelişmiştir. Bunların yanında bölgesel politikaların uygulanması konusunda 80 sonrasında ortaya çıkan özel girişime verilen desteklerin arttırılması yaklaşımının 90 sonrasında bölgesel teknoloji geliştirme programları ve bölgesel yenilik stratejilerine ilişkin programların desteklenmesine dönüştüğü görülmektedir. Bu durum 90lar sonrasında bölgesel teknoloji kapasitesinin arttırılması ilkesinin benimsendiğini göstermektedir (Eraydın, 2004: 135-136).

Özellikle 1990’lardan sonra kalkınma yazınında sosyal sermaye kavramının yoğun bir şekilde tartışılmaya başlandığı görülmektedir. Gerek kalkınma gerekse bölgesel kalkınma yaklaşımları çerçevesine dâhil edilmeye çalışılan kavramın gündeme getirilmesinin temel sebeplerinden birisi ekonomik kalkınma problemlerinin sadece fiziki ve beşeri sermaye yetersizliğinden değil aynı zamanda sosyal sermaye yetersizliğinden kaynaklandığına dair giderek büyüyen bir inançtır. Bu nedenle burada sosyal sermaye kavramının iktisadi literatüre girişi ve gelişimi kısaca verilerek ikinci bölümün konusu olan bu kavrama bir girizgâh yapılmaktadır.

1.4. Sosyal Sermayenin İktisat Bilimi Açısından Tarihsel Gelişimi

Sosyal sermaye nedir? İktisadi kalkınmayı nasıl etkilemektedir? Teori, politika ve araştırmalar için olası sonuçları nelerdir? Bu sorular sosyal sermaye üzerine yeni filizlenmekte olan literatürün anlaşılabilmesi için ve iktisadi kalkınma ile olan ilişkisini ortaya çıkarmak için yapılan çalışmaların merkezinde yer almaktadır. Sosyal sermayenin ana fikri *ilişkiler önemlidir* önermesi ile özetlenmektedir. Gerçek yaşamda bir bireyin ailesi, arkadaşları veya üyesi olduğu dernekler zor zamanlarında çözüm arayışı için ilk başvurduğu yerlerdir. Dolayısı ile bu tür bağlar o birey için önemli bir değer, bir zenginlik ifade etmektedir. Bireyler için geçerli olan bu durum gruplar için de

geçerlidir. Dolayısı ile çeşitli sosyal ağlara ve sivil derneklere sahip toplumlar fakirlik ve kırılganlık ile mücadele etmede, anlaşmazlıkları çözümlemede ve yeni fırsatlardan faydalanabilmede güçlü bir duruş sergileyebilmektedirler (Woolcock ve Narayan, 2000: 225-226).

Kökeni Durkheim, Smith, Marshall, Hume, Hicks, Marx ve hatta Aristotle'ye kadar uzanan sosyal sermaye kavramının daha sonraki takipçileri arasında North'un (1990) formel ve informal kurumlar üzerine olan yazıları, Fukuyama'nın (1995) ekonomide güvenin rolü üzerine olan çalışmaları ve Evans'ın (1996) devlet-toplum ilişkilerinin doğası üzerine yazdığı çalışmaları gösterilmektedir. Günümüzde kullanılan anlamı ise genellikle Bourdieu (2002), Coleman (1988) ve Putnam'a (1993, 2000) dayandırılmaktadır. Özellikle bir siyaset bilimcisi olan Putnam'ın 1993 tarihli "Demokrasiyi Çalıştırmak: Modern İtalya'da Vatandaşlık Gelenekleri" adlı çığır açıcı çalışmasından sonra kavramın yoğun bir şekilde ekonomistler tarafından kullanılmaya başlandığı görülmektedir. 1996 sonrasında DB'nin da disiplinler arası bir araştırma alanı olan sosyal sermaye yaklaşımının en önemli destekçisi olduğu²³ görülmektedir (Lehtonen, 2004: 204). Kavram 1970'li yıllardan itibaren iktisatçılar tarafından dikkate alınmaya başlanmasına karşın ancak 1990'lı yıllarda özellikle kalkınma disiplinde sıkça tartışılmaya başlanmıştır. (Tüylüoğlu, 2006: 21; Woolcock ve Narayan, 2000: 229).

İktisat biliminde *sermaye* kavramı ilk olarak hem mal hem de hizmet üretimini kapsayan çeşitli mal ve hizmet üretiminde kullanılan makineler, fabrikalar gibi fiziksel sermaye şeklinde ele alınmıştır. 1960lara gelindiğinde kabul edilegelen sermaye kavramı kapsamına *beşeri sermaye* de dâhil edilmiştir. Çünkü bir toplumun beşeri sermayesinin yüksek olması yani çalışanların ileri derecede eğitilmiş, öğretimsel ve sağlıklı olması üretim kaynaklarının daha verimli şekilde kullanılmasını önemli derecede etkilemektedir. Bu nedenle beşeri sermayenin içsel büyüme modellerinde önemli bir yeri vardır. Daha önce de ifade edildiği gibi günümüzde bu sermaye kavramlarına *sosyal sermaye* kavramı da eklenmiştir. Bu yeni sermaye kavramının

²³ Dünya Bankası kalkınma sorunları ile alakalı olarak 1970'lerde yoksulluk ile mücadele bağlamında "Temel İhtiyaçlar" yaklaşımını ileri sürmüştür. 1997 Kalkınma Raporunda ise *kalkınmada devletin rolüne dair tartışmalara* önemli açılımlar sağlamıştır. Ancak bilhassa 1995 ten sonra yoksullukla mücadelenin merkezine *iyi yönetim ve yozlaşma karşıtı* programları koyarak yapılan pek çok çalışmaya destek çıkmıştır. Yine 1996 sonrasında aynı kapsamda DB'nin ilgisinin ayrıca *Sosyal Sermayeye* de yöneldiği görülmektedir (Tüylüoğlu, 2006: 22).

iktisat biliminde kullanılıp kullanılamayacağı halen tartışılmaya devam etmekte (Tüylüoğlu 2006: 22-23) ve çeşitli sosyal yapıların ekonomik işlemlerde oynadığı kilit role yapılan vurgu sosyal sermaye kavramını tartışmaların merkezine oturtmaktadır (Granovetter, 2005: 36,47).

Toplumsal yapılar bireyler, kurumlar ve bireysel ilişkilere dayalı ağlardan oluşan karmaşık bir yapıdan meydana gelmektedir. Bu güne kadar ekonomistler bireyler ve piyasalar, firmalar, hükümet ve hane halklarından oluşan birimler üzerine odaklanmışlar ve kişisel ilişki ağlarını göz ardı etmişlerdir. Oysa günümüzde kişisel ilişkilerin ekonomik faaliyetler üzerindeki etkisi fark edilerek, psikolojik unsurların modellere dâhil edilmesinin gerekliliği ileri sürülmektedir. Ekonomistler sübjektif karakterli inançlar ve bireysel tercihlerle (örneğin, bağımlılık, suça eğilimli olma, güç tutkusu) ilgilenirken kullandıkları modellere bunlarla doğrudan alakalı olan güven, öfke, kin gütmeye gibi psikolojiye ait duyguları göz ardı etmişlerdir. Günümüzde kişisel fiili ilişkilere yansiyarak sonuçları somut olarak görülebilen duygu dünyasının dikkate alınmasının yaratacağı faydanın farkına varıldığı görülmektedir (Fafchamps 2006: 1180-1181).

Sosyal sermaye üzerine yapılan araştırmalarda sosyal ilişki ağlarına özel önem atfedilmektedir. Sosyal ağlar şeklinde ele alınan sosyal yapılar ekonomik çıktıyı üç şekilde etkileyebilmektedir. Birincisi sosyal ağlar *bilginin akışını ve kalitesini* etkilemektedir. Çoğu bilgi doğrulanması zor ve incelikli bir konu olduğu için aktörler tanıdıkları kişilere güvenmeyi tercih ederler. İkincisi sosyal ağlar *ödül ve ceza kaynağı* olarak önemlidirler. Çünkü ödülün ve cezanın etkisi tanıdık kişilerden geldiği zaman daha büyük olmaktadır. Üçüncüsü ise başkalarına duyulan *güvendir*. Açıkça tam tersini yapmasını gerektirecek dürtüler olmasına rağmen duyulan güven duygusu doğru olan şeyin yapılmasını sağlamaktadır (Granovetter, 2005: 33). Bu tür farkındalıklar sosyal sermaye kavramı üzerinde daha derin ekonomik araştırmaların yapılmasını gerektirmektedir. Sosyal sermaye konusunda henüz teorik bir çerçevenin oluşmamış olduğu zamanda bile ekonomistlerin konuya ilgi gösterdiği görülmektedir. Buna örnek

olarak Keefer ve Knack (1997)*, Narayan ve Pritchett* (1999), Fafchamps ve Minten'in* (2002) çalışmaları gösterilmektedir (Fafchamps, 2006: 1180-1181).

Ekonomistlerin kavrama ilgi göstermesinin bir nedeni sosyal sermayenin analizlere dâhil edilmesiyle birlikte ekonomik modellerin daha basit olacağının ileri sürülmesidir. Böylece göz ardı edilen bu sosyal boyut işin içine katıldığında ağlar, normlar, kurumlar, tarih ve kültür gibi pek çok unsur iktisadi modellerde tamamen içselleştirilmiş olmaktadır (Granovetter, 2005: 47).

Literatürde çoğunlukla sosyal sermayenin olumlu etkileri ve ekonomik performansa olan katkıları konusuna odaklanılmıştır. Fakat literatürde sosyal sermayenin bazen bir dezavantaj olabildiğini ve ekonomi üzerinde olumsuz etkileri olabileceğini söyleyen görüşler de mevcuttur (Annen, 2003: 449). Bunun bir örneği bazı ebeveynlerin çocuklarının sırf bir grup tarafından kabul görmek uğruna zararlı alışkanlıklar edinmesinden endişe duymalarıdır. Başka bir örnek; kurumsal düzeyde pek çok organizasyon içerisinde görülebilen adam kayırma, adaletsiz davranma, yozlaşma (corruption) ve manipülasyon gibi unsurların varlığıdır. Dolayısı ile sosyal sermaye aslında bir zenginlik ve gelişme kaynağı olabildiği gibi gelişme ve zenginleşmeye engel de olabilmektedir (Woolcock and Narayan, 2000: 226).

Toplumlarda alışlagelmiş bazı davranış normları ya da kurulu işleyiş düzeni yüzünden yeni bir teknolojinin benimsenip kullanılması mümkün olmayabilir. Çünkü insanlar alışkanlıkları dışında olan yeni şeylere direnç gösterebilmektedir. Olumsuz örneklerden devam edilirse, dernekler, mafya ya da siyasi organizasyonların üyelerine sağladığı faydalara karşılık üyesi olmayanlara yüklediği külfetlerden söz edilebilir. Kısacası sosyal sermaye aslında hem olumlu hem de olumsuz anlamda etkileri olan bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyal sermaye, gelişmeyi, zenginleşmeyi ve yeni tekniklerin kabulünü kolaylaştırdığı kadar tam tersi yönde etkilere de sahip olabilmektedir (Knowles, 2005: 13). Sosyal ilişkileri ölçmeye çalışan çeşitli ampirik araştırmaların muğlak sonuçları bu görüş yandaşlarını cesaretlendirmektedir. Bu durum sosyal sermayenin ekonomik değeri ve onu etkileyen faktörler üzerindeki teorik soruların artmasına neden olmaktadır (Annen, 2003: 450).

* Kaynaklardan doğrudan yararlanılmamış olmasına rağmen konuya ilgi duyanlara yol gösterici olması amacıyla eser kaynakçada gösterilmektedir.

Klasik ve Neoklasik iktisat yaklaşımlarında kabul edilen faydacı gelenek sosyal yapıların ve sosyal ilişkilerin üretim, bölüşüm ve tüketim üzerindeki etkisini ya reddetmektedir ya da minimum düzeyde olduğunu kabul etmektedir. Oysa bu yaklaşım ciddi yanılsamalara neden olmaktadır. Güncel yaşamda insanlar karar alırken güvenilir buldukları kişilerin bilgilerine ve tecrübelerine güvenmeyi tercih etme eğiliminde olduklarından, modern iktisadi toplum içerisinde ekonomik faaliyetlerin sosyal ilişki ağlarının içerisinde gömülü olduğu ileri sürülmektedir. Bu nedenle Granovetter kökeni Karl Polanyi'ye dayandırılan (Woolcock, 1998: 162) gömülmüşlük (embeddedness) olgusuna dikkat çekmektedir. Gerçek hayatta ekonomik aktörler sosyal bağlamın dışında bir birinden bağımsız bir şekilde karar almaz ya da davranmazlar. Tam tersine yapacakları girişimleri var olan sosyal ilişkiler ağı içerisinde belirlemektedirler. Bu durum “iktisadi davranış” modeli hususunda yapılan teorik ve ampirik yaklaşımları gömülmüşlük bakış açısına göre değişime uğratmaktadır. Başka bir ifade ile iktisatta kabul edilen ekonomik insan modeli bu bakış açısına göre değişime uğramaktadır (Granovetter, 1985: 481-483, 487,490)

Günümüzde iktisat bilimi içerisinde sosyal sermaye kavramının kullanımı diğer sosyal bilimlere nazaran daha yoğun görünüm sergilemektedir. Özellikle üzerinde durulan husus sosyal sermayenin işlem maliyetlerini azaltıcı etkisidir. İçsel büyüme teorilerinde görülen yükseliş trendinin de etkisiyle ekonomik büyümenin sosyal kaynaklarını vurgulayan çalışmalarda hızlı bir artış göze çarpmaktadır. Bu anlamda sosyal sermaye kavramının toplam faktör verimliliği ve ekonomik büyüme farklılıkları gibi makro kavramların açıklanmasında kullanışlı bir araç haline gelmiş olması dikkat çekicidir. Dolayısıyla sosyal sermayenin iktisadi performansı etkileyerek gelişmekte olan ülkelerin kalkındırılması hususunda önemli katkıları olacağı sonucuna varılmaktadır (Tüylüoğlu, 2006: 28).

Sosyal sermaye kavramına dayalı bir takım unsurları barındıran ilk çalışmalardan birisi 1930lu yıllarda Boeke'nin *sosyal ikilik* teorisidir. Çalışmada Endonezya'ya dışarıdan ithal edilen piyasa sisteminin yerli ve sömürgeye ait olmak üzere dual bir yapı meydana getirdiği ve hatta sömürgeciliğin bu iki *yerli toplum* ve *kolonyal toplum* için farklı kültürler geliştirdiği ileri sürülmektedir. Burada önemi vurgulanan şey, yerli üretimin büyük oranda geleneksel kurallar ve ilişkiler çerçevesinde başarılı bir şekilde

işlemesidir. Bu işleyiş kriz döneminde zor duruma giren üreticilerin güçlenmesini sağlamaktadır (Boeke, 1934: 31,33-34).

Karl Polanyi'nin 1944 yılında yayınlanan kitabı *Büyük Dönüşüm*'de ekonomik faaliyetlerin insan ilişkilerinin içerisine yerleşmiş olduğunu belirtmektedir. Ona göre insan sadece bireysel çıkar güdüsüyle hareket etmez, bunun yanında toplumsal konumunu, sosyal haklarını ve sosyal değerlerini korumak amacıyla harekete geçmektedir. Maddi zenginliğe önem vermesinin sebebi de bu amaçlarını gerçekleştirmesine hizmet etmesindendir. Tıpkı bunun gibi üretim ve dağıtım süreçleri de bireysel ekonomik çıkarlara göre değil gerekli işlemlerin yapılmasını sağlayan sosyal çıkarlara göre düzenlenmektedir. Kısacası burada anlatılmak istenen şey ekonomik sistemin ekonomi dışı amaçlar tarafından yönlendiriliyor olmasıdır (Polanyi, 1986: 88-89).

Abramovitz (1986: 388) sosyal kapasiteyi güçlü toplumsal karakteristikler olarak tanımlamaktadır. Yazara göre bu toplumsal karakteristikler bir ülkenin ekonomik olarak verimlilik düzeyi bakımından gelişmiş ülkeleri yakalamasında önemli rol oynamaktadır. Bununla beraber yazarın vurguladığı nokta kaynağını sosyal ve politik kurumlardan alan sosyal kapasite kavramının ne anlama geldiğinin ve nasıl ölçüleceğinin kimse tarafından bilinmiyor olmasıdır. Gerçekten 1950 ve 1960'lı yıllar boyunca yapılan ampirik çalışmalarda sosyal sermayenin temel belirleyicileri olarak bilinen güven ve sosyal katılımcılık kavramlarının belirleyicilerinin araştırıldığı gözlenmektedir (Temple ve Johnson, 1998: 966-967).

1950 ve 1960'lı yılların hâkim paradigması olan modernleşme teorilerinde geleneksel ve modern toplumlar arasındaki farklılıklar sıkça vurgulanan bir konudur. Bu farklılıklar vurgulanırken sosyal, ekonomik ve politik değişkenler arasındaki yakın ilişkilere dikkat çekilmektedir. Yapılan araştırmaların bir kısmında sosyal ilişkileri ifade eden aile, akrabalık ve toplumsal ilişkilerin kalkınmanın önünde bir engel oluşturduğu ileri sürülmektedir. Başka bir ifade ile kapitalizmin başarısızlıklarına bu ilişkilerin sebep olduğu ileri sürülmektedir. Modernleşme teorilerinde belirlenen bu sorunlara çözüm olarak sosyal sınıflar arasındaki ilişkilerin ırkçılık, mezhepçilik ya da yandaşlık gibi olumsuz geleneksel kurumlardan temizlenmesi gerektiğine işaret edilmektedir (Woolcock and Narayan, 2000: 227; Moore, 1997: 289-290). Bu husustaki en güzel

örneklerden birini Rostow'un yaklaşımı oluşturmaktadır. Yazara göre toplumunu modernleştirmek isteyen ulusların geçmesi gereken en önemli aşama kalkışa hazırlık aşamasıdır. Çünkü bu aşama toplumun bel kemiğini oluşturan eğitim sistemi, sosyal organizasyonlar ve üretim kapasitesi gibi unsurların geliştirilmesi gereken aşamasıdır. Dolayısı ile Rostow bu aşamada geleneksel ilişkilerin kalkınmanın önünde bir engel oluşturduğunu ve kalkınmanın sağlanabilmesi için bu engelin ortadan kaldırılması gerektiğini ileri sürmektedir (Rostow, 1963: 712).

1960 ve 1970'li yıllarda bağımlılık teorileri ortaya atılmıştır. Bu teoriler yoksul ülkeleri ve toplumları tanımlarken emek ve sermaye faktörlerinin çıkarları arasında var olan doğal çelişkiyi ve üretim faktörleri arasındaki ilişkileri dikkate almaktadırlar. Fakat bu teorik yaklaşımların mal sahipleri ile çalışan kesim arasında sağlanan karşılıklı fayda ilişkilerine değinmedikleri dikkat çekmektedir. Ayrıca gelişmekte olan ülkelerin elde ettiği başarıların kaynağı olarak gösterilen kapsamlı dönüşümlerden söz edilmediği de dikkat çekmektedir. Takip eden 1980 ve 1990'lı yıllarda neo-klasik ve kamu tercihi teorileri öne çıkmıştır. Bu dönemde ele alınan bu teorilerde sosyal ilişkiler genellikle külfetli, sömürgeci, özgürleştirici ya da konu dışı olarak değerlendirilmiştir. 1990'lardan günümüze kadar gelen dönem boyunca ele alınan teorik yaklaşımlarda toplumların, kurumların, sosyal ilişkilerin kalkınma üzerindeki önemi ve rolü üzerine bir fikir birliği oluşmaya başladığı görülmektedir. Sosyal sermayenin en önemli özelliklerinden birisi disiplinler arası bir olgu olmasıdır. Dolayısı ile sosyal sermaye düşüncesinin sağladığı temel faydalardan birisi farklı disiplinlerden gelen bilim adamları, politika yapımcılar ve uygulayıcılar arasında daha önce görülmedik bir seviyede işbirliği ve diyalog zemini yaratabilmesidir (Woolcock and Narayan, 2000: 228).

Özellikle 1990 sonrasında günümüze kadar gelen anlayışa göre sosyal sermaye kalkınmanın temel unsurlarından biri olarak kabul edilmektedir. Literatürde konuya yönelik yapılan araştırmaların dört farklı perspektiften ele alındığı görülmektedir; toplumcu yaklaşım (communitarian view), ağ yaklaşımı (network view), kurumsal yaklaşım (institutional view) ve sinerji yaklaşımı (synergy view). Bu dört yaklaşım arasındaki farklılıkların kaynağı ele alınan bağımlı, bağımsız ve arabulucu değişkenlerin yanı sıra modelde devlete ne derece yer verildiğine bağlı olarak değişmektedir. Bu çerçevede *ağ* ve *kurumsal* yaklaşımlar en geniş ve etkin çalışmaları ortaya koyan yaklaşımlar olarak öne çıkmaktadır. Ancak yapılan son çalışmaların bütün bu

yaklaşımların birer sentezini yapmaya çalıştığı görülmektedir (Woolcock ve Narayan, 2000: 239).

Sosyal sermaye literatürü ile iktisadi kalkınmada güçlü bir belirleyici olarak işaret edilen *kurumların* oynadığı rol bakımından ele alınan ampirik literatür arasında paralellik olduğu ileri sürülmektedir. Benzer şekilde kavramsal tanımlama açısından sosyal sermaye ile North (1990)'un informal kurumlar tanımlamaları arasında büyük benzerlikler görülmektedir. Yazarın bilhassa dikkat çektiği konu iyi kurumların işbirliğini teşvik etmek suretiyle sosyal sermayenin ana temalarından olan işlem maliyetlerini azaltabilmesi üzerinedir. North her ne kadar güven üzerine çok fazla şey söylememiş olsa da işbirliğinin yapılabilmesi bir güven duygusunun tesis edilebilmesini gerektirmektedir. Dolayısı ile yazar kurumsal yaklaşımın sosyal sermayeyi de kapsadığına inanmaktadır (Knowles, 2005: 1-2, 4, 6). Konuya sinerji perspektifinden bakıldığında hükümet ve vatandaşların faaliyetleri arasında yaratılacak bir sinerjinin tamamlayıcılık ve gömülmüslük derecesine bağlı olarak kalkınma aktörlerinin faaliyetlerini destekleyeceği ileri sürülmektedir. Böyle bir sinerjinin gelişmekte olan ülkelerin sahip olduğu olumsuz koşullar altında bile gerçekleştirilebileceği ileri sürülmektedir (Tüylüoğlu, 2006: 32).

Sosyal sermayenin iktisadi kalkınmayı etkileme mekanizmaları üzerine yapılan çalışmalar kabaca dört başlık altında toplanabilir. Birincisi toplumda yüksek güven ve işbirliğinin/dayanışmanın tesis edilmesinin kârlı ticareti arttırıcı etkisi üzerinedir. Buna örnek olarak 18.yy'da David Hume çiftçiler arasındaki imeceyi örnek göstermektedir. Her bir çiftçi bir diğerrinin hasadını toplamaya yardım etmektedir ve kendi hasadına yardım alacağı konusunda diğerr komşularına güven duymaktadır. Karşılıklı güven ve işbirliği sayesinde daha çok hasat yapılarak daha kârlı ticaret gerçekleştirilebilmektedir. (Knowles, 2005: 9-10).

İkincisi sosyal sermaye seviyesi yüksek olan toplumların düşük olanlara nispetle toplumda *ortak eylem problemini* daha kolay çözebilmesidir. Bu problemin çözümü bencil davranma içgüdüsünün bastırılarak bütün tarafların ortak çıkarına hizmet edecek şekilde hareket edebilme, işbirliği yapabilme kabiliyetinin geliştirilmesidir (Ostrom, 2000: 176). Örneğin balık avcılığında yumurtlama döneminde balıkların avlanmaması, küçük balıkların gelişip büyümeleri için yeniden salıverilmesi ve bir ailenin yiyecek

ihtiyacını aşan bir miktarda balık avlanmaması gibi bir takım davranış kurallarının ortak bir şekilde uygulanması, avlanma sezonunda normalden daha fazla balık avlanabilmesine olanak sağlayabilmektedir (Knowles, 2005: 11).

Üçüncüsü denetleme ve işlem maliyetlerinin düşürülmesine sağladığı katkıdır. Bu hususta Paldam ve Svendsen'in (2000) ileri sürdüğü gibi, sosyal sermaye eksikliği küçük firmaların büyümesinin önünde bir engel teşkil edebilmektedir. Çünkü güven düzeyi düşük olan bir çevrede girişimciler gözetlemedikleri takdirde işçilerin işten kaytaracaklarını varsayarak, işletmeleri büyüdükçe daha çok denetçi kiralama maliyetlerine katlanmak zorunda kalacaklardır (Knowles, 2005: 11-12).

Dördüncüsü sosyal sermayenin bilgi akışını kolaylaştırıcı etkisidir. Ağ ve dernek üyeliklerinin yoğunluk derecesi çoğu sosyal sermaye tanımlamasının kilit unsuru olarak gösterilmektedir. Spor kulüpleri, dini organizasyonlar ya da eğitim ile alakalı organizasyonlar aracılığı ile daha çok insanın birbiri ile etkileşime geçmesi birbirleri hakkında daha çok bilgi sahibi olmalarını sağlayacaktır ve böylece örneğin ihtiyaç sahibi üyelerin kredi kullanımını kolaylaştıracaktır. Benzer şekilde böyle organizasyonların vesile olduğu sosyal etkileşimler olası yeni teknolojilerin kullanılmaya başlanması ve iyi uygulama teknikleri hususlarında da bilgi akışını kolaylaştırabilmektedir (Knowles, 2005: 12).

Sosyal etkileşimler çeşitli pozitif dışsallıklar veya kamusal fayda meydana getirebilmektedirler. Örneğin diğer (ekonomik) ajanların davranışları hakkında bilgi akışını kolaylaştırarak, fırsatçılık probleminin azalmasını sağlayabilmektedir. Benzer şekilde teknoloji ve pazara dair bilgi akışını kolaylaştırarak bilgi de piyasa başarısızlığının azaltılmasına yardımcı olabilirler. Bu yüzden sosyal sermaye seviyesinin yüksekliği bilgi ve işlem maliyetlerini azaltıcı etki yaratmaktadır. Böyle bir maliyet düşüşü ise daha az risk içereceğinden daha fazla mübadele yapılmasını teşvik edici nitelik göstermektedir (Alina, Emiliano ve Donatella, 2012: 285).

Ekonomik olmayan unsurların ekonomik büyüme üzerine etkileri konusunda yapılan daha güncel çalışmalar göstermiştir ki; sosyal sermaye kalkınma ve büyüme ekonomisi için önemli olduğu kadar bölgesel ekonomik kalkınma için de önemlidir. Sosyal sermayenin sahip olduğu nitelik bir mekânda kutuplaşmanın belirleyicisi ve hatta bölgesel seviyede bir toplumun içsel kalkınma potansiyelinin harekete geçirici bir unsur

olabilmektedir. Bu bağlamda bir şehrin ya da bir bölgenin sahip olduğu beşeri ve sosyal sermayesinin (güven ve işbirliği ile) tamamlayıcı unsurlar olarak birlikte ele alınması toplam verimlilik açısından daha faydalı olacaktır (Pilecek, Chromý ve Jancák, 2013: 604; Solow, 2000: 6-7).

Geri kalmış bölgeler üzerine yapılan uygulamalı çalışmalardan elde edilen sonuçlardan birisi kamunun aktif rol almasının faydalı olduğuna işaret etmektedir. Başka bir ifade ile istihdam yaratma, refah yardımları ve iş piyasasını düzenlenmesi hususunda devletin sosyal sermayeden faydalanan bir aktör olmasının bölgeler arası eşitsizliklerin azaltılmasına hizmet edeceği ileri sürülmektedir. Bu çalışmalardan çıkarılan başka bir sonuç ekonomik olarak geri kalmışlığın ve bölgeler arası eşitsizliklerin sosyal sermayenin gelişimini engellediği yönündedir. Hatta eşitsizliklerin daha da derinleştiği bölgeler için sosyal sermayenin bu gelir eşitsizliklerini azaltmak yerine daha da derinleştirebildiğine işaret edilmektedir. Özetle bu tür sonuçlara ulaşan çalışmalara göre devlet bir aktör olarak refahın ve sosyal güvenliğin sağlanmasında özellikle de geri kalmış bölgelerde önemli rol oynamaktadır (Şenkal, 2008: 129).

Buraya kadar anlatılanlar yeniden şöyle toplanabilir; yapılan araştırmalar fiziki sermaye, coğrafi sermaye, beşeri sermaye, kültürel sermaye, sosyal sermaye gibi pek çok sermaye türünün iktisadi kalkınma için önemli rol oynadığını göstermektedir. Fakat sosyal sermayeye kalkınmanın ilk ateşleyicisi ve destekçisi olarak özel bir önem atfedilmektedir. Çünkü gelişmekte olan ülkelerde daha yoğun görülen yolsuzluk, rüşvet, kartelleşme gibi unsurların ancak sosyal sermayenin geliştirilmesi ile azaltılabileceğine inanılmaktadır. Ayrıca sosyal bağlar iş ve üretim maliyetlerini azaltarak verimlilik artışı sağladığı için mikro ve makro ölçekte iktisadi gelişimin temel bileşenlerinden birisi olarak değerlendirilmektedir. Sosyal sermaye kavramı bir toplumdaki sosyal etkileşimlerin kalitesi ve miktarının şekillenmesini sağlayan normlar, kurallar, ağlar, ilişkiler ve kurumların hepsini içermektedir. Dolayısıyla sosyal sermaye seviyesinin yüksek olması daha fazla kaynak ve fırsatların harekete geçirilmesini sağlayarak ortak amaçlara ulaşılmasını daha mümkün kılmaktadır (KOSGEB, 2005: 30). Bunula birlikte kişiler arası güvene dayalı ilişkilerin ekonomik getirilerini inceleyen sosyal sermaye türü (bireyin sosyal, eğitim, sağlık, aile, çalışma hayatı ve kamu idaresi konusundaki faaliyetlerini büyük ölçüde etkileyen bir unsur olarak) beşeri sermaye verimliliğine önemli katkı sağlamaktadır. Bu nedenle özellikle gelişmiş ülkelerde sosyal sermaye ve

beşeri sermayenin tamamlayıcılık ilişkisi içerisinde olan iki ayrı değer olarak ele alınması yönünde bir eğilim gelişmiş ve hem bireyler hem de kurumlar arası ilişkilerin yoğunluğu ölçüsünde sosyal sermayenin varlığından söz edilmektedir (KOSGEB, 2005: 30).

Sosyal sermaye seviyesi yüksek olan toplumlarda bireyler ve gruplar arası işbirliğinin gelişmiş olduğu, sosyoekonomik hayata katılım düzeyinin daha yüksek olduğu ve birlikte hareket etme kabiliyetinin geliştiği görülmektedir. Dolayısıyla kavram toplumu bir arada tutan bir yapıştırıcı olarak değerlendirilmektedir. Tersine, sosyal sermaye eksikliği durumunda toplumda kutuplaşmaların ve problemlerin daha yoğun görüldüğü ifade edilmektedir. Bu gibi etkiler ise doğrudan ekonomik verimlilik üzerinde etki yaratmaktadır (Şenkal, 2008: 131).

Geri kalmış bölgelerde sosyal sermayenin yeterli düzeyde geliştirilmesi bölgenin beşeri ve bilgi sermayesinin verimliliğinin artmasını sağlayacak ve ayrıca bölgeye hizmet ve altyapı şeklinde kamusal malların sağlanmasına zemin hazırlayacaktır. Dolayısı ile sosyal sermaye bir bölgenin rekabet gücünün artırılmasına hizmet ederek, bölgenin küresel piyasalara entegre olmasını sağlayabilmektedir. Bu bağlamda iyi hazırlanan politikalar, ilişki ağlarını teşvik etmek, işbirliğini geliştirmek ve rant çıkarlarını azaltmak suretiyle bölgenin kalkınmasına hizmet edebilme potansiyeli taşımaktadırlar (Şenkal, 2008: 136).

Daha önce değinilen bir konuya tekrar dikkat çekilmelidir ki bu da sosyal sermayenin her zaman olumlu etki etmediğidir. Bir bölgenin gelişimine hizmet edebildiği gibi o bölgenin gelişimine engel olma potansiyeli de akıldan çıkarılmaması gereken bir noktadır. Örneğin etnik nitelik taşıyan bir bölge için etnik yoğunlaşmalar nedeniyle çalışanlar, firmalar ve bölgesel girişimler kanalıyla ekonomiyi geliştirici etki yaratabileceği gibi, mafya gibi olumsuz özneleri barındırdığı için bireyler veya kurumlar üzerinde güçlü baskılar oluşturmak suretiyle gelişmeyi engelleyici nitelik de gösterebilirler (Şenkal, 2008: 138). Dolayısıyla bölgesel düzeyde sahip olunan bölgesel sermaye düzeyinin, niteliği ve yoğunluğunun doğru tespit edilmesi hayati önem taşımaktadır. Buna koşut olarak uygulanması düşünülen politikaların bölgesel ekonominin gelişimine hizmet edip etmeyeceğinin sorgulanması ayrıca bir önem arz

etmektedir. Bu konudaki daha derin açıklama ve incelemeler ikinci bölümde incelenmektedir.

BÖLÜM II: SOSYAL SERMAYE TEORİSİ VE BÖLGESEL EKONOMİK KALKINMA İÇİN ÖNEMİ

Tarih boyunca her dönemde ülkelerin zenginliklerinin kaynakları temel araştırma konusu olarak var olmuştur. Bu dönemler kendi içinde gösterdiği ekonomik, sosyal, teknolojik gelişmişlik özelliklerine göre değerlendirilmektedir. Özellikle teknolojik özelliklerin dönemler arasındaki belirgin farklılıkların kaynağını oluşturduğu bilinen bir durumdur. Bu bağlamda ilk olarak ele alınan dönem için tarım toplumu nitelemesi yapılmaktadır. Bu niteleme çerçevesinde asli zenginlik kaynağı toprak olarak görülmektedir. Toplumların ilerlediği genel gelişme yolunda ele alınan ikinci dönem sanayi toplumu olarak ifade edilmektedir. Buharlı makinelerin icadı ile birlikte teknoloji alanında hızlı bir gelişme ve buna koşut olarak üretimde daha önce görülmemiş seviyelerde bir artış ortaya çıkmıştır.

Sanayi toplumu olarak adlandırılan dönem içerisinde gelişmenin kaynağı olarak sermaye birikimi ön plana çıkmıştır. Dolayısı ile genel manada denilebilir ki klasik iktisat öğretisi olarak bilinen yaklaşıma göre milletlerin zenginliklerinin, gelişmişliklerinin ya da geri kalmışlıklarının sebepleri emek, sermaye, girişim ve doğal kaynaklar olarak bilinen üretim faktörleri ile açıklanmaya çalışılmıştır. Fakat teknolojik gelişmelerin devamı ile toplumsal yapıların dönüşümü ile klasik öğretinin sunduğu bu alet kutusu yeni dönemin ihtiyacını karşılamada yetersiz kalmıştır. Sanayi Devrimi sonrasında artan üretimle birlikte ülkeler arası ve bölgeler arası farklılıklar derinleşmiş, bu duruma sosyal yapıda görülen bozulmalar eşlik etmiştir.

Özellikle İkinci Savaş sonrasında teorik alanda büyüme, kalkınma ve bölgesel kalkınma şeklinde bilim dallarının ayrışmaya başladığı görülmektedir. Fakat çok genel manada ifade edilmesi gereken şey tamamının kullandığı açıklayıcı alet çantasının birbirine çok benzer olmasıdır. Bu bağlamda bu alet çantasına gelişmeyi açıklayan yeni bir üretim faktörü olarak beşeri sermayenin eklenmiş olması önem arz etmektedir. Artık yeni dönemde büyüme ve kalkınma alanında en büyük açıklayıcılığı sağlayan iki faktörden birisi beşeri sermaye ve diğeri teknoloji olarak dillendirilmektedir. Bilgi toplumu adı verilen bu dönem itibarıyla üretim ve tüketimde insan faktörünün öneminin farkına varılmıştır.

Artık büyüme ve kalkınma olgularının merkezine fiziksel sermaye birikimi gibi ekonomik unsurlar yerine insanın kendisi koyulmaya başlamıştır. Başlangıç itibari ile “neye sahip olunduğunun” önemli görüldüğü dönemden “ne bilindiğinin” önemli görüldüğü bir döneme geçilmiştir. Elbette gelişme doğası gereği dinamik bir olgudur ve bir şekilde yolunu bulup devam etmektedir. Buna paralel olarak gelişmenin nedenleri ve kaynakları da araştırılmaya devam etmektedir. Bu yolculukta geline son nokta “iletişim toplumu” olarak dillendirilmektedir. Beşeri sermayenin öneminin fark edilmesi ile birlikte çeşitli sosyal olguların ekonomik aktiviteleri, gelişmeyi ya da az gelişmişliği açıklayıcı gücü keşfedilmiştir.

Bu bağlamda açıklayıcı üretim faktörleri alet çantasına eklenen en yeni kavram sosyal sermaye olarak karşımıza çıkmaktadır. Yeni/içsel büyüme teorilerine koşut olarak önemli ve yeni açıklayıcı iki değişken olan teknoloji ve beşeri sermayeye sosyoloji alanından ithal edilen sosyal sermaye ilave edilmiştir. Bu doğrultuda daha önce “ne bildiğin önemlidir” önermesinin yerini günümüz dünyasında “kimi tanıdığın önemlidir” önermesi almıştır. Bu bağlamda kalkınma ve büyüme ekseninde yapılan çalışmaların sosyal sermaye ekseninde derinleşmeye başladığı görülmektedir.

Kalkınma olgusu küresel, ulusal ya da bölgesel düzeyde olup olmamasına bakılmaksızın esasında toplumsal bir sorundur. Çünkü bu olguda yaşanan değişimlerin ilk etkilediği kesim toplumdur. Emile Durkheim’in ifadesi ile toplum sadece yanyana konulmuş yüzeysel ilişkilere dayanan bir atom kümesi olamaz. Bundan daha ötesidir, mübadele eyleminin gerçekleştirildiği kısa anlarda gerçekleşen paylaşımın ötesine geçen çok daha derin bağlarla birbirine bağlı bir yapıdır (Durkheim 1984:173; Field 2008:16). Dolayısı ile ekonomik büyümenin ötesinde toplumsal refahın arttırılmasını ifade eden kalkınma, ekonomik olduğu kadar da sosyal boyutlarıyla ele alınması gereken bir ihtisas alanıdır. Bu pencereden bakıldığında sosyal sermaye kavramının kalkınma araştırmalarının odak noktasına oturması gayet doğaldır. Bu bölümde kalkınma ile sosyal sermaye arasındaki ilişkiler teorik olarak incelenmektedir. Sosyal ve kurumsal güven çerçevesinde ele alınan sosyal sermayenin ekonomik kalkınma için öneminin ortaya konulması bölümün temel amacını oluşturmaktadır.

2.1. Sosyal Sermaye: Kavramsal Çerçeve

Sosyal sermayenin ekonomik kalkınma ve büyüme üzerindeki etkilerine değinmeden önce sosyal sermayenin ne olduğunun açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. Literatür incelendiğinde üzerinde fikir birliği yapılan kesin bir tanımla karşılaşmamaktadır. Vega-Redondo'ya (2002) göre bunun sebebi sosyal sermayenin multidisipliner bir olgu olmasıdır. Çünkü her disiplin kendine has teorik ve yöntemsel farklılıkları ile kavramı zenginleştirmektedir. Dolayısı ile tüm disiplinler için geçerli ortak bir tanım üzerinde uzlaşa sağlanamamıştır (Seki ve Karataş 2016:7; Vega-Redondo 2002).

Hem “sosyal” hem de “sermaye” boyutu olan bu yeni sermaye türü “sosyal ilişkilere” dayanmaktadır. Bu özelliği ile sosyal sermaye bireysel faydadan daha ziyade toplumsal fayda sağlayabilen bir “kaynak” olarak değerlendirilmektedir. Fakat fayda sağlayabildiği kadar engel teşkil edebilecek niteliğe de bürünebilmektedir. Örneğin bir grup tarafından bir diğer gruba karşı kullanılması durumunda fonksiyonel işleyiş bozukluğuna yol açabilecek niteliğe haizdir (Healy ve Côté 2001:39).

Sosyal sermayenin kavramsal kökenleri Durkheim, Marx hatta Aristo'ya kadar uzanmaktadır. Fakat bu gün kullanılan anlamı ile sosyal sermaye kavramını gündeme getiren ilk isim olarak Hanifan'a (1916) atıf yapılmaktadır. Yazar sosyal sermaye kavramını toplumsal katılımın okulun eğitim performansı üzerindeki etkisini açıklamak için kullanmıştır. Hanifan'a göre sosyal sermaye, insanların günlük hayatında maddi varlıkları elde edebilmek için ihtiyaç duydukları aile içi ve bireyler arası sosyal ilişkiler, iyi niyet, arkadaşlık, anlayışlı olmak (sympathy) gibi maddi varlıklardan çok daha fazlasını ifade eden bir takım *maddi olmayan unsurlardır* (Hanifan 1916:130).

Hanifan'dan sonra uzun bir süre gündemden düşen sosyal sermaye kavramı ancak 1950'lerde Kanada'lı kent sosyologlarından oluşan bir ekip tarafından (Seely, Sim, ve Loosely, 1956) ele alınmış, bunu 1960'lı yıllarda bir değişim teorisyeni (exchange theorist) Homans (1961) ve kent sosyoloğu olan Jacobs (1961) izlemiştir. Ekonomi literatüründe sosyal sermaye terimini ilk kullanan isim olarak kendisi de bir ekonomist olan Loury'ye (1977) atıf yapılmaktadır. Sosyal sermaye terimi, bu çalışmaların tamamında, toplumsal ilişkilerin hayati önemini kısa ve öz olarak açıklamak amacı ile kullanılmıştır. Coleman'ın (1987, 1988, 1990) eğitim üzerine ve Putnam'ın (1993, 1995) sivil katılım ve kurumsal performans üzerine yaptıkları çığır açan çalışmaları

günümüzde yapılan çalışmaların büyük bir bölümüne ilham kaynağı oluşturmaktadır. Bu çalışmalar kabaca dokuz konu başlığında toplanabilir; Aile ve ergen davranışları, Okullaşma ve eğitim, Toplumsal yaşam, İş ve organizasyon, Demokrasi ve yönetim, Ortak eylem, Kamu sağlığı ve çevre, Suç ve şiddet, Ekonomik kalkınma (Woolcock ve Narayan 2000:228–29).

Bu gün kullanılan sosyal sermaye kavramına ait literatürün kökenlerini klasikler olarak adlandırılan Bourdieu, Coleman ve Putnam oluşturmaktadır. Her ne kadar bu üç isimin sosyal sermaye kavramına yaklaşımları farklılıklar gösterse de “iletişim ağlarının güçlü olduğu” konusunda ortak bir inanca sahiplerdir. Üç yazarın birleştiği ortak zemin sosyal sermayenin bireysel bağlantılar ve etkileşimler sonucunda ortaya çıkan “ortak değerlerden” müteşekkil olmasıdır (İnal Çekiç ve Ökten 2009:207).

Literatürde sosyal sermayenin klasikleri olarak anılan isimlerden birisi olan Bourdieu sosyal sermaye olgusunu sosyolojik ve sistematik olarak ele alıp analiz eden ilk isimdir. Yazarın 1970 ve 1980’li yıllarda yaptığı çalışmaları ufuk açıcı olarak değerlendirilmektedir. Bourdieu sermayeyi *ekonomik*, *kültürel* ve *sembolik* sermaye olarak birbirinden ayırmış ve sosyal sermayeyi bu sermaye kavramları üzerinden açıklamıştır. Yazara göre bir toplumda var olan sosyal farklılaşmayı besleyen kaynaklar toplumsal ağlar, toplumsal bağlar ve bunların büyüklükleridir. Bourdieu perspektifine göre sosyal sermaye oluşumu sosyal dernek, vakıf vb. sosyal grup üyelikleri ile ortaya çıkmaktadır. Çünkü bir gruba üye olmak demek o grup içerisindeki üyelerin karşılıklı birbirini tanıma ve tanışması anlamına gelmektedir. Dolayısı ile karşılıklı güvene dayalı bir ilişki kurulmasına başka bir ifade ile sosyal sermaye oluşumuna hizmet etmektedir. Buna verilebilecek en güzel örnek aile ve akrabalık bağlarıdır. Bourdieu sosyal sermayeyi “az çok kurumsallaşmış bir grubun üyeleri arasında karşılıklı tanıma ve tanışmadan doğan kalıcı bir ağ yapıya dâhil olmuş birey ya da grupların faydalanabileceği fiili veya potansiyel kaynakların toplamı” şeklinde tanımlamaktadır (Bourdieu 1986:21; Bourdieu ve Wacquant 1992:119).

Sosyal sermaye literatürünün ikinci klasik ismi kendisi de bir sosyolog olan James Samuel Coleman’dır. Yazarın sosyal sermayeyi oturtmak istediği entelektüel zemin

*rasyonel davranış teorisidir*²⁴. Yazar bu zeminde beşeri sermayenin gelişiminde sosyal sermayenin oynadığı role odaklanmıştır. Elde ettiği çalışma sonuçlarına göre sosyal sermaye ve beşeri sermaye birbiri ile rekabet halinde olan iki olgu değil, birbirini tamamlayan iki olgudur. Coleman’ın araştırmalarında çeşitli örneklerle açıkladığı sosyal sermaye türleri çeşitli sosyal organizasyon yapılarına karşılık gelmektedir. Dolayısı ile yazarın sosyal sermaye tanımı “eksikliği durumunda başarılamayacak ya da ancak çok yüksek maliyetlere katlanılarak başarılabilecek bir takım hedeflere ulaşmayı sağlayan sosyal organizasyonlar” şeklindedir. Dolayısı ile sosyal organizasyonlara gönüllü sivil katılım da sosyal sermaye olarak ifade edilmektedir (Coleman 1990:304).

Klasikleri oluşturan üçüncü isim siyaset bilimcisi Putnam’dır. Yazara göre sosyal sermaye koordineli eylemleri kolaylaştırarak toplumun verimliliğini arttırabilen güven, normlar ve ağlar gibi sosyal organizasyonun özelliklerini ifade etmektedir. Putnam *Demokrasiyi Çalıştırmak: Modern İtalya’da Vatandaşlık Gelenekleri* başlıklı çalışmasında devlet kurumlarının ve diğer sosyal kurumların sergilediği performansın gönüllü sivil toplum kuruluşlarına olan katılım tarafından güçlü bir şekilde etkilendiği sonucuna varmıştır. Putnam’ın bu çalışmasında sosyal sermaye, sosyal bağlantılar ve buna eşlik eden normlar ve güven anlamına gelmektedir. Yazar özellikle yatay olarak yurttaşlık bağları ve bu bağların hükümetin performansı üzerindeki etkilerini incelemiştir. Putnam’a göre bir toplumda sivil katılım ne kadar yüksek olursa o toplumun sosyal sermayesi de o kadar gelişmiş olacaktır. Putnam’ın tabiri ile bu bir yurttaşlık topluluğudur (civic community). Dolayısı ile böyle bir toplumsal yapıda kurulan ilişkiler yatay olarak karşılıklılık ve yardımlaşma normlarına dayanmaktadır. Bu toplumsal yapının en belirgin özelliği de dernekler ve yardımlaşma organizasyonlarının gelişmiş olmasıdır (Putnam 1995:664–65; Putnam, Robert Leonardi, ve Nonetti 1993:167).

²⁴ Bu teoriye göre insanlar neoklasik iktisattaki fayda maksimizasyonuna göre, faydalarını maksimize etmek için rasyonel ve hatasız hareket etmezler. İnsan davranışlarını, kararlarını etkileyen bir dizi etmen vardır. Psikoloji ile iktisadi bir araya getiren davranışsal iktisat yaklaşımına göre, yapılan çeşitli ampirik araştırmalar insanlar genellikle hatalı kararlar alarak, çevrenin etkisi, ön yargılar, zihinsel kısa yollara başvurmaları veya belirsizlikler sebebiyle genellikle faydalarını maksimize edemediklerini göstermektedir. Bu yaklaşıma göre insanlar kendi çıkarlarını öncelikle eğilimindedirler, başkasının çıkarına değil kendi çıkarına uygun olan davranış modelini tercih ederler (Kahneman ve Tversky 1979:263).

Sosyal sermaye teorisinin ana fikri sosyal ilişkilerin değer taşıyor olmasıdır. Nasıl ki bir tornavida (fiziksel sermaye) veya alınan bir üniversite eğitimi (beşeri sermaye) hem bireysel verimlilikte hem de toplam verimlilikte artış sağlayabiliyorsa, kurulan sosyal ilişkiler de hem bireylerin hem de grupların üretkenliğini arttırabilmektedir. Bu örnekte fiziksel sermaye somut/fiziksel nesneleri, insan sermayesi bireylerin sahip oldukları nitelikleri ve sosyal sermaye de bireyler arasında kurulan bağlantıları (sosyal ağlar ve bunlardan doğan karşılıklılık ve güvenirlilik normları) ifade etmektedir. Sosyal sermayenin “yurttaşlık erdemi” (civic virtue) denilen şeyle yakın ilişkili olduğu ileri sürülmektedir. Bu bakış açısı ile eğer bir toplumda var olan karşılıklı yoğun bir ilişki ağının karakteristik özelliği (embedded) olarak yurttaşlık erdemi gösterilebiliyorsa o toplum için sosyal sermayesi çok güçlüdür denilebilmektedir. Başka bir ifade ile yurttaşlık erdemi denilen şey sosyal ağlarda sosyal sermaye olarak tanımlandığında çok güçlü bir etkiye sahip olmaktadır. Bu şu anlama gelmektedir; bir toplumda erdemli fakat birbirinden kopuk yaşayan bireylerin olması o toplumu sosyal sermaye açısından güçlü yapmaz, bireyleri erdemli ve ilişki içerisinde olan bir toplum sosyal sermaye bakımından zengin olarak değerlendirilmektedir (Putnam 2000:16).

Field, sosyal sermaye literatürü üzerine yaptığı çalışmasında, sosyal sermaye teorisini iki kelime ile özetlemektedir: *İlişkiler önemlidir*. Gerçek hayatta insanlar belli başlı ortak değerler çerçevesinde iletişim halindedir yani bağlıdır. İnsanlar arasında kurulan bu bağlar sayesinde bir kişi tek başına yapmaya gücünün yetmeyeceği bir şeyi dâhil olduğu ağ üzerinden kuracağı bağlar/ilişkiler vesilesi ile yapmaya muktedir olabilmektedir. Bu nedenle bu ağlar sosyal sermaye kaynağı olarak değerlendirilmektedir. Dolayısı ile bir birey ne kadar çok insan tanıyor ise ve bu tanıdığı insanlarla ne kadar çok ortak değere sahipse o kadar sosyal sermayesi zengin bir birey olarak değerlendirilmektedir. Bilginin de önemli bir gelişme kaynağı olarak değerlendirildiği günümüzde artık “ne bildiğin” kadar “kimi tanıdığın” da önem taşımaktadır. Fakat tekrar etmek gerekir ki burada tanımaktan kasıt tanış olmak değildir, o insan ile ortak değerlere sahip olmak, bu değerler çevresinde bağ kurabilmektir. Çünkü eğer bir insan ile ortak bağınız yoksa o insan muhtemelen durup dururken size yardım etmek istemeyecektir. Dolayısı ile *ortak değer paylaşımı* karşılıklı işbirliği doğuran ve altı çizilmesi gereken önemli faktördür (Field 2008:1–3; Woolcock 2001:12).

Benzer bir sosyal sermaye tanımı Woolcock tarafından da yapılmaktadır. Yazara göre sosyal sermaye ortak eylem yapılmasına yani işbirliğine olanak tanıyan ağlar ve normlardır. Woolcock da Field'in "ilişkiler önemlidir" önermesini kabul eden araştırmacılardandır. Dolayısı ile ona göre sosyal sermayenin ana fikri "bir bireyin ailesi, arkadaşları, sıkıntılı zamanlarında arayıp yardım isteyebileceği yakınlıktaki tanıdıkları, maddi kazanç sağlamak adına güç alabileceği iş ilişkisi kurduğu veya kurabileceği paydaşları vb. sahip olduğu ilişkilerin/bağların" değer taşıyor olmasıdır (Woolcock 2001:12–13).

Literatürün en önemli isimlerinden Francis Fukuyama da benzer bir tanımlama yapmıştır. Yazara göre sosyal sermaye en basit şekliyle bir grubun üyeleri arasında var olan ortak bir dizi resmi olmayan değerler ve normlardır. Bu değer ve normlar grup üyelerinin işbirliği yapmasına olanak sağlamaktadır. Fukuyama bu değer ve normların paylaşımının sosyal sermaye oluşumu için yeterli olmadığını söylemektedir çünkü ona göre bu ortak değer ve normlar yanlış olabilirler. Örneğin mafya yapılanması da ortak değerler ve normlar çerçevesinde oluşmaktadır fakat bunlar kötü davranış normlarına örnek oluşturmaktadır. Bu örnekteki gibi kötü sayılabilecek davranış ve normlar işbirliği yapma kabiliyetini azalttığı için yönetim ve ekonomi üzerinde negatif etkileri olmaktadır. Bu noktada Fukuyama sosyal sermayenin faydalı pozitif dışsallıklar yaratabileceği gibi negatif dışsallıklar yaratabileceğine de işaret etmektedir. Fakat yazar mafya örneğinden dem vurarak, toplumsal işbirliğini teşvik etmeyen, hem ekonomi hem de yönetim açısından negatif sonuçlar ortaya çıkmasına yol açan yapılanmaların sosyal sermaye olarak adlandıramayacağına inanmaktadır. Fukuyama için sosyal sermayeden söz edilebilmesi için dürüstlük, sorumluluk sahibi olmak gibi erdemlerin aktif olarak var olması gerekmektedir. Tarafların karşılıklı olarak bu konuda şüphe etmemesi gerekmektedir (Fukuyama 1997:378–80, 2001:7–8). Yazara göre aile dışı bağları ifade eden *genelleştirilmiş güven* şeklinde tanımlanan sosyal sermaye türü gelişmiş ekonomilerde başarılı bir performans sergilenebilmesi için gerekli ve önemli bir unsurdur. Dolayısı ile Putnam'ın sosyal sermaye türü olarak ağların rolüne vurgu yaptığı noktada Fukuyama genelleştirilmiş güven olarak tanımlanan sosyal sermaye türüne vurgu yapmaktadır (Beugelsdijk ve van Schaik 2005:302; Beugelsdijk ve Van Schaik 2003:3).

Fukuyama gibi sosyal sermaye olgusuna güven penceresinden yaklaşan bir diğer isim Whiteley'dir (2000). Yazar çalışmasında güven faktörünün kaynaklarına ve ekonomik performans üzerindeki etkilerine uzun uzun yer verdikten sonra sosyal sermayeyi bireylerin aile üyelerine, arkadaşlarına ve genel olarak insanlara güvenme isteği şeklinde tanımlamaktadır (Whiteley 2000:450).

Ostrom sosyal sermayeyi fiziksel, doğal ve beşeri sermaye türlerinin vaz geçilmez bir tamamlayıcısı olarak nitelendirmektedir. Yazara göre sosyal sermaye bireysel gruplar içerisinde tekrarlanan aktiviteleri / etkileşim kalıplarını ortaya çıkaran ortak bilgi, anlayış, normlar, kurallar ve beklentilerdir. Başka bir ifade ile çevresinde birleşilen ya da grup içi ilişki kurma biçimlerini şekillendiren normlar ve değerler sosyal sermaye olarak tanımlanmaktadır. Bunun yanında Ostrom geliştirmekte olan toplumlarda ekonomik ve politik gelişimin sağlanabilmesi için tıpkı tek başına yol yapmanın (fiziksel sermaye) veya tek başına eğitim ve öğretim yatırımlarının (beşeri sermaye) yeterli olmaması gibi tek başına sosyal sermayenin de yeterli olmayacağını altını çizmektedir. Çünkü kalkınma için tüm sermaye biçimlerine ihtiyaç duyulmaktadır ve hiç biri kendi başına kalkınmanın sağlanması için yeterli olmayacaktır. Bu noktada sosyal sermaye diğer sermaye türlerini güçlendiren özelliği ile önemli bir kilometre taşı olarak değerlendirilmektedir (Ostrom 2000:173, 201-2).

Küresel çapta en önemli organizasyonlardan biri olan Dünya Bankası (DB) sosyal sermayenin “toplumu bir arada tutan bir yapıştırıcıdan” çok daha fazlası olduğunu ileri sürmektedir. Çünkü sosyal sermaye bir toplumun kurumlarını, ilişkilerini ve beşeri etkileşime yön verebilen, ekonomik ve sosyal kalkınmasına katkı sağlayabilen değer ve normları içermektedir (World Bank, 1998: 1). Başka bir ifade ile DB'nin tanımına göre sosyal sermaye toplumsal etkileşimin miktarını ve kalitesini şekillendiren ve işbirliğine olanak sağlayan kurumlar, ilişkiler, değerler ve normlardır (Beugelsdijk ve van Schaik 2005:302).

Sosyal sermaye üzerine yapılan araştırmalarda tanımlama yapılırken çoğunlukla kullanılan birlikler, birlik üyelikleri, ağlar, güven ve işbirliği gibi terimler dikkat çekmektedir. Bu terimler arasında birlikler dikey ve yatay olmak üzere iki boyuta sahiptir. Yatay birlikler ile örneğin bir spor kulübü üyeliği gibi hiyerarşik yapıda olmayan eşitliğe dayalı bir ilişki türü kast edilmektedir. Buna mukabil dikey birlikler

terimi ile birliğe üye bireyler arasında bir hiyerarşik yapının olduğu, güç ilişkilerinin şekillendirdiği bir yapı kast edilmektedir. Bu yapı bireyler arasında olabileceği gibi organizasyonlar arasında da olabilir. Bunun en net örneğini vatandaş ile devlet kurumları arasındaki dikey ilişki biçimi oluşturmaktadır. Bir diğer terim olan ağlar ile yakından tanınan ve etkileşim halinde olunan gayri resmi ilişki türleri kast edilmektedir. Yapılan pek çok çalışmada ağlar ve birlik üyeliklerinin güven ve işbirliği kavramlarına kaynaklık ettiği belirtilmektedir (İnal Çekiç ve Ökten 2009:207).

Burt, sosyal sermaye tanımını Yapısal Boşluk Teorisi (Structural Holes Theory) üzerinden yapmaktadır. Bu çerçevede yazara göre sosyal sermaye ticari bir ağda ortaya çıkan aracılık faaliyeti / komisyonculuk (brokerage opportunities) faaliyetleridir. Çünkü ilişkiler tıkanđı zaman ticari ilişkilerin kurulabilmesi daha zor ve tatmin duygusu da daha az olmaktadır. Aslında burada yapısal boşluk (structural holes) terimi ile kast edilen şey alım satım ilişkilerinde ortaya çıkan aksamalardır. Bu yapısal boşluklar iki taraf arasında bilgi akışını sağlayarak arabuluculuk yapmak ve tarafları bir araya getirecek projelerin yapılabilmesini sağlamak bakımından girişimcilik fırsatları olarak değerlendirilmektedir. Yapısal boşluk teorisi sosyal sermaye olgusuna elle tutulur gözle görülür bir anlam kazandırmaktadır. Çünkü teori bir ağda arabuluculuk fırsatlarının ne kadar önemli olduğunu ortaya koyarak aslında sosyal sermayenin yani ilişkilerin önemini ortaya koymaktadır. Dolayısı bu teori çerçevesinde alım satım faaliyetlerine dayandırılan, bazı insanların diğer bazıları ile bağlantı kurması, bazılarına güven duyabilmesi, bazıları ile borç alacak ilişkisi kuması gibi insanların kurduğu “iletişim biçimlerinin” hepsi sosyal sermaye olarak tanımlanmaktadır (Burt 1997a:355, 1997b:340).

Genel manada sosyal sermayeyi tanımlamaya dönük çabalar üç şekilde ele alınabilir. Birincisi, Putnam’ın tanımına atıfla yapılan sosyal sermayenin en dar tanımını teşkil etmektedir. Buna göre sosyal sermaye bir toplumda bireyler arasında kurulan yatay ilişkilerin yoğunluk derecesidir. İkincisi, Coleman’a atıfla sosyal sermayeye daha geniş açıdan yaklaşmaktadır ve toplumda var olan sosyal yapının tüm unsurlarını içermektedir. Bu tanımlama türü bir toplulukta var olan yatay ve dikey ilişki türlerinin tamamını kapsamına almaktadır. Başka bir ifade ile üyeler arasındaki eşitliğe dayalı yatay ilişkilerin yanı sıra hiyerarşik dikey ilişkilerin biçimi ve bireyler arasındaki güç dağılımı gibi unsurların tamamı dikkate alınmaktadır. Üçüncüsü, en geniş tanımlama

şeklini ifade etmektedir. Dolayısı ile bu tanımlama kapsamına hükümet, siyasi sistem, resmi kurumları ve hukuk kuralları, sivil ve politik özgürlükler gibi unsurların tamamı dâhil edilmektedir. Bu üçüncü tür sosyal sermaye tanımını kullanan araştırmacılar arasında Grootaert (1998), North (1990), Olson (1982) ve Collier (1998) gibi isimler gösterilmektedir (Torsvik 2000:454).

İktisat bilimi açısından sosyal sermaye kavramına olan ilgi çoğunlukla neoklasik iktisat çerçevesinde ve 90lı yıllarda ortaya çıkmıştır. Çoğunlukla üzerinde odaklanılan konu ekonomik gelişmede sosyal sermayenin katkısının olup olmamasıdır. Yapılan pek çok çalışmaya göre iktisadi yapı sosyal yapı içerisinde gömülüdür. Bu ifade iktisadi yapının sosyal yapıda var olan ve geçmişten aktarılan ilişki biçimlerine, normlarına, kültürel yapısına ve diğer sosyal özelliklerine göre şekillendiği anlamına gelmektedir. Dolayısı ile kalkınma literatüründe sosyal sermaye, yeni bir sermaye türü olarak kabul edilme eğilimi taşımaktadır. Bunun yanında sosyal sermaye ülkeler arası kalkınma farklılıklarını açıklayıcı bir değişken olarak öne çıkarılmaktadır. Kalkınma ve büyümeye dair pek çok çalışmada fiziksel, doğal, beşeri ya da finansal sermaye ile açıklanamayan kısmın sosyal sermaye ile açıklanabiliyor olması sosyal sermayenin de bir açıklayıcı değişken ve bir sermaye türü olarak kabul edilmesine zemin hazırlamıştır (Özcan ve Zeren, 2013: 8).

Sosyal sermayenin bir sermaye türü olup olmaması tartışılacak konulardan birisidir. Bu yüzden sosyal sermaye kavramının içeriğine değinmeden önce “sermaye” kavramına değinmek konunun daha kolay anlaşılmasına hizmet etmektedir. *Sermaye kavramı* burada kullanılan anlamıyla üretimin gerçekleştirilebilmesi için kullanılan varlıklardır. Bu bağlamda *fiziksel sermaye*, altyapı, makine, hammadde gibi fiziki unsurları ifade etmektedir. *Finansal sermaye* para ve para benzeri varlıkları ifade etmektedir. *Beşeri sermaye*, üretimin gerçekleştirilebilmesi için işgücünün bilgi ve beceri kapasitesine işaret etmektedir. Buradan yola çıkarak *sosyal sermaye* ise bir toplum içerisinde kurulan ilişkiler temelinde geliştirilen güven, ortak değerler, işbirliği yapma eğilimi ve fırsatları yakalayabilme niteliğine haiz olma gibi unsurları ifade etmektedir ve maddi olmayan bir sermaye türü olarak değerlendirilmektedir. Sermaye kavramının temel özelliklerinden birisi zaman içerisinde *biriktirilebilir* nitelik taşımasıdır. Fiziksel sermaye ve beşeri sermaye kadar sosyal sermaye de biriktirilebilir özelliktedir. Sermaye kavramının bir diğer özelliği *genelleştirilmiş bir kapasite* olması gerekliliğidir. Başka bir ifade ile

fiziksel sermaye biçiminde biriktirilmesinden daha ziyade parasal olarak yani daha sonra başka bir üretimin ihtiyaç duyduğu biçime dönüşebilir nitelikte olması gereklidir. Bu noktada sosyal sermaye kolayca biçim değiştirebilen niteliği ile de bir sermaye türü olarak kabul görmektedir (Tekeli, 2010a: 65-66).

Robinson, Schmid ve Siles (2002) yaptıkları çalışmada sosyal sermayenin bir sermaye olup olmadığını mercek altına almışlardır. Yazarlar yaptıkları incelemede sosyal sermayenin sermaye mallarında olması gereken dönüşüm kapasitesi, dayanıklılık, esneklik, ikâme edilebilirlik, aşınabilirlik, güvenilirlik, bir sermaye formundan bir diğerini yaratabilme kabiliyeti, devredilebilme, yatırım yapılabilme imkânları vb. özellikleri taşıdığı için bir sermaye türü olarak kabul edilmesi gerektiğini ileri sürmektedirler (Robison, Allan Schmid, ve Siles 2002:9).

Fakat sosyal sermayenin diğer sermaye türlerinden ayrılan bir yönü vardır. Diğer sermaye türlerinin (fiziksel, finansal, beşeri) tamamı ihtiyaç duyulması halinde başka bir ülkeden ithal edilebilir. Edilmeli midir? Doğruluğu yanlışlığı ayrı bir tartışma konusudur. Fakat bu pencereden bakınca önemli olan sosyal sermayenin kesinlikle başka bir ülkeden ithal edilme olasılığı yoktur. Ait olduğu toplumun köklerine, sosyolojik yapısına, kültürüne göre ait olduğu toplumun bireyleri üzerinde ortaya çıkabilen bir nitelik göstermektedir. Özünde güven unsurunu barındıran bu sermaye türü tamamen ülkeye özgüdür. Dolayısı ile her ülke kendi içinde sosyal sermaye yaratımını gerçekleştirmek zorundadır. Sosyal sermayenin varlığı mevcut değerlerin toplum menfaatlerine uygun kullanılmasına olanak vermektedir. Fakat yokluğu toplumsal yapıya zarar veren başka bir ifade ile toplumsal menfaatler aleyhinde sonuçlar doğuran bir yapıyı haizdir. Örneğin beşeri sermayeyi oldukça arttırabildiğimizi farz edelim. Bu yüksek nitelikli bireylerin donanımı eğer toplumsal fayda için kullanılamayacaksa ya bireysel menfaat için ya da sadece belli bir grubun çıkarları için kullanılacaktır ki bu durum toplumsal gelişim için bir engel teşkil edecektir. Başka bir ifade ile toplumun geneli için, kalkınma için istenmeyen durumlar ortaya çıkarabilecektir. Sosyal sermayenin bir diğer ayırıcı özelliği, diğer (fiziksel, beşeri, finansal) sermaye türlerinin bireysel çaba ile elde edilebilmesine karşın, sosyal sermayenin toplum tarafından bireylere yükleniyor olmasıdır (Karagül 2012:104,106).

İktisadi bakış açısı ile kavram genel olarak iktisadi sahada pozitif etkileri olan her türlü sosyal değer, ilişki biçimi ve sosyal yapıları kapsamaktadır (Karagöl 2012:92). Sosyal sermaye kendisi doğrudan üretim sürecine sokulan bir sermaye türü değildir. Fakat diğer üretim faktörlerinin verimliliğini arttırmak suretiyle etki edebilmektedir. Yapılan pek çok çalışmada yeni bir üretim faktörü olarak sosyal sermayenin toplam faktör verimliliğini arttırmak suretiyle ekonomik performansa olumlu katkı sağladığı ileri sürülmektedir. Başka bir ifade ile ekonomi biliminde sosyal sermayenin aynı girdi miktarı ile daha fazla çıktı elde edilmesine olumlu katkı sağladığına dair büyüyen bir inanç vardır (Meier, 2005: 102). Günümüzde bu yeni sermaye türü verimlilik artışı sağlayarak ekonomik büyümeyi ve kalkınmayı olumlu etkileyebilen önemli bir araç olarak görülmektedir. Bu araç çeşitli sosyal politikaların toplumsal faydasını artırarak sosyo-ekonomik gelişmenin önemli bir itici gücü haline gelmektedir.

Geldiğimiz noktada kalkınmanın en önemli belirleyicileri olarak sosyal politikalara işaret edilmektedir. Bu bağlamda beşeri sermaye gelişimine işaret eden okul öncesi eğitimin yaygınlaştırılması, anne eğitim seviyelerinin yükseltilmesi ve kadın istihdamında artış sağlanması konularında destekler verilmektedir. Bu noktada sosyal sermayenin beşeri sermayeyi güçlendiren bir üretim faktörü olarak önemi dikkat çekmektedir (Thomas, 2010: 108). Sosyal sermaye kavramında yer alan *sosyal* terimi sosyoloji literatüründe toplumsal değerler, normlar, inançlar ve toplumun bireyleri arasındaki etkileşimleri ifade etmektedir (Lazreg, 2010: 78). Bu bağlamda sosyal sermaye beşeri sermayeyi tamamlayan ve nitelik olarak gelişmiş emek gücünden toplumun genelinin faydalanabilmesine olanak sağlayan bir değer olarak ortaya çıkmaktadır. Ortaya çıkan bu yeni sermaye türü birkaç farklı zeminde inceleme altına alınabilmektedir.

Yapılan çalışmaların bir kısmı uluslararası zeminde ülkeler arası karşılaştırmalara dayanırken bir kısmı ulusal zeminde bir ülke içerisinde var olan bölgeler arası karşılaştırmalara dayanmaktadır. Bazı çalışmalar ise herhangi bir karşılaştırma yapmadan bir ulusu bütün olarak ele alıp sosyal sermayesini ölçmeye çalışmaktadır. Bazı çalışmalar bir ulusun tek bir bölgesine odaklanırken bazı çalışmalar bir bölgenin içerisinde spesifik tek bir sektöre odaklanabilmektedir. Dolayısıyla sosyal sermaye olgusu üzerine çeşitli zeminlerde ve boyutlarda çalışmalar yapılmaktadır. Bizim konumuzu teşkil eden bölgesel ekonomik kalkınma zemininde sosyal sermaye üzerine

yapılmış en önemli ve ilk sayılabilecek çalışma Putnam tarafından İtalya üzerine yapılmıştır.

Putnam İtalya üzerine yaptığı araştırmasında ülkenin bölgeleri arasındaki gelişmişlik farkını açıklamada sosyal sermayenin çok kritik bir rol oynadığını ifade etmektedir. Putnam'ın ifadesiyle bir toplumda daha yüksek güven derecesi, daha çok işbirliği olasılığı anlamına gelmektedir. Bunu tersinden söylemek de doğrudur. Yani işbirliği de bizzat kendisi güvenin oluşmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla sosyal sermayesi yüksek olan bölgelerin ekonomik büyüme bakımından daha iyi durumda olması, sosyal sermayeyi geliştirmeye yönelik politikaların ekonomik kalkınmanın sağlanmasına hizmet edebileceğini göstermektedir. Putnam İtalya'nın kuzeyinde görülen başarılı küçük ölçekli endüstrilerin aynı zamanda sivil geleneğin ve geleneksel sivil toplumun ve yüksek performans gösteren bölgesel yönetimlerin olduğu yerlerde bulunmasının bir tesadüf olmadığını ifade etmektedir (Putnam, Leonardi, ve Nanetti, 1993:161,171).

Sosyal bir varlık olan insan karar alması gerektiğinde bunu resmi kanallarla ya da az tanıdıkları, ortak değerlerinin az olduğu ve yeterince güvenmediği insanlarla yapmaktansa resmi sistemin dışına kaçarak en güvendiği, o konuda tecrübesine inandığı, yakından tanıdığı aile, akraba ya da tanıdıklarına gidip danışma eğilimindedir. Bu araba yıkatmaktan, bir insanı işe almaya, bir alışveriş yapmaktan, iyi bir hekim arayışına ve hatta ortak iş kurmaya kadar geniş bir yelpazede bu işleyiş gözlemlenmektedir. Bu noktada sosyal sermaye penceresinden bakıldığında *güven* unsurunun ön plana çıktığı fark edilmektedir (Field 2008:3).

2.2.Sosyal Sermaye Türleri

Meier'e göre sosyal sermaye sivil sosyal sermaye ve yönetsel sosyal sermaye olarak iki kategoriye ayrılmaktadır. Mikro düzeyde olan sivil sosyal sermaye bireylerin değerleri, düşünce biçimleri, davranış normları ile ilişkilidir. Bunlar düşünce biçimleri, güven, karşılıklılık ve sosyal işbirliği gibi sivil toplumda var olan unsurlar ile somutlaştırılmaktadır. Makro düzeyde olan yönetsel sosyal sermaye ise kurallar, prosedürler ve organizasyonlarla ilgilidir. Bunlarda kanun kuralları, güçlü bir yargı sistemi, sözleşmelerin uygulanması, ahlaki yozlaşmanın olmaması, karar almada şeffaflık ve etkin bir yönetim sistemi gibi devletin güç ve itibarı/güvenilirliği (capability and credibility) gibi unsurlar ile somutlaştırılmaktadır. Kurumlar ile kast edilen şey

yerleşik davranış biçimleridir. Dolayısıyla sivil sosyal sermaye resmi olmayan kurumlar ile yönetsel sosyal sermaye ise resmi kurumlar ile ilgilidir (Meier 2005:196).

Sosyal sermaye farklı disiplinlerde farklı kavramsal çerçevelerde ele alınan bir olgudur. Dolayısı ile amaçlarına ya da kaynaklarına göre de farklı farklı sınıflandırılmalara tabi tutulmaktadır. Sosyolojiden ekonomiye, psikolojiden siyaset bilime ve işletmeye kadar çok geniş bir yelpazede ele alınan sosyal sermaye olgusuna bakışı şekillendiren şey elbette ele alan disiplinin kendi özellikleri ve ele alış amaçları olmaktadır.

İktisadi bağlamda sosyal sermayenin öncü isimlerinden Putnam sosyal sermayeyi *bağlayıcı* ve *köprü kurucu* olarak iki grup altında sınıflandırmaktadır. Aile, akraba, yakın arkadaşlıkla gibi yoğun ve yakış ilişki tiplerini barındıran *bağlayıcı sosyal sermaye* dışsallaştırıcı/ayırıştırıcı özellik göstermektedir. Çünkü bünyesinde belli kimlikleri ve grup içi homojenliği barındırmaktadır. Bunun karşısında daha mesafeli arkadaşlık ilişkileri, iş arkadaşlıkları, üyelikler şeklinde zayıf bağları olan ve daha az yoğunluklu ilişki biçimlerini *köprü kurucu sosyal sermaye* olarak adlandırmaktadır. İçselleştiren bir tür olarak bu sosyal sermaye çeşidi farklı sosyal alanlardaki bireyleri bir araya getirmeye hizmet etmektedir. Daha sonra Putnam tarafından yapılan yatay boyutta bu ikili ayırımı Woolcock dikey boyutta ele aldığı *birleştirici sosyal sermaye* sınıflandırmasını eklemiştir. Bu üçüncü sınıflandırma farklı sosyal sınıflardaki insanları bir araya getiren, hiyerarşik ilişkilere dayalı, farklı güç ve sosyal statü sahibi bireyleri bir araya getiren bir sosyal sermaye türü olarak tanımlanmaktadır (Şan ve Şimşek 2014:97; Woolcock ve Narayan 2010:289).

Granovetter 'in izini takip eden Nan Lin sosyal sermayeyi *güçlü bağlar* ve *zayıf bağlar* olarak ikiye ayırmıştır. *Güçlü bağlar* (topluluk içi ilişkiler) benzerleri bir araya getiren ilişki türünü tanımlarken *zayıf bağlar* (topluluklar arası ilişkiler) farklı sosyo kültürel geçmişleri olan bireyleri bir araya getiren bağlardır. Öte yandan Paul Collier sosyal sermaye ayırımını örgütlenmenin *sivil* ya da *yönetsel* oluşuna göre yapmıştır. Buna göre zorlayıcı bir güç olarak hükümetin belirlediği hukuk kuralları, sosyal sözleşmeler ve sivil hakların uygulanabilmesini kolaylaştıran unsurlara *idari sosyal sermaye* demektedir. Hükümet sisteminin dışında kalan ortak değerler, normlar, üyelikler gibi unsurların tamamına *sivil sosyal sermaye* demektedir (Şan ve Şimşek 2014:97–98).

Nahapiet ve Ghoshal'a göre sosyal sermaye üçe ayrılmaktadır; a) *yapısal sosyal sermaye*, b) *ilişkisel sosyal sermaye*, c) *bilişsel sosyal sermaye*. *Yapısal sosyal sermaye* bütün birey ya da birimler arasındaki ilişki çeşitlerinin tamamını kapsamaktadır. Başka bir ifade ile yapısal sosyal sermaye bir bütün olarak sosyal sistemin ve ilişkiler ağıının özellikleri ile ilgilidir. Terim kişiler ya da birimler arasındaki bağlantıların kişisel olmayan konfigürasyonunu tanımlamaktadır. Başka bir ifade ile kime hangi yollarla erişebildiğinizi gösteren her türlü ilişki biçimi yapısal sosyal sermaye olarak kabul edilmiştir. Buna karşın *ilişkisel sosyal sermaye*, yapısal boyutta ele alınan ilişkilerin içerik ve kalitesine odaklanmaktadır. Terim insanların saygı, arkadaşlık gibi diğer insanlarla olan davranışlarını etkileyen unsurları kapsamaktadır. Üçüncü tür olan *bilişsel sosyal sermaye* bir sosyal ağa dâhil olan aktörlerin ortak bir anlayış, ortak bir yaklaşım geliştirebilmeleri bağlamında ortak dil, vizyon, kodlar gibi unsurları içermektedir (Nahapiet ve Ghoshal 1998:244).

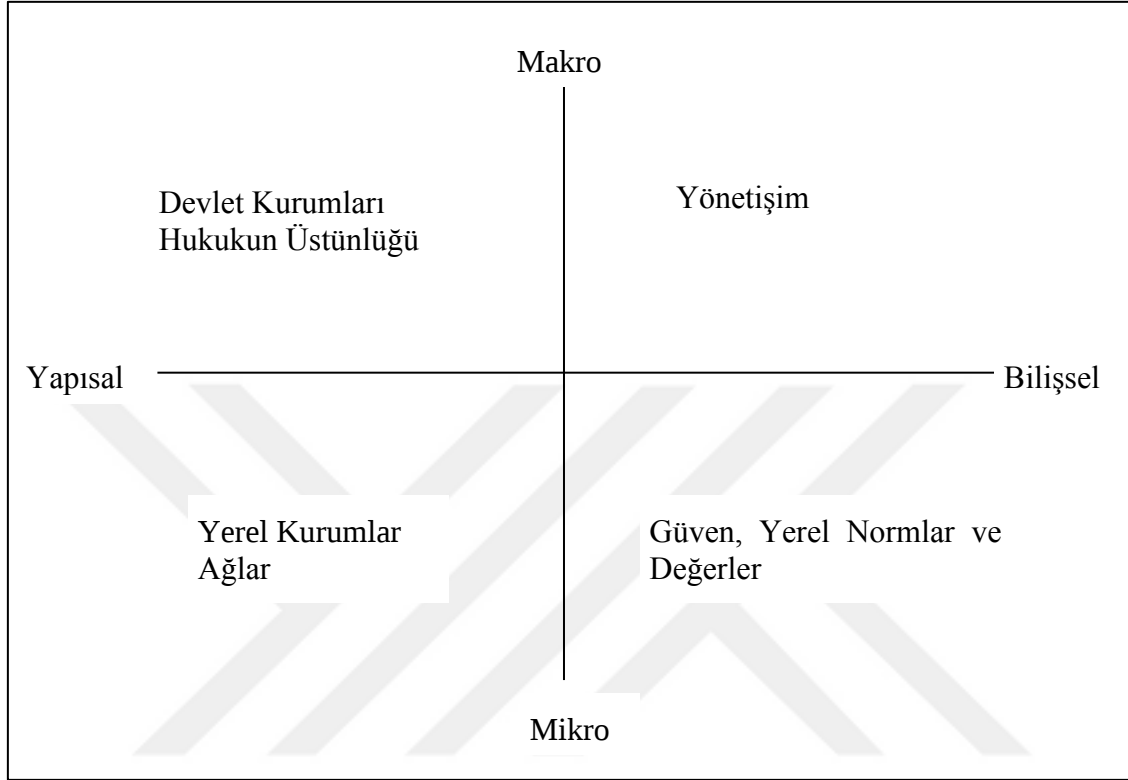
Hetty ve Emerik sosyal sermaye sınıflandırmasını doğurduğu sonuçları bakımından *katı sosyal sermaye* ve *yumuşak sosyal sermaye* şeklinde yapmaktadırlar. *Katı sosyal sermaye* bireyin örgüt içerisinde sergilediği yüksek performans sayesinde geliştirdiği bağlar ile kariyer elde edebilmesi anlamında kullanılmaktadır. *Yumuşak sosyal sermaye* ise örgüt içerisindeki bir bireyin kendisine duyulan güven ve samimiyetten kaynaklanan edinimleridir. Örneğin o bireye gösterilen duygusal destek sayesinde edindiği profesyonel kimlik yumuşak sosyal sermayedir (Emmerik 2006:25–26).

Sosyoloji bilim dalında sosyal sermaye konusundaki temel konulardan birisi bireysel seviyeden toplumsal seviyede sosyal sermayeye nasıl gidileceği konusudur. Bu konu iktisadi yazında *kümelenme* kavramı ile ele alınmaktadır (Fine 2011:129). Porter'e (1998, 2001) göre kümelenme oluşumunun anahtarı kurumsal yapılar (resmi ve gayri resmi kurallar), sosyal sermaye ve sosyal ağlar gibi kolaylaştırıcı unsurlardır. Benzer şekilde Storper (1995) bu konuda ticari ilişkiler dışında kalan örtük bilgi akışı (tacit knowledge), güven ağları, işbirliği, yardımlaşma, yerel normlar ve teamüller sistemi gibi unsurlara işaret ederek karşılıklı dayanışmanın önemine vurgu yapmaktadır (Iyer, Kitson, ve Toh 2005:1019).

Literatürde sosyal sermayenin genellikle makro ve mikro olmak üzere iki düzlemde ele alındığı görülmektedir. Mikro düzeyde yaklaşımların odağında bireyler, aileler ve

kurumlar varken makro düzeyde hukukun üstünlüğü, demokrasi, yerelleşme, yargı sistemleri gibi kurumsal ve politik unsurlar vardır.

Şekil 2: Makro ve Mikro Düzeyde Sosyal Sermaye

Kaynak: (Grootaert ve Bastelaer 2002:27).

Şekil 2’de görüldüğü üzere hem makro hem mikro düzeyde ele alınan sosyal sermaye *yapısal* ve *bilişsel* sosyal sermaye unsurlarının tamamını kapsamaktadır. *Yapısal sosyal sermaye* en basit haliyle bir etkileşim bağıdır. Bu bağ iki aktör arasında oluşan bilgi ve kaynak akışını sağlayan bir bağıdır. Örneğin, dernek üyelikleri, gönüllü sivil ve politik katılım, roller, prosedürler, kurallar gibi unsurlar yapısal sosyal sermaye kapsamındadır. *Bilişsel sosyal sermaye* ise bireyin duygularını da kapsayan ve içselleştirdiği normları, değerleri, tutumlarını ve inançlarını ifade etmektedir. Sosyal sermayenin bu türü aklını kullanma, fikirler geliştirme süreçleri ile doğan bir yapıdır. Bu yapı daha sonra karşılıklı fayda üreten ve kolektif eyleme yönlendiren kültür, ideoloji, normlar, değerler, tutumlar gibi özelliklerle güçlenmektedir. *Bilişsel sosyal sermaye* yapısal sosyal sermayenin derinliğini ortaya koyan bir kavram olarak değerlendirilmektedir. Bir grupta var olan ortak amaç, ortak vizyon, ortak hikâyelere sahip olmak, duygusal bağlar ve vatandaşlık normları bilişsel sosyal sermaye kapsamına dâhildir. Başka bir şekilde ifade

edilirse *yapısal sosyal sermaye* bir kişinin diğer bir kişiye ulaşma kanallarını ifade ederken *bilişsel sosyal sermaye* bireylerin duygularına ve algılarına ilişkin unsurları ifade etmektedir. *Yapısal sosyal sermaye* bir gruba üye olmak şeklinde görünebilir bir nitelikteyken *bilişsel sosyal sermaye* içsel ve sübjektif karakteri dolayısıyla yapısal sosyal sermaye içerisinde gömülü olan ve bu yüzden görünebilirliği zayıf olan bir niteliktedir. Başka bir ifade ile yapısal sosyal sermayenin daha görünebilir kurumları kapsayan bir niteliği vardır. Buna karşın bilişsel sosyal sermaye bireyin içselleştirdiği özelliklerine atıf yapmaktadır. Bu nedenle ortak kodlara dayanan *bilişsel sosyal sermaye* bireyde ve toplumda gömülü olan kaynakların ortaya çıkarılabilmesi için yapılan bilinçli bir çabanın ürünü olarak değerlendirilmektedir. İki sosyal sermaye türü arasındaki bu ilişkiden dolayı ikisinin ayrı unsurlar olarak değil birbirini tamamlayıcı olarak ele alınması gerekmektedir (Kitapçı 2016:111–14).

Sosyal sermayenin toplumsal fayda sağlayabilmesi için makro ve mikro düzeyde sosyal sermayenin birlikte ele alınması gerektiğine dair bir eğilim mevcuttur. Çünkü mikro seviyede bireyler ve bireysel olarak çeşitli sivil toplum organizasyonları ile makro seviyede ekonomik ve politik yapılar arasında bir etkileşim mevcuttur. Örneğin bir yatırım projesini sektörün bütününe ve makroekonomik politik ortama bakmadan değerlendirmek akla uygun bir yaklaşım olmayacaktır. Başka bir ifade ile mikro seviye de ele alınan bireyler, aileler, firmalar, yerel kurumlar gibi unsurlar, özel sektör, kamu sektörü sivil toplum ve ağlar şeklinde toplulaştırılmış olarak yani makro yapıdaki unsurlarla etkileşim içerisinde olduğundan her ikisinin birbirinden ayrı tutulmaması gereklidir. Bu şekilde, birey, piyasa ve devlet arasında oluşan etkileşim sayesinde sosyal sermayenin pozitif dışsallıklar üreteceğine ve toplumsal faydası olan sonuçlar yaratacağına inanılmaktadır (Kitapçı 2017:34–38). Bu nedenle sosyal sermayenin farklı düzeylerde incelenmesini birbirine alternatif olarak değil birbirinin tamamlayıcısı olarak düşünmek sosyal sermayenin olumlu sonuçlar yaratabilmesini daha olası hale getirecektir (Serageldin ve Grootaert 1998:213).

2.3. Sosyal Sermayenin Unsurları

Sosyal sermaye esasında çatısı altında çok çeşitli unsurları barındıran geniş bir kavramdır. Literatürde en çok kabul gören, irdelenen unsurları ise ağlar, normlar ve güven unsurlarıdır. Bu unsurlardan özellikle güven üzerinde durulması gereken en

önemli unsurdur. Çünkü kavramın bel kemiğini oluşturmaktadır. Bu tez çalışması kapsamında da sosyal sermaye sosyal güven ve kurumsal güven şeklinde ele alınmaktadır.

2.3.1. Sosyal Ağlar

Sosyal sermaye olgusu sosyal ağlarda gömülü olarak var olan bir olgudur. Ağlar bireyler arası, bireyler ve kuruluşlar arası ya da kuruluşlar ile kuruluşlar arası olmak üzere üç düzlemde ele alınabilmektedir. Kişiler arası ağlar bireyleri birbirine bağlayan iletişim kanalları şeklinde ifade edilmektedir. Bu iletişim kanalları çekirdek aile, akraba gibi yakın ilişkileri ifade ediyorsa sıkı (thick) yapıli ağlar şeklinde adlandırılmaktadır. Aslında insanlar doğarken bir ağın içerisinde doğar ve yaşamları boyunca farklı farklı ağlara dâhil olarak yaşarlar. Bu demek oluyor ki bireyler içine doğdukları ağ yapılarını geçmişten taşıyıp getirdiği özellikleri benimsemektedirler. Sosyal sermaye olgusunun önemi tam da bu noktada ortaya çıkmaktadır. Çünkü insanların doğuştan miras olarak üzerine kondukları bu yapıyı dönüştürme, yapının içinde gömülü halde bulunan değerleri bulup ortaya çıkarma işlevi görmektedir. Dolayısı ile ağlar sosyal sermayenin en önemli bileşenlerinden biri olarak kabul edilmektedir. (Dasgupta 2011, 102; Kitapçı 2017, 28–29).

Yazında Nan Lin (2001) ve Granovetter (1973) gibi yazarların bağları güçlü ve zayıf olarak iki şekilde sınıflandırdığı görülmektedir. Bu ayırıma göre aile, akraba, yakın arkadaş, komşu gibi benzer özelliklere sahip bireyler arasındaki samimiyete dayalı ilişkilere güçlü bağlar denilmektedir. Öte yandan, farklı sosyo-kültürel geçmişe sahip olan, daha az ortak noktası olan ve diğerine göre samimiyet derecesi daha az olan, duygusal yoğunluğu fazla olmayan ilişkilere de zayıf bağlar denilmektedir. Ortak kurallar etrafında birleşebilen, kurallara göre hareket eden ve kimlik temelli yaklaşımlar sergileyen gruplar genelde güçlü ağ gruplarıdır. Buna karşın, çoğunluğun ortak paydada birleşebildiği değerleri daha az olan, farklılıkları içinde daha yoğun barındıran fakat birlikte hareket edebilme kabiliyeti de olan gruplar zayıf ağları oluşturmaktadır (Seki ve Karataş 2016:16).

Yazında çeşitli sosyal sermaye sınıflandırmaları mevcuttur. Bunların bir kısmı ilişkilerin kapsamı göz önüne alınarak yapılmaktadır. İlişkilerin aile, yakın arkadaş gibi yakın ilişkilere, dar bir çerçeveye dayandığı duruma *bağlayıcı* (bonding) sosyal

sermaye, farklı sosyo kültürel özelliklere sahip, hatta farklı gruplar arasında kurulan daha resmi/mesafeli ilişki türüne (bridging) *köprü kuran* sosyal sermaye denilmektedir. İlişki kapsamı göz önüne alınarak yapılan bir diğer sınıflandırma *kamusal* ve *sivil* sosyal sermaye şeklindedir. Buna göre kamunun desteklediği resmi kuruluşların oluşturduğu sosyal sermaye kamusal sosyal sermaye olarak adlandırılırken, bireylerin gönüllülük esasına göre katılım sağladığı çeşitli sivil toplum örgütlerinin oluşturduğu gruplara da sivil toplum sosyal sermayesi denilmektedir (Keskin 2008:18).

Sosyal sermaye olgusunun bireyler ve gruplar arası ilişkiler üzerine temellendirilmiş olmasından dolayı bazı araştırmacılar çeşitli gruplardan yahut organizasyonlardan müteşekkil sosyal ağları sosyal sermayenin kritik öneme haiz bileşenleri olarak değerlendirmektedir. Fakat burada ağlar ile kast edilen şey değişkenlik göstermektedir. Örneğin bir toplumda var olan içsel (internal) bağları odak noktasına alan Putnam, Brehm, Rahn, Ostrom ve Evans gibi teorisyenler ağ (network) terimi ile basit bir anlamda sosyal kulüpler ve sivil toplum kuruluşlarına üyelikleri ya da yüz yüze gerçekleşen gayri resmi ilişkileri kast etmektedirler. Bununla birlikte ağ teorisyenleri olarak adlandırılan, ağları merkeze alan çalışmalar yapan araştırmacılar sosyal sermayenin anlaşılabilmesi için konu edilen ağ yapıların kendine münhasır özelliklerinin daha derinlikli analizlere tabi tutulması gerektiği konusunda birleşmektedirler (Adler ve Kwon 2009:97).

Yazında karşılaşılan ağ sınıflandırmalarından birisi *dikey* ve *yatay* ağlar şeklinde karşımıza çıkmaktadır. *Dikey ağlar* olarak ifade edilen ağ yapıları çoğunlukla devletin kapsama dâhil olduğu durumlarda kullanılmaktadır. Dolayısı ile ağ kapsamına devlet, resmi politikalar, sendikalar ve ekonomik kuruluşlar gibi unsurlar girmektedir. Dikey ağlar üyeleri arasında hiyerarşik bir yapı ve güç ilişkileri barındırmaktadır. Bunun tam karşısında yer alan *yatay ağlar* ise bunların dışında kalan boşlukları doldurmaktadır. Örneğin Hellen (1997) sosyal sermayeyi sivil toplum örgütleri şeklinde sosyal ilişkiler olarak ele almaktadır. Bir sivil toplum kuruluşu üyeleri arasında hiyerarşik ilişki yoktur. Bunun yerine üyeler arasında eşitliğe dayalı bir ilişki biçimi mevcuttur. Dolayısı ile yatay ilişkiler bünyesinde güç ilişkileri barındırmayan bir yapıya sahiptir (Fine 2011:190–93).

Sosyal sermaye araştırmalarına ilham konusu olan ana temalardan birisi iyi niyet/hoşgörü (goodwill) erdemidir. Bu terimle kast edilen şey arkadaşlarımızdan ve yakınlarımızdan gördüğümüz halden anlama (sympathy), güven duygusu, bağışlayıcılık gibi erdemlerin yanı sıra eş dost ve tanıdıklardan oluşan bir çalışma kümesidir. Bu küme içerisinde var olan tüm unsurların sosyal ilişkilerin doğasında var olduğu ileri sürölmektedir. Bu noktada akıllara gelen soru; Öyleyse sosyal ilişki nedir? şeklindeir. Yazında bu soruya cevap verilirken *sosyal yapıda var olan ilişkiler* üç farklı kategoriye indirgenmiştir. Birincisi para, mal ve hizmetlerin mübadele edildiği *piyasa ilişkileridir*. İkincisi *hiyerarşik ilişkidir*. Bu ilişki biçiminde değişime konu olan unsur otoriteye itaat ve bağlılık gösterilmesi karşılığında alınan maddi ve manevi güvenliktir. Üçüncüsü iyiliklerin ve hediyelerin değişim konusu olduğu *sosyal ilişkilerdir*. Sosyal sermaye olgusu bu üçüncü ilişki tipinin temelinde yatmaktadır (Adler ve Kwon 2002:18).

Sosyal ağların önemi sağladığı çeşitli faydalardan kaynaklanmaktadır. Bu faydalardan birisi bilgi akışını kolaylaştırmasıdır. Örneğin bir birey aksak piyasa yapısı içerisinde sosyal ilişkiler kurmak suretiyle çeşitli seçenekler ve fırsatlar hakkında başka bir yoldan elde etmesi mümkün olmayan bilgileri edinebilmektedirler. Benzer bir örnek işe alma sürecinde görölebilmektedir. Hem firma hem de birey karşılıklı olarak dâhil oldukları ilişki ağları sayesinde gerekli bilgi akışını sağlayarak harcanması olası işlem maliyetlerini düşürmektedirler. Firma bu şekilde daha az işlem maliyeti ile daha yetenekli, kültürlü, nitelikli personelini bulabilirken, birey de kendisi için daha iyi olanaklar sağlayan firmaya daha az maliyetle kavuşabilmektedir. Sosyal ağların sağladığı bir diğer fayda karar alma konusunda etkili olmasıdır. Örneğin bir terfi sürecinde yahut bir işe alım sürecinde karar alıcılar üzerinde etkili olabilecek referanslar devreye sokulabilmektedir. Yahut bir ticari ilişkide arabulucular sayesinde ilişkiler tesis edilebilmektedir. Böylece ağ ilişkileri sayesinde karar alma mekanizmaları etkilenebilmektedir. Bir diğer faydası dâhil olunan ağ kaynakları ve ilişkileri sayesinde bireyin güvenilirlik seviyesi artmaktadır. Buna bir örgütün üyesinin arkasında durması örnek verilebilmektedir. Bir bireyin sahip olduğu ilişkiler yani sosyal sermayesi o kişinin desteklenmesine ve ihtiyaç duyduğu noktalarda yardım alabilmesine vesile olabilmektedir. Bireyin bir ağa dâhil olması o bireyin kimliğinin ve tanınırlığının güçlenmesi anlamına gelmektedir. Çünkü benzer çıkarlar ve kaynaklar etrafında toplanmış bir grubun üyesi olmak o bireyin değerli olduğu konusunda duygusal bir

inanç oluşturmaktadır. Bunun yanında o üyenin belli kaynaklara ulaşmasını ve bunun resmi olarak tanınmasını olanaklı hale getirmektir (Lin 2010:177).

İletişim ağlarının bir diğer özelliği sosyal sermayenin kamu malı ya da özel mal gibi görülüp görülmeme konusundaki etkisi ile ilgilidir. Bu bağlamda Bourdieu toplumda egemen olan sınıfın egemenliğini devam ettirme mekanizması olarak sosyal sermayeye işaret etmektedir. Bu sınıfa dâhil olabilmek için soyluluk ya da bazı unvanlara sahip olmak gerekmektedir. Bu tür ilişkilerden müteşekkil grup gücünü kapalılığından ve ilişki yoğunluğundan almaktadır. Böyle bir özellik gösteren grup için sosyal sermaye bu gruba mahsus özel mal niteliği göstermektedir. Çünkü gruba dâhil olmak için asillik, unvan, soy gibi bir takım özellikler gerekmektedir ve bunları sağlayamayan bireyler grubun dışında kalmaktadır. Sosyal sermaye böyle bir tutum içerisindeki gruplar için bu sınıf üyelerinin yaptığı bir yatırım gibi de düşünülebilir. Bunun karşısında Coleman ve Putnam gibi isimler sosyal sermayenin bir kamu malı özelliği taşıdığını iddia etmektedirler. Çünkü grubun karakteristiğini oluşturan ortak değerler ve özellikler grubun tüm üyelerinin kullanımına eşit şekilde açıktır. Bu görüşü destekleyen yazarlar kapalılık ve yoğunluğun sosyal sermaye için bir gereklilik olmadığına inanmaktadırlar. Buna ilaveten gruplar arasında kurulan köprülerin, yapısal boşluk adı verilen arabuluculuk faaliyetlerinin ve zayıf bağların önemine dikkat çekmektedirler. Çünkü yoğun ve kapalı bir ağı tercih etmenin altında belli bir grubun çıkarlarının korunması yatabilmektedir. Lin'e göre bir grubun kapalı olması mı gereklidir yoksa açık olması mı gereklidir sorusu gereksizdir. Ona göre önemli olan kazancı maksimum yapan ya da hedeflenen getiriler için kapalı ve yoğun bir ağ yapısı mı yoksa açık ve seyrek bir ağ yapısı mı daha uygundur konusu üzerinde tartışılmalıdır (Lin 2010:180–84).

2.3.2. Normlar

Normlar kültürel bir yapı içerisinde bireyler arası etkileşimlerin şekillenmesini sağlayan, çerçevesini çizen yazılı ve yazılı olmayan kurallar bütünü olarak tarif edilebilir. Normlar kanunlar, hükümler, yönetmelikler gibi yazılı biçimde olabileceği gibi gelenek, görenek, adet, örf, tabular, dini törenler, görgü kuralları vb. yazılı olmayan ve nesilden nesile aktarılan kültürel nitelikteki unsurlar şeklinde de olabilmektedir (Nirun ve Özönder 1988:340).

Tanımlamada geçen yazılı ve yazılı olmayan normlar kısaca şöyle açıklanabilir: Yazılı normlar, kanunlar, tüzükler, yönetmelikler şeklinde ilgili resmi kuruluşlar tarafından düzenlenip uygulamaya konulan, uyulması zorunlu olan, aksi takdirde cezai yaptırımı olan kurallar bütünüdür. Bu bağlamda resmi normlar toplumsal düzenin sağlanması için devletin uyguladığı kurallar bütünüdür. Diğer kategoride yer alan yazılı olmayan normlar toplumun tarihsel birikiminden, kültürel birikiminden, inançlarından elde edilen, örf (töre), adet gelenek, görenek ve inançlarından gelen değerleridir. Bu değerlerin toplumun bu gününü ve geleceğini şekillendirmesi beklenmektedir. Örf kuralları bazı yerlerde yasa gibi kabul edilen hatta ait olduğu toplum içinde yaptırım gücü olan kurallar bütünüdür. Âdet normları nesilden nesile aktararak normal kabul edilen bayram ziyaretleri, komşuluk ilişkilerinde uyulması gereken bir takım davranış modelleri gibi kültürel özelliklerdir. Adetlere uymuyor olmak ceza gerektirmez fakat toplumsal dışlanma ve kınanma gibi sonuçlar doğurabilmektedir. Dini kurallar kişilerin inandıkları sistemin kabul ettiği kurallardır. Ahlak normları ise bireylerin kendilerine, diğer insanlara ve canlılara olan duruşlarını, davranışlarını şekillendiren sosyal değerlerdir. Örneğin sokak hayvanlarını besleme sorumluluğu, çimlere basmama, yere çöp atmama, araçla seyrederken kornaya basmama bunlara örnek olarak verilebilir. Bütün bunlar bir bütün halinde ele alınırsa bir toplumun düzen ve devamlılığını sağlayan resmi ya da resmi olamayan kurallar bütünü olarak adlandırılabilen normlara uyum sağlandığı ölçüde toplumsal mutabakat güçlü olacaktır. Bu da o toplumlarda güven ortamının oluşup güçlenmesine, refahın artmasına, sosyal sermayesinin oluşması ve güçlenmesine zemin hazırlayacaktır (Karagül 2012: 93–95).

Toplumsal bilimlerin bakış açısına göre bireyler kendilerini ve kendileri dışında kalan insanları toplumsal kategorilere ayırma eğilimindedirler. Bu eğilim sonucunda ortaya çıkan farklı toplumsal yapılar kendi içerisinde farklı davranış kalıpları barındırmaktadır. Dolayısıyla normlar bu farklı kategorilerde yer alan kesimlerin birbirine karşı sergiledikleri davranış kalıplarını şekillendirmektedir. Dolayısıyla en basit şekilde normlar bireylerin kimliklerini, aidiyetlerini, nerede nasıl davranmaları gerektiğine dair içselleştirdikleri davranış kalıplarını belirleyen idealleridir. İdeal kelimesi ile kast edilen şey kişinin kendine örnek aldığı, benimsediği unsurlardır. Örneğin kişi kabul ettiği dinin peygamberine ait uygulama ve davranışları kendine şiar edinebilir. Bu durumda kişinin ideali o peygamberin öğretileridir (Akerlof ve Kranton 2016:14). Buradan yola çıkılarak

toplumsal normlar kabaca toplumsal işleyiş üzerinde etkisi bulunan her türlü değerler ve ortak kültürel inançlar şeklinde tarif edilmektedir (Harris ve Renzi 2010:36).

Sosyal sermaye üzerine büyüyen literatürde sıkça söz edilen tabirlerden birisi karşılıklılık normları ile ortaya çıkan sosyal sermayedir. Alvin Gouldner karşılıklılık normunun neredeyse tüm kültürlerde ortak olarak paylaşıldığını savunmaktadır. Örneğin D kişinin F kişisine bir hizmette bulunması durumunda, F kişinin minnettarlık hissederek karşılık vermeye çalışması hemen her kültürde ortak bir davranış biçimidir. Doğaldır ki D kişisi F kişisine güven verirken karşılık olarak da güven bekleyecektir. Fakat karşılığında aldığı şey ihanet ya da sömürü olursa bu durumda kurulan ilişki bir güvensizlik sarmalına girecektir. Bu durum gruplar arasında yaşanırsa gruplar arası ayrışma ortaya çıkacaktır (Fukuyama 1995:226).

2.3.3. Güven

Sosyal sermaye ile ilgili yapılan çalışmaların önemli bir kısmı güven faktörü üzerine yapılmıştır. Pek çok yazar tarafından iletişim, işbirliği ve sosyal ağlar için güven faktörünün önemi vurgulanmaktadır çünkü güven iletişimin kalitesini belirlemektedir. Öte yandan güven unsuru bireylere ve toplumlara göre değişkenlik gösterebilmektedir. Güvenin olmadığı ortamlarda endişe, korku, uzaklaşma ve ayrışma gibi olumsuzluklar ortaya çıkmaktadır. Ağ bağların güçlü ya da zayıf olmasına etki eden güven faktörü Putnam (2000), Holm ve Danielson (2005) tarafından *katı güven* ve *ince güven* şeklinde iki kategoriye ayrılmıştır. Bu bağlamda aile içinde var olan güçlü güven duygusu *katı güven* olarak tarif edilmektedir. Daha geniş ölçekte bakılırsa toplumsal boyutta güven sivil topluma karşı duyulan genel güven seviyesidir. Toplumsal güveni Uslaner (2003) üç kategoriye ayırmıştır: a) stratejik güven (günlük deneyimlerden elde edilen güven), b) kişisel güven (bireylerin kan bağından kaynaklanan ilişkilerindeki güveni), c) ahlaki güven (kişisel olarak yakın çevresinde bulunmayan ve kan bağı da bulunmayan yabancılara karşı duyulan güven duygusu). Bu sonuncu güven türü pek çok araştırmada sosyal güven ya da genel güven şeklinde telaffuz edilmektedir. (Öztopçu 2017:88–90).

Güven duygusunun hâkim olmadığı ortamlarda çeşitli sorunların ortaya çıkması çok muhtemeldir. Bu sorunlar dolayısı ile topluluklar arasındaki ilişkiler zayıflamakta ve güvensizliğin hâkim olduğu bir atmosferde kurulan ilişkiler hem sosyal hem de ekonomik olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Bu olumsuz sonuçlara dair ekonomik

krizler, kırsal kesimlerde yaşanan kargaşalar, iç güvenlik sorunları, yargılama organlarında ortaya çıkan olumsuzluklar vb. pek çok örnek gösterilmektedir. Dolayısı ile bazı yazarlar tarafından istenmeyen, olumsuz sonuçlar ortaya çıkaran çeteleşme, mafyalaşma, terör gibi oluşumların sosyal sermaye olarak değerlendirilmemesi gerektiği ileri sürülmektedir. Bu bakış açısı ile sosyal sermaye işbirliğini teşvik eden ve toplumsal fayda yaratabilen bir olgu olarak değerlendirilmektedir (Öztopçu 2017:91).

Esasında insanların bir arada yaşamaları için en temel gereksinimlerinden birisi güven duygusudur. Çünkü güvenmeyi öğrenmek birlikte yaşayabilmenin ön koşuludur. Kavram bireysel olarak ele alındığında kişinin önce kendine güvenip, kendini gerçekleştirmesi anlamını taşımaktadır. Güven kavramı kendini bir duygu, bir davranış şekli, bir tutum olarak gösterebilir. Ve kavramın en yoğun kullanıldığı alan ahlak alanıdır. Çünkü ahlak güven temelinde gelişmektedir. Gerçek yaşamda insanları bir araya getiren, ilişki kurmalarını sağlayan en temel özelliğin güven duygusu olduğu çevremizde yapacağımız basit gözlemlerle bile izlenebilir. Çünkü insanlar paylaşım yapmak için güven duygusunu tesis ettiği kişileri tercih etme eğilimi taşır. Öte yandan tek bir bireyde var olan güven duygusu ilişki kurmak için yeterli değildir. Çünkü güven karşılık gerektirir. Yani kişi muhatap aldığı kişiye güvenebilmeyi ister. Verilen güven duygusunun karşılığında alınan güven değilse o noktada korku başlar. Ortaya çıkan korku bireyleri çeşitli tedbirler almaya, kurallar koymaya, cezai yaptırımlara yönlendirir. Güvensizlik ortamında alınan tedbirlerin tamamı birer maliyet oluşturmaktadır. Bu maliyetler maddi olabildiği gibi, zaman, ya da manevi olarak duygusal yıpranma şeklinde ortaya çıkabilir. Dolayısıyla her şeyin temelinde yatan asli unsur olarak güven kavramıdır denilebilir (İnam 2003:13–21).

Neden güven kavramının odak noktası olarak seçildiği sorusuna verilebilecek ilk cevaplardan birisi güvenin işbirliği yaratma kabiliyetinin olmasıdır. Ancak kavrama iktisat penceresinden bakılınca da ekonomik faaliyetler üzerinde yarattığı olumlu sonuçlar karşımıza çıkmaktadır. Literatürde yapılan pek çok çalışmada güven kavramının büyüme ve kalkınma konusundaki olumlu katkıları ortaya koyulmaktadır. Bu manada en basit ifadeyle güven kavramı ticaret yapılırken taraflardan birinin diğerinin zayıflıklarını fark ettiğinde bunu istismar etmeyeceğine dair karşılıklı olarak geliştirilen inançtır. Böyle bir ilişki biçimi güven ilişkisi olarak tanımlanmaktadır. Bu

ticareti gerçekleştiren aktörlere de güvenilir olma özelliği yüklenmektedir (Korczynski 2003:64).

Güven kavramının tanımlanması hususunda dört yaklaşım mevcuttur. *Birincisi* yönetim yapısı temelinde yapılmıştır. Buna göre aktörlerin kendi çıkarlarını ve itibarlarını korumak adına karşı tarafın zayıflıklarını istismar etmemesi güven şeklinde tanımlanmaktadır. Eğer istismar ederlerse kısa vadede bir kâr elde edebilirler fakat uzun vadede saygınlık kaybına uğrayarak gelecekte iş yapabilme potansiyellerine zarar vermiş olacaktırlar. Bu tanımlama kapsamında aktörlerin dürüst davranmalarının nedeni aslında kendi çıkarlarına uygun bir davranış şekli olmasındandır. Bu minvalde Dasgupta (1988) mübadelenin itibara dayalı olduğunu ifade ederken kast ettiği güven türü tam da budur. *İkinci* tanımlama bireyler arasında gelişen bir güven temelinde yapılmıştır. Buna göre iki arkadaşın birisi diğerinin güven duygusunu istismar ederse arkadaşlık ilişkileri zarar görecektir. Bu tür bir güven ilişkisi aslında aynı zamanda toplumsal bir yaptırımdır. Granovetter 'in (1985) güven olgusu bu tip bireysel ilişkilere dayanmaktadır. Bu güven tanımlaması kapsamında somut bireysel ilişkiler, samimiyet ve karşılıklı bireyler arası geliştirilen güven kavramları ön plana çıkmaktadır. *Üçüncü* yaklaşım karşı tarafın içsel normlarının biliniyor olmasına dayalı olarak geliştirilmiştir. Bu üçüncü türü birinci sırada ele alınan yönetim temelli güven yaklaşımından ayıran özellik burada aktörlerin kişisel çıkarlarını koruma güdüsüne göre hareket etmediği varsayımının yapılmasıdır. Yani bu yaklaşıma göre D kişisi F kişisine karşı herhangi bir çıkar kaygısı duymamaktadır. Sadece ve sadece karşı tarafa duyduğu saygı ve kendi dürüstlüğü sayesinde karşı tarafın zayıflıklarını istismar etmemeyi tercih etmektedir. Literatürde yazarlardan pek çoğu bu üçüncü yaklaşıma ait güven kavramına “kurucu” ya da “yaygın” güven adı vermiştir. Burada taraflar arasında var olan içsel güdü ahlaki sorumluluk duygusudur, çıkarıcılık değildir. *Dördüncü* yaklaşım sistemlere ve kurumlara duyulan güven kapsamında ele alınmaktadır. Bu bağlamda soyut sistemlere ve sistemlerde var olan bazı sembolik şeylere duyulan güven karşımıza çıkmaktadır. Buna en iyi örneklerden birini paranın kullanılmasına duyulan güvendir. Paranın kullanımına duyulan güven aslında soyut sisteme duyulan güvenden kaynaklanmaktadır. Burada aktörler birbirine değil paranın değerini belirleyen ve onu değişim aracı olarak belirleyen sisteme güvenmektedirler. Benzer şekilde meslek

örgütlerine, ticari örgütlere, hukuk normlarına vb. duyulan güven türleri bu sonuncu yaklaşım kategorisinde değerlendirilmektedir (Korczynski 2003:65–69).

Konumuzu oluşturan sosyal sermaye penceresinden bakınca güven kavramının sosyal sermayenin en önemli kavramı olması şaşırtıcı değildir. Güven unsuru sosyal sermayeyi besleyen, geliştiren ve oluşturan bir rol üstlenebilmektedir. Bir kere sosyal işbirliğinin sağlanması güven temelinde gerçekleşebilmektedir (Healy ve Côté 2001:41).

Ekonomi çerçevesinde güven temelinde yapılan araştırmalarda ortak olarak güvenin iki faydasından söz edilmektedir: a) işbirliği potansiyeli sağlaması, b) işlem maliyetlerini azaltıcı etkisi. Belirsizliklerin yoğun olduğu istikrarsız bir ekonomik yapıda güven tesis edilerek kurulan işbirlikleri çok önemlidir. Böyle bir ekonomik atmosferde güven faktörü ortak iş yapabilme potansiyelini güçlendirerek ekonomik canlılık yaşanmasına büyük destek verebilmektedir. Konuya istihdam penceresinden bakıldığında da benzer bir fayda sağladığı ifade edilmektedir. Bir organizasyon yapısı içerisinde işverenler/yöneticiler çalışanlarının zamanla eskiyeabilen kurallara itaat etmek suretiyle, hiyerarşik güdü ile organizasyona bağlı olmasından daha ziyade çalışanların kendilerini organizasyona ait hissederek, güven duygusu geliştirerek işbirliği yapmasını daha değerli görmektedirler. Güven kavramının diğer faydası belirsizliğin yüksek olduğu ortamlarda işlem maliyetlerinde azalma sağlayabilmesidir. İstikrarsızlığın belirsizliğin hâkim olduğu durumlarda fırsatçılık yapma eğiliminin yüksek olduğu bilinen bir şeydir. Dolayısı ile fırsatçılığın yaygın olduğu böyle bir ortamda güven faktörünün olmaması yeni aktörlerin ekonomik faaliyetlerde bulunmaktan kaçınma davranışı sergilemesine yol açacaktır. Ayrıca ekonomik aktiviteler gerçekleşirken, güvenlik, sözleşme, hukuki tedbirler için ilave maliyetlere katlanılması gerekecektir. Toplamda ise ekonomik büyüme bu durumdan zarar görecektir. Tersine benzer bir belirsizliğin yoğun olduğu durumda güven duygusunun tesis edilmesi fırsatçılık tehlikesi hala var olmasına rağmen ekonomik faaliyetlerin canlı bir şekilde devam etmesini sağlayabilecek etkiye sahiptir. Karşılıklı güven duygusu tesis edilmesi pek çok işlem maliyetlerine duyulan gereksinimi azaltarak karlılığa katkı sağlayacaktır (Korczynski 2003:71). Dolayısı ile bir iletişim ağında gelişen güven ortamı sayesinde bilgi yayımları daha kolay olduğu gibi işlem maliyetleri ve kontrol/denetleme maliyetleri de daha düşük olacağından dolayı ekonomik aktiviteler canlılık kazanacaktır (Putnam 2000:313).

Sosyal sermayenin temel unsuru olan güven unsuru literatürde yer alan çalışmalarda üç kategoride incelenmektedir: a) kişisel güven, b) genel güven ve c) kurumsal güven. Bu bağlamda bireylerin aile, akraba, yakın arkadaş, eş, dost ve tanıdıklarına duyduğu güven türü kişisel güven tanımına girmektedir. Günümüzde yapılan pek çok araştırma tarafından kaynak olarak gösterilen ve araştırmacıların erişimine açık olan dünya değerler anketinde bu güven türünü belirlemek amacı ile deneklere “aile bireylerine güvenir misiniz” sorusu yöneltilmiştir. Buna mukabil bireylerin çok fazla ortak noktası bulunmayan ve hatta tanımadığı, farklı din, dil, ırk ve milliyetten olan diğer insanlara karşı duyduğu güven genel güven kategorisinde ele alınmaktadır. Bu kategorideki güven düzeyini ölçmek için dünya değerler anketinde deneklere “genel olarak insanlara güvenir misiniz” sorusu yöneltilmiştir. Son olarak bireylerin siyasal, toplumsal, ekonomik sistemlere ve kurumlara karşı duyduğu güven kurumsal güven kategorisinde yer almaktadır. Dünya değerler anketinde bu kategorideki güveni ölçebilmek için belirli kurumlar sıralanmıştır. Deneklerden bu kurumlara karşı duydukları güvenin derecesini belirtmeleri istenmiştir. Örneğin genel olarak siyasi partilere güvenir misiniz? Diye sorulduktan sonra, altında çok güvenirim, oldukça güvenirim, pek güvenmem, hiç güvenmem şeklinde kategorik derecelendirmeler içeren seçenekler eklenmiştir ve deneklerden güven duygularını buna göre derecelendirmeleri istenmiştir. Bu tez kapsamında ele alınan sosyal sermaye genelleştirilmiş ve kurumsal güven şeklindedir. Yapılan analizler üçüncü bölümde ayrıntılı olarak gösterilmiştir. Ekonomi literatüründe güven temelinde tanımlanan sosyal sermaye araştırmalarının çoğunda genelleştirilmiş güvenin alındığı görülmektedir. Bunun nedeni bu güven türünün ekonomik sistemde işlem maliyetlerinin azalmasına ve ortak iş yapabilme güdüsünü artırmasına bağlanmaktadır (Aslan 2016:187–88; Newton 1997:578; Roth 2007:7–8).

Yapılan çalışmalara göre genel güven seviyesi yüksek toplumlar düşük işlem maliyetleri sayesinde daha hızlı büyüme oranları elde edebilmektedirler. Yabancıların birbirine güvenilebildiği toplumlarda insanlar sadece bisikletlerini sokak ortasında kitlemeden bırakmakla kalmazlar aynı zamanda resmi sözleşmeler olmadan ticaret de yapabilmektedirler. Bireysel düzeyde, genel olarak toplumlarındaki diğer insanların çoğuna güvenilebileceğine inanan insanlar, demokratik kurumları hakkında olumlu bir görüşe sahip olmaya, siyasete daha fazla katılmaya ve sivil kuruluşlarda daha aktif olmaya daha meyillidir. Ayrıca hayır işlerine daha çok verirler ve azınlıklara ve

kendileri gibi olmayan insanlara karşı daha hoşgörülüdürler. Diğer insanlara güven duyabilenler aynı zamanda kendi yaşam şanslarını etkileme yetenekleri konusunda daha iyimser olma eğilimindedir ve en önemlisi hayatlarının gidişatından daha mutlu olma eğilimindedirler (Rothstein ve Uslaner 2005:41).

Tanımadığımız bilmediğimiz, insanlara duyulan güven türü olarak genel güven işlem maliyetlerini düşürmenin yanı sıra sosyal ilişkilerde hoş görülü olma erdemini de beraberinde getirmektedir. Hoş görü ve anlayış erdemleri sayesinde ekonomik aktörlerde iş yapma güdüsü canlandığı için de daha hızlı bir büyümenin gerçekleşmesine hizmet eder. Bunlara ilave edilebilecek bir diğer olumlu etkisi kurumsal kalite artışı sağlayarak yolsuzlukların azalmasını sağlamasıdır. Yolsuzluklar ekonomik büyümeyi yavaşlatan ek bir vergi gibi düşünülebilir. Dolayısı ile yolsuzlukların azalması bu vergi külfetinden kurtuluş anlamını taşımaktadır. Yine ilave edilmesi gereken bir başka şey güven duygusunun yüksek olduğu ortamlarda (yeni) fikirlere daha fazla önem veriliyor olmasıdır. Dolayısı ile fikirlere önem verilmesi yatırımları teşvik edici bir destek sağlamaktadır. Literatürde yapılan çalışmalar göstermiştir ki genel güven seviyesi düşük olan toplumlar neredeyse hiç inovasyon yani yenilikler ve geliştirme faaliyetleri gerçekleştirilememektedir. Bunun sebebi girişimcilerin yeni ürünler ve yenilikler geliştirmek için harcamaları gereken zamanı çalışanlarını takip etmek, mülkiyet ve sözleşme haklarını korumak için harcamalarıdır. Bu durum üretime yönlendirilmesi gereken kaynakların korumaya kaydırılarak israf edilmesi anlamına gelmektedir (Knack 1999; Knack ve Keefer 1997).

2.4.Sosyal Sermayenin Kaynakları

Günümüz dünyasında sosyo-ekonomik gelişim sürecinde sosyal sermayenin geliştirilmesi önemli bir ihtiyaç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bundan dolayıdır ki sosyal sermayenin kaynaklarının neler olduğunun belirlenmesi ve bu kaynakların geliştirilmesi amacıyla bir takım tedbirler alınması ehemmiyet taşımaktadır. Ele alınabilecek başlıca sosyal sermaye kaynakları, aile, sivil toplum örgütleri, firmalar, hemşerilik, din, spor gibi belli bir ortak bir zeminde birleşebilen çeşitli gruplar, kitle iletişim araçları ve kamu sektörü şeklinde sıralanabilir.

2.4.1. Aile

Aile ve toplulukta var olan sosyal sermayenin gelecek nesillerdeki beşeri sermayeyi yaratıyor olması kritik önemi haiz bir özelliğidir. Aile olgusu üç farklı sermaye türü barındırmaktadır. Birincisi finansal sermayedir ki bu ailenin maddi varlıkları, yaşam alanlarının düzgünlüğü gibi maddi unsurları barındırır. İkincisi beşeri sermayedir ki bu da anne-baba ve birlikte yaşanan diğer aile büyüklerinin eğitim seviyeleri ile ilgilidir. Çocukların entelektüel gelişiminde önemli katkısı vardır. Fakat ailenin sosyal sermayesi çok daha kritik öneme sahiptir. Yapılan bir araştırmada Amerika’da yaşayan Asyalı göçmen ailelerin bir kısmının çocuklarının okul kitaplarını alırken her kitaptan ikişer tane aldığı tespit edilmiştir. Biraz derine inince kitaplardan birisinin çocuk için diğerinin de çocuğun okuldaki başarısını desteklemek isteyen anne için alındığı ortaya çıkmıştır. Ailede sosyal sermaye aile içi ilişkiler anlamına gelmektedir. Bu da anne babanın çocuğu ile geçirdiği kaliteli zaman geçirebilmesi ve ilişki kurması demektir. Yine yapılan araştırmalar göstermiştir ki bir ailenin fiziksel ya da beşeri sermayesi ne kadar kötü olursa olsun eğer sosyal sermayesi güçlü ise geleceğin beşeri sermayesini yetiştirme konusunda o kadar başarılı olmaktadır. Bu nedenle aile içi ilişkiler, anne bana ve çocukların birlikte geçirdiği zamanlar, kardeş sayısı gibi unsurlar sosyal sermaye için önemlidir. Kardeş sayısı bu bağlamda anne babanın ilgisinin bölünmesi anlamına geldiği için önemlidir. Ampirik araştırmalar göstermiştir ki, tek ebeveynli aile olmak, kardeş sayısının yüksek olması gibi durumlarda çocukların okulu bırakma ya da düşük nitelikli bir beşeri sermaye haline dönüşme olasılığı yükselmektedir (Coleman 2010:100–106). Dolayısıyla sadece bir topluluğun ya da ülkenin değil bütün bir insanlığın gelecek nesillerini şekillendiren bir sermaye türü olarak sosyal sermaye önemini ortaya koymaktadır. Çünkü bir bireyin gelişimi ailede başlayarak aile dışı ortam olan toplumda devam etmektedir.

2.4.2. Sivil Toplum Örgütleri

Toplumsal yapılar irili ufaklı çeşitli örgütlerden oluşan ağlardan müteşekkil bir yapısal görünüm arz etmektedir. Toplumsal sistemin unsurları olarak örgütler ait oldukları toplumun tarihsel gelişimini, sosyo-kültürel özelliklerini ve kurumsal yapılarını içerirler. Ortak bir amaç çevresinde birleşilerek kurulan örgütler çeşitli faaliyetler organize ederek kuruluş amaçlarına uygun önemli toplumsal hizmetler üretmektedirler.

Bu örgütlerin en büyüğü ve önemlisi olarak devlete işaret edilmektedir. Devlet toplumsal hizmet üretme noktasında en büyük ve en önemli organizasyondur. Buna rağmen devletin toplumda var olan her problemi kuruluşları aracılığı ile çözüme kavuşturması beklenemez. Bu noktada gönüllük esasına dayanan ve bazı amaçlar çevresinde birleşen insanların oluşturduğu bir organizasyon yapısı olarak sivil toplum örgütleri büyük önem taşımaktadır. Sivil toplum örgütleri (STK) hem toplumsal hizmet üretimi konusunda hem devletin yüklerini hafifletmede hem de dolaylı olarak devlet yönetimini etkileme konusunda rol oynayabilmektedirler. Nitekim gelişmiş ülkelerde sivil toplum örgütlerinin gelişmiş ve güçlü olduğu bilinen bir durumdur (Demirel, Alptekin, ve Alluşoğlu 2014:127–28).

Çoğunlukla yatay ilişkilerin görüldüğü sivil toplum örgütleri yapılarında gönüllülük esasına göre işlediklerinden dolayı yüksek seviyede işbirliği yapma eğilimi ve güven duygusu barındırmaktadırlar. Bu özelliği dolayısı ile işlem maliyetlerini azaltıcı olumlu etkileri ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda STK'ların bir diğer faydası güven ilişkileri sayesinde bilgi akışının hızlanmasına olanak tanımaktadırlar. STK'lar sayesinde bireyler belli bir ortak hedef etrafında toplanarak toplumsal kenetlenmenin bir örneğini oluşturmaktadırlar. Sosyal sermayenin olumlu sonuçlarından sadece bu sonuçların ortaya çıkması için çaba sarfeden aktörler yararlanmamaktadır, bir bütün olarak toplumun her kesimi yararlanmaktadır (Keleş 2012:57–58).

Sivil toplum kuruluşları vesilesiyle ortaya çıkan sivil sosyal sermaye ile kamusal sosyal sermaye hem ikame hem de tamamlayıcılık bakımından ilişkilidirler. Örneğin ortaya çıkan bazı anlaşmazlıkların, sosyal ilişkiler kanalı ile arabuluculuk faaliyetleri ile çözüme kavuşturulabilmesi mahkeme yolu ile çözülmesi gereken sorunlarda azalmaya olanak tanıyabilir (Collier 1998:15). Sivil sosyal sermaye genel olarak mikro seviyede ele alınan değerler, inançlar, davranış kalıpları, çeşitli normlar gibi unsurlarla ön plana çıkmaktadır. Dernek, vakıf, kulüp gibi oluşumlar STK'lara verilebilecek örnekler arasındadır (Parts 2003:9).

2.4.3. Kamu Kesimi

Makro seviyede ele alınan kamu sosyal sermayesi hukukun üstünlüğünü, sözleşmelerin icrasını, yolsuzlukların önlenmesini, karar alma sürecindeki şeffaflığı, verimli bir idari sistemi, güvenilirliği yüksek bir hukuk sistemini kısacası devletin kabiliyetlerini ve

güvenilirliğini kapsayan tüm unsurları içermektedir (Parts 2003:9). Daha önceki kısımlarda belirtildiği gibi sosyal sermaye tanımlarından en geniş kapsamlı olana devlet yani kamu kurumları da dâhil edilmektedir.

Devlet, hiyerarşik ilişki yapısına sahip piyasa dışı (non-market) bir organizasyon olarak, bir kısmı güç kullanımına ilişkin hükümleri içeren ve içsel olarak kendi kendini uygulayabilen bir kurallar sistemidir. Yaptırım gücü olması dolayısı ile (örneğin vergilendirme) kolektif eylem gerçekleştirebilme kabiliyeti güçlüdür. Devlet, kamu mallarının dağıtımını ve kaynakların ortak havuzda toplanarak yönetilmesini büyük ölçekli bir şekilde sağlama kabiliyetini haizdir. Dolayısı ile kamusal sosyal sermaye ile sağlanan faydaların daha kalıcı olduğu ileri sürülmektedir. Hükümet kesimi çeşitli eğitim, öğretim politikaları kullanarak bilgi dışsallıkları üretme ve bunları yaygınlaştırmanın yanında ticaret ve ceza hukuku kapsamında fırsatçılık ve yolsuzluk gibi olumsuz unsurların önlenmesi konularını da ele alabilecek yapıda önemli bir organizasyon olarak öne çıkmaktadır (Collier 1998:15). Dolayısı ile sosyal sermaye yaratımı ve geliştirilmesi açısından kamusal sosyal sermaye büyük öneme haizdir.

2.4.4. Kitle İletişim Araçları

Genel olarak medya başlığı altında toplanabilen kitle iletişim araçlarının toplumu şekillendiren dinamik bir yapısı olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Televizyon (TV), radyo, gazete, dergi, internet gibi basın yayın organları kanalı ile kitlelerin kolayca yönlendirilebildiği bilinen bir durumdur. Bilhassa günümüzde kendi toplumumuzun büyük bir kesimi için en çok dillendirilen konulardan birisi kitap okuyarak kendini ve düşünce sistemini geliştirmek yerine vaktini TV ve internette geçirmeyi tercih etmesidir. Vaktini okuma yazma faaliyetleri yerine vaktini çeşitli kitle iletişim araçları başında geçirmenin gelişmekte olan ülkelerde görülen ortak bir özellik olduğu değerlendirilmektedir. Kitle iletişim araçlarının toplumu etkileme mekanizması iki şekilde mümkündür; a) toplumsal değerler üzerindeki etkileri, b) toplumdaki iletişim şeklini nicel ve nitel olarak etkileyebilmesi. Birincisine örnek olarak TV’de yer alan haberler, reklamlar, yorumlar, belgeseller, kültür ve eğlence nitelikli çeşitli programlar verilebilir. Bütün bu programların toplumsal yapıdaki değerlere uygun olup olması önemlidir. Çünkü bu kanallar ile çeşitli davranış kalıpları, düşünce mekanizmaları gibi unsurlar etkilenebilmektedir. Ayrıca bu programlar aracılığı ile verilen bilgilere duyulan

güven toplumsal yapıda tesis edilmesi gerekli güven seviyesi üzerinde etkilidir. İkincisi, kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması toplumsal iletişimi nicel ve nitel olarak değişime uğratabilmektedir. TV'nin ve internetin yaygınlaşması ile birlikte gerçek yaşamda insanların yüz yüze iletişiminin azalarak bilhassa sosyal medya ile birlikte derinleşen bir sanal iletişim şekli bu dönemin en önemli özelliğidir. TV ile aile içerisinde azalan muhabbetleri sanal ortamda tanımadıkları insanlarla kurulan sağlıklı iletişim biçimi izlemeye başlamıştır. Aslında bu şekilde insanın doğasında var olan iletişim kurma ihtiyacı gerçek hayatta karşılanmak yerine suni olarak sanal âlemde karşılanmaya başlanmıştır. Dolayısı ile yeni teknolojiler TV, internet ve telefon ile fiziksel olarak iletişim kurma konusunda son derece olumlu etki etmektedir. Buna karşın toplumda kurulması gerekli güvene dayalı ilişkilerin kurulması konusunda da son derece olumsuz etkileri olabilmektedir. Dolayısı ile kitle iletişim araçlarının iyi kullanılması ile toplumsal birleşme sağlanabileceği gibi, toplumsal çözülmenin ortaya çıkması da muhtemeldir (Karagül 2012:112–13).

2.4.5. Beşeri Sermaye

1960'lı yıllarda ortaya atılan beşeri sermaye kavramı eğitim ve sağlık olmak üzere iki önemli bileşen içermektedir. Geniş içerikli bu kavram temel olarak insanların eğitim yolu ile edindikleri bilgilerini, çeşitli yollarla geliştirdikleri becerilerini ve yeteneklerini kapsamanın yanında beslenme gibi sağlığını etkileyen unsurlar dolayısı ile kazandıkları güç ve canlılık gibi fiziksel ve zihinsel sağlık özelliklerini de kapsamaktadır (Özyakışır 2011:52).

Coleman yaptığı araştırmaların büyük bölümünü sosyal sermaye ile beşeri sermaye arasındaki ilişkileri incelemeye ayırmıştır. Yazara göre sosyal sermaye ile beşeri sermayenin oluşumu ailede başlayıp toplumsal yaşamda devam etmektedir. Başka bir ifade geleceğin beşeri sermayesi olarak görülen bir çocuğun gelişimi aile içi ilişkilerle başlayarak daha sonra okul ve çeşitli sosyal yapılar aracılığı ile gelişmeye ve şekillenmeye devam etmektedir (Coleman 2010:100).

Birbirini tamamlayan iki üretim faktörü olarak beşeri sermaye ve sosyal sermaye kalkınma olgusunun olmazsa olmazıdır. Bireyin bilgi ve beceri seviyesini temsil eden beşeri sermayenin toplumsal fayda gözetilerek kullanılabilmesi için sosyal sermaye gereklidir. Aksi takdirde bu bilgi, beceri ve yetenekler toplumsal fayda sağlamak yerine

bireyin kendisine, ailesine, ait olduğu gruba çıkar sağlayacak şekilde toplum aleyhine kullanılabilir (Karagöl 2012:135).

2.4.6. Gelir Dağılımı

Sosyal sermayenin bir diğerk kaynağı olan gelir dağılımı, adalet kavramına dayanmaktadır. Bireylerin çalışmalarına karşılık elde ettikleri düşük ücretler onları gelirlerini arttırmak için ek iş yapmaya itebilmektedir. Bu durumda zamanlarının büyük bir bölümünü çalışarak geçiren bireyler sivil katılım için zaman bulamayacaktır. Hatta bu durum bireyleri, aileleri aşırı yorgunluk, stres ve sağlık sorunları yüzünden mutsuz bir yaşama mahkûm ederek toplumsal anlamda sosyal sermaye birikimi sağlanamamasına yol açabilecektir. Gelir dağılımında adaletsizlik derinleştğinde insanlar başkaları tarafından sömürüldüğü duygusuna kapılarak içinde bulunduğ topluluğa ve topluluktaki diğerk üyelere karşı ilişkilerinde güvensizlik geliştirebilecektir. Bu konuda yapılan çalışmalarda gerçekten gelir eşitsizliğinin derin olduğı yerleşim yerlerinde dernek faaliyetlerine katılım oranlarının önemli oranda düşük olduğı tespit edilmiştir. Gelir dağılımının derinleşmesi toplumsal iç çatışmalara da yol açabilmektedir. Bu nedenle gelir dağılımı ile sosyal sermaye arasındaki nedensellik ilişkisi ayrıca incelenmeye muhtaç önemli bir konu olarak belirlemektedir (Rupasingha, Goetz, ve Freshwater 2006:91).

2.4.7. Hukuki Yapı

Bir toplumda sosyal uyum ve barışın olabilmesi için güven duyulan bir adalet mekanizmasının işliyor olması gerekmektedir. Bireylerin can ve mal güvenliğini sağlayan, haksızlıklar ve anlaşmazlıklar karşısında güvenle başvuracağı bir hukuk sisteminin var olması çok önemlidir. Yoksa her insan kendi adaletini kendine göre sağlama yollarına başvurarak toplumda kargaşa yaşanmasına yol açabilir. Dolayısı ile sağlıklı bir toplumsal gelişmenin olmazsa olmazı olan işleyen sağlıklı bir hukuki yapıdır. Böyle bir hukuki yapının varlığı sosyal sermaye oluşumunda ve gelişiminde azami önem taşımaktadır (Karagöl 2012:116).

2.4.8. Din

Aile gibi din faktörü de bireyler arasında yakın sosyal ilişkilerin kurulmasına olanak tanıyan güçlü bir unsurdur. Putnam (2000) dini kurumların ciddi bir sosyal sermaye kaynağı oluşturduğunu söylemektedir. Din faktörü üzerine yapılan bazı araştırmaların gençler arasında eroin kullanımını azalttığı ve suç işleme oranlarını düşürdüğü yönünde bulgular ortaya koyması din ekseninde ortaya çıkan grupların sosyal sermayeye olan katkısını göstermesi açısından önemlidir. Geniş açıdan bakılırsa dini kurumlar gönüllü katılımı teşvik etmesi, beşeri sermaye gelişimine destek vermesi, topluluk içi ilişkilerde güven duygusunu beslemesi ve hatta çeşitli yardım ve bağış organizasyonlarının oluşumuna ön ayak olması itibarıyla sosyal sermaye oluşumuna kaynaklık etmektedir. Fakat din faktörü her ne kadar birleştirici gücü ile sosyal sermaye oluşumuna olumlu katkı yapsa da bazı durumlarda da ayrıştırıcı ve çözücü etkileriyle olumsuz sonuçlar da doğurabilmektedir. Örneğin aşırı kapalı katı görüşlere sahip yapılanmalar farklı dini grupları dışlamakta, farklı olan yapıları hoşgörü ve anlayışla yaklaşmamaktadır. Tarih boyunca görülen çeşitli mezhep savaşları buna en güzel örneği teşkil etmektedir. Bu bağlamda insanlar dini inançları bakımından kendilerine benzemeyenleri ötekileştirerek gruplar arası ciddi çatışmalara ve hatta toplumsal çözümler gibi ciddi sorunlara yol açabilmektedirler. Bu nedenle tıpkı aile gibi din sosyal sermayenin temel yapı taşları olarak görülmektedir (Aydemir ve Tecim 2012:44,49-50).

2.5.Sosyal Sermaye - Kalkınma İlişkisi

İktisadi kalkınma yazınında özellikle 90lardan itibaren sosyal sermaye ekonomik kalkınma ve büyüme arasındaki ilişkileri inceleyen çalışma sayısı artış eğilimine girmiştir. Sosyal sermaye ile kalkınma ve büyüme arasındaki ilişkileri inceleyen çalışmaların büyük bir bölümü sosyal sermayenin kalkınma için önemli bir açıklayıcı değişken olduğunu ileri sürmektedir. Multidisipliner bir kavram olarak sosyal sermayenin çeşitli düzlemlerde incelendiği görülmektedir. Bu düzlemler uluslararası, ulusal, alt bölgeler ya da tek bir alt bölgenin tek bir spesifik bölgesi bile olabilmektedir. Dolayısı ile sosyal sermaye sahibi olan aktörler; bireyler, firmalar, organizasyonlar ve devlet şeklinde geniş bir yelpazede ele alınabilmektedir (Dasgupta 2005:12). Bu şekilde farklı düzlemde ve farklı aktörler ile ele alınan sosyal sermayeyi odağına alan literatürün en önemli isimlerinden birisi Putnam'dır. Yazar sosyal sermayeyi gönüllü

sivil katılım ağları üzerinden değerler, güven ve normlar şeklinde tanımlamaktadır. *Putnam'a göre* sosyal sermaye etkili bir yönetim için gerekli olduğu kadar ekonomik kalkınma için de gereklidir ve hatta kalkınma ve büyümenin ön koşuludur (Putnam 1993:3).

İktisadi büyüme literatürü üzerine yapılmış olan ilk dönem çalışmalar büyümenin kaynağı olarak sermaye birikimine işaret etmektedir. Fakat devam eden dönemde beşeri sermayenin önemi fark edilmiştir. Yeni büyüme modellerinde beşeri sermaye ve teknoloji faktörleri ile gerçekleşen büyümenin büyük bir kısmının açıklanabiliyor olması ilgiyi, ekonomi üzerinde doğrudan etkisi olmayan eğitim, sağlık ve diğer sosyal faktörler üzerine kaydırmıştır. Büyüme modellerinde açıklanamayan %40-60'lık oran toplam faktör verimliliği (TFV) ile açıklanmaya çalışılmaktadır. Ancak, TFV ve onu meydana getiren değişkenler kümesi konusunda halen belirsizlikler mevcuttur. (Easterly ve Levine 2001:177-178,185). Dolayısı ile sosyal bilimlerdeki pek çok araştırmacı tarafından büyümenin bu açıklanamayan kısmındaki belirsizliği gidermek adına sosyal sermaye kavramını denkleme bir üretim faktörü olarak soktuğu görülmektedir. 90lardan günümüze kadar yapılan çeşitli çalışmalarla sosyal sermayenin ekonomik kalkınma ve büyümeye olan etkilerinin ortaya koyan çeşitli çalışmalar yapılmaktadır. Bu çalışmaların büyük bir kısmında, “toplumu bir arada tutan bir yapıştırıcı” olarak nitelenen sosyal sermayenin, bir toplumda istenen seviyede ve nitelikte var olmadığı sürece o toplumun ekonomik büyüme ve kalkınmasını gerçekleştiremeyeceği ileri sürülmektedir (Knack 1999:iii).

Bu bağlamda mikro seviyede bireylere ve topluluklara yapılacak olan güven ve işbirliğini tesis etmeye dönük her türlü motivasyon yatırımı yoğun bir sosyal ağ oluşumuna hizmet edecektir. Oluşan bu ağ sayesinde / sosyal sermaye ile daha iyi sosyal ve ekonomik çıktılar elde edilebilecektir. Böyle bir ağ yapılanması içerisinde sosyal sermayenin unsurlarını oluşturan gönüllü sivil katılım, güven, işbirliği gibi faktörler öne çıkarılmaktadır (Healy ve Côté 2001:40).

Ekonomik anlamda güven faktörü 2000-2001 krizlerinin oluşma nedenleri araştırılırken ele alınan unsurlardan birisidir. Çünkü ekonomilerde arz-talep dengesinin belirleyici unsurları arasında yer alan *tüketimi* açıklarken güven faktörü, gelir, tasarruf ve faiz gibi diğer unsurlar kadar önemli görülmektedir. Dolayısı ile gelecek beklentilerine göre

hareket eden tüketiciler makroekonomik dengeler üzerinde belirleyici etkilerde bulunmaktadır. Konuya üretim ve firmalar açısından yaklaşıldığında güven yine önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü güven artışı ile firmaların üretim hasılat artışları aynı yönde hareket etmektedirler. Organizasyonlar açısından, çalışanlar ile çalıştıkları organizasyon arasında güvene dayalı bir ilişki tesis edilmiş olması çeşitli işlem maliyetlerinden tasarruf edilmesini sağlamaktadır. Böylece denetim, koruma, gözleme ve bürokratik işlem maliyetleri için harcanan kaynakların üretime yönlendirilmesi mümkün olmaktadır. Genel olarak denilebilir ki güven faktörü bir ülke ekonomisini doğrudan ya da dolaylı olarak çeşitli mekanizmalarla etkileyebilmektedir. Örneğin güven seviyesinin yüksek olduğu bir ülkede bürokrasiden kaynaklanan maliyetler azalmakta, işbirliği yapma kapasitesi artmakta, verimlik artışları yaşanmakta, geleceğe dair beklentiler olumlu ve güven dolu olmaktadır. Bir ülkede ortaya çıkan belirsizliklerin doğurduğu olumsuzluklar güven faktörü sayesinde dengelenebilmektedir. Elbette bu gelişmeler büyüme ve kalkınma üzerinde de olumlu etkiler yaratmaktadır (Öztopçu 2017:92).

Kalkınma ve büyüme literatüründe yapılan bazı çalışmalar benzer fiziki sermaye birikimlerine sahip ülkeler arasındaki gelişmişlik farklılıklarının sosyal sermaye ile açıklanabildiğini ileri sürmektedirler. İleri sürülen bu iddia bölgeler arası gelişmişlik farklılıkları için de geçerlidir. Böyle çalışmaların sayılarının artmasıyla ekonomi literatüründe giderek daha fazla sayıda çalışma yapılmaya başlanmıştır. Bu çalışmalardan birini yapan Grootaert (2001) sosyal sermayeyi ekonomik büyüme ve kalkınmada “kayıp halka” olarak nitelendirmektedir. Fakat bazı çalışmalarda “sosyal sermaye” kalkınma yolunda “üçüncü yol” şeklinde de nitelendirilmektedir. Kavram günümüzde pek çok sosyolog ve ekonomist tarafından, sosyal organizasyonlarda ve bu organizasyonlara can veren güven ve karşılıklılık normlarında gömülü olan ekonomik potansiyeller şeklinde tanımlanmaktadır (Skidmore 2001:53–54).

Sosyal sermaye olgusu içerdiği sosyal ilişkilerin bir toplumu, bir pazarı, bir sektörü ya da organizasyonu etkileyebilme kabiliyetinden dolayı ayrıntılı olarak ele alınması gereken bir olgudur. Literatürde yer alan yazarlardan bir kısmına göre bu sosyal ilişkilerin ya da etkilerinin pozitif olma zorunluluğu da yoktur. Çünkü sosyal yapılarda bazen bir grup diğerini baskı altında tutabilmek amacıyla kendilerini farklı kıldığına inanılan bir takım davranışlar sergileme eğiliminde olabilir. Dolayısı ile gruplar

arasında kontrol-otorite ilişkisi doğabilir. Böyle bir kendinden olmayanı dışlama süreci ile birlikte toplumda asimetrik güç dağılımı ortaya çıkabilmektedir. Bu nedenle, kartel oluşturulması ya da rant peşinde koşulması amacıyla bir araya gelen gruplaşmalar topluma ekonomik ve sosyal maliyetler yükleyen bir sosyal sermaye türü olarak görülmektedir (Knorringa ve Staveren 2006:3).

Sosyal sermayenin ekonomik kalkınma mekanizmalarını dolaylı ve dolaysız olarak iki şekilde etkileme kabiliyeti vardır. Bu bağlamda sosyal sermayenin işlem maliyetlerini azaltmak, asil-vekil sorunu (principle-agent problem) olarak ifade edilen işçi-işveren problemlerini çözmek ve negatif dışsallıkları dengelemek suretiyle ekonomik performansı etkilemesi dolaysız etkiler olarak nitelendirilmektedir. Buna karşın yüksek güven seviyesi anlamında ele alınan sosyal sermayenin beşeri sermaye, fiziksel sermaye ve yakınsama²⁵ gibi unsurlarını etkileme kabiliyeti vardır. Sosyal sermayenin bu tür ekonomik unsurların etkinliğini artırarak, bunlar üzerinden ekonomik performansı etkilemesi dolaylı etkiler olarak nitelendirilmektedir (Whiteley 2000:451–52).

Narayan ve Pritchett'e göre sosyal sermaye ekonomik kalkınmayı beş kanaldan etkilemektedir. Bu beş kanalın ortak noktası sosyal sermayenin işbirliğini teşvik etmesinden dolayı daha çok ekonomik çıktı alınmasını sağlamalarıdır. Bunlardan *birincisi*, Putnam'ın İtalya'nın bölgesel yönetimlerinin etkinliği üzerine yaptığı araştırmasında gösterdiği gibi, yatay (kişiler arası, eşitlikçi) ilişkilerin güçlü olduğu bölgelerde yani sosyal sermayesi daha güçlü olan bölgelerde bölgesel yönetimin bölgesel ihtiyaçları karşılamada daha etkili/yeterli olmasıdır. *İkincisi*, literatürde "ortak faaliyet sorunu" (collective action) olarak adlandırılan, su ve çevre gibi ortak kullanıma ait problemlerin çözümüne yardımcı olmasıdır. Çünkü sosyal sermaye arttıkça işbirliği ve anlayış seviyesi de artarak ortak kullanıma açık olan kaynaklarda çıkarıcı davranışlardan kaynaklanan sorunlar daha kolay çözümlenebilmektedir. Sosyal sermaye toplumdaki tüm bireylerin faydalandığı hizmetlerin karşılanmasında daha büyük işbirliğine olanak tanımaktadır. *Üçüncüsü*, bireysel bağlantıların artmasının yeniliklerin çok daha hızlı yayılmasına olanak sağlamasıdır. *Dördüncüsü*, dernek faaliyetlerinde

²⁵ Eğer bir ülke teknolojik gelişmişlik bakımından bir diğerinin gerisinde kalmışsa, sosyal sermayesi yüksek olan toplumlarda bu yeni teknolojilerin yayılması, sosyal sermayesi düşük olan toplumlara göre daha olasıdır. Çünkü sosyal sermayesi düşük olan toplumlarda riskten kaçınma davranışı ve yeniliklere karşı ürkek bir yaklaşım görülmektedir (Whiteley 2000:452).

artışın enformasyon eksikliğini azaltarak işlem maliyetlerini azaltıcı etki yapmasıdır. İşlem maliyetlerinin azalması ile kaynaklar daha etkin kullanılacağı için daha çok çıktı ve daha yüksek gelir elde edilebilecektir. *Son olarak*, sosyal sermaye hane halkının riskini dağıtıcı bir mekanizma görevi görebilir. Böylece hane halkı riski yüksek olan ama getirisi de ona göre yüksek olan aktiviteleri ve üretim tekniklerini üstlenme konusunda teşvik edilmektedir (Narayan ve Pritchett, 1999: 872-874)

Bir toplumda sağlam toplumsal kurumlar ve güçlü aile yapıları mevcut olduğunda ilave maliyet unsuru oluşturan hukuki düzenlemeler yerine güvene dayalı toplumsal ilişkilerin daha yoğun kullanıldığı görülmektedir. Bu minvalde Fukuyama genellikle güven ve kurallar arasında negatif korelasyon olduğunu belirtmektedir. Çünkü insanların kurallara bağımlılık derecesinin yüksek olması güvensizlikten kaynaklanmaktadır. Buna ilaveten genel güven seviyesinin yüksek olduğu toplumlarda hem devlete duyulan güven seviyesinin hem de demokratikleşme hızının daha yüksek olduğu görülmektedir (Aslan 2016:188–89).

2.5.1. Sosyal Sermayenin Kalkınma Üzerinde Pozitif Etkisi

Literatürde kalkınma ile büyüme arasındaki pozitif ilişkiyi ortaya koyan çok sayıda çalışma yer almaktadır. Bu bağlamda *Putnam* (1995) sosyal sermayenin suç oranlarını azalmasına, hükümetin çalışmasında verimlilik artışına ve yolsuzlukların azaltılmasına katkıda bulunduğuna dair kanıtlar ortaya koymuştur. *Fukuyama*, güven temelinde sosyal sermayenin işlem maliyetlerini azalttığına dikkat çekmektedir. *Coleman* (1998) eğitimde başarının artmasını sağlayarak beşeri sermayeyi güçlendirdiğini, *Wilkinson* (1996) gelir dağılımının düzeltilmesine katkıda bulunduğunu, *Whitley* (2000) ekonomik büyüme hızını arttırdığına yönelik bulgular elde etmişlerdir. Benzer şekilde *Knack ve Keefer* (1997) sosyal sermayenin ekonomik gelişmeye pozitif etki ettiği yönünde bulgular elde ederken, *Temple ve Johnson* (1998) sosyal sermayenin yatırım kalitesini arttırdığı ve yeni tekniklerin benimsenmesini kolaylaştırdığı yönünde bulgulara ulaşmışlardır (Karagül 2012:123).

Kalkınma ve sosyal sermaye üzerine yapılan çalışmalarda nedenselliğin yönü üzerinde bir fikir birliği sağlanamamıştır. Bazı çalışmalar sosyal sermayeden beşeri sermayeye, oradan ekonomik kalkınmaya doğru bir nedensellik yönü belirlerken, bazıları sosyal sermayeden ekonomik kalkınmaya doğru bir nedensellik yönü göstermektedir. Bir diğer

nedensellik yönü beşeri sermayeden sosyal sermayeye doğru iken diğer bazıları da ekonomik kalkınmadan beşeri sermayeye ve oradan da sosyal sermayeye doğru giden bir yön belirlemişlerdir. Bu nedensellik üzerine yapılan çalışmaların gösterdiği bir nokta var ki yaratılan pozitif etkiler doğrudan olabildiği gibi dolaylı olarak da olabilmektedirler (Grootaert 1998:9).

Sosyal sermaye bileşenlerinden güven faktörü bireysel ya da toplumsal düzlemde kurulan ilişkilerin sağlıklı kurulmasını sağlayarak ekonomik kalkınmanın ve refahın arttırılmasında önemli rol oynamaktadır. Güven üzerinde duran araştırmacıların başında *Fukuyama* (2005) gelmektedir. Bu konuda ayrıntılı çalışmaları olan yazar ABD, Japonya ve Almanya örnekleri üzerinden bu ülkelerde aile sınırlarının ve hatta ülke sınırlarının ötesine geçen güçlü bir güven kültürünün var olduğunu ve bu güvenin güçlü bir sosyal sermaye alt yapısı oluşturduğunu ifade etmektedir. Dolayısı ile Fukuyama bu ülkelerin ekonomik gelişmişliklerinin temel açıklayıcı değişkeni olarak güvene işaret etmektedir (Seki ve Karataş 2016:80).

Zack ve Knack (2001) sosyal sermaye ve büyüme arasındaki ilişkiyi araştırdıkları çalışmalarında öncelikle teorik olarak ahlaki tehlike problemi ile karşı karşıya olan heterojen bireylerin var olduğu bir yapı oluşturmuşlardır. Bu yapı üzerinde *güven* şeklinde tanımladıkları sosyal sermayenin büyüme üzerindeki etkisini ölçmek için bir genel denge modeli oluşturmuşlardır. Yapılan analizler sonucunda elde edilen bulgulara göre yüksek güven seviyesi yeniliklerin yaratılmasını ve ekonomik büyümeyi arttırıcı yönde etkilemektedir. Çalışmaya göre içerisinde homojen bireyleri ve grupları barındıran toplumlarda güven seviyesi daha yüksektir ve gelir dağılımında eşitlik güven seviyesini arttırıcı şekilde etkilemektedir. Artan güven seviyesi de yatırımları ve büyüme hızını arttırıcı şekilde etkilemektedir. Fakat yazarlar güven seviyesinde görülen düşüşlerin büyümeyi yavaşlatıcı etkisi olacağını ve hatta yoksulluk tuzağına yol açabileceğine de dikkat çekmişlerdir (Zak ve Knack 2001).

Callois ve Angeon (2004) sosyal sermayenin *bilginin toplanması ve yayılması* üzerine olan etkilerine odaklanmışlardır. Sosyal sermaye risk ve belirsizlikleri azaltarak bilgiye erişimi kolaylaştırmakta ve ekonomide olası işlem maliyetlerini azaltmaktadır. Dolayısı ile sosyal sermaye işbirliği yapma potansiyelini arttırmakta ve ortak eylem sorununun çözümü için kaynakların dağılımını kolaylaştırmaktadır. Bu çalışmada ortak eylem

kavramı bir aktörün tek başına başarması mümkün olmayan bir işi işbirliği yaparak, ortak hareket etmek suretiyle başarabilmesi şeklinde tanımlamıştır. (Seki ve Karataş 2016:81).

Sosyal sermaye bireylerin, grupların ve toplumların ortak problemlerinin daha kolay çözümlenmesine olanak sağlamaktadır. Sosyal sermayenin içinde barındırdığı karşılıklılık normları ve ağlar gibi unsurlar kitlelerin ortak davranış biçimleri sergilemesini teşvik etmektedir. Çünkü herkesin kurallara uyduğu bir ağ ve özellikle de güven unsurunun olmadığı ortamlarda bireyler işbirliği yapma eğilimi göstermemektedirler. Zira biri diğerinin kurallara uygun davranacağı konusunda güvensizlik yaşamaktadır. Sosyal sermaye olgusu tıpkı beşeri sermaye gibi pozitif dışsallıklar ortaya çıkarmaktadır. Ortaya çıkan bu pozitif dışsallıklardan sadece buna sebep olan aktörler değil herkes faydalanabilmektedir. Bu özelliği ile sosyal sermaye bir kısım yazar tarafından kamu malı gibi algılanmaktadır. Bu konuda Coleman sosyal sermaye türlerinden çoğunun kamu malı gibi fayda sağlaması özelliğinin onu diğer sermaye çeşitlerinden ayırdığını ifade etmektedir. Yazara göre sosyal sermaye bireyler için önemli bir kaynaktır, bireylerin hareket etme yeteneklerini ve algıladıkları yaşam kalitelerini büyük ölçüde etkileme kabiliyetine sahiptir. Yine de sosyal sermayeyi yaratan eylemlerin çoğu onu ortaya çıkaran aktörler dışında kalan diğer aktörler tarafından deneyimlendiği için sosyal sermayeyi bilinçli bir yatırım ile meydana getirmek kişilerin bireysel çıkarına uymamaktadır. Yazara göre tam da bu sebepten dolayı sosyal sermaye çoğunlukla diğer faaliyetlerin bir yan ürünü olarak ortaya çıkabilir ya da yok olabilir. Coleman sosyal sermaye türlerinin çoğunun bu şekilde ortaya çıkmasından dolayı bu sermaye türünün sosyal araştırmalarda hak ettiği ilgiyi ve önemi göremediğine dikkat çekmektedir (Coleman 1990:317).

2.5.2. Sosyal Sermayenin Kalkınma Üzerinde Negatif Etkisi

Literatürde yer alan bir görüşe göre sosyal sermaye her zaman olumlu sonuçlar doğurmak zorunda olan bir olgu değildir. Sosyal sermaye kavramı ilişkiler biçiminde değil de güven biçiminde ele alındığında da bir takım negatif etkiler doğurdu durumlarla karşılaşabilmektedir. Fukuyama bu konuyu “güven yarıçapı” (Radius of trust) kavramı ile açıklamaktadır. Güven yarıçapı terimi bir toplulukta mevcut güven duygusunun kapsama alanını ifade etmektedir. Fukuyama’ya göre sosyal sermayenin

somutlaştığı her grubun bir güven yarıçapı vardır. Güven yarıçapı aralarında ortak güven ve normlar bulunan insanların oluşturduğu bir çember şeklinde düşünülmektedir. Buna göre bir grubun pozitif dışsallıklar üretmesi durumunda o grubun güven yarıçapı grubun kendisinden/üye sayısından daha büyük olabilmektedir. Fakat tersine bir grubun güven yarıçapı bazen grubun kendisinden/üye sayısından daha küçük de olabilmektedir. Örneğin çok büyük bir kuruluşta işbirliği normlarının sadece lider kadro ve asil kadrosu olanlar tarafından benimsendiğini farz edelim. Bu kuruluşun güven yarıçapı, yani güven duygusunun etki alanı kuruluşun barındırdığı üyelerin tamamını kapsamayacaktır. Çünkü lider kadro ve asli kadrosu olan çalışanlar dışında kalan çalışanlar kendini güvende hissetmediği için işbirliği normlarını benimseme noktasında direnç gösterebilecektir. Dolayısı ile bu kuruluşun güven yarıçapı kuruluşun toplam genişliğinden/üye sayısından daha küçük olacaktır. Bu örnekte liderler ve asli kadrolulardan oluşan grup içi dayanışma, grup dışında kalan “ötekilerle” işbirliği yapma olasılığını azaltmaktadır. Böyle bir sosyal sermaye örneğinde genellikle “içeridekiler” tarafından “dışarıdakilere” yayılan negatif dışsallıklar ortaya çıkmaktadır. Yapılan araştırmalarda Doğu Asya’nın Çin bölgesinde, Latin Amerika’nın büyük bir bölümünde sosyal sermayenin sadece aile ya da çok yakın arkadaşları kapsayan gruplarda var olduğu tespit edilmiştir. İnsanlar bu küçük grup üyeleri dışında kalanlara güvenmemektedir. Dolayısı ile kayırmacılık denilen adaletsiz davranış kalıpları görülmektedir. Kayırmacılık ve benzeri düşük ahlaki standartları içselleştirmiş olan bireylerin önemli görevlere getirilmesi durumunda kültürel yozlaşma denilen olgu ortaya çıkmaktadır. Bu tür karakteristik özellikler gösteren toplumlarda bireyler aileleri için hırsızlık yapma ya da kendi çaplarında adalet yaratma hakkını kendilerinde bulacaklardır. Kültürel yozlaşmanın hâkim olduğu toplumlarda kamu kurumlarının işleyişinde de aksamalar yaşanması normaldir. Üyelerinin düzgün ahlaki normlara sahip olmadığı bir toplumda, kuruluşlar ne kadar iyi organize edilirse edilsin, işleyişi gerçekleştirecek olan (yönetici / lider) bireyler kötü ahlaki normlara sahip olduğundan ne adalet sistemi, ne de siyasi sistem düzgün bir işleyişe sahip olamayacaklardır. Böyle bir atmosferin hâkim olduğu toplumda ekonomik gelişmenin de bu durumdan olumsuz etkilenmesi doğal bir sonuç olarak değerlendirilmektedir (Fukuyama 2001:8–9).

Bazen sosyal sermaye içerdiği gelenek ve görenekler dolayısı ile yeniliklerin, yeni tekniklerin kabul edilmesini zorlaştırabilmektedir. Örneğin yapılan bir araştırmada

hastalıkların yaygın olduğu bir bölgede suyun kaynatılarak içilmesi o bölge sakinlerine kabul ettirilememektedir. Çünkü bölge sakinleri arasında kaynatılmış suyu sadece hastaların içmesi gerektiğine dair geçmişten gelen bir inanç hâkimdir. İnsanlar alışlagelmiş davranış kalıplarını değiştirme noktasına direnç göstermektedirler. Yeniliklerin kabul edilmesi alışlagelmiş düzenin/statükonun değişmesi anlamına gelmektedir. Çok sıkı, girift ve kapalı ilişkilere sahip gruplarda genellikle değişime ve yeniliklere karşı bir direnç görülmektedir. Dolayısı ile böyle bir yapı gösteren sosyal sermaye gelişmeyi engelleyici olumsuzlar ortaya çıkaracaktır (Knowles 2005:13).

Olumsuz negatif etkileri ortaya çıkarak bazı oluşumlar tekeller, karteller, mesleki birlikler, siyasi örgütler mafyalar ve lobicilik faaliyetleri yapan gruplar şeklinde sıralanabilir. Böyle grupların ortak noktası kendi üyelerini kayırma davranışı sergilemeleridir. Dolayısı ile negatif sosyal sermaye etkileri yaratmaktadırlar. Bu nedenle pek çok ülkede örgütte kayırmacılık vb. yozlaşmaya yol açan faaliyetleri engellemek için hukuki düzenlemeler yapılmıştır. Çünkü bu tarz örgütlenme yapıları toplumlarda zenginlik ve refah yaratabilecek yeniliklerin kabul edilmesine karşı bir direnç gelişmesine yol açabilmektedir (Seki ve Karataş 2016:90).

Özetle denilebilir ki bir toplumda eşitsizliklerin derinleşmesine, yozlaşmaya, kutuplaşmaya, etnik bölünmelere, yeniliklere direnç göstermeye sebep olabilecek her türlü sosyal sermaye bileşeni gelişmenin, kalkınmanın önünde engel yaratan bir faktör olarak var olacaktır. Dolayısı ile sosyal sermaye ölçümlerinde sosyal sermaye unsurları ve olası etkileri değerlendirilirken pozitif sonuçlar elde edilebileceği kadar negatif sonuçlar da elde edilebileceği akılda tutulmalıdır. Bazen pozitif etki amacı güden sosyal sermaye yaratma çabaları yerine, hali hazırda var olan yapıda negatif etkiler ortaya çıkaran sosyal sermayeye dair sorunların çözülmesi çok daha etkili olabilmektedir.

2.6.Sosyal Sermaye - Bölgesel İktisadi Kalkınma İlişkisi

İktisat biliminde oldukça yeni bir bilim dalı olan bölgesel iktisadi kalkınma olgusunun doğuşu İkinci Savaş sonrasında gerçekleşmiştir. Birinci bölümde iktisadi büyüme ve kalkınma teorileri ile etkileşimleri dikkate alınarak incelenen olgu özünde iktisat teorilerine mekân kavramının dâhil edilmesiyle ortaya çıkmıştır. Küresel boyutta görülen ülkeler arasında var olan gelişmişlik farklılıklarının aynı zamanda gelişmiş ya da az gelişmiş ayırımı yapmadan her ülkenin alt bölgeleri arasında da görülmesi ve

iktisat teorilerinde uzaklık ve mekân kavramlarının ihmal edildiğinin farkına varılması bölgesel iktisadi kalkınma bilim dalının oluşmasının altında yatan temel nedenlerdendir. Her üç bilim dalının teorik araştırmalar için kullandığı açıklayıcı değişkenler birbirine benzemektedir. Dolayısı ile tıpkı büyüme ve kalkınma bilim dallarında olduğu gibi bölgesel iktisadi kalkınma çerçevesinde de fiziksel, finansal, beşeri ve sosyal sermaye açıklayıcı değişkenler olarak ele alınmaktadır.

Bölgesel iktisadi kalkınma bağlamında yapılan çalışmalar sosyal sermayenin önemli bir açıklayıcı değişken olarak kullanılabileceğine işaret etmektedir. Bu bağlamda konuya en çok ilgi gösteren uluslararası örgütlerden birisi Dünya Bankası'dır. Dünya Bankası bünyesinde kurulan sosyal kalkınma birimi özellikle gelişmekte olan ülkelerin kırsal kalkınması konusunda çeşitli ampirik çalışmalar yapmıştır. 1990lı yıllardan günümüze kadar gelen süreçte yıldızı parlayan sosyal sermaye, büyüme ve kalkınmanın yanı sıra iktisadi bölgesel büyüme ve kalkınmanın belirleyicilerini besleyen önemli bir sermaye türü olarak kabul edilmektedir (Grootaert 1998:1).

Literatürde bölgesel iktisadi kalkınma ve sosyal sermaye ilişkisi üzerine yapılan öncü çalışma olarak Putnam'ın İtalya'nın bölgeleri üzerine yaptığı çalışmasına atıf yapılmaktadır. Daha önce de ifade edildiği gibi Putnam bu çalışmada sosyal sermayeyi, sivil toplumu oluşturan ve gönüllülük esasına göre işleyen sivil toplum örgütlerine ait özellikler olan güven, normlar ve iletişim ağları olarak tanımlamaktadır. Sivil toplum örgütleri koordine edilmiş eylemler aracılığı ile ait olduğu toplumun işleyişini kolaylaştıran sivil organizasyonlardır. Yazar daha sonra araştırmasının odak noktasını Amerika Birleşik Devletleri'ne (ABD) kaydırarak "Bowling Alone" çalışması ile Amerika'nın azalan sosyal sermayesi konusunda araştırmalarına devam etmiştir. Putnam'ın yaptığı çalışmaların ana fikri sosyal iletişim ağlarının bir değeri olduğu önermesine dayanmaktadır. Putnam'ın yaptığı bu çalışmalar sosyal sermaye kavramının sosyal bilimler araştırma gündemine girmesinde büyük rol oynamıştır (Field 2008:43–45; Putnam 2000:9, 18–19; Putnam, Leonardi, ve Nanetti 1993:130).

Bölgesel ekonomik kalkınma perspektifinden sosyal sermaye kavramı, bir bölgede var olan tüm kamusal ve sivil paydaşların dâhil olduğu bilgi temelli bir kalkınmayı sağlayabilmek amacına dönük olarak tanımlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda sosyal sermaye, güven ve karşılıklılık normları üzerine inşa edilen, koordinasyon ve

dayanışma sağlayan, işbirliğini teşvik eden kolektif bir kapasite olarak tanımlanmaktadır. Böyle bir kalkınma hamlesinin bölgede yer alan kamu otoriteleri, STK'lar, üniversite, istihdam ve kalkınma ajansları gibi tüm yerel aktörleri içermesine önem verilmektedir. Örgütler arasında kurulan sosyal sermayenin karşılıklılık ve güvene dayalı iletişim ağları dayanışma ve koordineli eylemler ortaya çıkarmak suretiyle bölgesel kalkınmaya katkı sağlayacağına inanılmaktadır (Seki ve Karataş 2016:92–93). Bu bağlamda Putnam'ın köprü kuran sosyal sermayesi farklı gruplar arasında kurulan zayıf bağlantılar ile bölgesel ekonomik kalkınmaya destek vermektedir. Bu minvalde, köprü kuran sosyal sermaye bölgeyi dışarıdan gelebilecek yeniliklere ve gelişmelere açık tutmak suretiyle kalkınmayı desteklemektedir. Zira bölgesel ekonomik ve sosyal kalkınmanın başlatılabilmesinin bir yolu bölgeye yeni teknolojilerin ve fikirlerin transfer edilmesidir. Bu hususta Kozel ve Parker'in Hindistan üzerine ve Barr'ın Afrika üzerine yaptığı çalışmalar sosyal sermayenin bölgesel ekonomik kalkınmaya olan pozitif katkılarını ampirik olarak ortaya koymaktadırlar (Kitapçı 2017:114–15).

Bölgesel ekonomik kalkınma açısından bölgenin rekabetçilik yapısı önem taşımaktadır. Sosyal sermaye bölgenin rekabetçilik yapısını geliştirerek küreselleşmeye uyum sağlamasına olanak tanımaktadır. Bu nedenle bölgesel gelişmeye hizmet edecek bir proje geliştirilirken sivil unsurların, bireysel ve kolektif ağların bu proje kapsamında değerlendirilmesi salık verilmektedir. Fakat bölgesel gelişme planlarında sosyal sermayenin her zaman pozitif etkileri olmayabileceği unutulmamalıdır. Zaman zaman aktörlerin çıkar peşinde koşma davranışları bölgesel gelişmeyi baltalayan negatif sonuçlar doğurabilmektedir. Bundan dolayıdır ki bölge yapısı ayrıntılı olarak incelenirken sosyal sermaye bileşenleri ve ağ yapıları da ayrıntılı olarak incelenmelidir. Mevcut sosyal sermaye yapısının ne olduğu, ne tür etkileri olduğu, nasıl geliştirilebileceği vb. konular bölgesel ekonomik kalkınmayı besleyen sosyal politikalar için önem taşımaktadır. Bölgesel gelişme açısından olumsuzluk içeren unsurlardan bir diğeri göç olgusudur. Kırsaldan kente yaşanan yoğun bir göç sonrasında kırsalda mevcut derneklerin etkisizleşmesine yol açmaktadır. Ayrıca göç alan kentlerde bu derneklerin yeniden kurulması için uygun bir zemin bulunamamaktadır. Genel olarak denilebilir ki, bölgesel ekonomik kalkınmayı destekleyen, bölgesel gelişmeye olumlu

olarak hizmet eden, karşılıklılık ve güvene dayalı normlar gibi sosyal sermaye unsurları bölge gelişimi için son derece önemlidir (Kitapçı 2017:116–17).

2.7.Sosyal Sermayenin Ölçüm Sorunu

Sosyal sermayenin tanımlanması konusunda fikir birliği sağlanamaması gibi ölçümü konusunda da bir fikir birliği olduğu söylenemez. Her ne kadar sosyal sermayenin ölçümüne yönelik birbirinden çok farklı yaklaşımlar olsa da hepsinin birleştiği nokta sosyal sermaye ölçümünün çok zor olmasıdır. Bu zorluk kısmen kavramın kapsamının çok geniş olmasından kısmen de multidisipliner özellik taşımasından kaynaklanmaktadır. Çünkü her bilim dalının kavramı ele alış şekli farklı olduğundan ölçüm bakımından da farklılık göstermektedir. Öte yandan üzerinde en çok fikir birliği sağlanan ve yaygın olarak kullanılan değişkenlerden birisi güven değişkenidir. Güven değişkeni, genel güven, kurumsal güven gibi farklı boyutları ile alınabilmektedir. Bu hususta en çok yararlanılan kaynak Dünya Değerler Anketi araştırmasıdır. Uluslararası çapta dünya ülkelerinin büyük bir bölümünde uygulanan sosyal araştırma anketlerine erişim ücretsiz olarak kendi web sitesi üzerinden sağlanmaktadır. Sosyal sermaye ölçümü konusunda en çok kullanılan bir diğer ölçüt gönüllü üyeliklerdir. Bu bağlamda organizasyonların sayıları, gönüllü katılım/üyelik sayıları gibi unsurlar tek başına yeterli görülmemektedir. Putnam'ın bizzat kendisi sosyal sermaye seviyesini belirlemek adına yaklaşık 200 kadar göstergeden oluşan bir endeks geliştirerek çalışmalarında bu endeksi kullanmıştır. Sosyal sermaye ölçümü konusunda en çok kullanılan kaynak Dünya Değerler araştırması anketleri olsa da benzer araştırmalar yapan başka kuruluşlarda vardır. Örneğin Avrupa Değerler Araştırması, Avusturalya İstatistik Kurumu, Kanada Sosyal Araştırma Kurumu gibi kurumlar da sosyal sermaye ölçümüne yönelik çeşitli istatistiki göstergeler, endeksler ve ölçek oluşturma gayretleri içerisindeyler (Keleş 2012:68–80).

Sosyal sermayenin geliştirilmesi gerektiğine inanan politikacıların öne sürdüğü temel sıkıntı sosyal sermaye ölçümünün zorluğudur. Toplumsal gelişime destek veren gruplar tarafından sosyal sermayenin ölçümü önem taşımaktadır. Çünkü bu gruplar yapılan sosyal sermaye ölçümleri sonucunda elde edilen raporlar sayesinde politikacıları ve finansman kaynaklarını etkileme gücü kazanmaktadırlar. Doğaldır ki politika yapıcılar ölçülebilir kaynaklara yatırım yapmayı tercih etmektedirler. Bunun sebebi yapılan bir

yatırımın getirisinin başka yerlerden alınan sonuçlarla karşılaştırılabilmesidir. Sosyal sermaye ölçümü konusunda mevcut çalışmalar tamamen ABD’den ithal edilen ölçümlere dayanmaktadır. Fakat sosyal sermaye doğası gereği ait olduğu topluma has niteliktedir ve o toplumun kültürel mirasına göre şekillenmektedir. Dolayısı ile her ülke içerisinde ölçüm konusunda özgün yaklaşımların geliştirilmesi daha sağlıklı olacaktır. Bu noktada kendi ülkemizde de gerek Türkiye İstatistik Kurumu bünyesinde gerek özel araştırmalar ile bu açığın kapatılması sosyal sermaye araştırmalarının sağlıklı yapılabilmesi açısından önem taşımaktadır. Çünkü sosyal sermayenin en önemli bileşenlerinden olan ilişkiler ve değerler bir ülkenin bölgeleri arasında bile oldukça farklılaşabilmektedirler. Genel olarak denilebilir ki sosyal sermaye ölçümünün zorlaştıran asıl faktör kavramın içerdiği unsurların çoğunlukla soyut olmasındandır. Soyut olanın somutlaştırılarak sınıflandırılması oldukça zordur. Ölçüm için kullanılacak göstergelerde dikkat edilmesi gereken bazı noktalar vardır. Birincisi, seçilen göstergenin sosyal sermaye ile olan bağı, yani temsil gücü açık olmalıdır. İkinci özellik ölçüm kolaylığı sağlamalıdır. Seçilen göstergenin tanımlanan sosyal sermaye kavramı ile uyumlu olması önem taşımaktadır. Çünkü eğer yeterli uyum sağlamıyorsa bu ölçüm sonucunda elde edilen bilgiler yanlış öneriler yapılmasına yol açabilir (Field 2008:180–81).

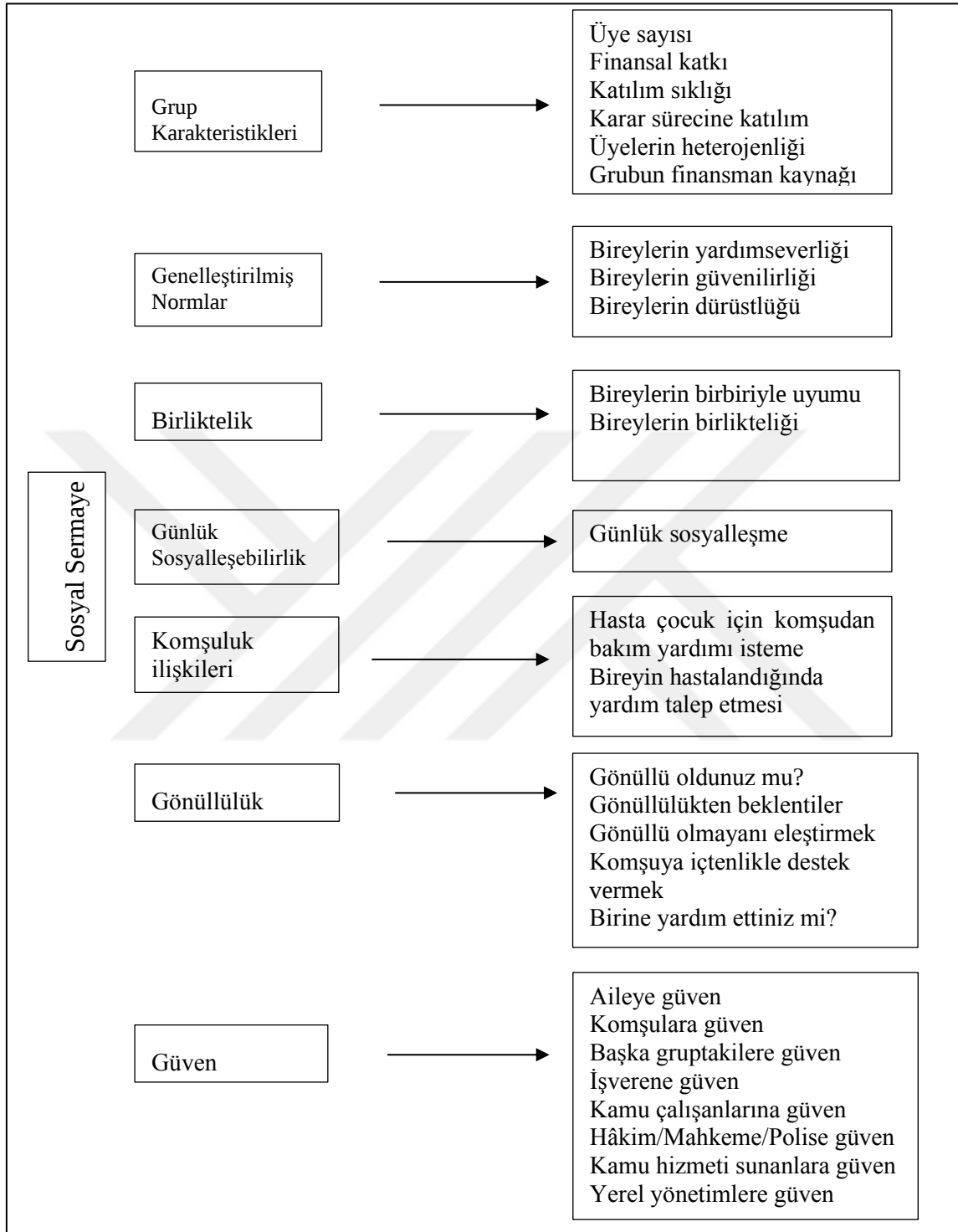
Sosyal sermaye ölçümü noktasında en genel yaklaşım gerçek hayata dair yapılan gözlem ve değerlendirmelerden elde edilmektedir. Çünkü sahip olunan değerlerin, ilişki biçimlerinin söze ve davranışlara yansıyan somut sonuçları vardır. Bunların tespit edilebilmesi için alan araştırmalarının önemi büyüktür. Bir davranış kalıbının altında yatan saiklerin (örneğin karşılıklı hoş görü, sabır, nezaket, hayata bakış açıları, beklentileri gibi özelliklerinin) olumlu olması o bireylerin oluşturduğu toplumun mutlu ve huzurlu olacağı, refah içinde olacağının işareti olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle seçilen somut göstergelerin sosyal sermayeyi temsil edecek uyumda olması doğru politikaların geliştirilmesi için hayati önem taşımaktadır. Toplumda var olan ilişki biçimleri çok çeşitlidir, sosyal ilişkilerden, ticari ilişkilere kadar bu türlü türlü ilişki biçimleri arasında etkileşim olması da doğaldır. Bu nedenle, alacak borç ilişkilerinde kullanılan senet kullanım oranlarından, suç çeşitleri ve oranlarına, boşanma oranlarına, bürokratik işlemlerin çokluğu ya da azlığına, şirket yapılanmalarının aile ya da anonim olmasına kadar çok çeşitli vekil göstergeler kullanılabilmektedir (Karagül 2012:99–

100). Dasgupta'nın dediği gibi bir şeyin ölçülmesinden önce o şeyin neden ölçülmek istediğine bakılmalıdır. Sosyal sermaye bu anlamda ekonomik yaşama hizmet eden ve henüz farkına varılamamış olan sivil kurumlara dikkat çektiği için faydalıdır (Özcan 2018:35).

Rose (1999) sosyal sermaye ölçümüne yönelik bir teorik yaklaşım önermektedir. Bu yaklaşımı üç kategoriye ayırmaktadır. *Birinci kategori* Coleman (1990) tarafından önerilen ve sosyal sermayenin durumsal ve araçsal terimlerle tanımlandığı, yani kişiden kişiye ve durumdan duruma değişiklik gösteren *durumsal teoriler*dir. Bu yaklaşım sosyal sermayenin tek bir hesap birimine indirgenemeyeceği ve tüm toplumu karakterize eden bir özet istatistikte toplanamayacağı anlamına gelir. *İkinci kategori* sosyal psikolojik yaklaşımlar olarak adlandırılmaktadır ve sosyal sermayenin bir dizi kültürel inanç ve norm olduğunu savunur. Bu yaklaşım gönüllü kuruluşların ortaya çıkma sebebinin *güven* olduğunu ve bu nedenle sosyal sermayenin özünde güvene eşit olduğunu savunmaktadır. Yaklaşımına göre sosyal sermaye kişiden kişiye değişmektedir fakat durumsal olarak tutarlıdır. Bu yaklaşım Inglehart (1997) ve Uslaner (2002) tarafından temsil edilmektedir. *Üçüncü kategori* kültür kuramları olarak adlandırılmaktadır. Bu yaklaşımda kültür, güven ve işbirliğinin kaynağı olarak kabul edilmektedir. Sosyal sermaye, aynı kültüre (topluma) ait bireyler arasında homojendir ve durumdan duruma tutarlıdır. Bu, belirli bir kültürün, örneğin bir ülkenin sosyal sermayesinin belirlenmesinin çok basit olması gerektiği anlamına gelir. Çünkü homojenlik büyük benzerlik demektir. Dolayısı ile burada, “ciddi farklılıklar barındırmayan şeylerin ölçümü de kolay olmalıdır” mantığı vardır. (Björnskov ve Svendsen 2003:8).

Genel olarak sosyal bilimler alanında karşılaşılan temel zorluk ölçüm sorunlarından kaynaklanmaktadır. Örneğin sosyal sermaye benzeri teoriler doğası gereği soyut olan ve fiili ölçülere dönüştürülürken öznel yorumlamalar yapılmasını gerekli kılan yapıları içermektedir. Ölçümlerde kullanılan vekiller temsil ettikleri yapıların dolaylı temsilcisiidirler. Bu bağlamda sosyal sermayenin ne olduğunu ve ne olmadığını belirlemede izlenen yollardan birisi teoriyi boyutlarına ayırmaktır (Narayan ve Cassidy 2001:61).

Şekil 3: Sosyal Sermaye Boyutları Arasındaki İlişkiler ve Göstergeler

Kaynak: (Narayan ve Cassidy 2001:67)

Şekil 2, sosyal sermayenin boyutlarını ve her bir boyutu ölçmek için kullanılan göstergeler arasındaki ilişkileri göstermektedir. Bu yapı araştırma için yapılacak olan anketin üzerine inşa edildiği temel planı göstermektedir. Şekilde günlük sosyalleşme

eylemi insanların birbirini ne sıklıkta ziyaret ettiği, ne sıklıkta dışarda yemek yediği, alışveriş yapmak, birlikte oyun oynamak gibi sosyal eylemlerini kimlerle yaptığı gibi gündelik sosyal eylemleri kast etmektedir. Narayan ve Cassidy sosyal sermayenin boyutlarına yönelik bu ölçüm metodunu Global Sosyal Sermaye Anket araştırması için kendileri geliştirmişlerdir. Araştırmanın pilot uygulamalarını Gana ve Uganda üzerinde gerçekleştirmişlerdir (Narayan ve Cassidy 2001:68). Sosyal sermaye ölçümünde kullanılan bir başka yöntem sosyal sermaye araştırmasının hangi düzeyde ele alındığına bağlı olarak geliştirilmiştir.

Şekil 4: İç İçe Geçmiş ve Etkileşimli Bir Sosyal Sermaye Hiyerarşisi

Düzye	Seviye	Biçim ve Bileşenler	Sonuçlar
Makro	Uluslararası	-Tarihsel, kültürel ve etnik bağlara dayalı sınır ötesi ağlar	Ekonomik işbirliği ve kalkınma Uluslararası rekabet gücü
	Ulusal	-Geleneksel ve modern değerler, gelenekler ve uygulamalar -İdeoloji	
Mezo (orta)	Kurumsal	-Aile -Eğitim -Din -Hukuk	Sosyal bağlılık/uyum
	Örgütsel, Toplumsal	-Şirket ağları -Yönetim felsefesi -Sivil toplum kuruluşları -Yurttaş birlikleri	Güçlü performans
Mikro	Grup	-Normlar -Gayriresmi kurallar -Güven -Arkadaşlık	Refah dağılımı Ekonomik akışkanlık ve diğer iyi yaşam şansları
	Birey	-Gönüllülük -İşbirliği -Kaynaklara erişim	

Kaynak: (Chen 2005:5)

Şekil 4'te sosyal sermayenin üç düzeyde incelendiği görülmektedir. Mikro düzeyde sosyal sermaye birey ve grup seviyesinde ele alınırken, mezo (orta) düzeyde sosyal sermaye kurumsal, örgütsel ya da toplumsal seviyede ele alınmaktadır. Makro düzeyde sosyal sermaye kapsamında yapılan çalışmalar ise ulusal ve uluslararası seviyededir. Her bir seviyede en çok kullanılan göstergeler biçim ve bileşenler sütununda gösterilmektedir. Tablonun sonuçlar başlıklı sütununda elde edilmesi beklenen sonuçlar yer almaktadır.

Sosyal sermaye göstergesi olarak ele alınan ilişki ağları, güven, karşılıklılık ve işbirliği gibi alt bileşenler aynı zamanda yerel kalkınmanın ekonomik olmayan göstergelerini

temsil etmektedir. Bu unsurlar dolaylı yollarla ekonomik çıktılarına etki etmektedir. Sosyal sermaye unsurlarının kendi aralarında etkileşim içerisinde olması her birinin sürdürülebilir kalkınma üzerinde etkisi olduğuna işaret etmektedir. Örneğin gayri resmi iletişim ağları ve güven arasında yüksek bir etkileşim vardır. Bu nedenle gelişmiş ekonomilerin zemininde güçlü bir sosyal/genel güven tespit edilmektedir (Öztopçu 2017:87). Çeşitli araştırmalarda kullanılmış olan göstergeler Şekil 5'te toplu halde gösterilmiştir.

Şekil 5: Sosyal Sermaye Göstergeleri

Yatay Dernekler	Sivil ve Politik Toplum
-Dernek ve yerel kurumların türü ve sayısı -Üyelik sayısı -Dernek içerisindeki akrabalık yüzdesi -Köy halkı ve hane halkları arasında güven seviyesi -Kamusal güven seviyesi -Sendikalara güven seviyesi -Destek ağlarına²⁶ güven -İşçi gelirlerinden elde edilen hane halkı gelir düzeyi -Hediye ve transferlere ayrılan hane halkı harcamaları yüzdesi -Yaşlı bağımlılık oranı	-Sivil özgürlükler indeksi²⁷ -Politik ayrımcılık ile yüzleşen nüfusun oranı -Ekonomik ayrımcılıkla yüzleşen nüfusun oranı -Kutuplaştırıcı eylemlere dâhil olan nüfus oranı -Siyasi hakların gastil indeksi -Demokrasi indeksi -Yolsuzluk indeksi -Hükümetin etkinsizlik indeksi -Siyasi istikrar ölçüsü -Demokratik kurumların istikrarı, -Hükümetin âdemi merkezîyetçilik derecesi -Siyasi suikastlar -Oy kullanımına katılım oranı -Anayasal değişiklikler
Sosyal Entegrasyon	Yasal ve Yönetimsel Görünümler
-Sosyal hareketlilik göstergesi²⁸ -Ayaklanma ve protesto göstergeleri -Grevler -Cinayet oranları -Evsizlerin oranı -İntihar oranları -Gayrimeşruluk oranları -Tek ebeveynli ailelerin yüzdesi *Diğer suç oranları *Boşanma oranları *Gençlerde işsizlik oranları	-Bürokrasinin kalitesi -Mahkeme sisteminin bağımsızlığı -Kamulaştırma ve ulusallaştırma riski²⁹ -Hükümet tarafından sözleşmelerin reddedilmesi -Sözleşmelerin yürürlüğe konulabilmesi -Sözleşme-yoğun para (Nakit/M2)³⁰

Kaynak: (Grootaert 1998:15)

²⁶ Komşuluk, arkadaşlık, aile ve iş ilişkileri gibi ilişkiler destek ağları olarak anılmaktadır.

²⁷ Gastil ve Freedom House tarafından yapılan araştırmada 192 ülke ve 14 bölge, politik hakları ve sivil özgürlükleri açısından sınıflandırılmıştır. Buna göre ülkeler özgür, kısmen özgür ve özgür değil şeklinde sınıflandırılmışlardır.

²⁸ Komşuluk, arkadaşlık, aile ve iş ilişkileri gibi ilişkiler destek ağları olarak anılmaktadır

²⁹ Özel girişimcilerin sahipliğinde bulunan doğal kaynak, hizmet ya da kuruluşların siyasal, toplumsal ya da ekonomik nedenlerle mülkiyetinin devlete geçirilerek kamu yararı için kullanılmasının kalkınma ve sosyal sermaye açısından doğurduğu sonuçlar

³⁰ Parasal sözleşmelerde sözleşmelerin uygulanabilirliği

Şekil 4’te yer alan sosyal sermaye göstergelerinin tümü çeşitli ampirik çalışmalarda kullanılmıştır. Yatay dernekler sütununda yer alan göstergeler mikro bakış açısına sahiptir ve tipik olarak bir ülke içinde yapılan analizler için kullanılmışlardır. Sosyal entegrasyon sütunundaki göstergeler ulusal düzeyde hesaplanmış ve ülkeler arası karşılaştırmaları içeren bir araştırmada kullanılmıştır.

2.8.Türkiye’de Sosyal Sermaye

Türkiye özelinde sosyal sermaye ve bölgesel ekonomik kalkınma ilişkisi üzerine yapılan çalışmalar çok yoğun olmamakla birlikte bu konu üzerine odaklanan çalışmaların sayısı giderek artış eğilimindedir. Şu ana kadar Türkiye özelinde yapılmış çalışmaların ortak çıktısı Türkiye’de sosyal sermaye seviyesinin yetersizliğidir. Genel olarak bu tez çalışması dâhil olmak üzere yapılan pek çok çalışma Türkiye’de sosyal sermayenin ekonomik çıktıları olumlu etkileme potansiyeli taşıdığı fakat mevcut sosyal sermayesinin oldukça yetersiz olduğunu ifade etmektedir. Çeşitli düzeylerde yapılan araştırmalar göstermektedir ki; sosyal sermaye bileşeni olan genel güven seviyesi ülke genelinde düşüktür. Örneğin Uslaner’in (2005) yaptığı çalışmaya göre Norveç, Danimarka ve Hollanda’da insanların yaklaşık yüzde 60’ı diğer insanların çoğuna güvenebileceğine inanırken Brezilya, Filipinler ve Türkiye’de yaklaşık yüzde 10’u başkalarına güven duymaktadır. Bu duruma uzlaşma kültüründeki eksiklikler, çatışmacı kültür, siyasi yapının gerginlikler üzerine kurulu olması ve bunlardan beslenmesi nedenlerin yol açtığı ileri sürülmektedir (Aslan 2016:190; Rothstein ve Uslaner 2005:42).

Türkiye özelinde bölgesel ekonomik kalkınma çerçevesinde yapılan araştırmaların en önemli ortak bulgusu bölgeler arası gelişmişlik farklılıklarının büyük olması yönündedir. Bu bağlamda büyük şehirlere göç, çarpık kentleşme, sosyal dışlanma gibi faktörler gelişme farklılıklarının derinleşmesine yol açan etmenler arasında sayılmaktadır. Dolayısı ile var olan bu sosyal, siyasal, kültürel farklılıkların çeşitli ekonomik sorunlara yol açtığı, ekonomik gelişmeyi olumsuz etkilediği ileri sürülmektedir. Bu farklılıklardan kaynaklanan çeşitli sorunlar bireysel ilişkilere zarar verdiğinden dolayı adalet ve eşitlik konusunda bozulmalara yol açmaktadır. Sonuç itibarıyla bir bütün olarak toplumsal genel güven duygusu yara almakta ve azalmaktadır. Fakat azalan sadece genel güven seviyesi ile sınırlı kalmamakta bireylerin çeşitli resmi

kuruluşlara olan güven seviyesi de bu azalmadan nasibini almaktadır. Örneğin yargı sistemine güvensizlik, kayırmacılık yakıştırmaları, parasal güce sahip olmanın ya da sırtını sağlam duvara dayama şeklinde ifade edilen kayırmacılıkların yurttaşların kamu kurumlarına olan güvenlerini zedelediği çeşitli çalışmalarla ortaya konulmaktadır. Oysa literatürde vurgulandığı üzere, kalkınma ve gelişmeye etkisi bakımından, sivil toplum ile devlet arasında güçlü bir güven ilişkisinin tesis edilmesi ile yaratılan katkı en az ekonomik değerlerin yarattığı katkı kadar önemlidir. Uslaner'in (2002) yaptığı çalışma bu tespitleri doğrular nitelikteki çalışmalardan birini temsil etmektedir (Öztopçu 2017:92).

Rothstein ve Uslaner'e göre genel güven seviyesinin yüksek olduğu şehirlerde, bölgelerde ve ülkelerde demokratik kurumlar daha iyi çalışmaktadır, ekonomik yapı daha açıktır, ekonomik büyüme daha hızlıdır, suç ve yolsuzluk oranları ise daha düşüktür. Çeşitli sosyal bilim dallarında yapılmış olan çalışmalar bu değerlendirmeyi doğrulayan bulgular elde ettiği için sosyal bilimler disiplininde sosyal sermaye bağlamında en çok ele alınan unsur "güven" unsurudur. Bunun yanında yazarlar bölgeler arası eşitsizliğin güvensizliği derinleştirdiğini ileri sürmektedirler. Dolayısı ile bölgeler arası eşitsizliklerin derin olduğu yerlerde genel güven seviyelerinin de düşük olacağını ifade etmektedirler (Rothstein ve Uslaner 2005:41-42,56).

Türkiye için yapılan çalışmaların birçoğunda Dünya Değerler Anketlerinden elde edilen veri setleri kullanılmıştır. Bu çalışmalarda kullanılan sosyal sermaye göstergeleri arasında ilk sırada güven faktörü yer almaktadır. Genel olarak görülmektedir ki Türkiye özelinde genel güven seviyesi oldukça olumsuz bir tablo ortaya koymaktadır. Hatta bazı çalışmalarda Türkiye dünyada genel güven düzeyi en düşük ülkeler arasında gösterilmektedir. Bu durum ülke için işbirliği, refah ve bölgeler arası gelişmişlik farklılıklarının azaltılması açısından olumsuz bir durum olarak değerlendirilmektedir. Örneğin Öksüzler (2006) genel güven ve gelir arasında pozitif bir ilişki olduğunu ortaya koymuş, güvenin geliri arttırıcı bir etken olduğunu göstermiştir. Ayrıca elde ettiği sonuçlara göre Türkiye'de eğitim ve yaş faktörlerinin sosyal sermaye artışını desteklediğini ileri sürmektedir (Keleş 2012:84-87).

Türkiye'de sosyal sermayeye yönelik politikaların oluşturulması Planlı Dönem ile başlamıştır. Fakat 9. ve 10. Kalkınma Planı dışındaki planlarda sosyal sermaye kavramı

yerine beşeri sermaye kavramının kullanıldığı görülmektedir. Ancak 2007-2013 dönemini kapsayan 9. Kalkınma Planından itibaren sosyal sermaye kavramının öneminin anlaşılmaya başlandığı planda yer alan şu cümleden anlaşılmaktadır: “Bu programla, Türkiye’nin ekonomik ve sosyal gelişmesini desteklemek üzere dinamik nüfus yapısının korunması, aile kurumunun güçlendirilmesi ve böylece sosyal refah ve sosyal sermayenin artırılması amaçlanmaktadır” (Kalkınma Bakanlığı 2013:192).

Gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasındaki en temel farklardan birisi bireylerin kendi başlarına iş yapabilme kabiliyetleri ve bir araya gelerek STK oluşturabilme kabiliyetleridir. Türkiye özelinde en yaygın STK’lar derneklerdir (Tüysüz 2011:88). Türkiye İstatistik Kurumundan (TÜİK) elde edilebilecek sosyal sermaye göstergelerinden “katılımcılık ve demokrasi göstergesi” olarak seçimlere katılım oranı giderek artmaktadır. Bunla birlikte kültürel ve sosyal aktiviteleri temsil eden halk kütüphanelerini kullanma, tiyatro ve sinema izleyici sayıları bakımından ise oldukça zayıf kalmaktadır. Bir başka sosyal sermaye göstergesi olarak suç istatistiklerine bakıldığında suç oranlarının yüksek olduğu görülmektedir (Seki ve Karataş 2016:103–8).

Bu tez çalışmasında sosyal sermaye kavramı genel güven ve kurumsal güven temelinde ele alınmıştır. Bu bağlamda sosyal sermaye ile bölgesel kalkınma arasındaki ilişki lojistik regresyon analizi ile incelenmiştir. Elde edilen sonuçlar, bir bütün olarak Türkiye üzerinde yapılan analizler sonucunda elde edilen sonuçlarla karşılaştırılmıştır. Yapılan analizler ayrıntılı olarak üçüncü bölümde yer almaktadır.

BÖLÜM III: SOSYAL SERMAYE VE İKTİSADİ BÖLGESEL KALKINMA ANALİZİ

Bu bölümde sosyal sermaye ile kalkınma arasındaki ilişki analiz edilmektedir. Kullanılan veri setlerinin kaynağı dünyanın en geniş sosyal bilimler veri ağı olarak tanımlanan Dünya Değerler Anketidir (World Value Survey - WVS). Yapılan analizler hem ulusal düzeyde hem de araştırma anketlerinin uygulandığı coğrafi yerlere göre bölgesel olarak gerçekleştirilmiştir. Bu başlık altında önce WVS tanıtılmış, uygulama yöntemi açıklanmış ve yapılmış tüm analizler ayrıntılı olarak gösterilmiştir.

3.1.Dünya Değerler Anketi

Dünya Değerler Anketi merkezi İsveç-Stockholm'de yer almaktadır. Bu proje 1981 yılından bu yana dünya çapında periyodik olarak gerçekleştirilen bir sosyal bilim projesidir. Ticari kâr gütmeyen bu birliğin amacı dünya çapında insanların değer, motivasyon ve inançlarında meydana gelen değişimleri anlama konusunda politika yapıcılara ve bilim adamlarına yardım etmektir. Siyaset, sosyoloji, sosyal psikoloji, antropoloji ve ekonomi alanında binlerce araştırmacı iktisadi kalkınma, demokrasi, din, cinsiyet eşitliği, sosyal sermaye ve subjektif refah gibi konu başlıklarıyla analizlerini bu anket araştırmalarına dayandırmaktadır. Bu veri setleri aynı zamanda devlet memurları, öğrenciler, dünya bankasında çalışan gruplar tarafından ekonomik kalkınma ve kültürel faktörler arasındaki ilişkilerin belirlenmesi amacı ile de kullanılmıştır (WVS, 2020).

Dünya Değerler Anketi araştırması her beş yılda bir tekrarlanmaktadır ve kapsamı itibarıyla dünyanın en büyük sosyal bilim araştırması niteliğini taşımaktadır. Araştırma, Türkiye'de de 1991, 1996 ve 2001, 2007 ve 2014 yıllarında beş kez gerçekleştirilmiştir. Bu anketler demokrasi, yabancı uyruklulara olan hoşgörü, cinsiyet eşitliğinin desteklenmesi, dinin rolü, aşırı dindarlıkta değişimler, küreselleşmenin etkileri, iş, aile, politika, ulusal kimlik, kültür, çeşitlilik, güvensizlik ve subjektif refah gibi konulara karşı olan tutumlar gibi konuların ölçümünü gerçekleştirmektedir. Ulaşılan bulgular gelişmekte olan ülkeler için demokratik kurumlar için ve sivil toplumun inşasını yapmaya çalışan siyasetçiler için çok değerli görülmektedir. 2014 yılında bitirilen altıncı dalga anketleri 60 ülkeyi kapsayan en geniş çaplı uygulamayı temsil etmektedir. 2017 yılında başlatılan yedinci dalga anketleri tüm

kıtalardan 70 ülkeyi kapsayacak şekilde gerçekleştirilmiştir. 2019 Aralık ayı sonuna kadar devam etmiş olan anket araştırması 2020 yılı temmuz sonu itibariyle kullanıma açılmıştır (WVS 2020). Bu tezde yer alan araştırmanın örnekleme (Türkiye İstatistik Kurumu'nun katkılarıyla) WVS tarafından belirlenmiştir. Uygulaması Bahçeşehir Üniversitesi bünyesinde yürütülen araştırmanın soruları, katılan tüm ülkelerde aynen sorulmaktadır (WVS, 2020).

3.2. Yöntem

Bu bölümde yapılan ampirik analiz Dünya Değerler Anketinden 1991-2014 yıllarını kapsayan, 9.000 civarında gözlem sayısı olan bir veri setine dayanmaktadır. Örneklem olarak sadece Türkiye ve Türkiye'de anketlerin uygulandığı bölgeler dikkate alınmıştır. Her bir anket uygulama bölgesi ve Türkiye geneli için; bağımlı değişken olarak ülkenin en önemli (kalkınma) hedefi konusunda yapılan birincil tercihler alınmıştır. Bağımsız değişkenler olarak dini liderlere, orduya, işçi sendikalarına, polis teşkilatına, Türkiye Büyük Millet Meclisine (TBMM), devlet memurlarına, televizyona, Ankara'daki görevli hükümete, siyasi partilere, büyük şirketlere, çevreci örgütlere ve kadın hakları örgütlerine duyulan güven değişkenleri kullanılmıştır. Bu değişkenler genel güven ve kurumsal güven değişkenlerini temsil etmektedir. Değişkenlerin tamamının 5 dalganın tamamında yer alan, 1991 yılından 2014 yılına kadar olan 23 yıllık süreci kapsayan değişkenler olmasına dikkat edilmiştir.

Bununla birlikte WVS'den alınan veri seti bazı önemli sınırlılıklar içermektedir. Deneklerin bazı sorulara cevap vermeyi reddetmesi ya da boş bırakılması cevaplanma oranlarının dalgalar arasında birbirinden farklılık arz etmesine neden olmuştur. Bu analizde karşılaşılan bir diğer sınırlılık anketlerin uygulandığı bölgelerin tüm anketlerde işaretlenmiş olmamasıdır. Uygulandığı bölgenin neresi olduğu bilinmeyen bu anketler kendi arasında gruplanarak ayrı bir örneklem şeklinde değerlendirmeye alınmıştır. Anketlerin uluslararası istatistiki bölgesel sınıflandırmalara veya ulusal coğrafi bölge sınıflandırmasına uygun olarak tanımlanmamış olması araştırmanın bölge ayırımının anketlerin uygulandığı bölgelere göre yapılmasını zorunlu kılmıştır.

Bu tezde yapılan analizin temel amacı sosyal sermaye ve bölgesel kalkınma arasındaki ilişkileri incelemektir. Bununla birlikte bazı alt amaçlar da güdülmektedir:

1. Türkiye’de değerler anketinin uygulandığı bölgelerde sosyal sermayeyi temsil eden güven düzeyinin belirlenmesi
2. Mevcut sosyal sermayenin bölgesel ve ulusal düzeyde deneklerin algıladıkları kalkınma önceliklerini değiştirip değiştirmediğinin tespit edilmesi
3. Yapılacak kapsamlı bir anket araştırmasının bölgesel kalkınma ve sosyal sermaye bağlamında gerekliliğinin ve öneminin ortaya konulması
4. Sosyal sermayenin ulusal kalkınma üzerindeki etkililiği ile bölgesel düzeydeki etkililiği arasında benzerlik olup olmadığının ortaya konulması

Bu araştırmanın örneklemini (Uygulaması Türkiye İstatistik Kurumu’nun katkıları ile Bahçeşehir Üniversitesi kontrolünde yürütülmüş olan) Dünya Değerler Anketi tarafından belirlenmiştir. Toplanan bu verilerin Stata 16 ile istatistiki sıklık analizleri yapılmıştır. Daha sonra daha ileri bir teknik olan lojistik regresyon analizi yapılarak değişkenler arasındaki ilişkiler ortaya konulmuştur. Yapılan analiz Türkiye genelinde mevcut durumu ortaya koymaktadır. Ayrıca Türkiye üzerinde yapılmış WVS araştırması uygulanma bölgelerine göre tasnif edilmiştir. Dolayısıyla bu tez çalışmasında yapılan analiz aynı zamanda bölgeler arası karşılaştırmalı bir analizdir. Bölgesel olarak ortaya çıkan ilişkilerin ulusal olarak ortaya çıkan ilişkilerle uyumuna bakılmaktadır. Çalışma kapsamında kalkınma göstergelerine verilen önem/öncelik ile sosyal sermaye arasındaki ilişkiler organizasyonlara duyulan güven ve genel güven temelinde değerlendirilmektedir.

Modelde kullanılan bağımlı değişken anketin E005 kodu ile gösterilen “Önümüzdeki 10 yıl içinde, ülkemizin hedeflerinin neler olması gerektiği tartışma konusu olmaktadır. Aşağıda, değişik insanların öncelik verdiği bazı hedefler sıralanmaktadır. Bunlar içinde size göre en başta gelen hedef hangisi olmalıdır?” Sorusuna verilen yanıtlardan elde edilmiştir. E005 kodu ile sadece birincil öncelikte görülen tercihlerin oluşturduğu veri seti dikkate alınmıştır.

Bağımsız değişkenler ise çeşitli kamusal ve özel organizasyonlara duyulan güven seviyesini gösteren değişkenlerden oluşmaktadır. Bağımlı ve bağımsız değişkenler tablo 2’de açık olarak yer almaktadır. Ayrıca her bir bölge için yapılan analizlerde bağımlı ve bağımsız değişkenlere ait ayrıntılı istatistik bilgi verilmektedir.

Lojistik regresyon uygulamasındaki amaç *organizasyonlara duyulan güven ve genel güven* şeklinde tanımlanmış olan *sosyal sermaye* ile bölgenin *birincil* önemde gördüğü *kalkınma göstergeleri* arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır.

Bağımlı değişkenin sürekli değişken ya da nicel değişken olduğu durumlarda kullanılan ekonometrik yöntemler ile bağımlı değişkenin nitel olduğu yani kategorik olduğu durumlarda kullanılan ekonometrik modeller birbirinden farklılık arz etmektedir. Bağımlı değişkenin nicel olduğu modellerde amaç nicel ya da nitel olabilen bağımsız değişkenler ile bağımlı değişkenin beklenen ya da ortalama değerini bulmaktır. Bağımlı değişkeni kategorik olan böyle modellerde amaç, bir partiye oy verme, ev sahibi olma, bir sendikaya üye olma gibi *bir olayın gerçekleşme olasılığını* belirlemektir. Bu nedenle bu tip modellere olasılık modelleri denilmektedir. Ekonometri literatüründe *sınırlı bağımlı değişken modeller* olarak bilinen bu modeller a) doğrusal olasılık modeli (DOM), b) Logit Modeli c) Probit modeli, d) Tobit modeli gibi çeşitlere sahiptir (Gujarati ve Porter 2012:541–42). Ekonometride nitel değişkenlerin var olduğu modellerde bazı istatistiksel çıkarım sorunları yaşanmaktadır. Çünkü bağımlı değişkenin en az iki olası gözlem değerinin olması normallik ve sabit varyans varsayımlarının ihlaline neden olmaktadır. Bu durumda standart hatalar yanlış olacak ve anlamlılık testleri geçerliliğini kaybedecektir (Pampel 2000:8–9). Ekonometrik dilde “sınırlı bağımlı değişken modeller” olarak bilinen Lojistik regresyon modelleri böyle durumlarda doğrusal regresyon analizine alternatif en güvenilir ve yaygın kullanılan araçlardan biridir (Gujarati ve Porter 2012:553)

3.3. Lojistik Regresyon Analizi

Lojistik regresyon modelleri kesikli değişkenler için ilk olarak 1930 yılında biyoloji alanında, 1950 yılında ise iktisat alanında uygulanmaya başlanmıştır. Literatürde yer alan önemli çalışmalar arasında Maddala (1983), Manski ve Fadden (1990), Pampel (2000), Cramer (2001), Menard (2002), Hosmer ve Lemeshow (2004) gösterilmektedir. (Kutlar 2017:15). Yapılan araştırmalarda değişkenler iki ya da daha fazla kategoriye bölünmüş olabilmektedir. Örneğin cinsiyet değişkeni erkek ya da kadın olabilir. Ya da çocuk sahibi olma değişkeni sahip olunan çocuk sayısına göre daha fazla kategoriye ayrılabilir. Bağımlı değişkenin iki ya da daha fazla olasılıklı/seçenekli olduğu araştırmalarda lojistik regresyon, bağımsız değişkenler ile dikotom (kategorik)

bir bağımlı değişken arasındaki ilişkiyi tanımlamak için en sık kullanılan matematiksel bir modelleme yaklaşımıdır (Kleinbaum ve Klein 2010:5). Öte yandan bir regresyon analizinin herhangi bir zorunlu ya da mantıksal sebep-sonuç ilişkisi ortaya koymadığını dikkate almak gerekmektedir. Örneğin ekinlerin yeşermesine neden olan bir dizi faktör vardır ve bunlardan sadece bir tanesi yağmurun yağmasıdır. Bağımlı değişken için her daim farklı bir olasılık söz konusudur. Ya da bir satın alma davranışının bireyin geliri, zevk ve tercihleri, cinsiyeti, yaşı gibi pek çok açıklayıcı nedeni vardır (Kutlar 2009:6). Genellikle açıklanmak istenen iktisadi değişkenlerin çoğunluğu sınırlıdır/kesiklidir. Özellikle bireyin, ailelerin ya da firmaların davranışları modellenirken çoğunlukla sınırlı bağımlı değişkenler ortaya çıkmaktadır. Ekonometrik analizlerde söz konusu olan kesikli değişkenler ile analiz yaparken doğrusal olasılık modellerinin bazı eksiklikleri ile karşılaşmaktadır. Bu bağlamda logit, probit gibi modeller doğrusal olasılık modellerinin eksikliklerini gideren daha ileri teknikler olarak geliştirilmişlerdir. Ekonometri literatüründe tüm bu modeller kesikli seçim modelleri başlığı altında yer almaktadır (Wooldridge 2013:574). Lojistik regresyon analizini diğer tekniklerden ayıran en önemli özelliklerinden birisi bağımsız değişkenlerin normal dağılımı, doğrusallığı, varyans-kovaryans matrisinin eşitliği gibi varsayımlarına ihtiyaç duymamasıdır. Bu nedenle lojistik regresyon analizi diğer tekniklerden çok daha esnektir (Çokluk 2010:1400).

Kesikli seçim modelleri mikro ekonometride kullanılan yöntemlerden biridir. Temel odak noktası kişinin kişisel seçimlerinin çözümlenebilmesi için (örneğin oy kullanma davranışı, yaşam yerleri arasındaki tercihler ya da sigorta yaptıрма ya da yaptırmama vs.) bireylerin çeşitli anket sorularına verdiği yanıtlarla ortaya çıkan kesikli sonuçların modellenmesidir. Bu nedenle kesikli seçim modellerinde bağımlı değişken bir iktisadi olayın nicel ölçüsü değildir, dolayısı ile de koşullu ortalama fonksiyonları kullanılamamaktadır. Kesikli seçim modelleri bir sonucun ortaya çıkıp çıkmama olasılığını ortaya koymaktadır. Başka bir ifade ile burada olasılıklar modellenmektedir. Kullanılan yöntem davranışsal seçimlerin *kesikli sonuçlarının* modellenmesidir. Farklı bir biçimde ifade edilirse olayların *olma ya da olmama olasılıklarının* modellenmesidir. Gözlenen seçimler rassal fayda bakış açısı ile ele alınmaktadır. Buna göre kişi bir durum ile karşı karşıyadır ve seçim yapmaktadır. Yaptığı seçim kişinin bu durumlara karşı örtük tercihlerini ortaya koymaktadır. Yapılan tercihler kişinin gözlenebilir ve

gözlenemez özelliklerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Rassal fayda yaklaşımı bağlamında seçimlerle ilgi genel olarak dört durum söz konusudur (Greene 2016:681–82):

1. İki şıklı tercih; birey kendisine en çok fayda sağlayan iki şıktan birine karar vermelidir; bir evin alınıp alınmaması, bir oyun verilip verilmemesi gibi. 0 ve 1 olmak üzere iki sayısal değer ile temsil edilirler
2. Çok şıklı tercih: birey sayısı ikiden daha fazla olan seçenekler arasında karar vermelidir; yolculuk için uçak, otobüs, tren ya da gemi tercih edilebilir. Burada seçenekleri temsil eden sayısal değerler vermenin bir anlamı yoktur.
3. Sıralı tercih: birey bir durumun kendince değerlendirmesini yapmalıdır. Örneğin kişinin mutluluk durumunu değerlendirmesi, gelirine bağlı refah durumunu değerlendirmesi istendiğinde 1’den 10’a kadar bir seçim yapması istenmektedir. Bireyden sübjektif olarak hissettiği duyguyu sıralı bir gösterge üzerinden belirlemesi istenmektedir.
4. Olay sayma: bir olayın gerçekleşme sayısıdır. Bir mükellefin kaç kez kredisini ödeyemez duruma düştüğü, bir hastalığın kaç kez ortaya çıktığı gibi durumlarda kurulan bir modellemedir.

Bu modellerin dayandığı ortak mantık bağımlı değişkeni bağımsız değişkenlerin açıklayacağını ileri sürülmesidir. Örneğin, bağımlı değişken olarak seçilen sigorta yaptıрма ya da yaptırmama kararını etkileyen yaş, gelir ve aile gibi bağımsız değişkenlerin açıklayacağı ileri sürmektedir. Tahmin yöntemi en yüksek olabilirlik (maximum likelihood) yöntemidir (Greene, 2016: 681–83).

Lojistik modelin dayandığı matematiksel formu açıklayan lojistik fonksiyon $-\infty$ ile $+\infty$ arasındadır. Lojistik fonksiyon $-\infty$ ’a eşit olduğunda 0 ve $+\infty$ ’a eşit olduğunda 1’ eşit olmaktadır. Bu nedenle lojistik model, ne zaman bir risk tahmini alırsak alalım, her zaman 0 ile 1 arasında bir sayı olacaktır. Dolayısıyla lojistik model için, asla 1’in üzerinde veya 0’ın altında bir risk tahmini yapılamaz. Bu diğer olası modeller için her zaman doğru değildir, bu nedenle bir olasılık tahmin edileceğinde lojistik model genellikle ilk tercihtir (Kleinbaum ve Klein 2010:6). Bu çalışmada kullanılan modelin bağımlı değişkeni dört kategoriden, bağımsız değişkenleri ise iki ve daha fazla kategoriden oluşmaktadır. Bağımlı değişkenin birbirinden bağımsız dört kategoriden oluşması multinominal lojistik regresyon modeli kullanılmasını gerektirmiştir.

Multinomial lojistik regresyon mantığını daha iyi anlayabilmek için öncelikle kısaca ikili lojistik regresyon modelinin mantığına değinmek gerekmektedir. Çünkü dayandıkları temel mantık aynıdır.

3.3.1. İkili Lojistik Regresyon

Doğrusal olasılık modelinin çeşitli sınırlamalarından kaçınmak ve eksikliklerini gidermek üzere geliştirilen lojistik regresyon en çok tercih edilen ileri olasılık tahmini tekniklerinden biridir. Bu teknik Ki-kare dağılımına uyan S şeklinde bir lojistik fonksiyona dayanmaktadır. Lojistik fonksiyon 0 ve 1 arasında değerler almaktadır. Bu fonksiyon standart lojistik rassal değişken için normal birikimli dağılım fonksiyonudur. İkili lojistik regresyonda ele alınan bağımlı değişken iki kategorilidir. Örneğin akciğer kanseri ile sigara içme arasındaki ilişkinin incelendiği bir modelde bağımlı değişken olarak alınan akciğer kanseri değişkeni, eğer kişi kanser ise 1, kanser değil ise 0 olarak kodlanmaktadır. Lojistik regresyonda amaç bağımlı değişken ile bağımsız değişkenler arasındaki bu fonksiyonel ilişkinin belirlenmesidir. Bağımlı değişken iki kategorili olduğu için bir olasılık oranı şeklinde ele alınmaktadır. Yani bir şeyin *olma olasılığının olmama olasılığına oranı* bağımlı değişken olarak ele alınmaktadır ve buna *odds oranı/bahis oranı* denilmektedir. Bu durum aynı örnek üzerinden daha açık ifade edilebilir. Akciğer kanseri olmanın olmamaya oranı şeklinde tanımlanan bir bağımlı değişken olsun ve sigara içmenin bağımsız değişken olarak etkisini araştırıyor olalım. Eğer odds oranı = 2 şeklinde bir sonuca ulaşırsak, bu sigara içenlerin sigara içmeyenlere göre akciğer kanserine yakalanma *olasılığının* iki kat fazla olduğu anlamına gelmektedir. Katsayılar ile bağımlı değişken arasındaki bu basit ama güçlü ilişki lojistik regresyonu güçlü bir analitik araştırma aracı haline getirmektedir ve uygulamada çok tercih edilmesinin temel nedeni olarak gösterilmektedir (Hosmer, Lemeshow, ve Sturdivant 2013:49–52)

Ekonometride hem kısıtlı modellerin hem de kısıtsız modellerin test edilmesinde (en yüksek) olabilirlik oranı (Likelihood Ratio-LR) istatistiği kullanılmaktadır ve bu test Ki-Kare (X^2) dağılımına uymaktadır. Stata programı ile alınan sonuç tablosunda görülen Pseudo R-kare, log-benzerliklerine dayalı bir ölçümdür. Standart regresyonlarda kullanılan R-kare gibi düşünülmemelidir. Benzerlik oranı istatistiği log-benzerliklerindeki farkın iki katıdır. Log benzerlik fonksiyonları negatif işaretlidir.

Çünkü bağımlı değişken iki olasılıklıdır; sıfır ya da birdir. Bu da doğal logaritmalarının negatif olduğu anlamına gelmektedir. LR testi doğrusal bir modeldeki F testi ile aynı kavrama dayanmaktadır. F testi, değişkenler modelden çıkarıldığında hata karelerinin toplamındaki artışı ölçer. Log-benzerlik ise modelden çıkarılan değişkenlerin yeterince önemli olup olmadığına karar vermemizi sağlar. Bunun için bir test istatistiği ve kritik değere sahip olmak gerekmektedir. Daha basit bir ifade ile LR testi modelin bir bütün olarak anlamlı olup olmadığını göstermektedir (Wooldridge 2013:580–84).

İkili lojistik regresyon modeli basit bir doğrusal model üzerinden açıklanabilir (Gujarati ve Porter 2012:553–54; Kutlar 2009:193–96, 2017:11–17):

$$Y_i = \beta_1 + \beta_2 X_i + u_i$$

Bu doğrusal modelde Y_i ev sahibi olma durumunu temsil etmektedir; $Y_i=1$ ise aile ev sahibidir; $Y_i=0$ ise aile ev sahibi değildir; X_i : Ailenin gelirini temsil etmektedir.

Bu doğrusal modelde ailenin geliri ile ev sahibi olma arasındaki ilişki ele alınmaktadır. Fakat gelir ile ailenin ev sahibi olup olmaması doğrusal ilişki içerisinde değildir. Çünkü olası iki sonuç değişkeni mevcuttur. Dolayısı ile logit model:

$$P_i = E(Y=1/X_i) = \frac{1}{1+e^{-(\beta_1+\beta_2 X_i)}} \text{ şeklinde ifade edilmektedir. Bu ifade kısaca:}$$

$P_i = \frac{1}{1+e^{-Z_i}}$ Şeklinde gösterilir. Bu ilişki (birikimli) lojistik dağılım fonksiyonu olarak bilinmektedir. Burada $Z_i = -(\beta_1 + \beta_2 X_i)$ 'dir. Denklemden Z_i değeri $(-\infty$ ile $+\infty)$ arasında P_i (0,1) arasında değişmektedir. Burada P_i hem X_i hem de β değerleri ile doğrusal ilişki içinde değildir. Bu ilişkiyi doğrusal hale getirmek için ev sahibi olma olasılığını (P_i) ev sahibi olmama ($1-P_i$) olasılığına oranlayarak doğal logaritması alınmaktadır. Denklemden yer alan $e=2,7182$ olup, doğal logaritma tabanıdır:

$$\frac{P_i}{1-P_i} = \frac{1+e^Z}{1+e^{-Z}} = e^{Z_i} \text{ Şeklinde ifade edilebilir. Denklemin her iki tarafının doğal logaritması alındığında:}$$

$$L_i = Z_i = \ln\left(\frac{P_i}{1-P_i}\right) = \beta_1 + \sum_{i=2}^k \beta_i X_{ij} \text{ Şeklinde doğrusal bir ilişki ortaya çıkmaktadır.}$$

Bu ilişkiye *log bahis oranı* denilmektedir. L simgesi burada logit demektir.

Logit modelin özellikleri:

- P (olasılığı), 0 ile 1 arasında ve L_i ($-\infty$ ile $+\infty$) arasında değişmektedir. Olasılık 0 ile 1 arasında değişmektedir ve sınırlama yoktur.
- L_i 'nin X ile doğrusal ilişkisi vardır. Olasılıklar X ile birlikte doğrusal olarak artar.
- β_2 , X 'teki bir birimlik değişmeye karşılık P 'de meydana gelen değişmeyi gösterir.
- Doğrusal olasılık modelinde P_i , X_i ile doğrusal ilişki içerisinde iken, Logit modelde oranın logaritması X_i ile doğrusal ilişki içerisinde.
- Eğer L pozitif ise bağımsız değişkenlerin değeri arttıkça bağımlı değişkenin 1 olmasının (olayın gerçekleşme ihtimalinin) bahis oranı yükselmektedir. Eğer L negatif ise bağımsız değişkenin değeri büyüdükçe bağımlı değişkenin gerçekleşme ihtimalinin bahis oranı düşmektedir.
- β_2 eğim katsayısı X bağımsız değişkenindeki bir birim değişmeye karşılık L 'deki yani log bahis oranındaki değişmeyi ölçmektedir.

Gözlem sayısı ne kadar çok olursa L_i o kadar iyi tahmin edilir. Bağımlı değişkenin ikiden daha fazla kategoriye sahip olduğu durumda çokterimli lojistik regresyon tekniği devreye girmektedir. Temel mantık aynıdır. Literatürde McFadden'in (1994) kesikli tercih modeline dayanan bu modelin ekonomi ve sosyal bilimlerde kullanımı oldukça yaygındır (Kutlar 2017:28).

3.3.2. Çok Terimli Lojistik Regresyon

Kesikli değişkenlerde modelin bağımlı değişkeni her zaman iki kategoriden oluşmaz. Bazen birbirinden bağımsız ikiden daha fazla kategoriye ayrılmış olabilir. Bazen de ikiden daha fazla kategoriye ayrılmıştır ama kategoriler arasında bir sıralama ilişkisi mevcut olabilir. Bağımlı değişkenin özelliğine göre uygulanacak lojistik regresyon tekniği değişmektedir. Çokterimli/multinomial lojistik regresyon modeli, bağımlı değişkenin ikiden fazla ve sırasız nominal kategorik değerlere ayrıldığı durumlarda uygulanan, ikili lojistik regresyonun bir genellemesidir (Fagerland ve Hosmer 2012:448). Multinomial lojistik regresyon ile bağımlı değişkenin kategorilerinden biri referans kategorisi olarak belirlenir ve diğer kategorilerin her biri bu referansla karşılaştırılır. Referans kategorisinin seçimi keyfi olabilir ve araştırmacının takdirindedir (Kleinbaum ve Klein 2010:435).

Bir örnek üzerinden açıklayabilmek için bağımlı değişkenin 0,1,2 şeklinde kodlanarak birbirinden bağımsız üç kategorik değerden oluşan bir değişken olduğunu varsayalım. Referans alınan kateoriye göre iki farklı olasılık yansıtan logit fonksiyonu oluşacaktır. Yani referans alınan kategori ile karşılaştırılmak üzere iki olasılık oranı elde edilecektir (Kutlar 2017:28–29):

$$g_1(x) = \ln \left[\frac{P(Y = 1|x)}{P(Y = 0|x)} \right] = \beta_{10} + \beta_{11}X_1 + \beta_{12}X_2 + \dots + \beta_{1p}X_p$$

$$g_2(x) = \ln \left[\frac{P(Y = 1|x)}{P(Y = 0|x)} \right] = \beta_{20} + \beta_{21}X_1 + \beta_{22}X_2 + \dots + \beta_{2p}X_p$$

$$P(Y = 0|x) = \frac{1}{1+e^{g_1(x)}+e^{g_2(x)}}$$

$$P(Y = 1|x) = \frac{e^{g_1(x)}}{1+e^{g_1(x)}+e^{g_2(x)}}$$

$$P(Y = 2|x) = \frac{e^{g_2(x)}}{1+e^{g_1(x)}+e^{g_2(x)}}$$

Yukarıdaki ifadelerin genel matematiksel gösterimi;

$$P(Y = j|x) = \frac{e^{g_j(x)}}{\sum_{k=0}^2 e^{g_k(x)}} \text{ Şeklindedir.}$$

Multinomial lojistik regresyon analizinde katsayıların tahmini ve test edilmesi merkezi önem taşımaktadır (Hosmer ve Lemeshow, 2000: 31). Kategori sayısı ikiden fazla olduğunda log bahis oranları çiftlere ayrılır ve seçilen temel kategoriye göre karşılaştırmaları yapılır. Bu durumda her bir logit ayrı bir denklemde modellenmektedir (DeMaris 1992:61). Daha açık bir ifade ile referans alınan kategori oranının paydasında ve araştırılan kategori oranının payına yerleştirilir. Her bir kategori için bu yapıldığında her bir kategori referans kategoriye göre değerlendirilmek üzere ayrı bir denklem ile modellenmiş olmaktadır. Bu şekilde elde edilen log bahis oranlarının anti logaritmasının alınması ile ekspansiyonel değerini / nispi risk oranını elde ederiz.

Ekspansiyonel değer, bağımlı değişkende bir birimlik değişimin olasılık ta meydana getireceği tahmini çarpımsal değişimdir. Bu ekspansiyonel değer yüzde şeklinde hesaplandığında, bağımsız değişkende bir birimlik değişimin bağımlı değişkenin gerçekleşme olasılığı üzerindeki tahmini yüzde değişimini verecektir (DeMaris 1992:46). Bir katsayının istatistiki olarak anlamlılığına normal bir regresyonda t testi

ile bakılır. Burada ise katsayının anlamlılığına z testi ile bakılmaktadır. Lojistik regresyonda yer alan beta (eğim) katsayılarının hepsi kısmi eğim katsayılarıdır ve diğer bağımsız değişkenler sabitken belli bir bağımsız değişkenin değerinde bir birim değişme olduğunda tahmin edilen logitteki (olmanın olmamaya oranı) değişmeyi ölçmektedirler. Yani kısmi eğim katsayısı bağımsız değişkende meydana gelen bir birimlik değişmeye karşılık log bahis oranındaki değişmeyi gösterir. Bu kısmi katsayı değerinin anti logaritmasını alarak o değişkene ait expansiyonel değeri elde edebiliriz. Expansiyonel değerden bir çıkarıp yüz ile çarpınca elde edilen yüzdesel değer, bağımsız değişkende meydana gelen bir birimlik değişmeye karşılık bahis oranındaki değişmeyi yüzde cinsinden göstermektedir (Gujarati, Porter ve Şenesen 2012:555–63).

Bu tez çalışması kapsamında kullanılan bağımsız değişken kalkınma olgusunu temsil eden birbirinden bağımsız dört kategoriden müteşekkildir. Bağımsız değişkenler sürekli de olsa kategorik de olsa önemi yoktur. Bağımlı değişkeni (birbiri ile bir sıralama ilişkisi göstermeyen) ikiden fazla kategoriden oluşan denklemler için multinominal lojistik regresyon analizi uygundur. Modelin anlamlılık düzeyi tüm analizler için %5 olarak belirlenmiştir. Anlamlılık düzeyi %5'i aşan katsayılar istatistiki olarak anlamsız olduğu için yorumlanamazlar. Modelin içerdiği tüm bağımsız değişkenlerin bir bütün olarak bağımlı değişken üzerinde anlamlı bir etkisinin olup olmadığını Ki-Kare (X^2) dağılımına uyan -2Log-Lik değeri göstermektedir. Buna göre -2Log-Lik değerine ait (p) anlamlılık seviyesi %5'i aşmayan modeller bir bütün olarak anlamlıdır. Bağımlı değişken dört kategoriden oluşmaktadır ve dördüncü kategori referans kategori olarak kabul edilmiştir. Katsayı yorumlamaları bu referans kategoriye göre yapılmaktadır. Modelde kullanılan logaritmalar doğal logaritmayı ($\ln$) ifade etmektedir. Modelin katsayıları hem log bahis oranlarına göre hem de log bahis oranının anti logaritması olan nispi risk oranlarına / expansiyonel değerlerine göre (ve buna dayanarak hesaplanan yüzde değerlerine göre) yorumlanmıştır. Nispi risk oranı katsayısının 1'den büyük olması bağımlı değişken olan bahis oranını artırıcı yönde, 1'den küçük olması ise azaltıcı yönde etkilemektedir. Modelde uygulanan multinominal lojistik regresyon modelleri maksimum olabilirlik(maximum likelihood) yöntemine göre yapılmıştır.

3.3.3. Logit Modelde Katsayıların Yorumlanması

Lojistik regresyonda model maksimum olabilirlik yöntemi ile tahmin edildikten sonra model parametreleri log bahis oranı (logit olasılık oranı) ve bahis oranına (olasılık oranına) göre yorumlanmaktadır. Model bağımsız değişkenlerin etkisi ile bağımlı değişkenin kaç kat daha fazla gerçekleşme olasılığı olduğu veya gözlenme olasılığının yüzde kaç daha fazla olduğu şeklinde yapılmaktadır. β (eğim) parametrelerinin yorumu X ile temsil edilen bağımsız değişkende meydana gelen bir birim değişmeye karşılık logaritmik orandaki (log bahis oranındaki) birim değişmeyi göstermektedir. Katsayılar yorumlanırken β katsayısının ters logaritması alınarak elde edilen bahis oranı (nispi risk oranı) 1'den büyük ise bağımlı değişken olarak ele alınan olayın gerçekleşme olasılığının arttığını, 1'den küçük ise gerçekleşme olasılığının azaldığını göstermektedir (Morgan ve Teachman 1988:930–33). Lojistik modellerde yorumlamalar standart yapılmaktadır. Buna göre pozitif katsayılar bağımsız değişkende meydana gelen birim değişmede, bağımlı değişkenin olma olasılığını arttırmaktadır. Tersine parametre tahminicisinin katsayısının negatif işaretli olması bağımlı değişkenin olma olasılığını azaltmaktadır (Rahji ve Fakayode 2009:97).

3.4.Literatür Taraması

Bu başlık altında bölgesel ekonomik kalkınma ve sosyal sermaye bağlamında yapılmış yerli yabancı araştırmalara yer verilmektedir. Genel yaklaşım olarak sosyal sermaye ve ekonomik kalkınma arasındaki ilişkileri inceleyen literatür üç seviyede kategorize edilmiştir; a) makro b) mezo c) mikro. Makro yaklaşımda sosyal sermayenin ülke ekonomileri üzerine olan etkileri genellikle WVS'den elde edilen verilere dayandırılarak yapılmaktadır. Bu literatür kapsamında en yaygın kullanılan sosyal sermaye göstergesi olarak *güven* değişkeni ön plana çıkmaktadır. Mikro yaklaşımda ise daha çok ülke içerisinde çoğunlukla köy, hane halkı gibi ekonomik birimler üzerinde sosyal sermayenin etkileri üzerine araştırmalar yapılmaktadır. Bu yaklaşımda da genellikle sosyal sermaye olarak kullanılan gösterge *grup üyeliğidir* (Bjørnskov ve Svendsen 2003:7; Knowles 2005:15). Mezo olarak da adlandırılan yaklaşımda ise bir ülke sınırları içerisindeki bölgeler bazında sosyal sermaye ile büyüme ve kalkınma arasındaki ilişkiler incelenmektedir. Aslında mezo çalışmalar makro ve mikro yaklaşımların bir araya getirildiği çalışmalardır. Hem mikro hem de makro boyutta ele

alışların getirdiği sınırlılıkların giderilmesi amaçlanmaktadır. Bu da hem mikro hem de makro boyutta dikkate alınan boyutların tamamının daha geniş bir perspektif ile ele alınmasını gerektirmektedir. Örneğin güven kavramının örgüt içi, örgütler arası ve disiplinler arası ele alınması mezo çalışmalara duyulan ihtiyacın bir örneğini oluşturmaktadır (Sargut 2003:90–91). Fakat literatür incelemesinde sınıflandırma farklı şekillerde yapılabilmektedir. Örneğin Dünya Bankası'na ait çalışmalar arasında yer alan Knack'ın (1999) yaptığı literatür ayırımı sosyal sermaye “göstergelerine” göre yapılmıştır. Buna göre çalışmaların bir kısmı “kamusal sosyal sermaye” olarak bilinen *sivil ve politik özgürlük indeksi* (gastil endeksi) ve uluslararası derecelendirme kuruluşlarının yaptığı *sübjektif politik risk derecelendirmeleri*, *girişimcilere yönelik anketler* ve gibi göstergelere dayalı çalışmalardır. Diğer kısmı ise “sivil sosyal sermaye” yaklaşımı ile *genelleştirilmiş güven*, *sosyal kutuplaşma*, *grup üyelikleri* ve *kültürel göstergeler* ile yapılan çalışmalardan oluşmaktadır (Knack 1999:4–22).

3.4.1 Makro Yaklaşım:

Helliwell (1996), Asya ülkeleri arasındaki büyüme farklılıkları üzerinde sosyal sermaye ve kurumların rolü olup olmadığını incelemiştir. Sosyal sermaye ve kurumların Asya ekonomilerinin büyümesi üzerinde önemli bir güce sahip olmadığı sonucuna varmıştır. Buna temel sebep olarak ise bu ekonomileri birbiri ile kıyaslamaya yetecek kadar veri olmamasını göstermektedir (Helliwell 1996).

Knack ve Keefer (1997), WVS'ye dayanarak 29 piyasa ekonomisi üzerinde *grup üyelikleri*, *güven* ve *sivil norm* (civic norm) göstergeleri ile temsil edilen sosyal sermayenin ekonomik performans üzerindeki etkisini incelemiştir. Sosyal sermayeye hem büyüme hem de yatırım denklemlerinde yer vermişlerdir. Putnam'ın sosyal sermaye ölçümünde kullandığı formel grup üyelikleri ile ekonomik performans arasında bir ilişki bulunamamıştır. Buna karşın sivil işbirliği normları ve güven bağlamında sosyal sermayenin toplam ekonomik aktörler üzerinde güçlü ve önemli etkisi olduğu sonucuna varmışlardır. Yani 29 piyasa ekonomisinden oluşan örneklem üzerinde daha yüksek güven düzeyinin büyümeyi destekleyeceği sonucuna varmışlardır (Knack ve Keefer 1997).

Hjerpe (1998) 27 ülke ekonomisi arasında var olan ekonomik farklılıklar üzerinde (güven ve sivil örgütlere katılım ile tanımlanan) sosyal sermayenin etkisi olup

olmadığını araştırmıştır. Elde edilen bulgulara göre sosyal sermaye (güven faktörü) bu ülke ekonomileri arasındaki büyüme farklılığını açıklayabilen önemli bir faktördür (Hjerppe 1998).

Whiteley (2000) ekonomik büyüme sosyal sermaye ilişkisini 1970-1992 yıllarını kapsayacak şekilde 34 ülke üzerinden neoklasik ekonomik modeli üzerinden araştırmıştır. Çalışmada veri setlerini üç farklı kaynaktan derlemiştir ve bunlardan bir tanesi WVS'dir. Çalışmanın sosyal sermaye göstergesi olarak WVS'den alınan güven değişkeni seçilmiştir. Sonuç olarak yazar ekonomik büyüme üzerinde sosyal sermayenin de en az beşeri sermaye ya da eğitim kadar etkili olduğu sonucuna varmıştır (Whiteley 2000).

Zak ve Knack (2001)'in çalışmasında içinde ahlaki tehlike problemi ile yüzleşen ve heterojen ekonomik ajanların bulunduğu bir genel denge büyüme modeli yer almaktadır. Bu teorik çerçeve içinde yine sosyal sermaye göstergesi olarak WVS'den alınan güven değişkeni kullanılmıştır. Çalışma, Knack ve Keefer'in (1997) çalışmasında kullandıkları 29 ülkeyi genişleterek 41 ülkeyi kapsayacak hale getirilmiş ve yatay kesit analizi şeklinde gerçekleştirilmiştir. Araştırmada güvenin yanı sıra sosyal ve kurumsal faktörlerin büyümeyi önemli ölçüde etkilediği sonucuna varılmıştır. Çalışma, sosyal heterojenlik arttıkça yatırım miktarlarının azaldığını bunun da resmi ve resmi olmayan kurumların zayıflamasına yol açtığını ve gelir artışının da olumsuz etkilendiğini ortaya koymuştur (Zak ve Knack 2001).

Karagül ve Akçay (2002) sosyal sermaye ve büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Bu ilişkiyi incelemek için Barro (1991) ve Mankiw, Romer, Weil (1992) tarafından geliştirilen ekonomik büyüme modeli kullanılmıştır. Sosyal sermaye, WVS'den alınan kişisel ve kurumsal güven değişkenlerinden oluşturulmuştur. Gelişmiş ve gelişmekte olan 36 ülke üzerinde yapılan araştırmadan elde edilen bulgulara göre 1960-1995 dönemi için sosyal sermaye değişkeni hiçbir model için istatistiki olarak anlamlı değildir. Fakat model neoklasik büyüme modelinin öngörülleri ile örtüşmekte ve yakınsama teorisinin gerçekleştiği görülmektedir. 1980-1995 dönemi için modeller tekrar edildiğinde ise ekonomik büyüme üzerinde yatırımların, nüfus artışının ve sosyal sermayenin olumlu etkisi olduğu görülmüştür (Karagül ve Akçay 2002).

Raiser vd (2002) yaptığı çalışmada sosyal sermaye göstergesi olarak WVS'den derlediği güven ve sivil katılım değişkenlerini kullanmışlardır. Ülke olarak eski Sovyetler birliği ve Doğu Avrupa ülkelerini ele almışlardır. İlk bulgularından birisi bu ülkelerin sosyal sermayesinin Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) ülkelerinin sosyal sermayesinden önemli ölçüde daha düşük olduğu yönündedir. Bir diğer bulgusu geçiş sırasında sosyal sermaye ile büyüme arasındaki ilişkiye dikkat çekmektedir. Piyasa ekonomilerinden farklı olarak, geçiş ekonomilerinde büyüme ve güven arasında pozitif bir ilişki bulunamazken, sivil katılım ile büyüme arasında pozitif korelasyon olduğu bulunmuştur. Ayrıca kamu kuruluşlarına duyulan güven seviyesi ile büyüme arasında da pozitif korelasyon bulunmuştur (Raiser vd. 2002).

Knack (2003), Knack ve Keefer'in (1997) araştırmasını genişleterek 38 ülke için yapmıştır. Ülkeler için veri setlerini WVS'den almıştır. Yazar grup üyeliklerinin geliştirilmiş güven ve ekonomik performans üzerindeki etkilerini ampirik olarak test etmiştir. Yazar esasında, Putnam (1993) ve Olson'un (1982) birbirine ters yönde sonuçlar veren araştırma bulgularını test etmek istemiştir. Olson'nun yaklaşımında sosyal sermaye göstergesi olarak özel derneklerin ekonomik performans üzerinde negatif etkileri varken, Putnam'da ekonomik performans üzerinde pozitif etkileri vardır. Oslo'nun grupları rant peşinde olan çıkar gruplarının ekonomi üzerindeki zararlı etkilerini ön plana çıkarırken, Putnam'ın grupları gönüllü sivil katılım şeklinde olan ve ekonomik performansı olumlu etkileyen bir yaklaşımı ön plana çıkarmaktadır. Bulgular Olson'nun bulgularını desteklememekte ama Putnam'ın bulgularını da kısmen desteklemektedir. Bir bakıma Putnam'ın ileri sürdüğü pozitif dışsallıklar ile Olson'nun ileri sürdüğü negatif dışsallıklar birbirini dengeler nitelikte çıkmıştır (Knack 2003).

Beugelsdijk ve Smulders (2003), 54 Avrupa bölgesi üzerinden yatay kesit analizi ile 1950-1998 arası dönemde geliştirilmiş güven ve dernek aktiviteleri formundaki sosyal sermayenin ekonomik büyüme farklılıkları üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışmanın sonunda sosyal sermaye ile bölgesel ekonomik büyüme farklılıkları arasında pozitif ilişki bulunmuştur. Bu nedenle Putnam'ın İtalyan bölgeleri üzerine yaptığı sosyal sermaye ilişkin tezinin geliştirilebileceğini ileri sürmüştür (Beugelsdijk ve Smulders 2003).

Kaldaru ve Parts (2005) 34 Avrupa ülkesi örneklemini üzerinden sosyal sermayenin ekonomik kalkınma üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Ekonomik kalkınmanın belirleyicileri beşeri ve sosyal sermaye, gelir eşitliği ve gelir dağılımı şeklinde temel bileşenler analizi ile üç gruba ayrılmıştır. Kalkınma göstergesi olarak ise insani kalkınma indeksi alınmıştır. Tüm bu bileşenlerin kalkınma indeksinin %86'sını açıklayabildiği ve bu bileşenler içerisinde beşeri ve sosyal sermayenin etkisinin büyük olduğu sonucuna varmışlardır (Kaldaru ve Parts 2005).

Baliamoune (2005) çalışmasında 39 Afrika ülkesini ele almıştır. Genelleştirilmiş güven ve kurumların ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini panel veri analizi ile araştırmıştır. Sonuçlar sosyal sermayenin gelir üzerinde güçlü bir etkisi olduğu yönündedir. Ayrıca sosyal sermaye ile kurumsal kalite arasındaki etkileşim ve sosyal sermaye ile beşeri sermaye arasındaki etkileşim de ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkilidir (Baliamoune-Lutz 2005).

Miguel, Gertler ve Levine (2005), Endonezya'nın sanayileşmesinde sosyal sermayenin etkisini incelemişlerdir. Bunun için Endonezya'da hızlı endüstri gelişiminin yaşandığı 1985-1995 dönemi için 274 bölge üzerine alan araştırması yapılmıştır. Elde edilen veri setleri panel regresyon analizleri ile değerlendirilmiştir. Çalışmada sosyal sermayeyi temsil eden gönüllü dernek faaliyetleri, güven ve gayri resmi ortaklıklar dâhil olmak üzere zengin bir gösterge seti kullanılmıştır. Çalışmanın ana bulgularına göre sosyal sermaye ağları gelişen endüstrileşmeyi açıklayamamaktadır. Öte yandan çalışma bu bulgunun Endonezya'ya özgü olduğunun ve genelleştirilemeyeceğinin altını çizmiştir (Miguel, Gertler, ve Levine 2005).

Perez vd. (2006), sosyal sermaye ölçümünün yanı sıra sosyal sermayenin iktisadi ilişkiler ve büyüme üzerindeki etkilerini ortaya koyan bir çalışma yapmışlardır. Çalışmaya göre, sosyal sermaye gelir beklentisine, sosyal sermaye yatırımlarının maliyetine, toplumsal eşitsizliklere, güven ağlarının yoğunluğuna ve sosyal sermaye yıpranma/amortisman oranlarına dayanarak ölçülmektedir. Bu metodoloji ile 23 OECD ülkesi üzerinde sosyal sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki pozitif etkilerini panel veri analizi ile ölçmüşlerdir. Elde edilen bulgulara göre sosyal sermayenin ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkisi vardır ve sosyal sermayenin gelir esnekliği %7-10 dolaylarındadır (Perez vd., 2006)

Berggren, Elinder ve Jordahl (2008) yaptıkları çalışmada güven ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ölçmüşlerdir. Kullanılan veri setleri WVS'den elde edilmiştir. Çalışmayı iki ayrı dönem olarak ele almışlardır. İlk dönem 1970-1992 dönemini kapsayan 39 ülkeden oluşurken ikinci dönem 1990-2000 dönemi için 63 ülkeyi kapsamaktadır. Yaptıkları çalışmanın sonuçları Zak ve Knack (2001) ve Beugelsdijk, Groot ve Schaik (2004) tarafından yapılan küçük örneklemli çalışmaların sonuçları ile de karşılaştırılmıştır. Yani söz edilen bu çalışmaların örneklem büyüklükleri genişletilerek yeniden test edilmiştir. Sözü edilen yazarların çalışma bulguları güven ve ekonomik büyüme arasında güçlü bir ilişki olduğu yönündedir. Fakat Berggren, Elinder ve Jordahl'ın yaptığı bu araştırmanın bulgularına göre, sapma (outlier) özelliği gösteren ülkelerin, özellikle de Çin'in örneklemden çıkarılması ile önceki çalışmalarda belirlenen güven ve ekonomik büyüme arasındaki güçlü ilişki ortadan kalkmaktadır (Berggren, Elinder, ve Jordahl 2008).

Akçomak ve Well (2009), Avrupa Birliği'nde sosyal sermaye, inovasyon ve kişi başı gelir büyümesi arasındaki ilişkileri incelemiştir. İnovasyon bu çalışmada sosyal sermayeyi daha yüksek gelir seviyesi elde etmeyi sağlayan bir mekanizma olarak tanımlanmıştır. Araştırmada, korelasyon analizlerinin yanı sıra üç aşamalı en küçük kareler (3SLS-stage least squares) yöntemi kullanılmıştır. 102 Avrupa bölgesi üzerinde 1990-2002 dönemi için yapılan bu araştırma göstermiştir ki, sosyal sermaye inovasyon kanalı ile büyümeyi pozitif etkilemektedir. Araştırmaya göre sosyal sermayenin kişi başı gelir büyümesinde doğrudan bir etkisi yoktur (Akçomak ve ter Weel 2009).

Dinda (2008) çalışmasında beşeri sermaye kanalı ile sosyal sermaye oluşumunu ele almıştır. Çalışma büyümenin motorunun sermaye birikimi olduğu tek sektörlü bir büyüme modeline dayanmaktadır. Toplam sermaye üç tip sermayeden oluşan bir Cobb-Douglas indeksidir. Bu sermaye tiplerinden biri olan beşeri sermayenin kaynakları olarak hem üretken tüketime hem de sosyal sermayeye işaret edilmiştir. Çalışmanın sonucunda hem sosyal sermaye hem de beşeri sermaye birikiminin denge büyüme oranını pozitif etkilediği sonucuna varılmıştır. İlaveten eğitim ve sosyal sermaye arasında da pozitif bir ilişki olduğu ampirik olarak ortaya konan sonuçlardandır (Dinda 2008).

Boulila, Bousrih ve Trabelsi (2008) çalışmalarında 1980-2000 dönemi için bazı gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerden oluşan bir örneklem ile eşanlı denklem modeli üzerinden sosyal sermayenin ekonomik büyümeyi etkileme mekanizmalarını incelemişlerdir. Çalışmanın ana sonuçlarından birisi sosyal sermayenin bir ölçüsü olarak ele alınan güven ile büyüme arasında anlamlı ve pozitif korelasyonun varlığıdır. İkincisi, yüksek güven seviyelerinin kurumsal kalkınmayı etkilemek suretiyle ekonomik faaliyetler üzerinde dolaylı etkisi olduğudur. Bulgulara göre güven ve işbirliğine dayalı bir sosyal altyapı ekonomik büyümeyi hem doğrudan hem de kurumların gelişmesini sağlaması ile dolaylı olarak etkilemektedir (Boulila, Bousrih, ve Trabelsi 2008).

Cheng ve Mittelhammer (2008) hem küreselleşmenin ekonomik kalkınmaya fayda sağlayıp sağlamadığını hem de gelişmekte olan ülkelerin sosyal sermaye ve kurumsal faktörleri sayesinde küreselleşmeden nasıl faydalanabileceklerini incelemişlerdir. Sosyal sermaye göstergesi olarak güven ve sosyal sorumluluk seviyeleri ele alınırken kurumsal faktör olarak dört değişkenden oluşan bir kurumsal kalite indeksi kullanılmıştır. Çalışma kısa ve uzun dönem olmak üzere iki dönem olarak ele alınmıştır. Elde edilen bulgulara göre sosyal sermaye ve kurumlar hem uzun hem de kısa dönem için ekonomik kalkınmayı pozitif etkilemektedir (Cheng ve Mittelhammer 2008).

Roth (2009)'un çalışmasının örneklemini 1980-2004 zaman dilimini kapsayan 27 OECD ve 14 EU üyesi olmak üzere 41 ülkeden oluşmaktadır. Çalışmada bağımlı değişken olarak yıllık ortalama büyüme oranı ve bağımsız değişkenler olarak güven, kişi başına gelir, beşeri sermaye ve yatırım seviyesi fiyatı alınmıştır. Sosyal sermaye ve büyüme arasındaki ilişki hem yatay kesit ve havuzlanmış panel veri hem de sabit etkiler dengesiz panel veri yöntemleri ile analiz edilmiştir. Güven ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen bu çalışmanın iki önemli bulgusu vardır. Birincisi, panel verileri ile sabit etkiler modelinin sonucunun ekonomik büyümenin güven seviyesinde ki artışla negatif ilişkili olduğuna işaret etmesidir. Çalışmada bulunan bu negatif ilişkinin; a) OECD (özellikle Polonya, Yunanistan ve ABD), b) Avrupa Birliğinin (EU) (özellikle İngiltere ve Finlandiya) gelişmiş ülkelerinden, c) güçlü işçi sendikalarının varlığından ve d) İskandinav ülkelerinden kaynaklandığı ileri sürülmektedir. Çalışmada başlangıçta düşük güven stokuna sahip ülkelerde (gelişmekte olan ülkeler ve Latin Amerika ülkeleri) görülen güven artışının ekonomik büyümeyi olumlu etkilediği, fakat başlangıçta yüksek güven stoku olan (özellikle İskandinav ülkeleri ve Güçlü İşçi

Sendikaları olan) ülkelerde görülen güven artışının ekonomik büyümeyi yavaşlattığı ortaya konulmuştur. İkinci olarak, uygulanan hem yatay kesit hem de havuzlanmış veri analizi sonuçlarına göre kişiler arası güven ve büyüme arasında pozitif bir korelasyon bulunmuştur. Fakat ülke örnekleminde altı geçiş ekonomisi ülkesi çıkarıldığında başlangıçta güven stoku düşük ülkelerde görülen güven artışına ekonomik büyümenin eşlik ettiği görülmüştür. Bununla birlikte, çalışmaya göre güven eşiği bir kez aşıldığında artan güven seviyesinin ekonomik büyümeyi yavaşlattığı belirlenmiştir (Roth 2009).

Do (2009), (güven, pasif / aktif üyelikler ve sivil normlardan müteşekkil) sosyal sermayenin bilgi ekonomisinde girişimcilik, yenilikçilik ve ekonomik kalkınma üzerinde olası etkilerini araştırmıştır. WVS'den alınan veri setleri ile binary lojistik regresyon analizlerinin kullanıldığı çalışmanın ampirik sonuçları, sosyal sermaye ile girişimcilik arasında, sosyal sermaye ile yenilik arasında ve sosyal sermaye ile ekonomik kalkınma arasında pozitif ilişkiler olduğunu göstermektedir. Regresyon sonuçları aynı zamanda, sosyal sermaye ile girişimcilik arasındaki etkileşim mekanizması ile sosyal sermayenin yenilik üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, bu çalışmanın bulguları, fiziksel sermaye, bilgi sermayesi ve girişimcilik sermayesi gibi yerleşik sermaye kavramlarının yanı sıra, sosyal sermayenin de ekonomik kalkınmanın önemli bir itici gücü olduğuna dair bazı kanıtlar sağlamaktadır. Ancak sosyal sermaye ile girişimcilik sermayesi arasındaki etkileşimin ekonomik kalkınma üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olabileceğine de dikkat çekilmiştir (Do 2009).

Neira, Vázquez ve Portela (2009), sosyal sermaye ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1980-2000 dönemi için 14 OECD ülke örneklemini üzerinden ele almışlardır. Çalışmada ayrıca beşeri sermaye ve sosyal sermaye arasında bir ilişki olup olmadığı da sorgulanmıştır. Sosyal sermaye göstergesi olarak güven ve grup üyelikleri kullanılmıştır. Sosyal sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi belirlemek için sabit etkiler panel veri analizi kullanılmıştır. Elde edilen bulgular ele alınan tüm değişkenlerin ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkisi olduğunu göstermiştir. Bunun yanında beşeri sermaye ile sosyal sermaye arasında pozitif ilişki belirlenmiştir (Neira, Vázquez, ve Portela 2009).

Dearmon ve Grier (2009) sosyal sermaye ve ekonomik kalkınma arasındaki ilişkiyi panel data analizi yöntemiyle incelemişlerdir. Yazarlar güvenin yatırım, fiziksel ve beşeri sermaye ile olan etkileşimlerini ve kalkınma üzerinde önemli etkiye sahip bir faktör olup olmadığını araştırmışlardır. Çalışmanın bulguları sosyal sermaye ile beşeri ve fiziki sermaye arasında etkileşim olduğunu göstermiştir. Bulgulara göre sosyal sermaye kalkınma için önemli bir faktördür (Dearmon ve Grier 2009).

Ahlerup, Olsson ve Yanagizawa (2009), sosyal sermayenin resmi kurumların ikamesi mi yoksa tamamlayıcısı mı olduğunu araştırmışlardır. Sosyal sermaye üzerine bazı mikro seviyede ki çalışmalar, adli kurumların görece zayıf olduğu durumlarda, kişiler arası *güven ilişkisinin* ekonomik büyüme üzerinde en etkili unsur olduğunu ortaya koymaktadır. Buna karşın çoğu makro seviyedeki çalışmada ileri sürülen yaygın inanışa göre sosyal sermaye ekonomik büyüme için kayıtsız şartsız iyidir. Çalışmada genelleştirilmiş kişiler arası güven ile temsil edilen sosyal sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi kurumların kalitesi arttıkça azalmaktadır. Yani kurumların nispeten zayıf olduğu ülkelerde sosyal sermaye ekonomik büyümeye daha fazla katkı sağlarken, kurumlar güçlendikçe sosyal sermayenin ekonomik büyümeye katkısı azalmaktadır. Bu sonuçlar sosyal sermaye ile kurumsal kalitenin birbirinin tamamlayıcısı değil ikamesi olduğunu göstermektedir (Ahlerup, Olsson, ve Yanagizawa 2009)

Özcan (2011) Avrupa'nın 46 ülkesinde sosyal sermaye ile ekonomik kalkınma arasındaki ilişkilere yönelik çeşitli hipotezlerin doğrulanıp doğrulanmadığını test etmiştir. Çalışmanın örneklemi, çoğunluğu Avrupa ülkesi olmak üzere 46 ülkeden oluşmaktadır. Çalışma kapsamında sosyal sermaye bilgiyi eyleme dönüştürebilme becerisi olarak tanımlanmaktadır. Yapılan panel veri analizi sonucunda sosyal güven ile kalkınma arasında pozitif korelasyon olduğu yönündeki genel tez doğrulanmıştır. Yapılan tüm testlerde güvenin kalkınma üzerinde anlamlı ve pozitif etkisi olduğu belirlenmiştir. Ancak bu 46 ülkeyi geliştirmekte olan ülkeler ve gelişmiş ülkeler şeklinde ikiye ayırdığında ulaşılan sonuçlar, sosyal güvenin pozitif ve anlamlı bir ilişki yaratabilmesi için söz konusu ülkelerin belli bir eşik değere sahip olması gerektiğine işaret etmektedir. Bununla birlikte kurumsal güven değişkeninin kalkınmaya pozitif etkisi olduğu yönündeki tez doğrulanamamıştır. Sosyal sermayenin diğer unsurlarının da kalkınma üzerindeki etkisini görebilmek için uygulanan kesit veri analizi sonucunda

dernek üyelikleri ile ölçülen grup içi ve grup dışı sosyal ağların kalkınma üzerinde pozitif etkisi olduğu belirlenmiştir. Öte yandan normların ekonomik kalkınma üzerinde pozitif etkisi olduğu hipotezi doğrulanamamıştır. Tezin elde ettiği en genel sonuç sosyal sermayenin hem en istikrarlı değişken hem de kalkınmanın en temel ögesi olduğu şeklindedir (Özcan 2011).

Bjørnskov (2012) yaptığı çalışmada sosyal güvenin ekonomik büyümeyi etkileme mekanizmalarını konu almıştır. Genelleştirilmiş güven veri setlerini WVS’den 30 yıllık bir periyodu kapsayacak şekilde elde etmiştir. Çalışmada sosyal güvenin ekonomik büyümeyi okullaşma ve yönetim kanalları aracılığı ile etkilediğine dair bulgular ortaya koymuştur (Bjørnskov 2012).

Halıcı Tülüce (2013) sosyal sermayenin büyüme üzerindeki etkilerini statik panel veri analizi ile araştırmıştır. Araştırma 1999-2009 döneminde 26 ülkeyi kapsamaktadır. Yazar sosyal sermaye ile büyüme ilişkisini ortaya koymak için kişi başı GSYİH ile ölçtüğü büyüme denklemini fiziksel sermaye, beşeri sermaye ve sosyal sermaye üzerine kurmuştur. Çalışmada yer verilen sosyal sermaye doğrudan yabancı yatırımcıların yatırım yapmadan önce dikkate aldıkları Bileşik Risk Derecelendirmesi (Composit Risk Rating) olarak tanımlanmıştır. Ülkeleri taşıdıkları ekonomik, finansal ve politik riskleri açısından değerlendiren bu derecelendirme, içerdiği politik risklerin ekonomi dışı bir faktör olarak ekonomik çıktılar üzerinde etkili olmasından dolayı sosyal sermaye olarak kabul edilmiştir. Değişkene ait veriler “Political Risk Services” gurubundan sağlanmıştır. Diğer değişkenler için kullanılan veriler Dünya Bankası Online Data Bankasından (WDI) temin edilmiştir. Çalışmanın hipotezi “Sosyal sermaye unsurlarına yapılan yatırımlar arttıkça, seçilmiş ülkelerin GSYİH’sı artmaktadır” şeklinde kurulmuştur. Elde edilen bulgular hipotezi desteklemiştir. Yapılan yatırımlarla artan sosyal sermayenin büyüme üzerinde olumlu etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Halıcı Tülüce 2013).

Kartal, Acaroğlu ve Dura (2017) 2000-015 dönemi için Türkiye ekonomisi üzerinde sosyal sermaye ve büyüme ilişkisini incelemişlerdir. Çalışmada ayrıca 1991-2016 döneminde kişi başı milli gelir ile sosyal sermaye arasında uzun dönemli ilişki olup olmadığı da incelenmiştir. İlişkisinin yönü ve gücünü belirlemek üzere trend, korelasyon ve zaman serisi nedensellik analizleri yöntemleri kullanılmıştır. Sosyal

sermaye faktörleri olarak Protestolu senet sayısı, tutuklu ve hükümlü sayıları, karşılıksız çek sayıları, boşanma oranları, genel mutluluk düzeyi, dernek sayıları ve dernek üye sayıları ele alınmıştır. Kullanılan veriler İçişleri Bakanlığı Dernekler Dairesi Başkanlığı, TÜİK, Merkez Bankası, Türkiye Bankalar Birliği Risk Merkezi ve Adalet Bakanlığı web sayfaları ve istatistik kaynaklarından elde edilmiştir. Çalışmanın bulgularına göre sosyal sermayenin tüm belirleyicileri arasında özellikle boşanma sayısı faktörü hem kısa hem uzun dönemde iktisadi büyüme üzerinde en etkili faktör olarak öne çıkmıştır (Kartal, Acaroğlu, ve Dura 2017).

Akar ve Ay (2018) sosyal sermaye ve inovasyonun ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini 52 ülke üzerinden sabit etkiler panel veri analizi ile araştırmışlardır. Çalışmanın ikinci aşamasında gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler ayrımı yaparak, değişkenler arası ilişkileri test etmişlerdir. Çalışmanın sonucunda bu 52 ülke üzerinde hem sosyal sermaye ve inovasyon arasında pozitif ilişki bulunmuş hem de sosyal sermaye ve inovasyonun ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkisi olduğu sonucuna varılmıştır (Akar ve Ay 2018).

Shirinova (2019), 2005-2014 döneminde sosyal sermaye ile ekonomik kalkınma arasındaki ilişkinin geçiş ekonomileri üzerinde nasıl bir role sahip olduğunu incelemiştir. Çalışma 6 geçiş ekonomisini kapsamaktadır. Panel veri analizi yönteminin tercih edildiği modelin bağımlı değişkeni olarak kişi başı düşen reel GSYİH ve açıklayıcı değişkenler olarak sosyal sermayeyi temsilen seçim özgürlüğü, demokrasi ve politika gibi değişkenler kullanılmaktadır. Analizde kullanılan veriler 2005-2014 dönemi için WVS'den ve Dünya Bankası Kalkınma Göstergelerinden elde edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre demokrasi değişkeni dışındaki tüm değişkenlerin ekonomik kalkınma üzerinde pozitif etkisi bulunmuştur. Demokrasinin anlamsız ve negatif olması ise literatüre uyumlu bir sonuç olarak değerlendirilmiştir. Elde edilen genel sonuca göre, sosyal sermayenin ekonomik kalkınma üzerinde pozitif ve güçlü bir etkiye sahip olduğu yorumu yapılmaktadır (Shirinova 2019).

Öztürk ve Gülbahar (2020) daha önce ele alınmayan uluslararası finans merkezini sosyal sermaye olgusu olarak ele alarak kalkınma üzerindeki etkisi olup olmadığını test etmişlerdir. Çalışmada sosyal sermaye, bilgi üretebilen aktörlerin birbirleri ile olan güven temelindeki ilişkilerini geliştirerek maliyetlerde yaşanan düşme sayesinde

toplumsal faydası yüksek yeni buluşların yapılmasına destek olmak anlamında hem etkileyen hem etkilenen bir olgu olarak ele alınmaktadır. Güven normuna dayalı tanımlamalarını 10 ülke üzerinde Dünya Bankası veri bankasından elde ettikleri veri setlerine dayanarak panel veri analizi yöntemi ile test etmişlerdir. Elde edilen sonuçlar, literatüre uygun olarak (sosyal sermaye olarak ele alınan) risk sermayesi üretebilme gücü barındıran uluslararası finans merkezlerine sahip ekonomilerin, yeni buluşları finanse ederek kalkınmaya pozitif etki ettiğini göstermektedir (Öztürk ve Gülbahar 2020:214–17).

3.4.2 Mezo (orta) Yaklaşım:

Putnam, Leonardi ve Nanetti (1993) İtalya üzerine yaptıkları ünlü çalışmalarında (Working Democracy Work), İtalya'nın kuzeyi ile güneyi arasındaki ekonomik gelişmişlik farklılığının nedenlerini araştırmışlar ve yazarların bu çalışmalarlarıyla birlikte sosyal sermaye kavramı kalkınma literatürüne girmiştir. Çalışmanın bulgularına göre bu farklılığın temel nedeni kültürel normlarda gömülü olan ve işbirliği yapabilmeyi sağlayan sosyal sermaye farklılıklarıdır. İtalya'nın kuzeyinde gelişmiş bir birlikte iş yapabilme kapasitesinin olduğu saptanmıştır (Putnam, Leonardi ve Nonetti 1993).

Helliwell ve Putnam (1995) İtalyan bölgelerinde 1950-1990 dönemi için sosyal sermaye ve ekonomik büyüme ilişkisini incelemişlerdir. Çalışmada sosyal sermaye kamusal katılım indeksi şeklinde ele alınmıştır. İndeks değişkenleri gazete okuma oranları, kültürel ve sportif organizasyonlar, referanduma katılım oranı gibi değişkenlerden oluşmaktadır. Çalışmanın bulgularına göre kamusal katılımın yüksek olduğu bölgelerde ekonomik büyüme oranları da yüksektir. Yani kamusal katılım indeksi ile temsil edilen sosyal sermaye ekonomik büyümeyi istatistiki olarak açıklayabilmektedir (Helliwell ve Putnam 1995).

Marsh (1998), Putnam'ın sosyal sermaye kavramının iktisadi kalkınma literatürüne girmesine vesile olan eseri olan Making Democracy Work eserini Rusyanın 10 makro planlama bölgesi üzerine uygulamıştır. Yaptığı korelasyon ve regresyon analizleri sonucunda sosyo-ekonomik gelişme düzeyi ile demokrasi arasında güçlü ilişki olduğu doğrulanırken, sosyo ekonomik gelişme ile sivil toplum arasında böyle bir ilişki bulunamamıştır. Fakat bölge ayırımı siyasi yönetim bölgelerine göre yapıp yeniden analize sokulduğunda sosyo-ekonomik gelişme düzeyi ile demokrasi arasında pozitif

ilişki görüldüğü gibi sivil toplum ile de pozitif ilişkisi olduğu tespit edildi. Yazar Rusya için sosyal sermayenin daha adaletli bir refah dağılımını talep etmek için kullanılabileceği ve sosyal sermayenin Rus demokrasisinin işlemesi için anahtar role sahip olabileceği sonucuna varmıştır (Marsh 1998).

Rupasingha vd. (2000) sosyal sermayenin ekonomik büyüme üzerinde etkisi olup olmadığını Amerika için yatay kesit doğrusal regresyon analizi ile araştırmışlardır. Sosyal sermaye göstergeleri olarak organizasyonlara üyelik oranları, suç oranları, oy kullanma ve hayır işleri yapma gibi göstergeler kullanılmıştır. Çalışmada sivil katılım şeklinde ele alınan sosyal sermayenin Amerika eyaletleri arasında ekonomik büyümenin önemli bir belirleyicisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bu çalışmada sosyal sermayesi yüksek olan eyaletlerin sermaye başına gelir seviyesinin daha hızlı büyüdüğüne dair kanıtlar elde edilmiştir (Rupasingha, Goetz, ve Freshwater 2000).

Peri (2004) İtalya'da ekonominin kalkışa geçtiği 1951-1991 döneminde sosyo kültürel değişkenler ile ekonomik performans ilişkisini genel kurumsal iktisat çerçevesinde il (province) düzeyinde ele almıştır. Araştırmasında en küçük kareler yöntemi ve korelasyon analizlerini kullanmıştır. Çalışmanın bulgularına göre Putnam'ın sosyal sermaye tanımı dâhilinde olan sivil katılım ile ekonomik başarı arasında oldukça zayıf bir ilişki vardır. Buna karşın organize suç oranları ile düşük ekonomik kalkınma seviyesi arasında güçlü korelasyon bulunmuştur (Peri 2004).

Casey (2004), Putnam'ın İtalya üzerine yaptığı çalışmanın tekrarını İngiltere üzerinde yapmıştır. Çalışma İngiltere bölgelerinin sosyal ve ekonomik performansını analiz etmektedir. Kuzey ve güney bölgeler arasında ki ekonomik farklılıkların eşit olmayan sosyal sermaye stoklarından kaynaklanıp kaynaklanmadığını sorgulamaktadır. Bu amaçla İngiltere 11 bölgeye ayrılarak yüz yüze görüşme yapılmak suretiyle veriler toplanmıştır. Ayrıca WVS'den İngiltere tutum anketleri de kullanılarak temel bileşenler analizi yapılmıştır. Elde edilen sonuçlar karışıktır. Refah içinde yaşayan bölge insanları daha çok sivil katılım eğilimi gösterirken güven seviyeleri de yüksek görünmektedir. Bazı bulgular Putnam'ın çalışmasını güçlü bir şekilde desteklerken tüm değişkenler için aynı şey bulunamamıştır. Sivil birlikler ile ekonomik performans arasında pozitif bir ilişki bulunmasına rağmen, iktisadi birlikler ile ekonomik performans arasında negatif ilişki bulunmuştur. Bunun nedeni olarak da işçi sendikaları gibi iktisadi birliklerin

dayanışma ve işbirliği eğilimlerinin zayıf olmasını göstermiştir. Yazar bu zayıf eğilim sebebiyle iktisadi birliklerin ortak eylem sorununu çözme konusunda zayıf kaldıklarını ileri sürmüştür. Sonuç itibari ile daha kesin kanıtlar sağlanıncaya kadar sosyal sermayenin ekonomik performansın bir açıklaması olması konusunda geçerli kanıtlar olmadığı için teorinin bu tezi “kanıtlanmamış” olarak kalmalıdır şeklinde öneride bulunmuştur (Casey 2004).

Casey ve Christ (2005) çalışmalarında sosyal sermayesi yüksek olan bölgelerin ekonomik performansı da daha iyidir tezini test etmektedir. Putnam’ın oluşturduğu 14 sosyal sermaye indeksini genişleterek fiziksel ve beşeri sermaye yanında ekonomik performans üzerinde etkili olabilecek ilgili değişkenleri de modele eklemişlerdir. Putnam’ın indeksinde yer alan göstergelerden 13 tanesiyle 48 bitişik eyalet için analiz yapmışlardır. Analiz sonuçları sosyal sermayenin toplam çıktı ve istihdam ölçümleri üzerinde fark edilebilir bir etkisi olmadığını göstermektedir. Bununla beraber ulaşılan sonuçlarsosyal sermayenin istihdamda istikrar ve ekonomik eşitlik konusunda önemli ve olumlu etkileri olduğunu göstermektedir. Çalışmada varılan genel sonuç, sosyal sermayenin refah için bir ön koşul olmadığı şeklindedir. Yazarlar sosyal sermayenin toplumsal ekonomik kalkınmayı destekleyebileceğini fakat tek başına bölgesel düzeydeki ekonomik performansı açıklamada yetersiz kalacağına dikkat çekmişlerdir (Casey ve Christ 2005)

Iyer, Kitson and Toh (2005), sosyal sermayenin sosyo-ekonomik belirleyicilerini araştırdıkları çalışmada bu belirleyicilerin Amerika’nın dokuz bölgesinde gösterdiği farklılıkları ortaya koymuştur. Çalışmada Ordered (sıralı) logit regresyon yöntemi kullanılmıştır. Çalışma kapsamında ABD’nin dokuz bölgesinde gruplanmış olan 40 toplulukta yaşayan 24.000’den fazla birey üzerinden elde edilen “Sosyal Sermaye Topluluğu Karşılaştırma Araştırması 2000”deki sosyal sermaye verileri incelenmiştir. Bu veriler, sosyal sermayenin bölgelere göre kayda değer çeşitliliğe sahip olduğunu göstermektedir. Yapılan logit analiz, eğitimin neredeyse tüm sosyal sermaye göstergeleri için önemli olduğunu göstermiştir. Ayrıca bu çalışma etnik çeşitlilik ile düşük sosyal sermaye arasında ilişki olduğunu da göstermiştir. Yapılan analiz, sosyal sermayenin yerel ve yerel olmayan biçimleri arasında ayırım yapma ihtiyacına işaret etmektedir ve bu yaklaşımın bölgesel sosyal sermaye araştırmalarında kullanmak için uygun olduğuna dikkat çekmektedir (Iyer, Kitson ve Toh, 2005).

Sabatini (2005, 2006, 2008) İtalya bölgeleri üzerinde zengin bir veri seti ile sosyal sermaye araştırmaları yapmıştır. Sosyal sermayeyi güven şeklinde tanımlamak yerine temel bileşenler analizi ile birleştirici (linking), topluluk içi (bonding) ve topluluk dışı (bridging) şeklinde üç gruba ayırarak tanımlamıştır. Yaklaşık 200 kadar farklı değişken kullanmıştır. alışmalarında sosyal sermaye ile kalkınma arasındaki ilişkileri yapısal eşitlik modelleri ve faktör analizleri ile incelemiştir. Araştırmalardan elde edilen sonuçlara göre güçlü aile bağları ile ekonomik performans ve insani kalkınma arasında negatif bir ilişki bulunmuştur. Bir diğer sonuca göre, zayıf aile bağları (aile dışında kalan) gruplar arasında iletişimi ve bilgi paylaşımını artırdığı için güven seviyesinde de artışa olanak sağlamaktadır. Dolayısıyla bu mekanizma ile artan güven seviyesi kalkınmayı pozitif etkilemektedir. Ayrıca birleştirici sosyal sermaye kapsamında olan ve gönüllü organizasyonlara üyelikle temsil edilen sivil katılım değişkeni ile ekonomik kalkınma arasında pozitif ilişki bulunmuştur (Sabatini 2005, 2006, 2008).

Evans and Syrett (2007), yerel ekonmik kalkınma sürecinin bir parçası olarak sosyal ekonomide sosyal sermaye kavramını araştırmışlardır. Çalışmanın üç hipotezi vardır: a) sosyal sermaye yerel sosyal girişimlerin ortaya çıkmasına ve büyümesine olanak sağlayan yerel ağlar yolu ile oluşur. b) yerel sosyal girişimler daha ileri gelişmişlik seviyelerine ulaşmayı sağlayan sosyal sermayeyi meydana getirir. c) yerel sosyal girişimler ortaklık ve karşılıklı destekleme ile yerel sosyal ekonomik kalkınma ile karakterize edilen sosyal sermaye çeşidini oluşturur. Çalışmada yerel üretim ve sosyal sermaye kullanımı arasındaki etkileşim odak alınmıştır. Bu amaçla beş Avrupa ülkesinde kırsal ve kentsel ankete dayalı alan araştırması yapılmıştır. Çalışmaya göre sosyal sermayenin yerel ekonomik kalkınma sürecindeki potansiyel önemi, yerel arenada diğer sermaye kaynaklarının kullanımını ve geliştirilmesini artırma ve maksimize etme kabiliyetinde yatmaktadır. Araştırmaya göre, yoksul yerleşim yerlerinde finansal, fiziksel ve beşeri sermaye stoklarının yokluğunda sosyal sermayenin var olması çok da önemli değildir. Çalışma özet olarak yerel kalkınmada sosyal sermayenin işleyiş mekanizmalarına odaklanmış ve sosyal sermayeden kalkınma ve gelişme bağlamında faydalanabilmek için bu işleyiş mekanizmalarının iyi anlaşılması gerektiğine vurgu yapmıştır (Evans ve Syrett 2007).

Eastwood (2007) ABD’de 48 eyalettteki 272 şehrin 2000-2004 dönemi ekonomik büyümelerinin nedenlerini araştırmıştır. Yazar, bölgesel, politik, ekonomik, istihdam,

sosyal, mekân/coğrafya ve ulusal güvenlik faktörlerinden oluşan bir değişken kümesinin gerçekleşen büyüme üzerindeki etkilerini sorgulamıştır. En küçük kareler ve çok değişkenli regresyon analizi yöntemlerini kullanan yazar, ekonomik kalkınmada özellikle insanların ve politikaların önemine, daha spesifik olarak yaratıcı insanların önemine dikkat çekmektedir. Yazara göre bölgesel kalkınmada “mekân” giderek daha önemli hale geldiğinden, yaratıcı mesleklere sahip insanların nerede yaşamaya karar verdikleri önemlidir. Ayrıca güveni ve karşılıklılık normunu teşvik eden sosyal ağlarda çalışan insanlar önemlidir. Bunun yanında ekonomik özgürlük indeksi ile ekonomik büyüme arasındaki pozitif güçlü korelasyon, yaratıcı girişimciler için (yüksek sendika ücretleri, bürokratik maliyetler, yüksek vergiler ve gereksiz dava masraflarından muaf olabilecekleri) ekonomik özgürlük iklimine ihtiyaç duyulduğuna işaret etmektedir. Ekonomik büyüme için, böyle bir iklimde gelişen yaratıcı girişimcilerden müteşekkil bir ağ yapı önem taşımaktadır. Çalışmaya göre yüksek sosyal sermayeye sahip Kuzeydoğu ve Orta Batı’daki şehirlerin son yirmi yılda ekonomik büyüme de başarılı olamamış olmaları dikkat çekicidir. Bu bölgelerde daha önceki dönemlerde büyümeyi sağlayan imalat işlerinin yok olması, sosyal sermaye ile ekonomik büyüme arasında öngörülen pozitif ilişkiyi tersine çevirmiştir. Çünkü başka bir topluluğa göç eden kişiler genellikle kulüplere ve organizasyonlara hemen katılmazlar. Kısaca, bu çalışmada yaratıcı sınıfın ekonomik büyümeyi pozitif etkilerken, sosyal sermayenin ekonomik büyüme üzerinde negatif etki gösterdiği şeklinde bir sonuca ulaşılmıştır (Eastwood 2007).

Rizzi ve Pianta (2010) daha önce Rizzi tarafından 2004 ve 2006 yıllarında İtalya bölgeleri ve illeri üzerine temel bileşenler analizi ile yaptığı sosyal sermaye ve bölgesel kalkınma ilişkilerini, sentez bir metot kullanarak Avrupa bölgeleri için hem ulusal hem de bölgesel seviyede yapmışlardır. Bölgesel sınıflandırmada NUTS1 ve NUTS2 dikkate alınmıştır. Sosyal sermayenin mikro göstergeleri Avrupa Değerler Anketi veri bankasından elde edilmiştir. Sosyal sermaye göstergeleri gönüllü ve sosyal faaliyetlere katılım, siyasi seçimlere katılım, güven ve dayanışma eğilimi, suç ve ilişkisel indeksler şeklindedir. Yapılan analizler Avrupa bölgeleri içerisinde, sosyal sermaye faktörünün sürdürülebilir kalkınma için kısmen pozitif yönlü ilişki içerisinde olduğunu göstermektedir (Rizzi ve Pianta 2010).

Dinçer ve Uslaner (2010) ABD’de 43 eyalet ve Alaska örneklemini üzerinden güven ve ekonomik büyüme ilişkisini görünürde ilişkisiz regresyon analizi (SUR) ile incelemiştir. Güven değişkeni WVS’den elde edilen çalışmanın bulgularına göre, beş yıllık bir süreçte güvende meydana gelen %10’luk bir artış GSYİH’yi %5 ve imalat sanayi istihdamını %1,3 kadar artırmaktadır (Dinçer ve Uslaner 2010).

Tüysüz (2011) Türkiye’de bölgesel düzeyde sosyal sermaye ve kalkınma arasındaki ilişkileri incelemiştir. Temel Bileşenler Analizi yönteminin kullanıldığı çalışmanın sonuçlarına göre, bölgesel gelişmişlik seviyesi ile bölgesel sosyal sermaye arasında güçlü bir ilişki vardır. Bu nedenle bölgesel gelişme politikaları yapılırken sosyal sermayeyi artırıcı politikalara ağırlık verilmesi salık verilmiştir (Tüysüz 2011).

İnal-Çekiç (2012) bölgesel kalkınmanın kaynağı olarak gösterilen sosyal sermayeyi sivil katılım ve sivil toplum açısından ele almıştır. Çeşitli birincil ve ikincil verilere dayanarak elde ettiği değişkenleri yardım ve bağış, aktif katılım ve toplumsallık şeklinde gruplamak için faktör analizinden faydalanmıştır. Yazar, İBBS2 düzeyindeki bölgeler için temel bileşenler analizi ile bir sivil toplum endeksi oluşturmuş ve bunun bölgesel dağılımını incelemiştir. Böylelikle ülkenin doğusu ile batısı arasındaki farklılıkları bu bağlamda ortaya koymuştur. Sosyal sermayenin temel unsurunun güven olduğunu kabul eden bu çalışmaya göre Türkiye sosyal sermaye açısından oldukça negatif bir tablo sergilemektedir. Türkiye’de insanlara genel olarak güvenirim diyenlerin ortalaması %6,5 çıkmıştır. Güven bakımından bölgeler arasındaki dağılımda ciddi bir farklılaşma görülmezken büyük metropollerin ortalamanın altında kaldığı tespiti yapılmıştır (İnal Çekiç 2012).

Dizialek (2014) çalışmasında Polonya’da sosyal sermaye biçimlerinin mekânsal farklılaşmasını ortaya koyarak bölgesel ekonomik kalkınma üzerindeki etkilerini incelemiştir. 66 bölge için 12 farklı sosyal sermaye değişkenini temel bileşenler analizi ile üç grup altında toplamıştır. Yapılan regresyon analizlerinin sonuçlarına göre bölgeler arasındaki mevcut farklılıklara rağmen sosyal sermaye seviyeleri ile ekonomik kalkınma arasında önemli bir ilişki yoktur. Yazar bunun ya düşük sosyal sermaye seviyeleriyle ya da genel Polonya ekonomik kalkınma seviyesi ile açıklanabileceğini ileri sürmektedir. Yazara göre bu sonuç gelişmekte olan ülkeler için para ve beşeri

sermaye faktörlerinin sosyal sermayeye göre daha önemli olmasından kaynaklanmaktadır (Działek 2016).

Alharbi (2014) Arabistan bölgeleri üzerinde sosyal sermaye ile ekonomik kalkınma ilişkisini çalışmıştır. Sosyal kalkınmayı temsilen güven, normlar ve dernek üyeliklerini kullanırken ekonomik kalkınma için GSMH kullanılmıştır. Anket çalışmasından elde ettiği verileri korelasyon testleri ve yapısal eşitlik modelleri ile analiz etmiştir. Elde ettiği bulgulara göre hem genelleştirilmiş güven hem de kurumsal güven Arabistan bölgeleri örneklemini için ekonomik büyüme ile negatif ilişkilidir (Alharbi 2014).

Lavecchia (2015) Avrupa'nın 63 bölgesinde NUTS1 ve NUTS2 düzeyinde Tabellini (2010)'un sosyal sermaye ile bölgesel ekonomik büyüme ilişkisini inceleyen çalışmasını tekrar etmiştir. Çalışma sosyal sermayenin mekânsal boyutu vurgulanarak biraz daha geliştirilmiştir. Yapılan regresyon analizi sonuçlarına göre bölgeler arasındaki farklılıklar sosyal sermaye tarafından açıklanabilmektedir. Çalışmanın sonucunda sosyal sermayenin bölgesel ekonomik büyüme üzerinde büyük ve güçlü bir etkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır. Daha sonra mekânsal otoregresif model [Spatial autoregressive model with autoregressive disturbances (SARAR)] ve mekânsal durbin hata modeli [Spatial Durbin Error model (SDEM)] uygulamıştır. Sonuçlar mekânsal yayılmaların (spatial spillovers) önemini vurgulayarak, sosyal sermayenin literatürde yer alan kalkınmaya pozitif katkı sağlayan rolünü desteklemektedir (Lavecchia 2015).

Lyon (2005), 1970-1995 döneminde 20 İtalyan bölgesi üzerinde sosyal sermayenin var olup olmadığını ve ekonomik verimliliği etkileyip etkilemediğini araştırmıştır. Yapılan regresyon analizleri sonucunda üç tip bulguya ulaşmıştır; a) Bölgesel üretim girdisi olarak ele alınan sosyal sermaye Güney'de önemli ve pozitif etkili iken Kuzey'de çok daha zayıf etkileri vardır. b) bazı sosyal sermaye çeşitleri bölgede fiziksel sermaye yapma eğilimlerini önemli derecede arttırabilirken dernek ağlarının yoğunluğu Kuzey ve Güney bölgedeki sermaye yatırımlarını azaltabilmektedir. Modelde kullanılan aracı değişkenler sosyal sermayenin ekonomik büyümeyi doğrudan etkilediği gibi dolaylı olarak da etkileyebildiğini göstermektedir. c) sosyal sermaye İtalyan bölgelerinde toplam faktör verimliliği büyüme oranına pozitif katkı sağlamaktadır. Çalışmada genel olarak basit üretim fonksiyonunda yer alan sosyal sermaye değişkeninin önemli olmakla beraber baskın bir değişken olmadığı sonucuna varılmıştır (Lyon 2005).

Boschma (2005) yaptığı çalışmada üç amaçtan söz etmektedir. 1) geleneksel zanaat sektöründe iş yapan KOBİ türü küçük ölçekli işletmelerin aile, topluluk ve bölgesel düzeylerde çeşitli sosyal sermaye kaynakları ile bağlantılarını açıklamak. Bu farklı sosyal sermaye kaynakları daha sonra güven kavramı ile kavramsal olarak bölgesel kalkınma ile ilişkilendirilmektedir. Çünkü sosyal sermaye insanların birbirlerine güvenmelerini sağlamak suretiyle onların yerel ekonomik performansa katkı sağlayan ekonomik eylemlerini etkilemektedir. 2) Sosyal sermaye ile KOBİ tarzı küçük ölçekli sanat endüstrisi arasındaki ilişkileri incelemek. 3) Literatürde var olan ampirik eksiklikleri doldurmak. Sosyal sermayeyi münferit bölgelerin mikro ölçeği yerine makro-bölgesel düzeyde ölçmektedir. Bu amaçla İtalya'yı üç bölgeye indirgemıştır. 1951-1981 dönemini kapsayan analiz sonuçlarına göre sosyo-kültürel alt yapısı göreceli olarak daha gelişmiş olan üçüncü bölgenin, ikinci bölgeye oranla ekonomik performans bakımından daha iyi olduğunu göstermiştir (Boschma 2005).

Schneider, Plümper ve Baumann (2000) Putnam'ın (1993) politik kültür hipotezini 1980-1996 dönemi için AB içerisinde 58 bölgede NUTS2 düzeyinde test etmişlerdir. Sosyal sermaye değişkeni, politik tartışma yoğunluğu, genel güven, ekonomik refaha yönelik materyalist değerler, ekonomik refaha yönelik normlar gibi unsurlar ile tanımlanmaktadır. Bağımlı değişken olarak kişi başı GSYİH'daki değişim, bağımsız değişkenler olarak sosyal sermayenin yanı sıra kişi başı GSMH'nin logaritması, bölgesel sermaye birikimi, kamu tüketimi oranı ve Penn World Table tarafından ölçülen ticari açıklık oranı değişkenleri kullanılmıştır. Yatay kesit regresyon analizi yönteminin kullanıldığı çalışmanın sonuçlarına göre, ekonomik değişkenler ekonomik büyümeyi kültürel değişkenlerden çok daha iyi açıklayabilmektedir. Çalışmada *güven* değişkeninin iktisadi performans üzerinde negatif etkisi olduğu bulunmuştur. Modele göre insanların güven düzeyi arttıkça, bölgesel ekonomik büyüme performansı azalma göstermektedir (Schneider, Plümper ve Baumann, 2000).

Beugelsdijk ve Schaik (2005) Avrupa'nın 54 bölgesinde NUTS1 düzeyinde ekonomik büyümedeki bölgesel farklılıkların sosyal sermaye ile ilişkili olup olmadığını araştırmışlardır. Aslında Putnam'ın (1993) sosyal sermaye tezinin genelleştirilip genelleştirilemeyeceğini test etmek istemişlerdir. Sosyal sermaye güven ve dernek faaliyetleri şeklinde ele alınmıştır. Veri setleri Avrupa Değerler Anketinden (1990) elde edilmiştir. Yapılan regresyon analizleri sonucunda bölgesel ekonomik büyüme ile

sosyal sermayenin aktif üyelik göstergesi arasında güçlü ve pozitif bir ilişki bulunmuştur. Buna ilaveten çalışma, Avrupa'da bölgesel düzeydeki ekonomik büyüme farklılıklarının (güven ve pasif grup üyeliği şeklinde ele alınan) sosyal sermaye ile doğrudan ilişkili olmadığını ortaya konulmuştur. Yapılan analiz bölgesel ekonomik büyümeyi teşvik eden şeyin sadece ağ ilişkilerinin varlığı olmadığını, bu ilişkilere aktif katılım olmasının gerekli olduğunu gösteriyor. Bu çalışmanın bir diğer sonucuna göre güven göstergesi ekonomik büyüme ile pozitif ilişkili değildir (Beugelsdijk ve van Schaik 2005).

Tantawiched (2006), ABD üzerinde sosyal sermaye ile ekonomik büyüme ilişkisini incelemiştir. Daha önce yapılmış çalışmalar ABD'de sosyal sermaye ile ekonomik büyüme arasında negatif bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Yazar bunu tekrar test etmiştir. Ayrıca yazar bu çalışmasında böyle negatif bir ilişkiye neden olan koşulları ve sosyal sermayenin ölçümünü de incelemiştir. Çalışmada sosyal sermaye dokuz farklı değişken ile temsil edilirken ekonomik büyüme bölgesel kişi başına yatırım oranı ile temsil edilmektedir. Analiz için Sala-i Martin robustness testi (Sala-i Martin methodology: extension to levine-renelt robustness ve Quasi-experimental design test: effect size test) kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre daha önce varlığı kanıtlanan bu negatif ilişki istatistiki olarak güçlüdür. Yazar bu negatif ilişkinin (grup içinde güçlü, gruplar arasında zayıf sosyal ağlara dayanan) sosyal sermayenin yol açtığı sosyo ekonomik ayrımcılık nedeniyle oluşan fakirlik tuzağı (poverty trap) ile açıklanabileceğini düşünmektedir (Tantawichet 2006).

Westlund ve Calidoni-Lundberg (2007) sivil toplumun bölgesel ekonomik kalkınma üzerindeki etkisi bağlamında literatürde çelişen iki hipotez üzerinden konuya yaklaşmıştır. Birincisi, Florida'nın ileri sürdüğü hoşgörü kültürü çevresinde bir araya gelen farklı farklı değerlere sahip heterojen bir sivil toplum yapısının bölgesel büyüme üzerinde pozitif etkisi olduğu hipotezdir. İkincisi, Putnam'ın ortak normlara ve değerlere sahip olan, içerisinde güven ikliminin olduğu homojen bir sivil toplumun bölgesel kalkınma üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu hipotezidir. Bu çalışma Japonya'nın mevcut bölgesel kalkınması üzerinde bu iki hipotezin geçerliliğini araştırmaktadır. Çalışma hem 46 il seviyesinde hem de çeşitli kıstaslara göre bu illerin birleşiminden ortaya çıkan 8 bölge seviyesinde ele alınmıştır. Yapılan regresyon analizlerinin bağımlı değişkeni bölgesel iktisat biliminde en çok kullanılan gösterge

olan nüfus artışıdır. Çalışmada sosyal sermayeyi temsilen bir indeks oluşturulmuştur. Yapılan korelasyon ve regresyon analizleri sonucunda sivil toplumun 46 il düzeyinde herhangi önemli bir etkisi bulunamamıştır. Her iki hipotezi de destekleyen kanıtlar elde edilememiştir. Fakat daha geniş olarak ele alınan 8 bölge seviyesinde yapılan analizlerde, sivil toplum yüksek teknolojili endüstri ve hizmetler sektörü üzerinde önemli bir açıklayıcı değişken olarak görünmektedir. Elde edilen bulgular sivil toplum olarak tanımlanan sosyal sermayenin Japonya üzerinde ölçeğe hassas bir değişken olduğunu göstermiştir (Westlund ve Calidoni-Lundberg, 2007).

Bronisz ve Heijman (2009), sosyal sermaye, bölgesel kalkınma ve rekabetçilik arasındaki ilişkileri incelemişlerdir. Esasında sosyal sermayenin ekonomik performans üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Bu amaçla Polonya'nın 16 bölgesinde NUTS2 düzeyinde alan araştırması yapmışlardır. Elde edilen veri setleri ile çeşitli korelasyon, endeksleme ve regresyon analizleri yapılmıştır. Çalışmanın bulgularına göre ekonomik performansı yüksek olan bölgelerin sosyal sermayeleri de yüksektir. Buradan yola çıkarak çalışma sosyal sermayenin Polonya bölgesel kalkınması için önemli bir değişken olduğunu ortaya koymuştur (Bronisz ve Heijman 2009).

Fenghua ve Canfei (2010) Çin'de sosyal sermaye eşitsizliklerini ve sosyal sermayenin 1978-2004 dönemi için Çin'in büyümesi üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Fukuyama ve Putnam'ın sosyal sermaye tanımlarına uygun olarak dernekler, hayır kurumları ve kan bağışısı verileri şeklinde ele alınan sosyal sermayenin Çin'de il seviyesinde önemli farklılıklar gösterdiği bulgular arasında yer almaktadır. Bir diğer önemli bulgu bu sosyal sermaye faktörlerinin Çin'in bölgesel ekonomik büyümesi ile güçlü korelasyon göstermesidir. Güven şeklinde ele alınan sosyal sermaye ile KBGSYİH büyümesi arasındaki ilişkiyi ölçmek için yapılan regresyon analizlerinde de benzer şekilde, sosyal sermayenin bölgesel ekonomik performans üzerinde pozitif etkisi olduğu ortaya koyulmuştur. Bölgede sosyal sermayesi yüksek bireylerin varlığı, güven seviyesinde artış sağlamaktadır. Ayrıca böyle bireyler kamusal derneklere katılım oranında da artış sağlayarak yerel sosyal ağların güçlenmesini de sağlamaktadırlar. Böyle bir atmosferde işlem maliyetleri önemli oranda azalarak insanların işbirliğine gitmesi kolaylaşmaktadır. Dolayısı ile bu durum ekonomik kalkınma ve endüstriyel kümelenmelerin oluşumuna olanak sağlamaktadır. Çalışmada, belirlenen bu kanalların varlığı altında, sosyal

sermayenin Çin için bölgesel ekonomik kalkınma bakımından önemli bir enstrüman olduğu sonucuna varılmıştır (Fenghua ve Canfei 2010).

Sakai (2012), güven, normlar ve ağlar şeklinde tanımlanan sosyal sermayenin bölgesel ekonomi üzerindeki etkisini ölçmüştür. Yazar bu amaçla yaptığı alan araştırmasından elde ettiği yatay kesit veri setleri ile regresyon analizi yapmıştır. Elde edilen sonuçlar sosyal sermayenin hem pozitif hem negatif etkileri olduğuna işaret etmektedir. Bulgulara göre, normlar ve güven unsurlarının bölgesel ekonomi üzerindeki etkisi pozitif iken, ağların etkisi negatiftir. Bu nedenle bölgesel politikalar oluşturulurken bu etkilerin her ikisinin de dikkate alınması gerektiği salık verilmiştir (Sakai 2012).

Laughlin (2012) çalışmasında sosyal sermaye, hükümet yönetim performansı, ekonomik kalkınma çabaları ve ekonomik zenginlik arasındaki ilişkileri Amerika'da il düzeyinde incelemiştir. Çalışmanın bağımlı değişkeni kişi başına düşen gelir seviyesi ve ortalama hane halkı geliri şeklinde ikili olarak ele alınmıştır. Yöntem olarak, çoklu regresyon analizi, korelasyon analizi, Path analizi gibi bir dizi teknik kullanılmıştır. Çalışmada bağımsız değişken olarak derneklerin yoğunluğu, gönüllü sivil katılım gibi unsurlardan oluşan sosyal sermaye ele alınmıştır. Çalışmanın bulgularına göre toplumsal kuruluşların karar alma süreçlerine dâhil olması ekonomik refah üzerinde önemli derecede etkilidir. Çalışmada şehirler seviyesindeki kalkınma çabaları ve hükümet yönetim performansı ile sivil katılım olarak ele alınan sosyal sermaye arasında pozitif korelasyon bulunmuştur (Laughlin 2012).

Oh, Lee and Bush (2014) çalışmalarında sosyal sermayenin işlem maliyetlerini azaltarak ekonomik kalkınmayı sağlayan ortaklıkları beslediği yaklaşımından yola çıkmışlardır. Bu bağlamda çalışma çok boyutlu sosyal sermayenin farklı ekonomik kalkınma işbirlikleri üzerindeki etkisini incelemektedir. Yazarlar sosyal sermayenin yerel ekonomik kalkınma ortaklıkları üzerindeki rolünü incelemek için, şehrin ekonomik kalkınma politikalarını uygulamaktan sorumlu olan yöneticileri üzerinde ülke çapında bir alan araştırması yapılmışlardır. El alınan modelde iki kategorili bağımlı değişkenler kullanılmıştır. Buna göre bağımlı değişken bölge içinde yerel girişim ortaklığı yapıldı ise 1 yapılmadı ise 0 kodlanmıştır. Diğer bağımlı değişken için bölgeler arası girişim işbirliğinde bulunuldu ise 1 bulunulmadıysa 0 kodlanmıştır. Çalışmada faktör analizi ve binary lojistik regresyon analizleri kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara

göre yapısal sosyal sermaye faktörleri bilişsel sosyal sermaye faktörlerine göre daha güçlüdür. Ve her iki sosyal sermaye türü de bölgesel ekonomik kalkınma üzerinde güçlü ve olumlu etkiye sahiptir. Yani sosyal sermaye hem bölge içi hem de bölgeler arasında ekonomik faaliyetlerin yapılmasına olumlu etki etmektedir (Oh, Lee, ve Bush 2014).

Peiró-Palomino ve Tortosa-Ausina (2015) çalışmalarında sosyal sermayenin 1985–2005 döneminde İspanya'da bölgesel ekonomik büyüme üzerindeki etkisini il seviyesinde analiz etmişlerdir. Kullanılan veri setleri WVS ve EVS (Europe Value Survey)'den alınmıştır. Çalışmada Solow'un modelini genişleten Mankiw'in (1992) modeline sosyal sermaye değişkeni ilave edilerek değişkenlerin GSYİH üzerindeki etkileri test edilmiştir. Yöntem olarak zaman ve mekân boyutunu dikkate alan panel analizi uygulanmıştır. Çalışmanın bulgularına göre sosyal sermayenin bölgesel ekonomik kalkınma üzerinde pozitif etkisi vardır. Dolayısıyla sosyal sermaye daha yüksek gelir düzeyine ulaşmak için kullanılabilecek bir faktör olarak belirtilmiştir. Ayrıca bu çalışmada özel fiziksel sermaye yatırımı ile sosyal sermaye arasında da yüksek pozitif ilişki bulunmuş ve sosyal sermayenin büyümeyi destekleme mekanizmaları üzerine açıklık getirilmiştir (Peiró-Palomino 2015).

Li, Wang, Westlund ve Liu (2015) çalışmalarında 1981-2010 reform döneminde Çin'in ekonomik büyümesinde fiziksel, beşeri ve sosyal sermayenin rollerini araştırmışlardır. Bağımlı değişken olarak il seviyesinde GSYİH büyümesinin kullanıldığı regresyon analizi sonucunda, emek verimliliğindeki artış ve sosyal sermaye birikimi sayesinde fiziksel ve beşeri sermayenin ekonomik büyümeye katkı sağladığı doğrulanmıştır. Elde edilen bulgulara göre dernek sayısı ile temsil edilen sosyal sermayenin etkisi 1980 ve 1990'larda önemsiz olmasına karşın 2000'lerde önemli hale gelmiştir. Ayrıca çalışmada 1990 ve 2000'lerde Çin'de fiziksel sermayenin rolünün azalışa geçtiği sonucuna varılmıştır (Li vd. 2015).

Dong ve Zhang (2016) bu çalışmada tarihsel olarak birikimle oluşan sosyal sermayenin çağdaş kurumsal kaliteyi artırmak suretiyle ekonomik performans üzerinde etkili olduğuna dair Çin'den kanıtlar sunmaktadır. Birikmiş sosyal sermaye için yurt dışında 1847-1949 arasında eğitim görme oranı alınmıştır. Çalışmaya göre bu sosyal sermaye türünün seçilme nedeni, yurt dışında eğitim almış insanların, girişimcilerde olması gereken en önemli taşımasıdır; dışa açık olma özelliği. Başka bir ifade ile yeniliklere ve

değişimlere açık bir yapıları olduğu düşünülmüştür. Elde edilen bulgulara göre tarihsel olarak birikmiş sosyal sermaye mevcut ekonomik performansı güçlü ve önemli ölçüde etkilemektedir. Ayrıca bulgular birikmiş sosyal sermayenin mevcut sosyal sermayeyi ve kurumsal kaliteyi iyileştirebileceğini göstermektedir. Ve hatta regresyon sonuçlarına göre, iklim, coğrafi yer seçimi, tarihsel ekonomik koşullar, mali ve ticari politikalar gibi ekonomik performansı güçlü bir şekilde etkileyen değişkenler kontrol edildiğinde bile sosyal sermayenin ekonomik performans üzerinde önemli bir etkisi vardır (Dong ve Zhang 2016).

Türkseven ve Kutlar (2019) sosyal sermaye ile bölgesel kalkınma ilişkisini TR71 (Kırıkkale, Aksaray, Kırşehir, Nevşehir ve Niğde) seviyesinde 2019-2017 dönemi için incelemişlerdir. Dengeli panel veri analizinin kullanıldığı araştırmada veri setleri TÜİK veri tabanından elde edilmiştir. Çalışmada sosyal sermaye gönüllülük esasına göre üyelik ve katılımın yanı sıra aile temelli sosyal sermaye bakımından ele alınmış, bağımlı değişken olarak kişi başı gelir kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre aile temelli sosyal sermaye yapısının gelir artışı ile ilişkisi negatif ve güçlüdür. Buna karşın gönüllü üyelikler ve ortak iş yapabilme kapasitesinin artırılmasıyla ortaya çıkan girişimcilik faaliyetleri pozitif ve güçlü ilişkilidir. Genel olarak bu bölge için sosyal sermayenin bölgesel kalkınmaya katkı sağlayacağı ve bölgesel politikalar geliştirilirken sosyal sermayeyi geliştirici önlemlerin dikkate alınması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır (Türkseven ve Kutlar 2019).

Daskalopoulou ve Karakitsiou (2020) yaptıkları çalışmada sosyal sermayeyi bölgesel gelişmenin kaynağı olarak ele almışlardır. Çalışmada makro ve mikro yaklaşımları bir araya getirerek bir sosyal sermaye – ekonomik büyüme modeli geliştirmeyi amaçlamışlardır. Sosyal sermaye güven, ağlar, normlar ve değerler şeklinde ele alınmıştır. Hem mikro hem de makro seviyede ekonomik göstergeler kullanılarak Yunanistan’da yer alan bölgelerin başlangıçtakinden daha farklı bir ağırlıklandırılmış sıralaması elde edilmiştir. Yazarların temel varsayımları her bölgenin kendine has sosyal sermaye dinamiğinin olmasıdır. Buna göre her bölgenin kendine has olan sosyal sermaye yapısı, ya yararlı bir sosyal sermaye ve gelişim sarmalına ya da zararlı bir sosyal sermaye ve kalkınma kısır döngüsüne yol açmaktadır. Yazarlar bölgeleri sosyal sermaye birikimi ve kullanımına dayalı olarak tanımlayan teorik bir yaklaşım ileri

sürmektedirler. Çalışmanın sonucunda her iki gelişim yolunun varlığı için de kanıtlar elde edilmiştir (Daskalopoulou ve Karakitsiou 2020).

3.4.3 Mikro Yaklaşım:

Khrisna (1999) çalışmasını Hindistan'da sosyal sermaye açısından birbirinden farklı 64 köyden oluşan 4 bölge üzerinden gerçekleştirmiştir. Kullanılan veriler 8 aylık süreçte toplanan hane halkı anketlerine dayandırılmaktadır. Bu dört bölgenin ortak özelliği kalkınma programlarına başlama ve benzer finansal imkânlarla sahip olmaları bakımından birbirine eş görülmeleridir. Çalışmada uygulanan çeşitli istatistik ve ekonometrik analizler sonucunda kalkınma performansı yüksek olan bölgelerin sosyal sermaye seviyelerinin de yüksek olduğu belirlenmiştir. Çalışmada ulaşılan bulgulara göre ortak eylem probleminin sosyal sermaye düzeyi yüksek olan köylerde, sosyal sermaye düzeyi daha düşük olan köylere oranla daha kolay çözülebildiği belirlenmiştir. Çalışmadan elde edilen genel neticeye göre sosyal sermayenin bölgesel kalkınma üzerinde pozitif ve güçlü etkisi vardır (Krishna 2000)

Grewe (2003), Amerika'nın Iowa eyaletinde 98 kırsal kesim üzerinde, toplumsal ve ekonomik kalkınma ile toplum kökenli sosyal sermaye arasındaki ilişkileri incelemiştir. Yazar bu inceleme için alan araştırması yapmıştır. Çalışmada sosyal sermaye güven, değerler ve sınırlı dayanışma şeklinde tanımlanmış ve temel bileşenler analizi tekniğinden yararlanılmıştır. Yapılan analizde bağımlı değişken olarak yerel ekonomik kalkınma, açıklayıcı değişken olarak sosyal sermayenin üç boyutu, kontrol değişkeni olarak ise nüfus büyüklüğü kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre ekonomik kalkınmayı birincil derecede etkileyen faktör güven unsurudur. Ulaşılan sonuçlara göre sosyal faaliyetlere katılım oranlarının artması, bilgi üretme kapasitesinin artmasını sağlayarak ekonomik kalkınmayı pozitif etkilemektedir. Araştırma sosyal sermaye değişkenlerinden güven unsurunun yerel ekonomik kalkınma üzerinde önemli ve pozitif etkisi olduğunu göstermiştir. Bununla birlikte toplumsal değerlerin ekonomik kalkınma üzerinde güven unsuruna göre daha düşük pozitif etkisi olduğunu göstermiştir. Ulaşılan sonuçlar sınırlandırılmış dayanışma şeklinde ele alınan sosyal sermayenin ise ekonomik kalkınmaya hiçbir katkısı olmadığını ortaya koymuştur (Grewe 2003)

Callois and Schmitt (2005) Fransa'nın kırsal bölgelerinde bölgesel ekonomik kalkınmada en etkili sosyal sermaye göstergelerinin hangileri olduğunu belirlemeye

yönelik bir çalışma yapmıştır. Bu amaçla çalışmada temel bileşenler analizi ile sosyal sermaye indeksi oluşturularak korelasyon ve regresyon analizleri yapılmıştır. Büyüme üzerinde sosyal sermayenin etkileri araştırılırken sosyal sermaye Putnam'ın tanımladığı grup içi/bağlayıcı (bonding) ve grup dışı/köprü kurucu (bridging) olarak iki sınıfa ayrılmıştır. Araştırmada bağımlı değişken olarak 1990-1999 dönemi istihdam artışı kullanılmıştır. Yapılan araştırmanın sonucunda grup içi sosyal sermaye göstergeleri ile büyüme arasında pozitif korelasyon belirlenirken grup dışı ilişkilere dayanan sosyal sermaye ile büyüme arasında nispeten zayıf ilişkiler tespit edilmiştir. Genel olarak ifade edilirse, sosyal sermaye göstergeleri ile ekonomik büyüme performansı arasında pozitif bir ilişki olduğu ve sosyal sermayenin farklı türleri arasında tamamlayıcılık ilişkisi olduğu sonucuna varılmıştır (Callois ve Schmitt 2005).

Woodhouse (2006) Avustralya'nın iki şehrinde (town) uygulanan ekonomik kalkınma ve sosyal sermaye örnek olay incelemesi yapmıştır. Araştırmaya yön veren hipotez, yüksek düzeyde sosyal sermaye sergileyen bir şehrin yüksek düzeyde ekonomik kalkınma sergileyeceği, düşük sosyal sermaye düzeyi olan bir şehrin de düşük düzeyde ekonomik kalkınma sergileyeceği şeklindedir. Başka bir ifade ile sosyal sermayenin ekonomik kalkınmaya pozitif etkisi olduğu ileri sürülmektedir. Yapılan alan araştırması sonucunda elde edilen veri setlerine göre sosyal sermaye göstergeleri altı gruba ayrılmıştır: gayri resmi ilişkiler, köprü kurucu sosyal sermaye, aile sosyal sermayesi, topluluğa bağlılık düzeyi, güven ve işe ilişkin sosyal sermaye düzeyi. Elde edilen sonuçlara göre hem bağlayıcı (bonding) hem köprü kurucu (bridging) sosyal sermaye ekonomik kalkınma için önemlidir. Çalışmada ekonomik bakımdan gelişmiş olan yerlerin sosyal sermayeleri beklentiye uygun olarak yüksek çıkmıştır (Woodhouse 2006).

Callois ve Aubert (2007), sosyal sermayenin bölgesel kalkınma üzerindeki etkisini incelemiştir. Veri setlerini iki kaynaktan elde etmişlerdir. Birincisi yerel kuruluşlarda yapılan ayrıntılı röportajlar. İkincisi de normal halk ile yapılan röportajlardır. Araştırmanın uygulandığı bölgeler ekonomik dinamizmine ve sosyolojik niteliklerine göre dört uygulama bölgesine indirgenmiştir. 1990-1999 dönemini kapsayan araştırmada temel bileşenler, korelasyon ve regresyon analiz yöntemleri kullanılmıştır. Çalışmada sosyal sermaye üç gruba indirgenmiştir, grup içi (bonding), grup dışı (bridging) ve sosyal normlar. Elde edilen bulgulara göre sosyal sermayenin hem grup içi

(bonding) hem de grup dışı (bridging) çeşitleri Fransanın kırsal bölgeleri için ekonomik kalkınmayı açıklamak için uygun değişkenlerdir (Callois ve Aubert 2007).

Naseer (2007) araştırmasında yerel ağlar olarak sosyal sermayenin işlem maliyetlerini azaltıcı etkilerini incelemiştir. Veri setleri Bicol Çok Amaçlı Panel Anket Çalışmasından (Bicol Multi-purpose Panel Survey) elde edilmiştir. Araştırmada Tobit ve maksimum olabilirlik analiz yöntemlerine başvurulmuştur. Elde edilen bulgular yoğun sosyal sermaye ağlarının hane halkı verimliliğini arttırdığına işaret etmektedir. Beklendiği gibi, çiftçiler, köyleri pazar merkezinden uzaklaştıkça, ortalama olarak daha az verimli olma eğilimindedir. Yerel dernek yoğunluğu, mesafenin üretkenlik üzerindeki olumsuz etkilerini kısmen dengelemektedir. Yani mekânsal olarak Pazar merkezinden / ekonomik aktivitelerin gerçekleştiği merkezden uzak olan insanların bu ağlara üye olmaları hem işlem maliyetlerini azaltarak hem de diğer coğrafi olumsuzların üstesinden gelerek verimliliklerine katkı sağlamaktadır (Naseer 2007).

Keskin (2008) Erzurum Ticaret ve Sanayi Odası (ETSO) üyelerinin mevcut sosyal sermaye düzeylerini belirlemek ve sosyal sermaye belirleyicileri ile oda arasındaki ilişkileri incelemek için alan araştırması yapmıştır. Yazar bu araştırmaya dayanarak yaptığı analizlerin sonucunda oda üyelerinin sosyal sermayelerinin orta düzeyde olduğunu belirlemiştir. Araştırmaya göre ETSO güven, resmi ve gayri resmi ağlara katılım seviyesi, yardımlaşma ve işbirliği gibi sosyal sermaye bileşenleri bakımından zayıf bulunmuştur. Uygulanan regresyon analizi ile eğitim ve sosyal sermaye arasında pozitif korelasyon olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre ilde kurumsal güven seviyesi düşüktür ve bu durum yeni yatırım kararlarını olumsuz etkilemektedir. Bu nedenle yerel kalkınma politikaları belirlenirken sosyal sermaye seviyesinin artırılmasına önem verilmesi tavsiye edilmiştir. Çünkü sosyal sermayenin gelişmesinin ilin gelişmesine katkı sağlayacağı sonucuna ulaşılmıştır (Keskin 2008).

Erselcan (2009) çalışmasında sosyal sermaye ile yerel ekonomik kalkınma arasındaki ilişkileri incelemiştir. Daha spesifik olarak aynı bölgede bulundukları halde farklı gelişen üç ilde – Sivas, Kayseri ve Yozgat – imalat sanayinde faaliyette bulunan KOBİ'lerin ekonomik performansları üzerinde sosyal sermayenin bir etkisinin olup olmadığı araştırılmıştır. Sosyal sermaye doğrudan bir üretim faktörü olarak değil, üretim faktörlerinin verimliliğini artırıcı bir faktör olarak tanımlanmaktadır. Bu

bağlamda sosyal sermaye girişimcilerin ekonomik kaynaklara ulaşmasına vesile olan sosyal ilişkiler şeklinde tanımlanmıştır. Araştırmada korelasyon analizi ve lojistik regresyon analiz yöntemleri kullanılmıştır. Elde edilen bulgular bölgede güven ve özellikle de kurumsal güven eksikliğine işaret etmektedir. Çalışma sosyal sermaye yatırımı yaparak ortak faaliyetler gerçekleştirebilen işletmelerin rekabetçilik seviyelerini artırabildiklerini ortaya koymuştur. Ayrıca çalışmada genel güven seviyesinin yükseltilebilmesi için formel kurumlara önem verilmesi gerektiği vurgulanmıştır (Erselcan 2009).

Callois and Schmitt (2009) 1990-1999 dönemi için yerel sosyal ilişkilerin kırsal alanlarda ekonomik büyüme üzerinde olası etkilerini incelemiştir. Çalışma kapsamında sosyal sermaye birleştirici (bonding), bağlayıcı (linking) ve köprü kurucu (bridging) olarak kategorilere ayrılmıştır. Yazarlar çalışmalarını Boarnet'in (1994) yerel nüfus ve istihdam artışı modeline dayandırmışlardır. Elde edilen sonuçlar her üç sosyal sermaye biçiminin kırsal nüfus ve istihdamda görülen değişim üzerinde güçlü ve olumlu bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir (Callois ve Schmitt 2009).

Tatlı (2013) sosyal sermaye ve yoksulluk ilişkisini İBBS'ye uygun olarak TRB1 bölge seviyesinde (Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli) incelemiştir. Yazar sosyal sermayenin yoksulluğun azaltılmasında bir etkisi olup olmadığını, var ise ne kadar etkili olduğunu ve yoksullukla mücadele için sosyal sermayenin bir araç olup olmadığını araştırdığı çalışmasını 2012 yılında yaptığı alan araştırmasına dayandırmaktadır. Elde edilen veri setleri ile her il için ikili logit model analiz yöntemi kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre sosyal sermaye seviyesi en yüksek il Bingöl ve en düşük il Elazığ'dır. TRB1 Bölgesinde yer alan dört ilin dördünde de sosyal sermayenin hane halkı reislerinin yoksul olma olasılıklarını azalttığı saptanmıştır. Dört ilin de katsayıları negatif işaretlidir. Yani sosyal sermaye ile hane halkı reisinin yoksul olma olasılığı arasında negatif bir ilişki vardır. Çalışmanın genel sonucuna göre bu dört il ve Türkiye 'de sosyal sermaye yoksulluğun azaltılması için kullanılabilecek etkili bir stratejidir (Tatlı 2013).

Pilecek, Chromy ve Jancak (2013) Çek cumhuriyeti periferi bölgelerinde sosyal sermaye ile yerel ekonomik kalkınma ilişkisini araştırmışlardır. Alan araştırmasına dayandırılan bu araştırmada sosyal sermayenin üç bileşeni (sosyal ağlar, güven, yurttaşlık normları ve değerleri) arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Yapılan korelasyon

analizleri bu ilişkilerin pozitif yönlü olduğunu göstermiştir. Ayrıca bu çalışmada Çek Cumhuriyeti periferi bölgeleri arasındaki sosyal sermaye farklılıkları gözler önüne serilmiştir. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre sosyal sermaye Çek Cumhuriyeti periferi bölgelerinde içsel kalkınma potansiyelini harekete geçirebilecek önemli bir enstrümandır (Pileček, Chromý, ve Jančák 2013).

Türkseven ve Kutlar (2019) sosyal sermaye ile bölgesel kalkınma ilişkisini TR71 (Kırıkkale, Aksaray, Kırşehir, Nevşehir ve Niğde) seviyesinde 2019-2017 dönemi için incelemiştir. Dengeli panel veri analizinin kullanıldığı araştırmada veri setleri TÜİK veri tabanından elde edilmiştir. Çalışmada sosyal sermaye gönüllülük esasına göre üyelik ve katılımın yanı sıra aile temelli sosyal sermaye olarak ele alınmış, bağımlı değişken olarak kişi başı gelir kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre aile temelli sosyal sermaye yapısının gelir artışı ile ilişkisi negatif ve güçlüdür. Buna karşın gönüllü üyelikler ve ortak iş yapabilme kapasitesi ile ortaya çıkan girişimcilik faaliyetleri ile gelir ilişkisi pozitif ve güçlüdür. Genel olarak ele alınan bölge için sosyal sermayenin bölgesel kalkınmaya olumlu katkı sağlayacağı ve bölgesel politikalar geliştirilirken sosyal sermayeyi geliştirici önlemlerin dikkate alınması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır (Türkseven ve Kutlar 2019).

Gemicioğlu (2019) sosyal sermayenin bölgesel kalkınmadaki rolünü Zonguldak ili özelinde araştırmıştır. Çalışmada Zonguldak ili sosyal sermaye seviyesinin belirlenebilmesi 2018 yılı için alan araştırmasına başvurulmuştur. Araştırma sonuçlarına göre Zonguldak ilinde bireysel güven indeksi orta seviyede, resmi ve gayriresmi ağlara katılım indeksi çok düşük seviyede, karşılıklı yardımlaşma ve ortak iş yapabilme kapasitesini gösteren indeks ise yüksektir. Fakat bu indekslerin tamamını içeren genel indeks düşük çıkmıştır. Çalışmada Zonguldak merkezde yaşayan bireylerin %43,5'nin sosyal sermaye düzeyi düşük, %24,75'inin sosyal sermayesi orta düzeyde ve %31,75'nin sosyal sermayesinin yüksek düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Çalışmanın sonucunda sosyal sermayenin yanı sıra beşeri ve kurumsal sermayenin geliştirilmesine yönelik önlemlerin alınmasının gerekliliği vurgulanmıştır (Gemicioğlu 2019).

3.5.Verİ setİ ve Analiz

Uygulamada kullanılan veri setleri Dünya Değerler Anketi veri bankasından temin edilmiştir. Anketler dünyanın pek çok ülkesinde dörder veya altışar yıllık dönemleri

kapsamaktadır ve şu ana kadar altı dalga uygulaması tamamlanarak, online veri bankası tabanında araştırmacıların kullanımına açılmıştır. 2015 yılından başlayıp günümüze kadar olan dönemi kapsayan yedinci dalga yeni araştırma sonuçları Temmuz 2020 yılında kullanıma açılacağı için bu dönem analize dâhil edilememiştir. Her dalgayı oluşturan araştırma soruları bire bir aynı değildir. Bir dalgada yer alan bir araştırma sorusu bir başka dalga araştırmasında yer almayabilmektedir. Bu nedenle bu tez çalışmasının yaptığı analiz için seçilen değişkenlerin hepsi 6 dalganın tamamında var olan değişkenlerden seçilmiştir.

Tablo 1: Dünya Değerler Araştırması Uygulama Tarihleri

Dalga Sayısı	Kapsadığı Tarihler	Türkiye
1. Dalga	1981 - 1984	
2. Dalga	1990 - 1994	✓
3. Dalga	1995 - 1998	✓
4. Dalga	1999 - 2004	✓
5. Dalga	2005 - 2009	✓
6. Dalga	2010 - 2014	✓

Kaynak: <http://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp>

Tablo 1’de Dünya Değerler Anketleri ve geçerli oldukları tarih aralıkları gösterilmektedir. İlk anket araştırması 1981-1984 zaman aralığında yapılmış ve adına birinci dalga denilmiştir. Erişime açık olan en son anket araştırması 2010-2014 zaman aralığında yapılmış ve altıncı dalga olarak adlandırılmaktadır. Dünya değerler anketi araştırması toplamda 33 yıllık bir süreyi kapsamaktadır. Ancak Türkiye için anket araştırmasının ilk uygulanma yılı 1990 yılıdır. Bu tez çalışmasında kullanılan veriler 1990-2014 aralığında 24 yıllık veri setlerine dayanmaktadır. Burada yapılan multinominal lojistik regresyon analizi için seçilen bağımlı ve bağımsız değişkenler beş dalganın her birinde var olan sorulardan seçilmiştir. Seçilen bu değişkenler ankette yer alan kod isimleri ve sorular orijinal halleriyle tablo 2’de gösterilmektedir.

Tablo 2: Analizde Kullanılan Değişken Listesi ve Model Grupları

		Kod	Soru
	Bağımlı Değişken	E005	Önümüzdeki on yıl içerisinde ülkenin en önemli hedefi ne olmalıdır?
Bağımsız Değişkenler	Model 1	A165	Sizce genelde insanların çoğunluğuna güvenilebilir mi? Yoksa başkalarıyla ilişki kurarken veya iş yaparken çok dikkatli olmak mı gerekir?
		E069_01	Din adamları ve dini liderlere ne kadar güvenirsiniz?
		E069_02	Orduya ne kadar güvenirsiniz?
	Model 2	E069_05	İşçi sendikalarına ne kadar güvenirsiniz?
		E069_06	Polis teşkilatına ne kadar güvenirsiniz?
		E069_07	Parlamento yani Büyük Millet Meclisine ne kadar güvenirsiniz?
		E069_08	Devlet memurları ve bürokratlara ne kadar güvenirsiniz?

	Model 3	E069_10	Televizyona ne kadar güvenirsiniz?
		E069_11	Ankara'daki hükümete ne kadar güvenirsiniz?
		E069_12	Genel olarak siyasi partilere ne kadar güvenirsiniz?
	Model 4	E069_13	Büyük şirketlere ne kadar güvenirsiniz?
		E069_14	Çevreci örgütlere ne kadar güvenirsiniz?
		E069_15	Kadın hakları örgütlerine ne kadar güvenirsiniz?

Kaynak: WVS Database, <http://www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWV6.jsp> (erşim: 11.11.2019).

Tablo 2’de gösterilen ilk değişken multinominal lojistik regresyon analizinin tamamında kullanılmak üzere seçilen bağımlı değişkendir. Tabloda model 1, model 2, model 3 ve model 4 olmak üzere dört farklı multinominal lojistik regresyon analizi yer almaktadır. Dört modelin tamamında bağımlı değişken olarak E005 kodlu gösterge kullanılmıştır. Bu gösterge birbirinden bağımsız olan dört kategoriden müteşekkil kalkınma göstergelerini temsil etmektedir. Anketörler tarafından katılımcılara önündeki on yıl içerisinde ülkenin en önemli hedefinin hangi kalkınma göstergesi olduğu sorulmuştur. Bununla birlikte, bu dört modelde kullanılan bağımsız değişkenler sosyal sermayeyi temsilen kurumsal güveni ve genel güveni yansıtan değişkenlerden müteşekkildir.

Tablo 2’de yer alan birinci modelde kullanılan üç bağımsız değişkenden birincisi genel anlamda insanlara duyulan güveni temsil etmekte iken ikincisi genel mana da dini liderlere duyulan güven duygusunu göstermektedir. Sonuncu değişken ise ülkenin ordusuna duyulan güven duygusunu yansıtmaktadır. Yapılan ikinci multinominal lojistik regresyon analizinde kullanılan ilk bağımsız değişken işçi sendikalarına olan güveni, ikinci bağımsız değişken ülkenin polis teşkilatına duyulan güveni, üçüncü bağımsız değişken Büyük Millet Meclisine karşı duyulan güveni ve son bağımsız değişken ise devlet memurları ve bürokratlarına duyulan güven düzeyini temsil etmektedir. Bir sonraki yani üçüncü multinominal lojistik regresyon analizinin birinci bağımsız değişkeni televizyon aracılığı ile gelen bilgilere karşı duyulan güven düzeyini, analizin ikinci bağımsız değişkeni Ankara’da yönetimde olan hükümete olan güven seviyesini, üçüncü ve son bağımsız değişkeni ise siyasi partilere karşı duyulan genel manada güven seviyesini göstermektedir. Tabloda yer alan dördüncü ve sonuncu multinominal lojistik regresyonu için ilk bağımsız değişken büyük şirketlere duyulan güveni, ikinci bağımsız değişken çevreci örgütlere duyulan güveni ve son bağımsız değişken de kadın hakları örgütlerine duyulan güveni temsil etmektedir.

Tablo 2’de yer alan dört modelin analizleri anketlerde tanımlanmış uygulama bölgeleri tanımına uygun olarak tasnif edilmiştir. Fakat anketlerin önemli bir kısmında uygulama

bölgesi tanımlanmadığı için anketlerin hangi il ya da bölgede yapıldığı anlaşılamamıştır. Bu nedenle bölge adı belirtilmemiş olan anketler için ayrıca bir başlık açılarak, bir bölge şeklinde kabul edilmiştir. Bölge adı belirtilmemiş anketlerden oluşan bu grup için de dört modelin hepsi uygulanmıştır. Son olarak Türkiye geneli için dört modelin ayrı ayrı analizleri gerçekleştirilmiştir. WVS kapsamında ele alınan bölgelerin tamamından anlamlı sonuç elde edilememiştir. Bu çalışmada sadece hem bütün olarak modelin anlamlı olduğu hem de en az bir tane bağımsız değişkeni anlamlı olan modellere yer verilmiştir. Çalışmanın sonuç kısmında bölge bölge yapılan multinominal lojistik regresyon analizleri Türkiye için yapılan multinominal lojistik regresyon analizi sonuçları ile karşılıklı bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Aşağıda anlamlı sonuç elde edilen tüm multinominal lojistik regresyon analizleri sırasıyla yer almaktadır.

3.5.1. Türkiye:

Türkiye geneli için yapılan multinominal lojistik regresyon analizinde kullanılan bağımlı değişkene ait istatistiki bilgi tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3: Türkiye İçin Bağımlı Değişken

Ülkenin en önemli birincil amacı	sıklık	yüzde	kümülatif
1.İstikrarlı bir ekonomi	4.192	46.57	46.57
2.Daha insancıl bir topluma doğru ilerleme	2.110	23.44	70.01
3.Fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme	1.537	17.07	87.08
4.Suç ve suçlularla mücadele	1.163	12.92	100.00
Toplam	9.002	100.00	

Tablo 3'te yer alan istatistiki sonuçlara göre toplam gözlem sayısı 9,002'dir. Dört kategoriden müteşekkil değişkenin ilk kategorisi istikrarlı bir ekonomi, ikinci kategorisi daha insancıl bir toplumsal yapıya doğru ilerleme, üçüncü kategorisi toplumda fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir yapıya ilerleme ve son kategori ise suç ve suçlular ile mücadele tercihinin yansıtmaktadır. Buna göre, ülke genelinde deneklerin yaklaşık %47'si *istikrarlı bir ekonomik yapının*, %23'ü *daha insancıl bir topluma doğru ilerlemenin*, %17'si *fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerlemenin* ve %13'ü de *suç ve suçlularla mücadelenin* birincil önemde olduğunu düşünmektedir. Yapılan multinominal lojistik regresyon analizlerinin tamamında tablo 3'te yer alan dördüncü kategori (suç ve suçlularla mücadele) referans kategori olarak seçilmiştir.

Model 1:

Türkiye için yapılan birinci multinominal lojistik regresyon analizinde kullanılan bağımsız değişkenler tablo 4’te gösterilmektedir.

Tablo 4:Türkiye Model 1 Bağımsız Değişkenler

Genel güven (A165)	Sıklık	Yüzde	Kümülatif
1.İnsanların çoğuna güvenilebilir	1.104	12.12	12.12
2.Çok dikkatli olmak gerekir	8.008	87.88	100.00
Toplam	9.112	100.00	
Dini liderlere duyulan güven (E069_01)			
1.Tamamen güvenirim	2.742	30.19	30.19
2.Biraz güvenirim	3.517	38.72	68.91
3.Pek güvenmem	1.490	16.40	85.31
4.Hiç güvenmem	1.334	14.69	100.00
Toplam	9.083	100.00	
Orduya duyulan güven (E069_02)			
1.Tamamen güvenirim	5.523	60.37	60.37
2.Biraz güvenirim	2.397	26.20	86.58
3.Pek güvenmem	699	7.64	94.22
4.Hiç güvenmem	529	5.78	100.00
Toplam	9.148	100.00	

Tablo 4’te yer alan ilk bağımsız değişken insanlara karşı duyulan genel güven seviyesini göstermektedir. 9,112 gözlem sayısından elde edilen sonuçlara göre deneklerin %12’si genel olarak insanlara güvenilebileceğine buna karşın yaklaşık %88’i insanlara karşı çok dikkatli olunması gerektiğine inanmaktadır. Birinci analizde yer alan ikinci bağımsız değişken dini liderlere duyulan güven düzeyi 9,083 gözlem sayısı ile temsil edilmektedir. Buna göre, toplamda dini liderlere güvenilebileceğine inanalar yaklaşık %69 ve güvenilemeyeceğine inananlar ise %31’dir. Analizde kullanılan sonuncu bağımsız değişken 9,148 gözlem sayısına sahip orduya duyulan güven değişkenidir. Tablo 4’e göre deneklerin yaklaşık %87’si orduya güven duyduğunu beyan ederken %13 kadarı güven duymadığını beyan etmiştir.

Türkiye için yapılan birinci multinominal lojistik regresyon model uyumuna dair test sonuçları tablo 5’te yer almaktadır. Yapılan analizde toplam kullanılan gözlem sayısı 8,637’dir.

Tablo 5: Türkiye Model 1 Uyum Bilgisi

Multinomial logistic regression			
Iteration 0: log likelihood =	-10911.951	Log likelihood =	-10814.569
Iteration 1: log likelihood =	-10815.929	Number of obs =	8,637
Iteration 2: log likelihood =	-10814.57	LR chi2(9) =	194.76
Iteration 3: log likelihood =	-10814.569	Prob > chi2 =	0.0000*
Iteration 4: log likelihood =	-10814.569	Pseudo R2 =	0.0089**

*0,01 anlamlılık seviyesi, **0,05 anlamlılık seviyesi

Tablo 5’te değişkenlerin tamamının kullanıldığı son modelin log-lik değerinin (-10814,569) sadece sabit kullanılarak yapılan ilk modelin log-lik değerinden (-10911,951) küçük olması, sonuncu modelin daha fazla bilgi verdiğini göstermektedir. Tabloda yer alan test sonuçlarına göre modelin bir bütün olarak anlamlı olup olmadığını Ki-Kare testi göstermektedir. Buna göre, dokuz serbestlik derecesinde yapılan çift kuyruklu Ki-kare sınamasına göre $X^2_{\text{hesaplanan}}=194,76 > X^2_{\text{tablo}}=16,919$ olduğundan model bir bütün olarak yüzde bir hata ile anlamlı ve uygun bir modeldir. Yapılan model tahminine ait sonuçlar tablo 6’da yer almaktadır.

Tablo 6: Türkiye Model 1 Multinomial Lojistik Regresyon Tahmini

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	β	z	P> z	Exp(β)
1. İstikrarlı bir ekonomi					
istikrarlı bir ekonomi suç ve suçlularla mücadele	Genel Güven	-0.2982583	-2.64	0.008**	0.7421096
	Dini liderlere duyulan güven	0.1038307	2.84	0.004**	1.109413
	Orduya duyulan güven	0.1993574	4.13	0.000*	1.220618
	Sabit	1.32873	5.70	0.000	3.776246
2. Daha insancıl bir topluma doğru ilerleme					
daha insancıl bir topluma doğru ilerleme suç ve suçlularla mücadele	Genel Güven	-0.3901333	-3.20	0.001**	0.6769666
	Dini liderlere duyulan güven	0.1613752	4.03	0.000*	1.175126
	Orduya duyulan güven	0.3500599	6.85	0.000*	1.419153
	Sabit	0.4408166	1.75	0.080	1.553976
3. Fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme					
fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme suç ve suçlularla mücadele	Genel Güven	-0.3200053	-2.46	0.014**	0.7261452
	Dini liderlere duyulan güven	0.2914803	6.94	0.000*	1.338407
	Orduya duyulan güven	0.372761	7.05	0.000*	1.451737
	Sabit	-0.3337395	-1.24	0.214	0.7162404
4. Suç ve suçlularla mücadele (Referans Kategori)					

*0,01 anlamlılık seviyesi, **0,05 anlamlılık seviyesi

Tablo 6’da bağımlı değişken kalkınma göstergelerini yansıtan 4 kategoriden oluşmaktadır. Dördüncü kategori olan “suç ve suçlularla mücadele” referans kategorisi olarak seçilmiştir. Model sonuçları değerlendirilirken her bir değişken katsayısının anlamlılığını z istatistiği testi ve ihtimal (p) değeri göstermektedir. İhtimal değeri 0,05’ten küçük olan tüm değişken katsayıları istatistiki olarak anlamlıdır. Bunu parmak hesabı kuralına göre pratik bir şekilde anlamak da mümkündür. Parmak hesabı kuralına göre z istatistik katsayısı 2 ve üzerinde olan değişkenlerin katsayıları istatistiki olarak anlamlı kabul edilmektedir. Tablonun son sütununda yer alan “Exp(β)” sütunu nispi risk oranı şeklinde tanımlanmaktadır. Bu oran diğer değişkenler sabit kalmak kaydıyla söz konusu değişkende meydana gelen birim değişmeye karşılık bahis oranındaki değişimin nispi risk oranını göstermektedir. Genel geçer bir kural olarak nispi risk oranının birden büyük olması değişkendeki bir birim değişimin bahis oranı lehinde

(olma olasılığında artış şeklinde) etki edeceğini göstermektedir. Nispi risk oranının birden küçük olması ise bahis oranının aleyhinde (olma olasılığında azalış şeklinde) bir risk oluşacağı anlamına gelmektedir.

Lojistik regresyon modellerinin bağımlı değişkenleri “log bahis oranı” şeklinde tanımlanmaktadır. Tezin bağımlı değişkeni dört kategorili olduğu için üç tane bağımlı değişken ortaya çıkmaktadır. Bu bağımlı değişkenlere log bahis oranları denilmektedir. Buna göre modelin log bahis oranları şöyledir:

$$1. \ln \frac{\text{istikrarlı bir ekonomi}}{\text{suç ve suçlularla mücadele}} = \beta_0 + \beta_1 A165 + \beta_2 E069_01 + \beta_3 E069_02 \quad (1)$$

$$2. \ln \frac{\text{daha insancıl bir topluma doğru ilerleme}}{\text{suç ve suçlularla mücadele}} = \beta_0 + \beta_1 A165 + \beta_2 E069_01 + \beta_3 E069_02 \quad (2)$$

$$3. \ln \frac{\text{Fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme}}{\text{suç ve suçlularla mücadele}} = \beta_0 + \beta_1 A165 + \beta_2 E069_01 + \beta_3 E069_02 \quad (3)$$

Bu açıklamalar ışığında tablo 6’da ilk dikkat çeken şey bağımsız değişkenlerin tamamının tüm kategoriler için istatistiki olarak anlamlı olmasıdır. Parmak hesabı kuralına göre hepsinin z testi değerlerinin 2’den büyük olması bunu doğrulamaktadır. Tabloda yer alan sonuçlara göre birinci kategori için genel güven ve dini liderlere duyulan güven değişkenlerinin katsayıları %5 hata ile anlamlı iken, orduya duyulan güven %1 hata ile anlamlıdır.

Tablo 6’da birinci kategoriye göre; suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere insanlara duyulan genel güven değişkenindeki kategorik bir artış log bahis oranını yaklaşık 0,30 faktör azaltmaktadır. Buna karşın dini liderlere duyulan güvende kategorik bir artış referans kategoriye göre log bahis oranını 0,10 faktör ve orduya güven değişkeninde kategorik bir artış referans kategoriye göre log bahis oranını yaklaşık 0,20 faktör arttırmaktadır. Bu değişkenler sırasıyla tablonun son sütununda gösterilen nispi risk oranlarına göre biraz daha farklı yorumlanmaktadır. Buna göre, suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere genel güvende kategorik bir artış bahis oranını 0,74 (bir kata yakın) azaltırken, dini liderlere güvende kategorik bir artış log 1,10 (bir kattan fazla) ve orduya duyulan güvende kategorik bir artış 1,22 (bir kattan daha fazla) arttırmaktadır. Bu değerler sırasıyla yüzde cinsinden hesaplanarak yeniden

yorumlanabilir: $[(0,7421096-1)*100=-25,789]$; $[(1,109413-1)*100=10,941]$; $[(1,220618-1)*100=22,0618]$. Bu duruma göre, suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere insanlara duyulan genel güven değişkeninde güvenirimden güvenmem yönünde kategorik bir artış bahis oranını yaklaşık %26 azaltarak istikrarlı bir ekonomi aleyhinde etki etmektedir. Bununla birlikte, dini liderlere güvende güvenden güvensizliğe doğru bir kategorik artış referans kategoriye göre bahis oranını yaklaşık %11 arttırmaktadır. Benzer şekilde orduya duyulan güvende güveniyorumdan güvenmiyorduma doğru kategorik bir artış bahis oranını %22 arttırmaktadır. Hem dini liderlere duyulan güven değişkeni hem de orduya duyulan güven değişkeni bahis oranının payında yer alan istikrarlı bir ekonomi lehinde hareket etme eğilimindedir.

Tablo 6’da ikinci kategori analiz sonuçlarına göre; genel güven değişkeni %5 hata ile dini liderlere duyulan güven ve orduya duyulan güven değişkenleri %1 hata ile anlamlıdır. Z testi sonuçlarının 2’den büyük olması bu sonuçları desteklemektedir. İkinci kategori için Log bahis oranı *daha insancıl bir topluma doğru ilerlemenin suç ve suçlularla mücadeleye oranı* şeklinde tanımlanmıştır.

Buna göre, suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere, genel güven değişkeninde kategorik bir artış *log bahis oranını* 0,39 faktör azaltırken, dini liderlere güvende kategorik bir artış 0,16 faktör ve orduya güvende kategorik bir artış 0,35 faktör arttırmaktadır. Bu değişkenler tablonun son sütununda yer alan nispi risk oranlarına göre biraz daha farklı yorumlanmaktadır. Buna göre, suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere, genel güvende kategorik bir artış *bahis oranını* 0,67 kadar azaltırken, dini liderlere duyulan güvende kategorik bir artış 1,17 (bir kattan fazla) ve orduya duyulan güvende kategorik bir artış 1,41 (bir buçuk kata yakın) arttırmaktadırlar. Sırasıyla bu değerleri yüzde cinsinden hesaplanarak yeniden yorumlanabilirler: $[(0,6769666-1)*100=-32,303]$; $[(1,175126-1)*100=17,512]$; $[(1,419153-1)*100 = 41,915]$. Bu hesaplama göre, genel güvende güvenden güvensizliğe doğru kategorik bir artış referans kategoriye göre bahis oranını %32 azaltırken, dini liderlere duyulan güvende kategorik bir artış bahis oranını yaklaşık %18 ve orduya güvende kategorik bir artış yaklaşık %42 arttırmaktadır. Buradan çıkarılabilecek en genel değerlendirmeye göre, genel güvende kategorik artış daha insancıl bir topluma doğru ilerlemenin birincil önemde görülme olasılığı aleyhinde

hareket etmektedir. Buna karşın dini liderlere duyulan güven ve orduya güven değişkenleri lehte hareket etme eğilimi göstermektedirler.

Tablo 6’de yer alan üçüncü ve son kategori için de genel güven değişkeni %5 hata ile dini liderlere olan güven ve orduya güven değişkenleri %1 hata ile anlamlıdır. Parmak hesabı kuralına göre z testi sonuçlarının 2’den büyük olması bunu desteklemektedir. Üçüncü kategori için log bahis oranı *fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerlemenin suç ve suçlularla mücadeleye oranı* şeklinde belirlenmiştir.

Bu bilgiler ışığında, suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere, genel güven değişkenindeki kategorik bir artış *log bahis oranını* -0,32 faktör azaltırken, dini liderlere duyulan güvende kategorik bir artış 0,29 faktör ve orduya duyulan güvende kategorik bir artış 0,37 faktör arttırmaktadırlar. Aynı değişkenler sırası ile tablonun son sütununda yer alan nispi risk oranlarına göre biraz daha farklı yorumlanabilmektedir. Buna göre, suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere genel güvende kategorik bir artış *bahis oranını* 0,72 (bir kata yakın) azaltırken, dini liderlerde kategorik bir artış 1,33 (bir buçuk kata yakın) ve orduya güvende kategorik bir artış 1,45 (neredeyse bir buçuk kat) kadar arttırmaktadırlar. Bu değerler yüzde cinsinden hesaplanarak biraz daha farklı yorumlanabilir: $[(0,7261452-1)*100=-27,385]$; $[(1,338407-1)*100=33,840]$; $[(1,451737-1)*100 = 45,173]$. Bu hesaplama göre, suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere genel güvende güveniyorumdan güvenmiyorduma doğru kategorik bir artış *bahis oranını* %27 azaltırken, dini liderlere duyulan güvende kategorik bir artış yaklaşık bahis oranını %34 ve orduya duyulan güvende kategorik bir artış bahis oranını %45 arttırmaktadırlar. Benzer şekilde burada da genel güven değişkeni bahis oranını payında yer alan fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme olasılığını negatif etkilerken dini liderlere duyulan güven ve orduya güven değişkenleri pozitif yönde etkileme eğilimindedirler.

Model 2:

Türkiye geneli için yapılan ikinci multinominal lojistik regresyon analizinde kullanılan bağımsız değişkenlere ait istatistik tablo 7’de yer almaktadır.

Tablo 7: Türkiye Model 2 Bağımsız Değişkenler

Güven: İşçi Sendikası (E069_05)	Sıklık	Yüzde	Kümülatif
1.Tamamen güvenirim	968	11.53	11.53
2.Biraz güvenirim	3.087	36.78	48.31

3.Pek güvenmem	2.627	31.30	79.61
4.Hiç güvenmem	1.711	20.39	100.00
Toplam	8.393	100	
Güven: Polis (E069_06)			
1.Tamamen güvenirim	3.153	34.48	34.48
2.Biraz güvenirim	3.188	34.86	69.35
3.Pek güvenmem	1.470	16.08	85.42
4.Hiç güvenmem	1.333	14.58	100.00
Toplam	9.144	100	
Güven: Büyük Millet Meclisi (E069_07)			
1.Tamamen güvenirim	1.527	17.03	17.03
2.Biraz güvenirim	3.056	34.08	51.12
3.Pek güvenmem	2.170	24.20	75.32
4.Hiç güvenmem	2.213	24.68	100.00
Toplam	8.966	100	
Güven: Devlet Memurları, Bürokratlar (E069_08)			
1.Tamamen güvenirim	1.297	14.37	14.37
2.Biraz güvenirim	4.144	45.91	60.28
3.Pek güvenmem	2.239	24.81	85.09
4.Hiç güvenmem	1.346	14.91	100.00
Toplam	9.026	100	

Tablo 7’de yer alan ilk bağımsız değişken 8,393 gözlem sayısına sahip olan işçi sendikalarına duyulan güvendir. Katılımcıların %48’i işçi sendikalarına güvendiğini, yaklaşık %52’si ise güvenmediğini beyan etmiştir. İkinci bağımsız değişken polis teşkilatına duyulan güveni göstermektedir. 9,144 katılımcının %69’u güvendiğini, %31’i güvenmediğini ifade etmiştir. Bir sonraki bağımsız değişken 8,966 gözlem sayısı ile büyük millet meclisine duyulan güven seviyesini yansıtmaktadır. Katılımcıların %51’i güven duyduğunu, %49’u güven duymadığını belirtmiştir. Model 2 için kullanılan son bağımsız değişken 9,026 gözlem sayısına sahip olan devlet memurları ve bürokratlara duyulan güven seviyesidir. Örneklemenin %60’ı devlet memurları ve bürokratlara güvendiğini %40’ı güvenmediğini söylemiştir.

Türkiye için yapılan ikinci multinominal lojistik regresyon modelinin uyum bilgisi test sonuçları tablo 8’de yer almaktadır. Kullanılan modelde örneklem hacmi 8,073’dür.

Tablo 8: Türkiye Model 2 Uyum Bilgisi

Multinomial logistic regression			
Iteration 0: log likelihood =	-10194.005	Log likelihood	= -10099.853
Iteration 1: log likelihood =	-10100.498	Number of obs	= 8,073
Iteration 2: log likelihood =	-10099.853	LR chi2(9)	= 188.30
Iteration 3: log likelihood =	-10099.853	Prob > chi2	= 0.0000*
		Pseudo R2	= 0.0092**

*0,01 anlamlılık seviyesi, **0,05 anlamlılık seviyesi

Tablo 8’de yer alan test sonuçlarına göre tüm değişkenlerin yer aldığı son modelin log-lik değerinin (-10099,853) sadece sabit kullanılarak yapılan ilk modelin log-lik

değerinden (-10194,005) küçük olması sonucu modelin daha fazla bilgi verdiği anlamına gelmektedir. Türkiye için yapılan ikinci multinominal lojistik regresyon modeli dokuz serbestlik derecesinde çift kuyruklu ki-kare sınamasına göre $X^2_{\text{hesaplanan}}=188,30 > X^2_{\text{tablo}}=16,919$ olduğundan %1 hata ile anlamlı ve uygun bir modeldir. Yapılan model tahminine ait sonuçlar tablo 9’da gösterilmektedir.

Tablo 9: Türkiye Model 2 Multinominal Lojistik Regresyon Tahmini

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	β	z	P> z	Exp(β)
1. İstikrarlı bir ekonomi					
istikrarlı bir ekonomi suç ve suçlularla mücadele	Güven: İşçi Sendikası	0.0695388	1.73	0.084	1.072014
	Güven: Polis	0.1321843	3.24	0.001**	1.141319
	Güven: Büyük Millet Meclisi	0.1384363	3.44	0.001**	1.148477
	Güven: devlet memurları, bürokratlar	-0.0912893	-1.99	0.046**	0.9127536
	Sabit	0.7271922	5.55	0.000	2.069262
2. Daha insancıl bir topluma doğru ilerleme					
daha insancıl bir topluma doğru ilerleme suç ve suçlularla mücadele	Güven: İşçi Sendikası	-0.0616113	-1.39	0.166	0.9402483
	Güven: Polis	0.289672	6.49	0.000*	1.335989
	Güven: Büyük Millet Meclisi	0.0963235	2.16	0.031**	1.101115
	Güven: devlet memurları, bürokratlar	-0.1235715	-2.43	0.015**	.8837584
	Sabit	0.2190283	1.52	0.129	1.244866
3. Fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme					
fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme suç ve suçlularla mücadele	Güven: İşçi Sendikası	-0.1262738	-2.68	0.007**	0.8813735
	Güven: Polis	0.353617	7.61	0.000*	1.42421
	Güven: Büyük Millet Meclisi	0.2529324	5.36	0.000*	1.287796
	Güven: devlet memurları, bürokratlar	-0.1151693	-2.15	0.031*	.8912152
	Sabit	-0.4699999	-3.04	0.002	.6250023
4. Suç ve suçlularla mücadele (Referans Kategorisi)					

*0,01 anlamlılık seviyesi, **0,05 anlamlılık seviyesi

Tablo 9’un birinci kategorisi için birinci bağımsız değişken olan işçi sendikasına duyulan güven değişkeninin p değeri 0,05’i aştığı için istatistiki olarak anlamsızdır, parmak hesabı kuralına göre z değerinin 2’den küçük olması bunu doğrulamaktadır. Bu işçi sendikasına duyulan güven değişkeninin bağımlı değişken üzerinde hiçbir etkisinin olmadığını göstermektedir. Geriye kalan diğer üç bağımsız değişkenin tamamı %5 hata ile anlamlıdır. Modelin birinci kategorisi için log bahis oranı *istikrarlı bir ekonominin suç ve suçlularla mücadeleye oranı* şeklinde belirlenmiştir.

Bu bilgiler ışığında, suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere polis teşkilatına güven değişkeninde kategorik bir artış *log bahis oranını* 0,13 faktör ve büyük millet meclisine güvende kategorik bir artış 0,13 faktör arttırmaktadırlar. Buna karşın

devlet memurları ve bürokratlara güvende kategorik bir artış referans kategoriye göre *log bahis oranını* 0,09 faktör azaltmaktadır. Tablonun son sütunun da gösterilen nispi risk oranlarına göre bu değişkenlerin yorumu biraz daha farklıdır. Nispi risk oranlarına göre, suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere polis teşkilatına güven seviyesindeki bir kategorik artış *bahis oranını* 1,14 kadar (bir kattan fazla), büyük millet meclisine duyulan güvende bir kategorik artış ise yaklaşık 1,15 kadar artırmaktadır. Buna karşın suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere devlet memurları ve bürokratlara güven değişkeninde bir kategorik artış *bahis oranını* 0,91 kadar (neredeyse bir kat kadar) azaltmaktadır. Bu değerler sırası ile yüzde cinsinden hesaplanarak daha açık bir şekilde yeniden ifade edilebilir: $[(1,141319-1)*100=14,1319]$; $[(1,148477-1)*100=14,8477]$; $[(0,9127536-1)*100=-8,72464]$.

Buna göre, suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere polis teşkilatına güvende bir kategorik artış *bahis oranını* %14, Büyük millet meclisine duyulan güvende bir kategorik artış yaklaşık %15 oranında artırmakta iken devlet memurları ve bürokratlara duyulan güvende bir kategorik artış *bahis oranını* yaklaşık -%9 oranında azaltmaktadır. Yani polis teşkilatına duyulan güven ve millet meclisine duyulan güven seviyesinde görülen güvenden güvensizliğe doğru bir kategorik değişme, istikrarlı bir ekonomi tercihi lehinde hareket ederken, devlet memurları ve bürokratlara duyulan güven değişkenindeki güvenden güvensizliğe doğru bir kategorik değişme istikrarlı bir ekonomi aleyhinde çalışmaktadır.

Tablo 9’da yer alan ikinci kategorinin *log bahis oranı daha insancıl bir topluma doğru ilerlemenin suç ve suçlularla mücadeleye oranı* şeklindedir. Polis teşkilatına duyulan güven değişkeni %1 hata ile anlamlı iken büyük millet meclisine duyulan güven ile devlet memurlarına ve bürokratlara güven değişkenleri %5 hata ile istatistiki olarak anlamlıdır. Parmak hesabı kuralına göre z testi değerlerinin 2’den büyük olması bu sonuçları desteklemektedir. Bu açıklamalar ışığında; suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere polis teşkilatına duyulan güvende kategorik bir artış *log bahis oranını* 0,29 faktör, büyük millet meclisine duyulan güvende kategorik bir artış 0,10 faktör artırmaktadır. Buna karşın devlet memurları ve bürokratlara güven değişkenindeki bir kategorik artış referans kategoriye göre *log bahis oranını* -0,12 faktör azaltmaktadır. Bu değişkenler tablonun son sütununda yer alan nispi risk oranlarına göre yeniden yorumlanabilir. Buna göre, suç ve suçlularla mücadele referans

kategori olmak üzere polis teşkilatına güvende bir kategorik artış *bahis oranını* yaklaşık 1,34 (bir buçuk kata yakın) ve büyük millet meclisine duyulan güvende bir kategorik artış *bahis oranını* 1,10 (bir kattan fazla) arttırmaktadır. Fakat devlet memurlarına ve bürokratlara güvendedeki kategorik bir artış *bahis oranını* referans kategoriye nispetle 0,88 (bir kata yakın) azaltmaktadır. Bu değişkenler yüzde cinsinden hesaplanıp yeniden yorumlanabilir: $[(1,335989-1)*100=33,5989]$; $[(1,101115-1)*100=10,1115]$; $[(0,8837584-1)*100=-11,62416]$.

Hesaplanan bu sonuçlara göre, suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere polis teşkilatına duyulan güvende kategorik bir artış *bahis oranını* yaklaşık %34 oranında ve büyük millet meclisine duyulan güvende kategorik bir artış *bahis oranını* %10 oranında arttırmaktadır. Tersine suç ve suçlularla mücadeleye göre devlet memurlarına duyulan güvende kategorik bir artış *bahis oranını* yaklaşık -%12 oranında azaltmaktadır. Daha açık bir ifade ile polis teşkilatına ve büyük millet meclisine duyulan güven değişkenlerinde güvenirimden güvenmem yönünde kategorik bir artış daha insancıl bir topluma doğru ilerleme hedefinin lehinde, devlet memurlarına ve bürokratlara güven değişkeninde aynı yönde kategorik bir artış daha insancıl bir topluma doğru ilerleme hedefi aleyhinde çalışmaktadır.

Tablo 9’da yer alan üçüncü kategorinin log *bahis oranı fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerlemenin suç ve suçlularla mücadeleye oranı* şeklinde belirlenmiştir. Tabloda yer alan sonuçlara göre işçi sendikasına duyulan güven ile devlet memurları ve bürokratlara duyulan güven değişkenleri %5 hata ile istatistiki olarak anlamlı iken, polis teşkilatına duyulan güven ve büyük millet meclisine duyulan güven değişkenleri %1 hata ile istatistiki olarak anlamlıdır. Tüm değişkenlerin z istatistik değerlerinin 2’den büyük olması bu sonucu destekler niteliktedir. Bu bilgiler ışığında, suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere işçi sendikasına duyulan güvende kategorik bir artış *log bahis oranını* -0,12 faktör, devlet memurlarına ve bürokratlara güvende kategorik bir artış *log bahis oranını* yaklaşık -0,11 faktör azaltmaktadır. Buna karşın suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere polis teşkilatına güvende bir kategorik artış *log bahis oranını* 0,35 faktör, büyük millet meclisine duyulan güvende bir kategorik artış *log bahis oranını* yaklaşık 0,10 faktör arttırmaktadır. Aynı değişkenler tablonun son sütununda yer alan nispi risk oranlarına göre de yorumlanabilir. Buna göre suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak

üzere işçi sendikalarına güvende kategorik bir artış *bahis oranını* 0,88 (bir kata yakın), devlet memurlarına ve bürokratlara duyulan güvende bir kategorik artış *bahis oranını* 0,89 kadar (bir kata yakın) azaltmaktadır. Tersine suç ve suçlularla mücadeleye göre polis teşkilatına güvende kategorik bir artış *bahis oranını* 1,42 (bir buçuk kata yakın) ve büyük millet meclisine duyulan güvende kategorik bir artış *bahis oranını* yaklaşık 1,29 (bir kattan daha fazla) arttırmaktadır. Bu değerlerin yüzde hesaplamaları yapılarak yeniden yorumlanabilir: $[(0,8813735-1)*100=-11,86265]$; $[(1,42421-1)*100=42,421]$; $[(1,287796-1)*100=28,7796]$; $[(0,8912152-1)*100=-10,87848]$.

Yüzde hesaplamalarına göre, suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere işçi sendikasına duyulan güvende kategorik bir artış *bahis oranını* yaklaşık -%12, devlet memurlarına ve bürokratlara güvende kategorik bir artış *bahis oranını* yaklaşık -%11 azaltmaktadır. Tersine aynı referans kategoriye göre polis teşkilatına duyulan güvende kategorik bir artış *bahis oranını* %42, devlet memurlarına ve bürokratlara duyulan güvende kategorik bir artış *bahis oranını* yaklaşık %29 oranında arttırmaktadır. Bu analiz sonucuna göre işçi sendikası ile devlet memurlarına ve bürokratlara duyulan güven değişkenlerinde bir kategorik artış “fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme” aleyhinde eğilim göstermektedir. Polis teşkilatına ve büyük millet meclisine duyulan güven seviyesinde güveniyorumdan güvenmiyorduma doğru bir kategorik artış “fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme” lehinde eğilim göstermektedir.

Model 3:

Türkiye için yapılan üçüncü multinominal lojistik regresyon analizinde kullanılan bağımsız değişkenler tablo 10’da yer almaktadır.

Tablo 10: Türkiye Model 3 Bağımsız Değişkenler

Güven: Televizyon (E069_10)	Sıklık	Yüzde	Kümülatif
1.Tamamen güvenirim	646	7.96	7.96
2.Biraz güvenirim	2.699	33.25	41.21
3.Pek güvenmem	2.736	33.71	74.92
4.Hiç güvenmem	2.036	25.08	100.00
Toplam	8.117	100	
Güven: Ankara’daki hükümet (E069_11)			
1.Tamamen güvenirim	1.694	18.87	18.87
2.Biraz güvenirim	2.865	31.91	50.77
3.Pek güvenmem	2.029	22.60	73.37
4.Hiç güvenmem	2.391	26.63	100.00
Toplam	8.979	100	

Güven: Genel olarak siyasi partiler E069_12)			
1.Tamamen güvenirim	472	5.90	5.90
2.Biraz güvenirim	1.943	24.28	30.18
3.Pek güvenmem	2.614	32.67	62.85
4.Hiç güvenmem	2.973	37.15	100.00
Toplam	8.002	100	

Tablo 10’da yer alan birinci bağımsız değişken 8,117 örneklem hacmi ile deneklerin televizyon vesilesi ile edinilen bilgilere ne kadar güvendiğini göstermektedir. Örneklemin %41’i televizyondan öğrendiklerine güven duyduğunu, %59’u güven duymadığını beyan etmiştir. İkinci bağımsız değişken Ankara’da yönetimde olan hükümete duyulan güven seviyesini göstermektedir. Gözlem sayısı 8,979 olan değişkenin yaklaşık %51’i yönetimde olan hükümete güven duyarken %49’u güvensizlik duyduğu görülmektedir. Tablodaki üçüncü ve son bağımsız değişken genel anlamda siyasi partilere duyulan güven seviyesini yansıtmaktadır. Toplam 8,002 adet gözlem sayısının %30’u siyasi partilere güven duyarken %70’i güven duymamaktadır. Yapılan multinominal lojistik regresyon modelinin uygunluğunu gösteren test sonuçları tablo 11’de gösterilmektedir.

Tablo 11: Türkiye Model 3 Uyum Bilgisi

Multinomial logistic regression			
Iteration 0: log likelihood =	-9643.222	Log likelihood	= -9611.7476
Iteration 1: log likelihood =	-9611.855	Number of obs	= 7.724
Iteration 2: log likelihood =	-9611.7476	LR chi2(9)	= 62.95
Iteration 3: log likelihood =	-9611.7476	Prob > chi2	= 0.0000*
		Pseudo R2	= 0.0033**

*0,01 anlamlılık seviyesi, **0,05 anlamlılık seviyesi

Tablo 11’e göre tüm değişkenlerin dâhil edildiği son modelin log lik değerinin (-9611,7476) sadece sabitin yer aldığı ilk modelin log-lik değerine (-9643,222) göre daha düşük olması sonuncu modelin daha fazla bilgi verdiğini göstermektedir. Türkiye için yapılan üçüncü multinominal lojistik regresyon modeli dokuz serbestlik derecesinde çift kuyruklu Ki-Kare sınamasına göre $X^2_{hesaplanan}=62,95 > X^2_{tablo}=16,919$ olduğundan %1 hata ile istatistiki olarak anlamlı ve uygun bir modeldir. Yapılan bu modelin tahmin sonuçları tablo 12’dedir.

Tablo 12: Türkiye Model 3 Multinomial Lojistik Regresyon Tahmini

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	β	z	P> z 	Exp(β)
1. İstikrarlı bir ekonomi					
istikrarlı bir ekonomi suç ve suçlularla mücadele	Güven: Televizyon	.0883183	2.16	0.030**	1.092336
	Güven: Ankara’daki hükümet	.07701	2.01	0.044**	1.080053
	Güven: Genel siyasi partiler	-.1509631	-3.28	0.001**	.8598794
	Sabit	1.359466	9.13	0.000	3.894115
2. Daha insancıl bir topluma doğru ilerleme					
daha insancıl bir topluma	Güven: Televizyon	.1328764	2.93	0.003**	1.142109

	Güven: Ankara'daki hükümet	.1078222	2.53	0.011**	1.11385
	Güven: Genel siyasi partiler	-.1722208	-3.37	0.001**	.8417933
	Sabit	.4768535	2.89	0.004	1.610997
3. Fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme					
fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme suç ve suçlularla mücadele	Güven: Televizyon	.11631	2.41	0.016**	1.123344
	Güven: Ankara'daki hükümet	.2577913	5.63	0.000*	1.294069
	Güven: Genel siyasi partiler	-.1457929	-2.64	0.008**	.8643367
	Sabit	-.2756962	-1.54	0.123	.7590435
4. Suç ve suçlularla mücadele (Referans Kategori)					

*0,01 anlamlılık seviyesi, **0,05 anlamlılık seviyesi

Türkiye için yapılan üçüncü multinominal lojistik regresyon analizi tahmin sonuçlarının birinci kategorisinde televizyona güven değişkeni %5 hata ile Ankara'daki hükümete güven ve Genel olarak siyasi partilere güven değişkenleri ise %1 hata ile anlamlıdır. Bu değişkenlere ait z değerlerinin parmak hesabı kuralına göre 2'den büyük olması bunu desteklemektedir. Tablo 12'de yer alan birinci kategori için bağımlı değişken olarak log bahis oranı *istikrarlı bir ekonominin suç ve suçlularla mücadeleye oranı* şeklinde belirlenmiştir. Buna göre, suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere Televizyona duyulan güvende kategorik bir artış *log bahis oranını* 0,09 faktör ve Ankara'daki hükümete duyulan güven değişkeninde kategorik bir artış *log bahis oranını* 0,08 faktör artırmaktadır. Buna karşın genel olarak siyasi partilere duyulan güven seviyesinde kategorik bir artış referans kategoriye göre *log bahis oranını* yaklaşık 0,16 faktör azaltmaktadır. Bu değişkenler tablonun son sütununda yer alan nispi risk oranlarına göre de yorumlanabilir. Buna göre suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere televizyona duyulan güvende kategorik bir artış *bahis oranını* 1,09 (bir kat) kadar ve Ankara'daki hükümete duyulan güvende kategorik bir artış *bahis oranını* 1,08 (bir kat) kadar artırmaktadır. Genel olarak siyasi partilere duyulan güvende kategorik bir artış referans kategoriye göre *bahis oranını* yaklaşık 0,86 kadar (bir kata yakın) azaltmaktadır. Bu değerler yüzde cinsinden hesaplanabilir: $[(1,092336-1)*100=9,2336]$; $[(1,080053-1)*100=8,0053]$; $[(0,8598794-1)*100=-14,01206]$.

Yüzde hesaplamalarına göre suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere televizyona duyulan güvende kategorik bir artış *bahis oranını* %9 ve Ankara'daki hükümete duyulan güvende kategorik bir artış *bahis oranını* %8 artırmaktır. Buna karşın siyasi partilere karşı genel güvende kategorik bir artış referans kategoriye göre *bahis oranını* %14 oranında azaltmaktadır. Yani televizyona ve Ankara'daki hükümete duyulan güvende güveniyorumdan güvenmiyorduma doğru kategorik bir artış olması istikrarlı bir ekonomi tercihi lehine çalışırken siyasi partilere duyulan güvende aynı

yönde kategorik bir artış referans kategoriye nispetle istikrarlı bir ekonomi aleyhinde çalışmaktadır.

Tablo 12 de yer alan ikinci kategorinin log bahis oranı *daha insancıl bir topluma doğru ilerlemenin suç ve suçlularla mücadeleye oranı* şeklinde belirlenmiştir. Üç bağımsız değişkenin üçü de %5 hata ile anlamlıdır. Değişkenlere ait z değerlerinin 2'den büyük olması bu sonucu desteklemektedir. Buna göre, suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere televizyona duyulan güvende kategorik bir artış *log bahis oranını* 0,13 faktör ve Ankara'daki hükümete duyulan güvende kategorik bir artış *log bahis oranını* 0,10 faktör artırmaktadır. Buna karşın siyasi partilere duyulan güvende kategorik bir artış referans kategoriye göre *log bahis oranını* -0,18 faktör azaltmaktadır. Bu değişkenler tablonun son sütununda yer alan nispi risk oranlarına göre biraz daha farklı yorumlanmaktadır. Buna göre, suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere televizyona güvende kategorik bir artış *bahis oranını* 1,14 kadar (bir kattan fazla) ve Ankara'daki hükümete güvende bir kategorik artış *bahis oranını* 1,08 kadar (bir kattan fazla) arttırmaktadır. Öte yandan siyasi partilere güvende kategorik bir artış *bahis oranını* referans kategoriye göre 0,86 kadar (bir kata yakın) azaltmaktadır. Bu sonuçlar yüzde cinsinden hesaplanarak yeniden ifade edilebilir: $[(1,142109-1)*100=14,2109]$; $[(1,11385-1)*100=11,385]$; $[(0,8417933-1)*100=-15,82067]$.

Hesaplanan bu sonuçlara göre, suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere televizyona duyulan güvende kategorik bir artış *bahis oranını* %14 ve Ankara'daki hükümete duyulan güvende bir kategorik artış *bahis oranını* %11 artırmaktadır. Buna karşın siyasi partilere duyulan güvende kategorik bir artış *bahis oranını* yaklaşık %16 azaltmaktadır. Başka bir şekilde ifade edilirse televizyona duyulan güven ve Ankara'daki hükümete duyulan güven seviyesinde güvenden güvensizliğe doğru kategorik bir artış daha insancıl bir topluma doğru ilerleme hedefi lehinde hareket etme eğilimindeyken, genel anlamda siyasi partilere duyulan güvende aynı yönde kategorik bir artış bunun aleyhinde hareket etme eğilimindedir.

Tablo 12'de yer alan tahmin sonuçlarının son kategorisi için televizyona duyulan güven ve genel anlamda siyasi partilere duyulan güven değişkenleri %5 hata ile anlamlı iken Ankara'daki hükümete duyulan güven %1 hata ile anlamlıdır. Bu değişkenlere ait z istatistik değerlerinin parmak hesabı kuralına göre 2'den büyük olması bu sonucu

doğrulamaktadır. Tablonun son kategorisinin bağımsız değişkeni yani log bahis oranı *fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerlemenin suç ve suçlularla mücadeleye oranı* şeklinde belirlenmiştir. Bu bilgiler ışığında, suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere televizyona güven değişkeninde kategorik bir artış *log bahis oranını* 0,12 faktör ve Ankara'daki hükümete duyulan güvende kategorik bir artış *log bahis oranını* 0,26 faktör arttırmaktadır. Öte yandan genel olarak siyasi partilere güvende kategorik bir artış *log bahis oranını* referans kategoriye göre yaklaşık -0,15 faktör azaltmaktadır. Tablo 12'nin son sütununda gösterilen nispi risk oranlarına göre aynı sonuçların yeniden yorumlanması mümkündür. Buna göre referans kategori suç ve suçlularla mücadele olmak üzere televizyona duyulan güvende kategorik bir artış *bahis oranını* 1,12 kadar (bir kattan fazla) ve Ankara'daki hükümete duyulan güvende kategorik bir artış *bahis oranını* 1,29 kadar (bir buçuk kata yakın) arttırmaktadır. Buna karşın siyasi partilere duyulan güvende kategorik bir artış *bahis oranını* 0,86 kadar (bir kata yakın) azaltmaktadır. Daha açıklayıcı ve anlaşılır olması için bu değerler yüzde cinsinden rakamlara çevrilmiştir: $[(1,123344-1)*100=12,3344]$; $[(1,294069-1)*100=29,4069]$; $[(0,8643367-1)*100=-13,56633]$. Suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere televizyona duyulan güvende kategorik bir artış *bahis oranını* %12, Ankara'daki hükümete duyulan güvende kategorik bir artış *bahis oranını* %29 oranında arttırmaktadır. Tersine siyasi partilere duyulan güvende kategorik bir artış *bahis oranını* referans kategoriye göre yaklaşık %14 azaltmaktadır. Dolayısıyla televizyona güven ve Ankara'daki hükümete güven değişkenlerinde güvenden güvensizliğe doğru kategorik bir artış fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme lehinde bir eğilim gösterirken, siyasi partilere güven değişkeninde aynı yönde kategorik bir artış bu tercihin aleyhinde bir eğilim taşımaktadır.

Model 4:

Türkiye için yapılan dördüncü multinominal lojistik regresyon analizinde kullanılan bağımsız değişkenler tablo 13'te gösterilmektedir.

Tablo 13: Türkiye Model 4 Bağımsız Değişkenler

Güven: Büyük şirketler (E069_13)	Sıklık	Yüzde	Kümülatif
1.Tamamen güvenirim	1.092	12.55	12.55
2.Biraz güvenirim	3.345	38.45	51.01
3.Pek güvenmem	2.473	28.43	79.43
4.Hiç güvenmem	1.789	20.57	100.00
Toplam	8.699	100	

Güven: Çevreci örgütler (E069_14)			
1.Tamamen güvenirim	1.930	25.42	25.42
2.Biraz güvenirim	3.247	42.76	68.18
3.Pek güvenmem	1.444	19.02	87.20
4.Hiç güvenmem	972	12.80	100.00
Toplam	7.593	100	
Güven: Kadın hakları örgütleri (E069_15)			
1.Tamamen güvenirim	1.852	24.16	24.16
2.Biraz güvenirim	3.253	42.45	66.61
3.Pek güvenmem	1.481	19.32	85.93
4.Hiç güvenmem	1.078	14.07	100.00
Toplam	7.664	100	

Tablo 13'te ilk değişken büyük şirketlere duyulan güveni göstermektedir. Örneklem hacmi 8,699 olan değişkenin %51'i büyük şirketlere güven duyarken, %49'u güvensizlik duymaktadır. İkinci bağımsız değişken 7,593 gözlem ile çevreci örgütlere duyulan güven seviyesini temsil etmektedir. Örneklem %68'i çevreci örgütlere güvenirken, yaklaşık %32'lik kısmı güvenmemektedir. Sonucu bağımsız değişken 7,664 örneklem hacmi ile kadın haklarını savunan örgütlere karşı duyulan güven değişkenidir. Bunun yaklaşık %67'si kadın haklarını savunan örgütlere güvenirken %33'ü güvenmemektedir. Yapılan analizin model uyumunu gösteren test sonuçları tablo 14'dedir.

Tablo 14: Türkiye Model 4 Uyum Bilgisi

Multinomial logistic regression			
Iteration 0: log likelihood =	-8925.5954	Log likelihood =	-8880.2923
Iteration 1: log likelihood =	-8880.4048	Number of obs =	7.149
Iteration 2: log likelihood =	-8880.2923	LR chi2(9) =	90.61
Iteration 3: log likelihood =	-8880.2923	Prob > chi2 =	0.0000*
		Pseudo R2 =	0.0051**

*0,01 anlamlılık seviyesi, **0,05 anlamlılık seviyesi

Tablo 14'de yer alan test sonuçlarına göre modelde 7,149 gözlem kullanılmıştır. Bağımsız değişkenlerin tamamının kullanıldığı sonuncu modelin log-lik değerinin (-8880,2923) sadece sabitin kullanıldığı ilk modelin log-lik değerinden (-8925,5954) küçük olması sonuncu modelin daha fazla bilgi verdiğini göstermektedir. Türkiye için yapılan dördüncü multinomial lojistik regresyon modeli dokuz serbestlik derecesinde çift kuyruklu ki-kare sınamasına göre $X^2_{hesaplanan}=90,61 > X^2_{tablo}=16,919$ olduğundan %1 hata ile göre anlamlı ve uygun bir modeldir. Yapılan tahmine ait sonuçlar tablo 15'te yer almaktadır.

Tablo 15: Türkiye Model 4 Multinomial Lojistik Regresyon Tahmini

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	β	z	P> z	Exp(β)
1. İstikrarlı bir ekonomi					

istikrarlı bir ekonomi suç ve suçlularla mücadele	Güven: Büyük şirketler	.0779172	1.81	0.071	1.081033
	Güven: Çevreci örgütler	-.0781404	-1.58	0.114	.9248346
	Güven: Kadın hakları örgütleri	.1259955	2.59	0.010**	1.134277
	Sabit	1.064958	8.41	0.000	2.900719
2. Daha insancıl bir topluma doğru ilerleme					
daha insancıl bir topluma doğru ilerleme suç ve suçlularla mücadele	Güven: Büyük şirketler	.1951115	4.11	0.000*	1.215447
	Güven: Çevreci örgütler	-.1884304	-3.43	0.001**	.8282581
	Güven: Kadın hakları örgütleri	.0673627	1.25	0.210	1.069683
	Sabit	.4111641	2.93	0.003	1.508573
3. Fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme					
fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme suç ve suçlularla mücadele	Güven: Büyük şirketler	.3092184	6.17	0.000*	1.36236
	Güven: Çevreci örgütler	-.2214305	-3.79	0.000*	.8013716
	Güven: Kadın hakları örgütleri	-.0068159	-0.12	0.905	.9932072
	Sabit	.0389291	0.26	0.795	1.039697
4. Suç ve suçlularla mücadele (Referans Kategorisi)					

*0,01 anlamlılık seviyesi, **0,05 anlamlılık seviyesi

Tablo 15'te yer alan tahmin sonuçlarına göre birinci kategori için sadece kadın hakları örgütlerine güven değişkeni %5 hata ile anlamlıdır. Parmak hesabı kuralına göre z testi değerinin 2'den büyük olması bu sonucu doğrulamaktadır. Bu kategori için log bahis oranı *istikrarlı bir ekonominin suç ve suçlularla mücadeleye oranı* şeklinde belirlenmiştir. Buna göre, suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere kadın hakları örgütlerinde kategorik bir artış *log bahis oranını* yaklaşık 0,13 faktör artırmaktadır. Bu değişken tablonun son sütununda yer alan nispi risk oranına göre yeniden yorumlanabilir. Bu durumda kadın hakları örgütlerine karşı duyulan güvende kategorik bir artış *bahis oranını* 1,13 kadar (bir katı aşkın) artırmaktadır. Değişken yüzde cinsinden hesaplanırsa: $[(1,134277-1)*100=13,4277]$. Hesaplanan bu sonuca göre, kadın haklarını savunan örgütlere duyulan güvende bir kategorik artış referans kategoriye göre *bahis oranını* %13 oranında artırmaktadır. Başka bir şekilde ifade edilirse kadın hakları örgütlerine duyulan güvenden güvensizliğe doğru kategorik bir artış bahis oranının payında yer alan istikrarlı bir ekonomi lehinde bir eğilim göstermektedir.

Tablo 15'te yer alan ikinci kategoride büyük şirketlere duyulan güven değişkeni %1 hata ile anlamlıyken, çevreci örgütlere duyulan güven değişkeni %5 hata ile anlamlıdır. Değişkenlere ait z testi sonuçlarının 2'den büyük olması bu sonucu desteklemektedir. Bu kategori için log bahis oranı *daha insancıl bir topluma doğru ilerlemenin suç ve suçlularla mücadeleye oranı* şeklindedir. Bu bilgiler ışığında, suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere büyük şirketlere duyulan güven değişkeninde

kategorik bir artış *log bahis oranını* 0,20 faktör arttırırken, çevreci örgütlere duyulan güvende kategorik bir artış *log bahis oranını* 0,19 faktör azaltmaktadır. Bu değişkenler tablonun son sütununda yer alan nispi risk oranları cinsinden yeniden yorumlanırsa; suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere büyük şirketlere duyulan güven *bahis oranını* 1,21 kadar (bir kattan fazla) arttırmaktadır. Buna karşın çevreci örgütlere duyulan güvende kategorik bir artış *bahis oranını* 0,82 kadar (bir kata yakın) azaltmaktadır. Nispi risk oranları sırasıyla yüzde cinsinden hesaplanıp buna göre yeniden yorumlanabilir: $[(1,215447-1)*100=21,5447]$; $[(0,8282581-1)*100=-17,17419]$. Bu hesaplama göre, suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere büyük şirketlere duyulan güvende güvenden güvensizliğe doğru bir kategorik artış *bahis oranını* yaklaşık %22 oranında artırırken çevreci örgütlere duyulan güvende aynı yönde kategorik bir artış *bahis oranını* %17 oranında azaltmaktadır. Buradan çıkan sonuca göre büyük şirketlere duyulan güvende, güveniyorumdan güvenmiyorduma doğru bir kategorik artış referans kategoriye göre *daha insancıl bir topluma doğru ilerleme* lehinde, çevreci örgütlere duyulan güvende aynı yönde bir kategorik artış referans kategoriye göre bu oranın aleyhinde eğilim göstermektedir.

Tablo 15'te görülen son kategori için büyük şirketlere duyulan güven ve çevreci örgütlere duyulan güven değişkenlerinin her ikisi de %1 hata ile anlamlıdır. Değişkenlere ait z testi sonucunun 2'den büyük olması bu sonucu doğrulamaktadır. Bu kategorinin bağımlı değişkeni olan *log bahis oranı fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerlemenin suç ve suçlularla mücadeleye oranı* şeklindedir. Buna göre suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere büyük şirketlere duyulan güven *log bahis oranını* 0,30 faktör arttırırken çevreci örgütlere duyulan güvende kategorik bir artış *log bahis oranını* -0,22 faktör azaltmaktadır. Bu değişkenler tablonun son sütunundaki nispi risk oranları cinsinden biraz farklı yorumlanmaktadır. Buna göre, büyük şirketlere duyulan güvende kategorik bir artış referans kategoriye göre *bahis oranını* 1,36 kadar (bir buçuk kata yakın) arttırmaktadır. Tersine çevreci örgütlere duyulan güvende kategorik bir artış referans kategoriye göre *bahis oranını* 0,80 kadar (bir kata yakın) azaltmaktadır. Bu değerler yüzde cinsinden ifade edilirse: $[(1,36236-1)*100=36,236]$; $[(0,8013716-1)*100=-19,86284]$ sonuçları elde edilir. Bu sonuçlara göre, suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere büyük şirketlere duyulan güven değişkeninde güvenden güvensizliğe doğru bir kategorik artış

bahis oranını %36 artıracaktır yani fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme lehinde eğilim göstermektedir. Tersine çevreci örgütlere duyulan güvende aynı yönde “bir kategorik artış” referans kategoriye göre *bahis oranını %20* oranında azaltmakta yani fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme aleyhinde eğilim göstermektedir.

3.5.2. Ege bölgesi:

Dünya değerler anketinde uygulama alanı olarak Ege bölgesi olarak tanımlanmış örnekleme göre yapılan multinominal lojistik regresyon analizlerinden birinci ve dördüncüsü için anlamlı sonuçlar elde edilebilmiştir. Ege bölgesi için yapılan analizlerde kullanılan bağımlı değişken tablo 16’da gösterilmektedir.

Tablo 16: Ege Bölgesi İçin Bağımlı Değişken

Ülkenin en önemli birincil amacı	sıklık	yüzde	kümülatif
1.İstikrarlı bir ekonomi	205	50.62	50.62
2.Daha insancıl bir topluma doğru ilerleme	93	22.96	73.58
3.Fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme	68	16.79	90.37
4.Suç ve suçlularla mücadele	39	9.63	100.00
Toplam	405	100.00	

Tablo 16’da yer alan sonuçlara göre bağımlı değişken örneklem hacmi 405’tir. Grubun %50’si için ülkenin gelecek 10 yılda birincil önceliği istikrarlı bir ekonomi, %23’ü için daha insancıl bir topluma doğru ilerleme, %17’si için fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru yönelmedir. Referans kategori olarak seçilen suç ve suçlularla mücadeleyi temsil eden dördüncü kategoriye birincil öncelikte görenler sadece %10’dur. Çeşitli kalkınma göstergelerinden müteşekkil bağımlı değişkene ait istatistiki bilgiler inceledikten sonra yapılan analizler sırasıyla açıklanmaktadır.

Model 1:

Uygulama alanı Ege bölgesi olarak tanımlanan örneklem için yapılan birinci multinominal lojistik regresyon analizinde kullanılan bağımsız değişkenler tablo 17’de yer almaktadır.

Tablo 17: Ege Model 1 Bağımsız Değişkenler

Genel güven (A165)	Sıklık	Yüzde	Kümülatif
1.İnsanların çoğuna güvenilebilir	39	9.97	9.97
2.Çok dikkatli olmak gerekir	352	90.03	100.00
Toplam	391	100.00	
Dini liderlere duyulan güven (E069 01)			
1.Tamamen güvenirim	60	15.11	15.11

2.Biraz güvenirim	126	31.74	46.85
3.Pek güvenmem	140	35.26	82.12
4.Hiç güvenmem	71	17.88	100.00
Toplam	397	100.00	
Orduya duyulan güven (E069_02)			
1.Tamamen güvenirim	166	40.99	40.99
2.Biraz güvenirim	95	23.46	64.44
3.Pek güvenmem	83	20.49	84.94
4.Hiç güvenmem	61	15.06	100.00
Toplam	405	100.00	

Tablo 17’de yer alan birinci bağımsız değişken 391 örneklem hacmi ile insanlara karşı duyulan genel güvendir. Katılımcıların %10 u insanların çoğuna güvenilir şeklinde yanıt verirken %90’lık ezici çoğunluk insanlara karşı çok dikkatli olmak gereklidir şeklinde yanıt vermiştir. İkinci bağımsız değişken olan dini liderlere duyulan güvenin örneklem hacmi 397’dir. Katılımcıların %47’si dini liderlere güvendiğini ifade ederken %53’ü güvenmediğini ifade etmektedir. Tablonun son bağımsız değişkeni 405 adet gözlem hacmi ile orduya karşı duyulan güvendir. Örneklemenin %64’ü orduya güvenmekte, %36’sı ise güvenmemektedir. Yapılan analizin model uyumunu gösteren test sonuçları tablo 18’de gösterilmektedir.

Tablo 18: Ege Model 1 Uyum Bilgisi

Multinomial logistic regression			
Iteration 0: Log likelihood =	-454.77933	Log likelihood	= -440.88985
Iteration 1: Log likelihood =	-441.81442	Number of obs	= 375
Iteration 2: Log likelihood =	-440.89397	LR chi2(9)	= 27.78
Iteration 3: Log likelihood =	-440.88985	Prob > chi2	= 0.0010**
Iteration 4: Log likelihood =	-440.88985	Pseudo R2	= 0.0305**

*0,01 anlamlılık seviyesi, **0,05 anlamlılık seviyesi

Tablo 18’de yer alan model uyum bilgisi sonuçlarına göre tüm değişkenlerin kullanıldığı son modelin log-lik değerinin (-440,88), sadece sabitin kullanıldığı ilk modelin log-lik değerinden (-454,77) küçük olması son modelin daha fazla bilgi sağladığı anlamına gelmektedir. Ege için yapılan birinci multinominal lojistik regresyon modeli dokuz serbestlik derecesinde çift kuyruklu Ki-Kare sınamasına göre $X^2_{\text{hesaplanan}}=27,78 > X^2_{\text{tablo}}=16,919$ olduğundan %1 hata ile anlamlı ve uygun bir modeldir. Yapılan tahmin sonuçları tablo 19’da yer almaktadır.

Tablo 19: Ege Model 1 Multinomial Lojistik Regresyon Tahmini

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	β	z	P> z	Exp(β)
1. İstikrarlı bir ekonomi					
istikrarlı bir ekonomi suç ve suçlularla mücadele	Genel Güven	0.0075221	0.01	0.990	1.00755
	Dini liderlere duyulan güven	-0.1279451	-0.57	0.569	0.8799017
	Orduya duyulan güven	0.7169811	2.97	0.003**	2.04824
	C	0.6908973	0.57	0.571	1.995505

2. Daha insancıl bir topluma doğru ilerleme					
daha insancıl bir topluma doğru ilerleme suç ve suçlularla mücadele	Genel Güven	0.1987805	0.30	0.761	4.385963
	Dini liderlere duyulan güven	-0.2796491	-1.11	0.268	1.240203
	Orduya duyulan güven	0.9085086	3.49	0.000*	4.134519
	C	-0.5031065	-0.37	0.711	8.626701
3. Fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme					
fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme suç ve suçlularla mücadele	Genel Güven	1.122858	1.38	0.169	15.21326
	Dini liderlere duyulan güven	-0.0279561	-0.10	0.917	1.648364
	Orduya duyulan güven	0.999907	3.72	0.000*	4.602192
	C	-3.420175	-2.02	0.043	0.9025593
4. Suç ve suçlularla mücadele (Referans Kategori)					

*0,01 anlamlılık seviyesi, **0,05 anlamlılık seviyesi

Uygulama alanı olarak Ege bölgesi belirtilen örneklem için yapılan birinci multinominal lojistik regresyon modelinin birinci kategorisi için log bahis oranı / bağımlı değişkeni *istikrarlı bir ekonominin suç ve suçlularla mücadeleye oranı* şeklinde belirlenmiştir. Bu kategoride sadece orduya duyulan güven değişkeni %5 hata ile anlamlıdır. Değişkene ait z testi değerinin parmak hesabı kuralına göre 2'den büyük olması bu sonucu desteklemektedir. Diğer değişkenlerin bağımlı değişken üzerinde herhangi bir etkisi yoktur. Bu bilgiler ışığında, suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere, orduya duyulan güvende kategorik bir artış *log bahis oranını* 0,72 faktör artırmaktadır. Tablonun son sütununda yer alan nispi risk oranı üzerinden bu değişken biraz daha farklı yorumlanmaktadır. Buna göre, orduya duyulan güven değişkeninde kategorik bir artış referans kategoriye göre *bahis oranını* 2,05 kadar (iki kattan fazla) artırmaktadır. Bu değer yüzde cinsinden ifade edilebilir; $[(2,04824-1)*100 = 104,824]$. Bu sonuç orduya duyulan güven değişkenindeki güvenden güvensizliğe doğru kategorik bir artışın *bahis oranını* referans kategoriye göre yaklaşık %105 oranında artırdığını göstermektedir. Başka bir ifade ile orduya duyulan güven değişkeninde güveniyorumdan güvenmiyorduma doğru “bir kategorik artış” referans kategoriye göre bahis oranının payında yer alan istikrarlı bir ekonomi lehinde eğilim göstermektedir.

Tablo 19'da yer alan ikinci kategorinin log bahis oranı *daha insancıl bir topluma doğru ilerlemenin suç ve suçlularla mücadeleye oranı* şeklindedir. Bu kategoride %1 hata ile tek anlamlı değişken tıpkı birinci kategorideki gibi orduya güven değişkenidir. Değişkene ait z testi değerinin parmak hesabı kuralına göre 2'den büyük olması sonucu doğrulamaktadır. Diğer iki bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerinde herhangi bir etkisi yoktur. Buna göre, suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere, orduya duyulan güvende kategorik bir artış *log bahis oranını* 0,91 faktör artırmaktadır. Bu değişken tablonun son sütununda yer alan nispi risk oranına göre biraz daha farklı

yorumlanmaktadır. Buna göre, orduya duyulan güven değişkeninde kategorik bir artış referans kategoriye göre *bahis oranını* 2,48 kadar (neredeyse iki buçuk kat) artırmaktadır. Yüzdesel olarak bu rakam; $(2,48062-1)*100=148,062$ şeklinde hesaplanır. Yani orduya duyulan güven değişkeninde güveniyorumdan güvenmiyorduma doğru “bir kategorik artış” *bahis oranını* referans kategoriye göre %148 oranında artırmaktadır. Bu durum bahis oranının payında yer alan daha insancıl bir topluma doğru ilerleme lehinde bir eğilime işaret etmektedir.

Tablo 19’da yer alan son kategori için bağımlı değişken *fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerlemenin suç ve suçlularla mücadeleye oranı* biçiminde belirlenmiştir. Bu kategori için de diğerleri gibi %1 hata ile orduya duyulan güven tek anlamlı değişkendir. Değişkene ait z testi değerinin parmak hesabı kuralına göre 2’den büyük olması bunu desteklemektedir. Bu bilgiler ışığında, suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere orduya duyulan güvende kategorik bir artış *log bahis oranını* 1,00 faktör artırmaktadır. Tablonun son sütununda yer alan nispi risk oranı bakımından biraz farklı yorumlanmaktadır. Buna göre, orduya duyulan güven değişkeninde kategorik bir artış *bahis oranını* 2,71 kadar (üç kata yakın) artırmaktadır. Bu değer yüzde cinsinden hesaplanıp yeniden yorumlanabilir: $[(2,718029-1)*100=171,8029]$. Yüzde cinsinden ifade ile orduya duyulan güven değişkeninde güveniyorumdan güvenmiyorduma doğru “bir kategorik artış” referans kategoriye göre *bahis oranını* yaklaşık %172 artırmaktadır. Bu durum bahis oranının payında yer alan fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme değişkeni lehinedir.

Model 4:

Uygulama bölgesi Ege olarak belirtilen örneklem için yapılan dördüncü multinominal lojistik regresyon analizinde kullanılan bağımsız değişkenler tablo 20’de yer almaktadır.

Tablo 20: Ege Model 4 Bağımsız Değişkenler

Güven: Büyük şirketler (E069_13)	Sıklık	Yüzde	Kümülatif
1.Tamamen güvenirim	32	8.14	8.14
2.Biraz güvenirim	122	31.04	39.19
3.Pek güvenmem	156	39.69	78.88
4.Hiç güvenmem	83	21.12	100.00
Toplam	393	100	
Güven: Çevreci örgütler (E069_14)			
1.Tamamen güvenirim	47	12.18	12.18
2.Biraz güvenirim	126	32.64	44.82
3.Pek güvenmem	135	34.97	79.79
4.Hiç güvenmem	78	20.21	100.00

Toplam	386	100	
Güven: Kadın hakları örgütleri (E069_15)			
1.Tamamen güvenirim	54	13.99	13.99
2.Biraz güvenirim	137	35.49	49.48
3.Pek güvenmem	121	31.35	80.83
4.Hiç güvenmem	74	19.17	100.00
Toplam	386	100	

Tablo 20’te yer alan ilk değişken 393 gözlem sayısı ile büyük şirketlere duyulan güvendir. Örneklemin %39’u büyük şirketlere güven duyarken %61’i güven duymamaktadır. Tablodaki ikinci bağımsız değişken 386 örneklem hacimli çevreci örgütlere duyulan güven değişkenidir. Katılımcıların yaklaşık %45’i çevreci örgütlere güvenirken %55’i güvenmemektedir. Tabloda yer alan sonuncu bağımsız değişken 386 gözlem sayısı ile kadın hakları örgütlerine duyulan güveni temsil etmektedir. Örneklemin %49,48’i kadın hakları örgütlerine güven duyarken diğer %50,52’si güven duymamaktadır. Rakamlar neredeyse eşit olmasına karşın küsurat farkı ile güvensizlik duygusu belirtenler daha fazladır. Yapılan analiz modelinin uygunluğunu gösteren test sonuçları tablo 21’de yer almaktadır.

Tablo 21: Ege Model 4 Uyum Bilgisi

Multinomial logistic regression			
Iteration 0: log likelihood =	-441.4839	Log likelihood	= -430.76514
Iteration 1: log likelihood =	-430.9351	Number of obs	= 373
Iteration 2: log likelihood =	-430.76529	LR chi2(9)	= 21.44
Iteration 3: log likelihood =	-430.76514	Prob > chi2	= 0.0108**
		Pseudo R2	= 0.0243**

*0,01 anlamlılık seviyesi, **0,05 anlamlılık seviyesi

Tablo 21’de yer alan test sonuçlarında tüm değişkenlerin dahil edildiği son modelin log-lik değerinin (-430,76514) sadece sabitin yer aldığı ilk modelin log-lik değerinden (-441,4839) küçük olması bize tüm değişkenlerin dahil edildiği son modelin daha fazla bilgi verdiği anlamına gelmektedir. Uygulama bölgesi olarak Ege bölgesi belirtilen örneklem için yapılan dördüncü multinominal lojistik regresyon modeli dokuz serbestlik derecesinde çift kuyruklu ki-kare sınamasına göre $X^2_{hesaplanan}=21,44 > X^2_{tablo}=16,919$ olduğundan %5 hata ile anlamlı ve uygun bir modeldir. Yapılan tahmin sonuçları tablo 22’dedir.

Tablo 22: Ege Model 4 Multinomial Lojistik Regresyon Tahmini

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	β	z	P> z	Exp(β)
1. İstikrarlı bir ekonomi					
istikrarlı bir ekonomi	Güven: Büyük şirketler	.3567462	1.28	0.199	1.428673
suç ve suçlularla mücadele	Güven: Çevreci örgütler	-.4781024	-1.38	0.167	.6199587
	Güven: Kadın hakları örgütleri	.2021238	0.63	0.528	1.224

	Sabit	1.7271	2.46	0.014	5.62432
2. Daha insancıl bir topluma doğru ilerleme					
daha insancıl bir topluma doğru ilerleme suç ve suçlularla mücadele	Güven: Büyük şirketler	.601597	1.99	0.047**	1.825031
	Güven: Çevreci örgütler	-1.176382	-2.97	0.003**	.3083924
	Güven: Kadın hakları örgütleri	.8419122	2.24	0.025**	2.3208
	Sabit	.421703	0.55	0.584	1.524556
3. Fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme					
fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme suç ve suçlularla mücadele	Güven: Büyük şirketler	.6500509	2.05	0.041**	1.915638
	Güven: Çevreci örgütler	-.4313278	-1.10	0.273	.6496459
	Güven: Kadın hakları örgütleri	.3003221	0.82	0.410	1.350294
	Sabit	-.5863706	-0.71	0.477	.5563428
4. Suç ve suçlularla mücadele (Referans Kategori)					

*0,01 anlamlılık seviyesi, **0,05 anlamlılık seviyesi

Tablo 22’de yer alan birinci kategori için bağımlı değişken olarak belirlenen log bahis oranı *istikrarlı bir ekonominin suç ve suçlularla mücadeleye oranı* şeklindedir. Fakat bağımsız değişkenlerin hepsinin anlamlılık seviyesi 0,05’ten büyük ve parmak hesabı kuralına göre z testi sonuçları 2’den küçüktür. Yani bu kategori için bağımsız değişkenler ile log bahis oranı arasında herhangi bir ilişki yoktur.

Tablo 22’de ikinci kategori için log bahis oranı *daha insancıl bir topluma doğru ilerlemenin suç ve suçlularla mücadeleye oranı* biçimindedir. Bu kategorideki bağımsız değişkenlerin tamamı %5 hata ile istatistiki olarak anlamlıdır. Değişkenlerin parmak hesabı kuralına göre z testi değerlerinin 2 ve üzerinde olması sonucu desteklemektedir. Bu bilgiler ışığında, suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere büyük şirketlere duyulan güvende kategorik bir artış *log bahis oranını* 0,60 faktör arttırırken kadın hakları örgütlerine duyulan güven 0,84 faktör arttırmaktadır. Buna karşın çevreci örgütlere duyulan güvende kategorik bir artış referans kategoriye göre *log bahis oranını* -1,17 faktör azaltmaktadır. Aynı durum nispi risk oranları cinsinden yeniden yorumlanabilir. Bu durumda suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere büyük şirketlere duyulan güvende kategorik bir artış bahis oranını 1,82 kadar (iki kata yakın) ve kadın hakları örgütlerine duyulan güvende kategorik bir artış bahis oranını 2,32 kadar (iki buçuk kata yakın) arttırmaktadır. Buna karşın çevreci örgütlere duyulan güvende kategorik bir artış *bahis oranını* 0,30 kadar azaltmaktadır. Yüzde hesaplamaları yapılarak yeniden ifade edilebilir: $[(1,825031-1)*100=82,5031]$; $[(0,3083924-1)*100=-69,16076]$; $[(2,3208-1)*100=132,08]$.

Hesaplanan sonuçlara göre suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere büyük şirketlere duyulan güvende güvenden güvensizliğe doğru “bir kategorik artış” bahis oranını %83 arttırırken, kadın hakları örgütlerine duyulan güvende “bir kategorik

artış” bahis oranını %132 oranında artırmaktadır. Yani güvenden güvensizliğe bir kategori ilerlenince referans kategoriye göre daha insancıl bir topluma doğru ilerleme lehinde eğilim göstermektedir. Tersine çevreci örgütlere duyulan güvende “bir kategorik artış” bahis oranını %69 oranında azaltmaktadır. Yani bu örgütlere duyulan güveniyorumdan güvenmiyorduma doğru bir kategorik ilerleme daha insancıl bir topluma doğru ilerleme aleyhinde eğilim göstermektedir.

Tablo 22’te yer alan sonuncu kategori için log bahis oranı *fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerlemenin suç ve suçlularla mücadeleye oranı* şeklinde tanımlanmıştır. Bu son kategori için büyük şirketlere duyulan güven değişkeni %5 hata ile tek anlamlı değişkendir. Değişkene ait z testi değerinin parmak hesabı kuralına göre 2’den büyük olması bu sonucu doğrulamaktadır. Diğer iki bağımsız değişkenin bağımlı değişken istatistiki olarak anlamlı bir ilişkisi yoktur. Buna göre suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere büyük şirketlere duyulan güvende “bir kategorik artış” log bahis oranını 0,65 faktör arttırmaktadır. Nispi risk oranına göre yeniden yorumlanırsa, suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere büyük şirketlere duyulan güvende bir kategorik artış bahis oranını 1,91 kadar (neredeyse iki kat) artırmaktadır. Bu oran yüzde cinsinden hesaplanabilir: $[(1,915638-1)*100=91,5638]$. Hesaplanan sonuca göre, suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere büyük şirketlere duyulan güven değişkeninde güveniyorumdan güvenmiyorduma doğru “bir kategorik artış” bahis oranını yaklaşık %92 arttırmaktadır. Başka bir ifade ile büyük şirketlere duyulan güven seviyesinde güveniyorumdan güvenmiyorum yönünde bir kategorik artış bahis oranının payında yer alan fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme lehinde eğilim göstermektedir.

3.5.3. Doğu Marmara: (Eastern Marmara)

Dünya değerler anketinde uygulama alanı Doğu Marmara olarak belirtilen örneklem için yapılan multinominal lojistik regresyon tahminlerinden birinci ve üçüncü modelde anlamlı sonuçlar elde edilmiştir. Modellerde kullanılan bağımlı değişken tablo 23’te gösterilmektedir.

Tablo 23: Doğu Marmara İçin Bağımlı Değişken

Ülkenin en önemli birincil amacı	sıklık	yüzde	kümülatif
1.İstikrarlı bir ekonomi	144	60.25	60.25
2.Daha insancıl bir topluma doğru ilerleme	48	20.08	80.33

3.Fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme	14	5.86	86.19
4.Suç ve suçlularla mücadele	33	13.81	100.00
Toplam	239	100.00	

Tablo 23’de Doğu Marmara bölgesi için kullanılan bağımlı değişkenin örneklem hacmi 239’dur. Katılımcıların %60’dan fazlası ülkenin gelecek on yıl için birincil önceliğinin istikrarlı bir ekonomi olduğuna, %20’si insancıl bir topluma yönelme olduğuna ve %6’sı fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme olduğuna inanmaktadır. Referans kategori olarak seçilen son kategorinin (suç ve suçlular ile mücadele) birincil önemde olduğuna inanalar %14’tür. Yapılan multinominal lojistik regresyon tahminleri aşağıda sırasıyla açıklanmaktadır.

Model 1:

Uygulama alanı Doğu Marmara olarak belirtilen örneklem için yapılan birinci multinominal lojistik regresyon modeli analizinde kullanılan bağımsız değişkenler tablo 24’de gösterilmektedir.

Tablo 24: Doğu Marmara Model 1 Bağımsız Değişkenler

Genel güven (A165)	Sıklık	Yüzde	Kümülatif
İnsanların çoğuna güvenilebilir	10	4.18	4.18
Çok dikkatli olmak gerekir	229	95.82	100.00
Toplam	239	100.00	
Dini liderlere duyulan güven (E069_01)			
1.Tamamen güvenirim	83	34.87	34.87
2.Biraz güvenirim	117	49.16	84.03
3.Pek güvenmem	27	11.34	95.38
4.Hiç güvenmem	11	4.62	100.00
Toplam	238	100.00	
Orduya duyulan güven (E069_02)			
1.Tamamen güvenirim	139	58.16	58.16
2.Biraz güvenirim	82	34.31	92.47
3.Pek güvenmem	16	6.69	99.16
4.Hiç güvenmem	2	0.84	100.00
Toplam	239	100.00	

Tablo 24’de yer alan ilk bağımsız değişken 239 örneklem hacmi ile insanlara karşı genel güven seviyesini temsil etmektedir. Örneklemin %96’sı insanlara karşı çok dikkatli olunması gerektiğine ve sadece %4’ü genel anlamda insanlara güvenilebileceğine inanmaktadır. Örneklem hacmi 238 olan ikinci bağımsız değişken dini liderlere güven değişkenidir. Katılımcıların %84’ü dini liderlere güvenirken %16’sı güvenmemektedir. Sonuncu bağımsız değişken 239 örneklem hacimli orduya güven değişkenidir. Örneklemin %93’ü orduya güvenirken %7’si güvenmemektedir. Yapılan

multinomial regresyon modelinin uyum bilgisini gösteren test sonuçları tablo 25’de yer almaktadır.

Tablo 25: Doğu Marmara Model 1 Uyum Bilgisi

Multinomial logistic regression					
Iteration 0: Log likelihood =	-251.93896	Log likelihood	=	-242.21924	
Iteration 1: Log likelihood =	-243.64202	Number of obs	=	235	
Iteration 2: Log likelihood =	-242.42628	LR chi2(9)	=	19.44	
Iteration 3: Log likelihood =	-242.2501	Prob > chi2	=	0.0217**	
Iteration 4: Log likelihood =	-242.223	Pseudo R2	=	0.0386**	
Iteration 5: Log likelihood =	-242.21998				
Iteration 6: Log likelihood =	-242.2194				
Iteration 7: Log likelihood =	-242.21927				
Iteration 8: Log likelihood =	-242.21924				
Iteration 9: Log likelihood =	-242.21924				

*0,01 anlamlılık seviyesi, **0,05 anlamlılık seviyesi

Tablo 25’e göre dünya değerler anketinde uygulama bölgesi Doğu Marmara olarak belirtilen örneklem için yapılan birinci multinomial regresyon modeli için örneklem hacmi 235’tir. Tabloda tüm değişkenlerin dâhil edildiği sonuncu modelin log-lik değerinin (-242,21924) sadece sabitin yer aldığı ilk modelin log-lik değerinden (-251,93896) küçük olması sonuncu modelin daha fazla bilgi verdiğini göstermektedir. Uygulama alanı Doğu Marmara olarak belirtilen örneklem için yapılan birinci multinomial lojistik regresyon dokuz serbestlik derecesinde çift kuyruklu Ki-Kare sınamasına göre $X^2_{\text{hesaplanan}}=19,44 > X^2_{\text{tablo}}=16,919$ olduğundan %5 hata ile anlamlı ve uygun bir modeldir. Yapılan model tahmin sonuçları tablo 26’da gösterilmektedir.

Tablo 26: Doğu Marmara Model 1 Multinomial Lojistik Regresyon Tahmini

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	β	z	P> z	Exp(β)
İstikrarlı bir ekonomi					
istikrarlı bir ekonomi suç ve suçlularla mücadele	Genel Güven	-14.07458	-0.02	0.988	7.72e-07
	Dini liderlere duyulan güven	0.5078479	1.73	0.083	1.661711
	Orduya duyulan güven	-0.1453787	-0.47	0.640	0.8646948
	Sabit	28.90744	0.02	0.988	3.58e+12
Daha insancıl bir topluma doğru ilerleme					
daha insancıl bir topluma doğru ilerleme suç ve suçlularla mücadele	Genel Güven	-14.81142	-0.02	0.987	3.69e-07
	Dini liderlere duyulan güven	0.7564663	2.29	0.022**	2.130734
	Orduya duyulan güven	0.104425	0.29	0.770	1.110072
	Sabit	28.38653	0.02	0.988	2.13e+12
3. Fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme					
fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme suç ve suçlularla mücadele	Genel Güven	-0.1913732	-0.00	1.000	0.8258243
	Dini liderlere duyulan güven	1.136854	2.77	0.006**	3.116947
	Orduya duyulan güven	0.3961594	0.87	0.383	1.486106
	Sabit	-3.291312	-0.00	0.999	0.037205

Suç ve suçlularla mücadele	Referans Kategorisi
----------------------------	---------------------

*0,01 anlamlılık seviyesi, **0,05 anlamlılık seviyesi

Tablo 26’da gösterilen model tahmininin birinci kategorisi için log bahis oranı *istikrarlı bir ekonominin suç ve suçlularla mücadeleye oranı* şeklinde belirlenmiştir. Fakat bağımsız değişkenlerin tamamının anlamlılık seviyesi %5’i aşmıştır. Bu durum bağımsız değişkenlerle bağımlı değişken arasında istatistiki olarak herhangi bir ilişki olmadığını göstermektedir.

Tablo 26’da yer alan ikinci kategori için bağımlı değişken/log bahis oranı *daha insancıl bir topluma doğru ilerlemenin suç ve suçlularla mücadeleye oranı* şeklindedir. Bağımsız değişkenlerden sadece dini liderlere güven değişkeni %5 hata ile anlamlıdır. Değişkene ait z testi değerinin parmak hesabı kuralına göre 2’den büyük olması bunu desteklemektedir. Buna göre, suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere dini liderlere duyulan güven değişkeninde kategorik bir artış *log bahis oranını* 0,76 faktör artırmaktadır. Tablonun son sütununda yer alan nispi değeri cinsinden yeniden ifade edilirse; dini liderlere güvende kategorik bir artış referans kategoriye göre *bahis oranını* 2,13 kadar (iki kattan fazla) artırmaktadır. Bu değer yüzde cinsinden hesaplanabilir: $[(2,130734-1)*100=113,0734]$. Buna göre, suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere dini liderlere duyulan güven değişkeninde tamamen güvenirimden hiç güvenmem yönünde “bir kategorik artış” bahis oranını %113 oranında artırmaktadır. Bu sonuca göre, dini liderlere duyulan güvenin azalması bahis oranının payında yer alan daha insancıl bir topluma doğru ilerleme lehinde eğilim göstermektedir.

Tablo 26’da yer alan son kategorinin log bahis oranı *fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerlemenin suç ve suçlularla mücadeleye oranı* şeklindedir. İkinci kategoriye benzer şekilde %5 hata ile anlamlı tek bağımsız değişken dini liderlere duyulan güven değişkenidir. Değişkene ait z testi değerinin parmak hesabı kuralına göre 2’nin üzerinde olması bu sonucu doğrulamaktadır. Bu bilgiler ışığında, suç ve suçlularla mücadele temel kategori olmak üzere dini liderlere duyulan güvende kategorik bir artış *log bahis oranını* 1,13 faktör artırmaktadır. Tablonun son sütununda yer alan nispi risk oranı ile yeniden ifade edilirse, suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere dini liderlere duyulan güvende kategorik bir artış *bahis oranını* 3,11 kadar (üç kattan fazla) artırmaktadır. Elde edilen sonucun üçüncü bir yolla yüzde cinsinden ifade

edilmesi mümkündür: $[(3,116947-1)*100=211,6947]$. Bu hesaplama göre, dini liderlere duyulan güven değişkeninde güvenden güvensizliğe doğru “bir kategorik artış” referans kategoriye göre *bahis oranını* %212 artırmaktadır. Yani, bahis oranının payında yer alan fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme lehinde bir eğilim göstermektedir.

Model 3:

Uygulama alanı Doğu Marmara olarak belirtilen örneklem için yapılan üçüncü multinominal lojistik regresyon analizinde kullanılan bağımsız değişkenler tablo 27’de yer almaktadır.

Tablo 27: Doğu Marmara Model 3 Bağımsız Değişkenler

Güven: Televizyon (E069_10)	Sıklık	Yüzde	Kümülatif
1.Tamamen güvenirim	19	7.95	7.95
2.Biraz güvenirim	85	35.56	43.51
3.Pek güvenmem	97	40.59	84.10
4.Hiç güvenmem	38	15.90	100.00
Toplam	239	100	
Güven: Ankara’daki hükümet (E069_11)			
1.Tamamen güvenirim	74	30.96	30.96
2.Biraz güvenirim	71	29.71	60.67
3.Pek güvenmem	64	26.78	87.45
4.Hiç güvenmem	30	12.55	100.00
Toplam	239	100	
Güven: Genel olarak siyasi partiler E069_12)			
1.Tamamen güvenirim	15	6.36	6.36
2.Biraz güvenirim	60	25.42	31.78
3.Pek güvenmem	93	39.41	71.19
4.Hiç güvenmem	68	28.81	100.00
Toplam	236	100	

Tablo 27’ye göre 239 örneklem hacmi ile birinci bağımsız değişken televizyondan edinilem bilgilerin güvenilirliğini temsil etmektedir. Katılımcıların %44’ü televizyondan edindiği bilgilere güvenirken %56’sı güvenmemektedir. Gözlem sayısı 239 olan ikinci bağımsız değişken Ankara’daki hükümete duyulan güven değişkenidir. Örneklem %61’i Ankara’daki hükümete güvenirken %39’u güvenmemektedir. Tablo 27’de yer alan son bağımsız değişken olan genel anlamda siyasi partilere duyulan güven değişkeninin örneklem hacmi 236’dır. Katılımcıların %32’si genel olarak siyasi partilere güvenirken %68’i güvenmemektedir. Yapılan modelin uygunluğunu gösteren test sonuçları tablo 28’de yer almaktadır.

Tablo 28: Doğu Marmara Model 3 Model Uyum Bilgisi

Multinomial logistic regression

Iteration 0: log likelihood =	-249.96271	Log likelihood =	-240.97901
Iteration 1: log likelihood =	-241.19949	Number of obs =	234
Iteration 2: log likelihood =	-240.97906	LR chi2(9) =	17.97
Iteration 3: log likelihood =	-240.97901	Prob > chi2 =	0.0356**
Iteration 4: log likelihood =	-240.97901	Pseudo R2 =	0.0359**

*0,01 anlamlılık seviyesi, **0,05 anlamlılık seviyesi

Tablo 28’de yer alan modelin örneklem hacmi 234’dür. Tabloda yer alan test sonuçlarına göre tüm değişkenlerin yer aldığı sonuncu modelin log-lik değerinin (-240,97901) sadece sabit kullanıldığı ilk modelin log-lik değerinden (-249,96271) küçük olması sonuncu modelin daha fazla bilgi verdiğini göstermektedir. Uygulama alanı Doğu Marmara olarak belirtilmiş olan örneklem için yapılan üçüncü multinominal lojistik regresyon modeli dokuz serbestlik derecesinde çift kuyruklu Ki-kare sınamasına göre $X^2_{\text{hesaplanan}}=17,97 > X^2_{\text{tablo}}=16,919$ olduğundan %5 hata ile anlamlı ve uygun bir modeldir. Yapılan tahmin sonuçları tablo 29’dadır.

Tablo 29: Doğu Marmara Model 3 Multinominal Lojistik Regresyon Tahmini

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	β	z	P> z	Exp(β)
1. İstikrarlı bir ekonomi					
istikrarlı bir ekonomi suç ve suçlularla mücadele	Güven: Televizyon	-.1900594	-0.78	0.438	.82691
	Güven: Ankara’daki hükümet	.2674845	1.32	0.187	1.306673
	Güven: Genel siyasi partiler	-.2988464	-1.23	0.220	.7416733
	Sabit	2.330682	2.38	0.017	10.28495
2. Daha insancıl bir topluma doğru ilerleme					
daha insancıl bir topluma doğru ilerleme suç ve suçlularla mücadele	Güven: Televizyon	-.0799224	-0.28	0.781	.923188
	Güven: Ankara’daki hükümet	.1829318	0.73	0.466	1.200732
	Güven: Genel siyasi partiler	-.9093189	-3.15	0.002**	.4027985
	Sabit	2.79731	2.56	0.011	16.40047
3. Fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme					
fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme suç ve suçlularla mücadele	Güven: Televizyon	.1251774	0.31	0.755	1.133349
	Güven: Ankara’daki hükümet	.5057097	1.49	0.137	1.658162
	Güven: Genel siyasi partiler	-.5233204	-1.27	0.204	.5925498
	Sabit	-.7458644	-0.49	0.622	.4743241
4. Suç ve suçlularla mücadele (Referans Kategori)					

*0,01 anlamlılık seviyesi, **0,05 anlamlılık seviyesi

Tablo 29’da modelin birinci ve üçüncü kategorisi için bağımsız değişkenler %5 anlamlılık seviyesini aştığı için anlamlı değildir. Bu durum bağımsız değişkenlerle bağımlı değişken arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki olmadığını göstermektedir.

Tablo 29’da yer alan ikinci kategorinin bağımlı değişkeni olarak log bahis oranı *daha insancıl bir topluma doğru ilerlemenin suç ve suçlularla mücadeleye oranı* şeklinde belirlenmiştir. Bu kategoride genel anlamda siyasi partilere duyulan güven değişkeni %5 hata ile anlamlı tek bağımsız değişkendir. Parmak hesabı kuralına göre z testi (3,15) değerinin 2’yi aşmış olması bu sonucu desteklemektedir. Bu bilgiler ışığında; suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere siyasi partilere duyulan genel

güvende kategorik bir artış *log bahis oranını* -0,90 faktör azaltmaktadır. Tablonun son sütununda yer alan nispi risk oranı cinsinden bu sonucu yeniden yorumlamak mümkündür. Bu doğrultuda, siyasi partilere duyulan genel güvende “bir kategorik artış” *bahis oranını* 0,40 faktör azaltmaktadır. Aynı şeyi daha açık şekilde ifade edebilmek için bu oran yüzde cinsinden ifade edilebilir: $[(0,4027985-1)*100=-59,722015]$. Elde edilen bu sonuca göre, suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere genel olarak siyasi partilere güven değişkeninde güveniyorumdan güvenmiyorduma doğru “bir kategorik artış” bahis oranını %60 azaltmakta ve bahis oranının payında yer alan daha insancıl bir topluma doğru ilerleme aleyhinde eğilim göstermektedir.

3.5.4. Batı Marmara (Western Marmara)

Dünya değerler anketi uygulama alanı Batı Marmara olarak belirtilen örneklem üzerinde yapılan multinominal lojistik regresyon modellerinden ikinci, üçüncü ve dördüncü modeller anlamlıdır. Yapılan regresyon analizlerinde kullanılan bağımlı değişken tablo 30’da yer almaktadır.

Tablo 30: Batı Marmara İçin Bağımlı Değişken

Ülkenin en önemli birincil amacı	sıklık	yüzde	kümülatif
1.İstikrarlı bir ekonomi	66	49.62	49.62
2.Daha insancıl bir topluma doğru ilerleme	32	24.06	73.68
3.Fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme	4	3.01	76.69
4.Suç ve suçlularla mücadele	31	23.31	100.00
Toplam	133	100.00	

Tablo 30’da uygulama alanı Batı Marmara şeklinde belirtilmiş örneklem bağımlı değişkeninin hacmi 133’tür. Katılımcıların %50’si istikrarlı bir ekonominin, %24’ü daha insancıl bir topluma doğru ilerlemenin ve %3’ü fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerlemenin ülkenin gelecek on yılda birincil önemdeki konusu olacağına inanmaktadır. Referans kategori olarak seçilen dördüncü kategori olan suç ve suçlularla mücadelenin birincil önemde olacağını düşünenler %23’tür. Anlamlı sonuç alınan ikinci, üçüncü ve dördüncü modeller aşağıda açıklanmaktadır.

Model 2:

Dünya değerler anketinde uygulama alanı olarak Batı Marmara belirtilen örneklem üzerinde yapılan ikinci multinominal lojistik regresyon modelinin analizinde kullanılan bağımsız değişkenler tablo 31’de yer almaktadır.

Tablo 31: Batı Marmara Model 2 Bağımsız Değişken İstatistikleri

Güven: İşçi Sendikası (E069_05)	Sıklık	Yüzde	Kümülatif
1.Tamamen güvenirim	14	11.02	11.02
2.Biraz güvenirim	40	31.50	42.52
3.Pek güvenmem	55	43.31	85.83
4.Hiç güvenmem	18	14.17	100.00
Toplam	127	100	
Güven: Polis (E069_06)			
1.Tamamen güvenirim	84	63.16	63.16
2.Biraz güvenirim	38	28.57	91.73
3.Pek güvenmem	7	5.26	96.99
4.Hiç güvenmem	4	3.01	100.00
Toplam	133	100	
Güven: Büyük Millet Meclisi (E069_07)			
1.Tamamen güvenirim	31	23.66	23.66
2.Biraz güvenirim	38	29.01	52.67
3.Pek güvenmem	37	28.24	80.92
4.Hiç güvenmem	25	19.08	100.00
Toplam	131	100	
Güven: devlet memurları, bürokratlar (E069_08)			
1.Tamamen güvenirim	25	18.80	18.80
2.Biraz güvenirim	68	51.13	69.92
3.Pek güvenmem	28	21.05	90.98
4.Hiç güvenmem	12	9.02	100.00
Toplam	133	100	

Tablo 31’de yer alan örneklem hacmi 127 olan ilk değişken işçi sendikalarına duyulan güvendir. Örneklemenin %43’ü işçi sendikalarına güven duyarken %57’si güvensizlik duymaktadır. Tablodaki ikinci bağımsız değişken 133 örneklem hacmi ile polis teşkilatına duyulan güveni göstermektedir. Örneklemenin %92’si güvendiğini, %8’i güvenmediğini belirtmiştir. Büyük millet meclisine güven değişkenine ait örneklem hacmi 131’dir. Katılımcıların %53’ü büyük millet meclisine güvenirken %47’si güvenmemektedir. Tablodaki son bağımsız değişken 133 örneklem hacmi ile devlet memurları ve bürokratlara duyulan güven seviyesini göstermektedir. Katılımcıların %70’i devlet memurları ve bürokratlara güven duyarken %30’u güven duymamaktadır. Yapılan regresyon modelinin uygunluğunu gösteren test sonuçları tablo 32’de yer almaktadır.

Tablo 32: Batı Marmara Model 2 İçin Model Uyum Bilgisi

Multinomial logistic regression			
Iteration 0: Log likelihood =	-144.57351	Log likelihood	= -129.77634
Iteration 1: Log likelihood =	-132.42729	Number of obs	= 126
Iteration 2: Log likelihood =	-129.87377	LR chi2(9)	= 29.59
Iteration 3: Log likelihood =	-129.77777	Prob > chi2	= 0.0032**
Iteration 4: Log likelihood =	-129.77634	Pseudo R2	= 0.1024
Iteration 5: Log likelihood =	-129.77634		

*0,01 anlamlılık seviyesi, **0,05 anlamlılık seviyesi

Tablo 32’de yer alan modele göre tüm değişkenlerin yer aldığı sonuncu modelin log-lik değerinin (-129,77634) sadece sabit ile kurulan ilk modelin log lik değerinden (-144,57351) daha küçük olması sonuncu modelin daha fazla bilgi verdiği anlamına gelmektedir. Yapılan analizin örneklem hacmi 126’dır. Uygulama alanı Batı Marmara olarak belirtilen örneklem için yapılan ikinci multinominal lojistik regresyon analizi modeli dokuz serbestlik derecesinde çift kuyruklu Ki-kare sınamasına göre $X^2_{hesaplanan}=29,59 > X^2_{tablo}=16,919$ olduğundan %5 hata ile anlamlı ve uygun bir modeldir. Yapılan regresyon tahmin sonuçları tablo 33’te yer almaktadır.

Tablo 33: Batı Marmara Model 2 İçin Multinominal Lojistik Regresyon Tahmini

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	β	z	P> z	Exp(β)
1. İstikrarlı bir ekonomi					
istikrarlı bir ekonomi suç ve suçlularla mücadele	Güven: İşçi Sendikası	0.2742397	0.90	0.370	1.31553
	Güven: Polis	0.5619178	1.17	0.240	1.754033
	Güven: Büyük Millet Meclisi	-0.5810763	-1.91	0.056	0.5592961
	Güven: devlet memurları, bürokratlar	0.6493939	1.65	0.099	1.91438
	Sabit	-0.6574771	-0.64	0.520	0.518157
2. Daha insancıl bir topluma doğru ilerleme					
daha insancıl bir topluma doğru ilerleme suç ve suçlularla mücadele	Güven: İşçi Sendikası	-0.2838948	-0.80	0.422	0.7528458
	Güven: Polis	1.243688	2.47	0.013**	3.468382
	Güven: Büyük Millet Meclisi	-0.5481913	-1.53	0.127	0.5779943
	Güven: devlet memurları, bürokratlar	0.5762518	1.27	0.204	1.779357
	Sabit	-0.9395501	-0.82	0.410	.3908036
3. Fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme					
fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme suç ve suçlularla mücadele	Güven: İşçi Sendikası	0.7762353	1.11	0.265	2.173275
	Güven: Polis	-0.0740957	-0.07	0.947	0.9285828
	Güven: Büyük Millet Meclisi	-2.333491	-2.35	0.019**	0.0969567
	Güven: devlet memurları, bürokratlar	0.9146409	0.95	0.344	2.495879
	Sabit	-1.28522	-0.56	0.578	0.2765899
4. Suç ve suçlularla mücadele (Referans Kategori)					

*0,01 anlamlılık seviyesi, **0,05 anlamlılık seviyesi

Tablo 33’te uygulama alanı Batı Marmara olarak belirtilmiş örneklem için yapılan multinominal lojistik regresyon modelinin birinci kategorisi için bağımsız değişkenlerin hiç biri anlamlı değildir. Bu kategoride bağımsız değişkenlerle bağımlı değişken arasında istatistiki olarak anlamlı hiçbir ilişki yoktur. Tabloda yer alan ikinci kategori için log bahis oranı *daha insancıl bir topluma doğru ilerlemenin suç ve suçlularla mücadeleye oranı* şeklinde belirlenmiştir. Bağımsız değişkenlerden sadece polis teşkilatına güven değişkeni %5 hata ile anlamlıdır. Değişkene ait z değerinin parmak hesabına göre 2’den büyük olması bu sonucu desteklemektedir. Bu bilgiler ışığında, suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere polis teşkilatına duyulan güvende “bir kategorik artış” log bahis oranını 1,24 faktör arttırmaktadır. Aynı şeyi tablonun son

sütununda yer alan nispi risk oranı cinsinden daha farklı şekilde ifade etmek mümkündür. Buna göre, suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere polis teşkilatına güvende “bir kategorik artış” *bahis oranında* 3,46 (üç buçuk kat) kadar arttırmaktadır. Nispi risk oranını yüzde cinsine çevirerek daha açık ifade etmek de mümkündür: $[(3,468382-1)*100=246,8382]$. Hesaplanan bu sonuca göre polis teşkilatına güvende “bir kategorik artış” referans kategoriye göre bahis oranını yaklaşık %247 arttırmakta yani bahis oranının payında yer alan daha insancıl bir topluma doğru ilerleme lehinde hareket etmektedir.

Tablo 33’te yer alan üçüncü kategorinin log bahis oranı *fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerlemenin suç ve suçlularla mücadeleye oranı* şeklindedir. Tek anlamlı bağımsız değişken %5 hata ile Büyük Millet Meclisine duyulan güvendir. Parmak hesabı kuralına göre z testi (2,35) değerinin 2’den büyük olması bu sonucu doğrulamaktadır. Buna göre, suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere Büyük Millet Meclisine duyulan güvende “bir kategorik artış” *log bahis oranını* -2.33 faktör azaltmaktadır. Bu değişken tablonun son sütununda yer alan nispi risk oranı cinsinden yeniden yorumlanabilir. Buna göre, suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere Büyük Millet Meclisine duyulan güvende “bir kategorik artış” *bahis oranını* 0,97 (bir kat) kadar azaltmaktadır. Bu değer yüzde cinsinden hesaplanabilir: $[(0,0969567-1)*100=-90,30433]$. Hesaplanan bu sonuca göre, Büyük Millet Meclisine duyulan güvende güveniyorumdan güvenmiyuma doğru “bir kategorik artış” referans kategoriye göre bahis oranını %90 azaltmaktadır. Yani bahis oranının payında yer alan fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme lehinde eğilim göstermektedir.

Model 3:

Dünya değerler anketinde uygulama alanı Batı Marmara olarak belirtilen üçüncü multinominal lojistik regresyon analizinde kullanılan bağımsız değişkenler tablo 34’te yer almaktadır.

Tablo 34: Batı Marmara Model 3 Bağımsız Değişken İstatistikleri

Güven: Televizyon (E069_10)	Sıklık	Yüzde	Kümülatif
1.Tamamen güvenirim	10	7.52	7.52
2.Biraz güvenirim	75	56.39	63.91
3.Pek güvenmem	32	24.06	87.97
4.Hiç güvenmem	16	12.03	100.00

Toplam	133	100	
Güven: Ankara'daki hükümet (E069_11)			
1.Tamamen güvenirim	45	34.09	34.09
2.Biraz güvenirim	41	31.06	65.15
3.Pek güvenmem	27	20.45	85.61
4.Hiç güvenmem	19	14.39	100.00
Toplam	132	100	
Güven: Genel olarak siyasi partiler E069_12)			
1.Tamamen güvenirim	11	8.40	8.40
2.Biraz güvenirim	27	20.61	29.01
3.Pek güvenmem	38	29.01	58.02
4.Hiç güvenmem	55	41.98	100.00
Toplam	131	100	

Tablo 34'te yer alan ilk bağımsız değişken olan televizyona duyulan güven seviyesinin örneklem hacmi 133'tür. Katılımcıların %64'ü televizyondan edindiği bilgilere güvendiğini belirtilirken %36'sı güvenmediğini belirtmiştir. Örneklem hacmi 132 olan ikinci bağımsız değişkene göre katılımcıların %65'i Ankara'daki hükümete güvenirken %35'i güvenmemektedir. Örneklem hacmi 131 olan son bağımsız değişkene göre örneklem %29'u genel olarak siyasi partilere güvenirken %71'i güvenmemektedir. Yapılan modelin uygunluğunu gösteren test sonuçları tablo 35'te gösterilmektedir.

Tablo 35: Batı Marmara Model 3 İçin Model Uyum Bilgisi

Multinomial logistic regression			
Iteration 0: log likelihood =	-145.89833	Log likelihood	= -131.46016
Iteration 1: log likelihood =	-133.01298	Number of obs	= 131
Iteration 2: log likelihood =	-131.47753	LR chi2(9)	= 28.88
Iteration 3: log likelihood =	-131.46021	Prob > chi2	= 0.0007**
Iteration 4: log likelihood =	-131.46016	Pseudo R2	= 0.0990**
Iteration 5: log likelihood =	-131.46016		

*0,01 anlamlılık seviyesi, **0,05 anlamlılık seviyesi

Tablo 35'te yer alan modelin örneklem hacmi 131'dir. Tabloda yer alan test sonuçlarına göre tüm değişkenlerin dâhil edildiği sonuncu modelin log-lik değerinin (-131,46016) sadece sabitin yer aldığı birinci modelin log-lik değerinden (-145,89833) daha küçük olması sonuncu modelin daha fazla bilgi verdiğini göstermektedir. Uygulama alanı Batı Marmara olarak belirtilen örneklem için yapılan üçüncü multinominal lojistik regresyon modeli dokuz serbestlik derecesinde çift kuyruklu Ki-kare sınamasına göre $X^2_{\text{hesaplanan}}=28,88 > X^2_{\text{tablo}}=16,919$ olduğundan %5 hata ile anlamlı ve uygun bir modeldir. Yapılan lojistik regresyon tahmin sonuçları tablo 36'da yer almaktadır.

Tablo 36: Batı Marmara Model 3 Multinomial Lojistik Regresyon Tahmini

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	β	z	P> z	Exp(β)
1. İstikrarlı bir ekonomi					
istikrarlı bir ekonomi	Güven: Televizyon	.9920806	2.73	0.006**	2.69684
suc ve suçlularla mücadele	Güven: Ankara'daki hükümet	-.0753265	-0.31	0.760	.9274407

	Güven: Genel siyasi partiler	-.6918493	-2.16	0.030**	.5006494
	Sabit	.9850608	0.75	0.455	2.677975
2. Daha insancıl bir topluma doğru ilerleme					
daha insancıl bir topluma doğru ilerleme	Güven: Televizyon	.654192	1.64	0.102	1.923588
	Güven: Ankara'daki hükümet	-.2989958	-1.02	0.309	.7415626
suç ve suçlularla mücadele	Güven: Genel siyasi partiler	-.9010797	-2.59	0.010**	.4061309
	Sabit	2.138626	1.53	0.127	8.487767
3. Fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme					
fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme	Güven: Televizyon	2.321586	2.35	0.019**	10.19183
	Güven: Ankara'daki hükümet	.0718024	0.08	0.938	1.074443
suç ve suçlularla mücadele	Güven: Genel siyasi partiler	-1.230593	-1.78	0.075	.2921193
	Sabit	-4.777003	-1.20	0.231	.0084212
4. Suç ve suçlularla mücadele (Referans Kategori)					

*0,01 anlamlılık seviyesi, **0,05 anlamlılık seviyesi

Tablo 36'daki ilk kategori için log bahis oranı *istikrarlı bir ekonominin suç ve suçlularla mücadeleye oranı* şeklinde belirlenmiştir. Bu kategoride televizyona güven ve siyasi partilere güven değişkenlerinin her ikisi de %5 hata ile anlamlıdır. Değişkenlere ait z testi değerlerinin parmak hesabı kuralına göre 2'den büyük olması bu sonuçları desteklemektedir. Bu bilgiler ışığında, suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere televizyona güvende "bir kategorik artış" *log bahis oranını* yaklaşık 1,00 faktör artırırken genel olarak siyasi partilere duyulan güvende "bir kategorik artış" *log bahis oranını* -0,69 faktör azaltmaktadır. Aynı değişkenler tablonun son sütununda yer alan nispi risk oranlarına göre farklı şekilde yorumlanabilmektedir. Buna göre, suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere televizyona duyulan güvende "bir kategorik artış" *bahis oranını* yaklaşık 2,70 kadar (üç kata yakın) artırmaktadır. Buna karşın genel olarak siyasi partilere duyulan güvende "bir kategorik artış" referans kategoriye göre *bahis oranını* 0,50 kadar azaltmaktadır. Nispi risk oranları yüzde cinsinden hesaplanabilir: $[(2,69684-1)*100=169,684]$; $[(0,5006494-1)*100=-49,93506]$. Buna göre suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere televizyon değişkenine duyulan güvende güveniyorumdan güvenmiyorduma doğru "bir kategorik artış" *bahis oranını* yaklaşık %170 arttırmakta fakat genel olarak siyasi partilere duyulan güvende aynı yönde "bir kategorik artış" *bahis oranını* yaklaşık %50 azaltmaktadır. Yani televizyona duyulan güven değişkeninde bir kategorik artış referans kategoriye göre istikrarlı bir ekonomi lehinde eğilim gösterirken, genel olarak siyasi partilere duyulan güvende bir kategorik artış istikrarlı bir ekonomi alyhinde eğilim göstermektedir.

Tablo 36'da yer alan ikinci kategorinin log bahis oranı *daha insancıl bir topluma doğru ilerlemenin suç ve suçlulara oranı* şeklindedir. Siyasi partilere duyulan güven değişkeni

%5 hata ile anlamlı olan tek bağımsız değişkendir. Değişkenin z testi değerinin parmak hesabı kuralına göre 2'den büyük olması bu sonucu desteklemektedir. Buna göre, suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere siyasi partilere duyulan güvende bir kategorik artış *log bahis oranını* -0,90 faktör azaltmaktadır. Bu değişken tablonun son sütununda yer alan nispi risk oranı cinsinden yeniden ifade edilebilir. Bu durumda siyasi partilere duyulan güvende bir kategorik artış *bahis oranını* 0,40 kadar azaltmaktadır. Bu sonuç yüzde cinsinden hesaplaması yapılarak yeniden ifade edilebilir: $[(0,4061309-1)*100=-59,38691]$. Yani genel olarak siyasi partilere duyulan güvende güveniyorumdan güvenmiyorduma bir doğru kategorik artış bahis oranını %59 azaltmakta ve daha insancıl bir topluma doğru ilerleme aleyhinde eğilim göstermektedir.

Tablo 36'da yer alan son kategorinin log bahis oranı *fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerlemenin suç ve suçlularla mücadeleye oranı* şeklindedir. Bu kategori için %5 hata ile anlamlı olan tek bağımsız değişken televizyondan edinilen bilgilere duyulan güven değişkenidir. Değişkenin, parmak hesabı kuralına göre, z testi değerinin 2'den büyük olması bu sonucu doğrulamaktadır. Bu bilgiler ışığında, suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere televizyondan edinilen bilgilere duyulan güvende kategorik bir artış *log bahis oranını* 2,32 faktör arttırmaktadır. Aynı değişken tablonun son sütununda yer alan nispi risk değerine göre yeniden yorumlanabilir; televizyondan edinilen bigilere duyulan güvende bir kategorik artış referans kategoriye göre *bahis oranını* 10,19 kadar (on kattan fazla) arttırmaktadır. Daha açık ifade etmek için yüzdesel olarak ifade edilebilir: $[(10,19183-1)*100=919,183]$. Elde edilen sonuç, suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere televizyona duyulan güvende güveniyorumdan güvenmiyorduma doğru bir kategorik artış *bahis oranını* %919 arttırmaktadır. Yani bahis oranının payında yer alan fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme lehinde eğilim göstermektedir.

Model 4:

Dünya değerler anketinde uygulama alanı Batı Marmara olarak belirtilen örneklem için yapılan dördüncü multinominal lojistik regresyon analizinde kullanılan bağımsız değişkenler tablo 37'de gösterilmektedir.

Tablo 37: Batı Marmara Model 4 Bağımsız Değişken İstatistikleri

Güven: Büyük şirketler (E069_13)	Sıklık	Yüzde	Kümülatif
1.Tamamen güvenirim	47	35.88	35.88
2.Biraz güvenirim	39	29.77	65.65
3.Pek güvenmem	26	19.85	85.50
4.Hiç güvenmem	19	14.50	100.00
Toplam	131	100	
Güven: Çevreci örgütler (E069_14)			
1.Tamamen güvenirim	15	11.72	11.72
2.Biraz güvenirim	30	23.44	35.16
3.Pek güvenmem	36	28.13	63.28
4.Hiç güvenmem	47	36.72	100.00
Toplam	128	100	
Güven: Kadın hakları örgütleri (E069_15)			
1.Tamamen güvenirim	21	16.15	16.15
2.Biraz güvenirim	35	26.92	43.08
3.Pek güvenmem	43	33.08	76.15
4.Hiç güvenmem	31	23.85	100.00
Toplam	130	100	

Tablo 37’de birinci bağımsız değişken olan büyük şirketlere duyulan güvenin örneklem hacmi 131’dir. Katılımcıların %66’sı büyük şirketlere güvenirken %34’ü güvenmemektedir. Tablonun ikinci değişkenin örneklem hacmi 128’dir. Örneklemenin %35’i çevreci örgütlere güvenirken %65’i güvenmemektedir. Örneklem hacmi 130 olan sonuncu değişkenin %43’ü kadın hakları örgütlerine güven duyarken %57’si güven duymamaktadır. Yapılan modelin uygunluğunu gösteren test sonuçları tablo 38’de yer almaktadır.

Tablo 38: Batı Marmara Model 4 İçin Uyum Bilgisi

Multinomial logistic regression			
Iteration 0: log likelihood =	-140.28921	Log likelihood =	-120.03039
Iteration 1: log likelihood =	-123.49682	Number of obs =	125
Iteration 2: log likelihood =	-120.17823	LR chi2(9) =	40.52
Iteration 3: log likelihood =	-120.03296	Prob > chi2 =	0.0000*
Iteration 4: log likelihood =	-120.03039	Pseudo R2 =	0.1444
Iteration 5: log likelihood =	-120.03039		

*0,01 anlamlılık seviyesi, **0,05 anlamlılık seviyesi

Uygulama alanı Batı Marmara olarak belirtilen örneklem için yapılan dördüncü multinominal lojistik regresyon modelinin test sonuçları Tablo 38’dedir. Tabloda yer alan sonuçlara göre, modelin örneklem hacmi 125’dir. Modelde tüm değişkenlerin dâhil edildiği sonuncu modelin log-lik değerinin (-120,03039) sadece sabitin kullanıldığı birinci modelin log lik değerinden (-140,28921) küçük olması sonuncu modelin daha fazla bilgi verdiği anlamına gelmektedir. Dünya değerler anketinde uygulama alanı Batı Marmara olarak işaretlenmiş örneklem ile kurulan model dokuz serbestlik derecesinde çift kuyruklu ki-kare sınamasına göre $X^2_{\text{hesaplanan}}=40,52 > X^2_{\text{tablo}}=16,919$ olduğundan %1

hata ile anlamlı ve uygun bir modeldir. Yapılan multinominal lojistik regresyon tahmin sonuçları tablo 39’da gösterilmektedir.

Tablo 39: Batı Marmara Model 4 İçin Multinominal Lojistik Regresyon Tahmini

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	β	z	P> z	Exp(β)
1. İstikrarlı bir ekonomi					
istikrarlı bir ekonomi suç ve suçlularla mücadele	Güven: Büyük şirketler	.8714984	3.00	0.003**	2.39049
	Güven: Çevreci örgütler	-.4455982	-1.47	0.141	.6404411
	Güven: Kadın hakları örgütleri	.5906629	1.88	0.060	1.805185
	Sabit	-1.090996	-1.08	0.282	.3358818
2. Daha insancıl bir topluma doğru ilerleme					
daha insancıl bir topluma doğru ilerleme suç ve suçlularla mücadele	Güven: Büyük şirketler	1.404514	4.07	0.000*	4.073546
	Güven: Çevreci örgütler	-1.313507	-3.36	0.001**	.2688753
	Güven: Kadın hakları örgütleri	1.104146	2.76	0.006**	3.016647
	Sabit	-2.101563	-1.81	0.071	.1222652
3. Fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme					
fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme suç ve suçlularla mücadele	Güven: Büyük şirketler	.2768738	0.30	0.761	1.319
	Güven: Çevreci örgütler	-.9162728	-1.15	0.251	.4000072
	Güven: Kadın hakları örgütleri	-1.05366	-0.94	0.345	.3486592
	Sabit	1.322418	0.64	0.524	3.752483
4. Suç ve suçlularla mücadele (Referans Kategori)					

*0,01 anlamlılık seviyesi, **0,05 anlamlılık seviyesi

Tablo 39’da yer alan tahmin sonuçlarına göre, Batı Marmara için yapılan multinominal lojistik regresyonun birinci kategorisi için bağımlı değişken olarak log bahis oranı *istikrarlı bir ekonominin suç ve suçlularla mücadeleye oranı* şeklinde belirlenmiştir. %5 hata ile anlamlı olan tek bağımsız değişken büyük şirketlere duyulan güven değişkenidir. Parmak hesabı kuralına göre z testi değerinin 2’den büyük olması bu sonucu desteklemektedir. Buna göre, suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere büyük şirketlere duyulan güvende bir kategorik artış *log bahis oranını* 0,87 faktör arttırmaktadır. Bu değişkenin tablonun son sütununda yer alan nispi risk oranı cinsinden farklı bir şekilde yorumlanması mümkündür. Buna göre, büyük şirketlere duyulan güvende bir kategorik artış *bahis oranını* referans kategoriye göre 2,39 kadar (iki buçuk kata yakın) arttırmaktadır. Bu oran yüzde ile ifade edilebilir: $[(2,39049 - 1) * 100 = 139,049]$. Bu sonuca göre, suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere büyük şirketlere duyulan güvende güveniyorumdan güvenmiyorduma doğru bir kategorik artış *bahis oranını* %139 arttırmaktadır. Yani bahis oranının payında yer alan istikrarlı bir ekonomi lehinde eğilim göstermektedir.

Tablo 39’da yer alan ikinci kategori için log bahis oranı *daha insancıl bir topluma doğru ilerlemenin suç ve suçlularla mücadeleye oranı* şeklindedir. Büyük şirketlere güven değişkeni %1 hata ile çevreci örgütlere güven ve kadın hakları örgütlerine güven

değişkenleri ise %5 hata ile anlamlıdır. Değişkenlerin hepsinin z testi sonuçlarının parmak hesabı kuralına göre 2'den büyük olması bu sonucu desteklemektedir. Bu bilgiler ışığında, suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere büyük şirketlere duyulan güvende bir kategorik artış *log bahis oranını* 1,40 faktör ve kadın hakları örgütlerine güvende bir kategorik artış *log bahis oranını* 1,10 faktör arttırmaktadır. Fakat çevreci örgütlere duyulan güvende bir kategorik artış *log bahis oranını* -1,31 faktör azaltmaktadır. Bu değişkenler tablonun son sütununda yer alan nispi risk oranlarına göre biraz daha farklı şekilde yorumlanmaktadır. Buna göre, suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere büyük şirketlere güvende bir kategorik artış *bahis oranını* 4,07 (dört kat) kadar ve kadın haklarına güvende bir kategorik artış *bahis oranını* 3,01 (üç kat) kadar arttırmaktadır. Buna karşın çevreci örgütlere güvende kategorik bir artış referans kategoriye göre *bahis oranını* 0,26 kadar azaltmaktadır. Bu değerler üzerinden sırası ile yüzde hesaplamaları yapılarak biraz daha farklı yorumlanabilir: $[(4,073546-1)*100=307,3546]$; $[(0,2688753-1)*100=-73,11247]$; $[(3,016647-1)*100=201,6647]$.

Yapılan yüzde hesaplamalarına göre, suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere, büyük şirketlere duyulan güvende güvenden güvensizliğe doğru bir kategorik artış *bahis oranını* %307 ve kadın hakları örgütlerine duyulan güvende aynı yönde bir kategorik artış *bahis oranını* %202 arttırmaktadır. Buna karşın çevreci örgütlere duyulan güvende güveniyorumdan güvenmiyorduma doğru bir kategorik artış *bahis oranını* -%73 azaltmaktadır. Bu sonuçlara göre büyük şirketlere güven ve kadın hakları örgütlerine güven değişkenleri bahis oranının payında yer alan daha iyi bir topluma doğru ilerleme lehinde eğilim taşıırken, çevreci örgütlere güven değişkeni aleyhinde eğilim taşımaktadır.

Tablonun son kategorisi için anlamlı herhangi bir değişken yoktur. Bu durum bağımsız değişkenler ile bağımlı değişken arasında istatiki olarak anlamlı bir ilişki olmadığını göstermektedir.

3.5.5. Kuzeydoğu Anadolu:

Dünya Değerler anketinde uygulama alanı Kuzeydoğu Anadolu olarak belirtilmiş örneklem için yapılan multinominal lojistik regresyon modellerinden sadece birincisi

için anlamlı sonuçlar elde edilmiştir. Modelde kullanılan bağımlı değişken tablo 40'tadır.

Tablo 40: Kuzeydoğu Anadolu İçin Bağımlı Değişken

Ülkenin en önemli birincil amacı	sıklık	yüzde	kümülatif
1.İstikrarlı bir ekonomi	69	71.88	71.88
2.Daha insancıl bir topluma doğru ilerleme	14	14.58	86.46
3.Fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme	4	4.17	90.63
4.Suç ve suçlularla mücadele	9	9.38	100.00
Toplam	96	100.00	

Tablo 40'a göre bağımlı değişken örneklem hacmi 96'dır. Örneklemenin %72'si istikrarlı bir ekonominin, %15'i daha insancıl bir topluma doğru ilerlemenin ve %4'ü fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerlemenin ülkenin gelecek on yılda birincil önemdeki konusu olduğunu düşünmektedir. Referans kategori olarak alınan son kategori yani suç ve suçlularla mücadelenin birincil önemde olduğunu ifade edenlerin oranı %9'dur.

Model 1:

Uygulama alanı Kuzeydoğu Anadolu olarak belirtilen birinci multinominal lojistik regresyon modelinde kullanılan bağımsız değişkenler tablo 41'de yer almaktadır.

Tablo 41: Kuzeydoğu Anadolu Model 1 Bağımsız Değişkenler

Genel güven (A165)	Sıklık	Yüzde	Kümülatif
1.İnsanların çoğuna güvenilebilir	7	7.22	7.22
2.Çok dikkatli olmak gerekir	90	92.78	100.00
Toplam	97	100.00	
Dini liderlere duyulan güven (E069_01)			
1.Tamamen güvenirim	45	45.92	45.92
2.Biraz güvenirim	45	45.92	91.84
3.Pek güvenmem	6	6.12	97.96
4.Hiç güvenmem	2	2.04	100.00
Toplam	98	100.00	
Orduya duyulan güven (E069_02)			
1.Tamamen güvenirim	40	40.40	40.40
2.Biraz güvenirim	36	36.36	76.77
3.Pek güvenmem	17	17.17	93.94
4.Hiç güvenmem	6	6.06	100.00
Toplam	99	100.00	

Tablo 41'e göre örneklem hacmi 97 olan birinci değişkenin %7'si insanların çoğuna güvenilebileceğini düşünürken, %93'ü insanlara karşı çok dikkatli olunması gerektiğini düşünmektedir. Örneklem hacmi 98 olan ikinci bağımsız değişkene göre, katılımcıların %92'si dini liderlere güvenirken, %8'i güvenmemektedir. Son olarak, örneklem hacmi 99 olan orduya güven değişkenine göre katılımcıların %77'si orduya güvenirken %23'ü

güvenmemektedir. Oluşturulan modelin uygunluğunu gösteren test sonuçları tablo 42’de yer almaktadır.

Tablo 42: Kuzeydoğu Anadolu Model 1 Uyum Bilgisi

Multinomial logistic regression					
Iteration 0: Log likelihood =	-82.747539	Log likelihood	=	-71.458567	
Iteration 1: Log likelihood =	-73.058677	Number of obs	=	93	
Iteration 2: Log likelihood =	-71.53028	LR chi2(9)	=	22.58	
Iteration 3: Log likelihood =	-71.467011	Prob > chi2	=	0.0072**	
Iteration 4: Log likelihood =	-71.460394	Pseudo R2	=	0.1364	
Iteration 5: Log likelihood =	-71.458951				
Iteration 6: Log likelihood =	-71.458625				
Iteration 7: Log likelihood =	-71.458573				
Iteration 8: Log likelihood =	-71.458567				

*0,01 anlamlılık seviyesi, **0,05 anlamlılık seviyesi

Tablo 42’ye göre modelin örneklem hacmi 93’tür. Tüm değişkenlerin kullanıldığı sonuncu modelin log-lik değerinin (-71,458567) sadece sabit kullanılarak oluşturulan birinci modelin log-lik değerinden (-82,747539) küçük olması sonuncu modelin daha fazla bilgi verdiğini göstermektedir. Uygulama alanı Kuzeydoğu Anadolu olan örneklem için yapılan birinci multinominal lojistik regresyon modeli dokuz serbestlik derecesinde çift kuyruklu Ki-kare sınamasına göre $X^2_{\text{hesaplanan}}=22,58 > X^2_{\text{tablo}}=16,919$ olduğundan %5 hata ile anlamlı ve uyumludur. Yapılan multinominal lojistik regresyon tahmin sonuçları tablo 43’te gösterilmektedir.

Tablo 43: Kuzeydoğu Anadolu Model 1 Multinominal Lojistik Regresyon Tahmini

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	β	z	P> z	Exp(β)
İstikrarlı bir ekonomi					
istikrarlı bir ekonomi suç ve suçlularla mücadele	Genel Güven	1.051039	0.83	0.405	2.860622
	Dini liderlere duyulan güven	-.3784461	-0.75	0.455	.6849249
	Orduya duyulan güven	.4362729	0.85	0.396	1.546931
	Sabit	-.1555991	-0.06	0.949	.8559022
Daha insancıl bir topluma doğru ilerleme					
daha insancıl bir topluma doğru ilerleme suç ve suçlularla mücadele	Genel Güven	-1.284627	-0.86	0.389	.2767539
	Dini liderlere duyulan güven	.7991248	1.23	0.217	2.223594
	Orduya duyulan güven	1.393058	2.31	0.021**	4.027146
	Sabit	-1.342997	-0.48	0.632	.261062
3. Fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme					
fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme suç ve suçlularla mücadele	Genel Güven	11.27637	0.01	0.991	78934.05
	Dini liderlere duyulan güven	1.538145	1.55	0.120	4.655946
	Orduya duyulan güven	1.890429	2.33	0.020**	6.622211
	Sabit	-30.45608	-0.02	0.988	5.93e-14
Suç ve suçlularla mücadele (Referans Kategori)					

*0,01 anlamlılık seviyesi, **0,05 anlamlılık seviyesi

Tablo 43’teki tahmin sonuçlarına göre, ilk kategori için log bahis oranı *istikrarlı bir ekonominin suç ve suçlularla mücadeleye oranı* şeklindedir ve bağımsız değişkenlerin

hiç biri anlamlı değildir. Yani elde edilen sonuçlara göre bağımsız değişkenlerle bağımlı değişken arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki yoktur. İkinci kategori için log bahis oranı *daha insancıl bir topluma doğru ilerlemenin suç ve suçlularla mücadeleye oranı* şeklindedir. %5 hata ile tek anlamlı bağımsız değişken orduya duyulan güvendir. Değişkenin z testi değerinin parmak hesabı kuralına göre 2'den büyük olması bu sonucu desteklemektedir. Buna göre, suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere orduya duyulan güvende bir kategorik artış *log bahis oranını* 1,39 faktör arttırmaktadır. Değişken son sütunda gösterilen nispi risk oranına göre biraz daha farklı yorumlanmaktadır. Buna göre; orduya duyulan güvende bir kategorik artış referans kategoriye göre *bahis oranını* 4,02 (dört kat) kadar arttırmaktadır. Bu oran yüzde cinsinden hesaplanarak yeniden ifade edilebilir: $[(4,027146-1)*100=302,7146]$. Buna göre, suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere orduya duyulan güven değişkeninde güvenden güvensizliğe doğru bir kategorik artış bahis oranını yaklaşık %303 arttırmakta yani daha insancıl bir topluma doğru ilerleme lehinde eğilim göstermektedir.

Tablo 43'de son kategorinin log bahis oranı *fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerlemenin suç ve suçlularla mücadeleye oranı* şeklindedir. Bu kategoride tek anlamlı bağımsız değişken %5 hata ile orduya duyulan güven değişkenidir. Parmak hesabı kuralına göre değişkenin z testi değerinin 2'nin üzerinde olması bu sonucu desteklemektedir. Bu bilgiler ışığında, suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere orduya duyulan güvende bir kategorik artış *log bahis oranını* 1,89 faktör arttırmaktadır. Değişken tablonun son sütununda yer alan nispi risk oranı cinsinden yeniden ifade dileyebilir: suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere orduya duyulan güvende bir kategorik artış *bahis oranını* 6,62 kadar (altı buçuk kattan fazla) arttırmaktadır. Bu oran yüzde cinsinden hesaplanarak yeniden ifade edilebilir: $[(6,622211-1)*100=562,2211]$. Bu sonuca göre, orduya duyulan güvende güveniyorumdan güvenmiyorduma doğru bir kategorik artış referans kategoriye göre *bahis oranını* %562 arttırmakta yani fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme lehinde eğilim göstermektedir.

3.5.6. Batı Anadolu (Western Anatolia)

Dünya değerler anketinde uygulama alanı Batı Anadolu olarak belirtilen örneklem için yapılan birinci, ikinci ve dördüncü multinominal lojistik regresyon analizlerinden anlamlı sonuçlar elde edilmiştir. Yapılan analizlerde kullanılan bağımlı değişken tablo 44'tedir.

Tablo 44: Batı Anadolu İçin Bağımlı Değişken

Ülkenin en önemli birincil amacı	sıklık	yüzde	kümülatif
1.İstikrarlı bir ekonomi	212	65.03	65.03
2.Daha insancıl bir topluma doğru ilerleme	53	16.26	81.29
3.Fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme	35	10.74	92.02
4.Suç ve suçlularla mücadele	26	7.98	100.00
Toplam	326	100.00	

Tablo 44'e göre bağımlı değişkenin örneklem hacmi 326'dır. Örneklemin %65'i istikrarlı bir ekonominin, %16'sı insancıl bir topluma doğru ilerlemenin ve %11'i fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerlemenin gelecek on yıllık süreçte ülke için birincil önemde olacağına inanmaktadır. Referans kategori olarak alınan dördüncü kategorinin birincil önemde olduğuna inananlar %8'dir. Yapılan multinominal lojistik regresyon modelleri sırasıyla aşağıda yer almaktadır.

Model 1:

Uygulama alanı Batı Anadolu olan birinci multinominal lojistik regresyon modelinde yer alan bağımsız değişkenler tablo 45'tedir.

Tablo 45: Batı Anadolu Model 1 Bağımsız Değişkenler

Genel güven (A165)	Sıklık	Yüzde	Kümülatif
1.İnsanların çoğuna güvenilebilir	42	13.55	13.55
2.Çok dikkatli olmak gerekir	268	86.45	100.00
Toplam	310	100.00	
Dini liderlere duyulan güven (E069_01)			
1.Tamamen güvenirim	106	32.52	32.52
2.Biraz güvenirim	139	42.64	75.15
3.Pek güvenmem	55	16.87	92.02
4.Hiç güvenmem	26	7.98	100.00
Toplam	326	100.00	
Orduya duyulan güven (E069_02)			
1.Tamamen güvenirim	188	57.14	57.14
2.Biraz güvenirim	75	22.80	79.94
3.Pek güvenmem	33	10.03	89.97
4.Hiç güvenmem	33	10.03	100.00
Toplam	329	100.00	

Tablo 45'e göre genel manada insanlara güven değişkeninin örneklem hacmi 310'dur. Katılımcıların %14'ü genel olarak insanlara güvenirken %86'sı insanlara karşı çok

dikkatli olunmalıdır düşüncesindedir. Örneklem hacmi 326 olan ikinci değişkene göre katılımcıların %75'i dini liderlere güvenirken, %24'ü güvenmemektedir. Sonuncu değişkenin örneklem hacmi 329'dur. Örneklemin %80'i orduya güvenirken %20'si güvenmemektedir. Yapılan multinominal lojistik regresyon modelinin uyumluluğunu gösteren test sonuçları tablo 46'dadır.

Tablo 46: Batı Anadolu Model 1 Uyum Bilgisi

Multinomial logistic regression					
Iteration 0: Log likelihood =	-313.87627	Log likelihood	=	-295.56287	
Iteration 1: Log likelihood =	-297.0543	Number of obs	=	302	
Iteration 2: Log likelihood =	-295.62329	LR chi2(9)	=	36.63	
Iteration 3: Log likelihood =	-295.56299	Prob > chi2	=	0.0000*	
Iteration 4: Log likelihood =	-295.56287	Pseudo R2	=	0.0583**	

*0,01 anlamlılık seviyesi, **0,05 anlamlılık seviyesi

Tablo 46'da tüm değişkenlerin kullanıldığı sonuncu modelin log-lik değerinin (-295,56287) sadece sabitin kullanıldığı ilk modelin log-lik değerinden (-313,87627) küçük olması sonuncu modelin daha fazla bilgi verdiğini göstermektedir. Uygulama alanı Batı Anadolu olan örneklem üzerine yapılan birinci multinominal lojistik regresyon modeli dokuz serbestlik derecesinde çift kuyruklu Ki-kare sınamasına göre $X^2_{\text{hesaplanan}}=36,63 > X^2_{\text{tablo}}=16,919$ olduğundan %1 hata ile anlamlı ve uygun bir modeldir. Yapılan lojistik regresyon tahmin sonuçları tablo 47'dedir.

Tablo 47: Batı Anadolu Model 1 İçin Multinominal Lojistik Regresyon Tahmini

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	β	z	P> z	Exp(β)
İstikrarlı bir ekonomi					
istikrarlı bir ekonomi suç ve suçlularla mücadele	Genel Güven	-.8605448	-1.12	0.264	.4229316
	Dini liderlere duyulan güven	.0436655	0.17	0.868	1.044633
	Orduya duyulan güven	.1089537	0.42	0.672	1.115111
	Sabit	3.438386	2.25	0.024	31.13668
Daha insancıl bir topluma doğru ilerleme					
daha insancıl bir topluma doğru ilerleme suç ve suçlularla mücadele	Genel Güven	1.201911	0.95	0.343	3.326468
	Dini liderlere duyulan güven	.3444981	1.16	0.245	1.411281
	Orduya duyulan güven	.6233686	2.26	0.024**	1.865201
	Sabit	-3.501598	-1.39	0.165	.0301492
3. Fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme					
fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme suç ve suçlularla mücadele	Genel Güven	-.3164027	-0.33	0.744	.7287659
	Dini liderlere duyulan güven	.5561375	1.81	0.071	1.743924
	Orduya duyulan güven	.0060528	0.02	0.984	1.006071
	Sabit	-.2137243	-0.11	0.911	.807571
Suç ve suçlularla mücadele (Referans Kategori)					

*0,01 anlamlılık seviyesi, **0,05 anlamlılık seviyesi

Tablo 47'ye göre birinci ve üçüncü kategoriler için hiçbir bağımlı değişken anlamlı değildir. Yani bu kategoriler için bağımsız değişkenler ile bağımlı değişken arasında

istatistiki olarak anlamlı bir ilişki yoktur. Modelde ikinci kategori için bağımlı değişken / log bahis oranı *daha insancıl bir topluma doğru ilerlemenin suç ve suçlularla mücadeleye oranı* şeklinde belirlenmiştir. Bağımlı değişkenlerden sadece orduya duyulan güven değişkeni %5 hata ile anlamlıdır. Değişkene ait z testi değerinin parmak hesabı kuralına göre 2'den büyük olması bu sonucu desteklemektedir. Bu bilgiler ışığında, suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere, orduya duyulan güvende bir kategorik artış *log bahis oranını* 0,62 faktör arttırmaktadır. Aynı değişken tablonun son sütununda yer alan nispi risk oranı cinsinden de yorumlanabilir. Buna göre orduya duyulan güvende bir kategorik artış referans kategoriye göre *bahis oranını* 1,86 (yaklaşık iki kat) kadar arttırmaktadır. Bu oran yüzde cinsinden ifade edilebilir: $[(1,865201-1)*100=86,5201]$. Bu sonuca göre orduya duyulan güvende güveniyorumdan güvenmiyorduma doğru bir kategorik artış referans kategoriye göre *bahis oranını* yaklaşık %87 arttırmaktadır. Bu da daha insancıl bir topluma doğru ilerleme lehinde eğilim anlamına gelmektedir.

Model 2:

Dünya değerler anketinde uygulama alanı olarak Batı Anadolu belirtilen örneklem üzerine yapılan ikinci multinominal lojistik regresyon analizinde kullanılan bağımsız değişkenler tablo 48'de yer almaktadır.

Tablo 48: Batı Anadolu Model 2 Bağımsız Değişkenler

Güven: İşçi Sendikası (E069_05)	Sıklık	Yüzde	Kümülatif
1.Tamamen güvenirim	31	10.54	10.54
2.Biraz güvenirim	104	35.37	45.92
3.Pek güvenmem	94	31.97	77.89
4.Hiç güvenmem	65	22.11	100.00
Toplam	294	100	
Güven: Polis (E069_06)			
1.Tamamen güvenirim	138	42.59	42.59
2.Biraz güvenirim	125	38.58	81.17
3.Pek güvenmem	32	9.88	91.05
4.Hiç güvenmem	29	8.95	100.00
Toplam	324	100	
Güven: Büyük Millet Meclisi (E069_07)			
1.Tamamen güvenirim	79	24.84	24.84
2.Biraz güvenirim	120	37.74	62.58
3.Pek güvenmem	73	22.96	85.53
4.Hiç güvenmem	46	14.47	100.00
Toplam	318	100	
Güven: devlet memurları, bürokratlar (E069_08)			
1.Tamamen güvenirim	53	17.26	17.26
2.Biraz güvenirim	142	46.25	63.52
3.Pek güvenmem	70	22.80	86.32

4.Hiç güvenmem	42	13.68	100.00
Toplam	307	100	

Tablo 48’de yer alan ilk bağımsız değişkenin örneklem hacmi 294’tür. Örneklem hacmi 324 olan ikinci değişken polis teşkilatına güvendir. Katılımcıların %81’i polis teşkilatına güvenirken, %19’u güvenmemektedir. Tablodaki üçüncü değişkenin örneklem hacmi 318’dir. Katılımcıların %36’sı Türkiye Büyük Millet Meclisine güvenirken %37’si güvenmemektedir. Modelin son bağımsız değişkeni 307 örneklem hacmi ile devlet memurlarına ve bürokratlara güvendir. Katılımcıların %64’ü devlet memurları ve bürokratlara güvenirken %36’sı güvenmemektedir. Yapılan ikinci lojistik regresyon modelinin uygunluğunu gösteren test sonuçları tablo 49’da gösterilmektedir.

Tablo 49: Batı Anadolu Model 2 Uyum Bilgisi

Multinomial logistic regression			
Iteration 0: Log likelihood =	-306.49739	Log likelihood	= -290.98293
Iteration 1: Log likelihood =	-291.51126	Number of obs	= 290
Iteration 2: Log likelihood =	-290.98334	LR chi2(9)	= 31.03
Iteration 3: Log likelihood =	-290.98293	Prob > chi2	= 0.0020**
Iteration 4: Log likelihood =	-290.98293	Pseudo R2	= 0.0506**

*0,01 anlamlılık seviyesi, **0,05 anlamlılık seviyesi

Tablo 49’a göre, tüm değişkenlerin kullanıldığı sonuncu modelin log-lik değeri (-290,98293) sadece sabit kullanılarak kurulan ilk modelin log-lik değerinden (-306,49739) küçüktür. Bu durum bize sonuncu modelin daha fazla bilgi verdiğini göstermektedir. Uygulama alanı Batı Anadolu olan örneklem ile yapılan ikinci multinominal lojistik regresyon modeli dokuz serbestlik derecesinde çift kuyruklu Ki-kare sınamasına göre $X^2_{\text{hesaplanan}}=31,03 > X^2_{\text{tablo}}=16,919$ olduğundan %5 hata ile anlamlı ve uygun bir modeldir. Regresyon tahmin sonuçları tablo 50’de yer almaktadır.

Tablo 50: Batı Anadolu Model 2 İçin Multinomial Lojistik Regresyon Tahmini

Bağımlı Değişken	Bağımsız değişken	β	z	P> z	Exp(β)
1. İstikrarlı bir ekonomi					
istikrarlı bir ekonomi suç ve suçlularla mücadele	Güven: İşçi Sendikası	-.2005748	-0.77	0.439	.8182603
	Güven: Polis	.5023777	1.60	0.109	1.652646
	Güven: Büyük Millet Meclisi	-.0113102	-0.04	0.965	.9887536
	Güven: devlet memurları, bürokratlar	-.4720267	-1.72	0.086	.6237369
	Sabit	2.781264	3.42	0.001	16.1394
2. Daha insancıl bir topluma doğru ilerleme					
daha insancıl bir topluma doğru ilerleme suç ve suçlularla mücadele	Güven: İşçi Sendikası	-.2892188	-0.96	0.337	.7488484
	Güven: Polis	.9799143	2.84	0.004**	2.664228
	Güven: Büyük Millet Meclisi	-.196975	-0.66	0.512	.8212112
	Güven: devlet memurları, bürokratlar	.0276911	0.09	0.932	1.028078
	Sabit	-.0052017	-0.01	0.996	.9948118

3. Fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme					
fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme suç ve suçlularla mücadele	Güven: İşçi Sendikası	.3237425	0.99	0.321	1.382291
	Güven: Polis	.6131327	1.62	0.104	1.846206
	Güven: Büyük Millet Meclisi	.1161895	0.36	0.720	1.123209
	Güven: devlet memurları, bürokratlar	-.6925195	-1.96	0.050	.5003139
	Sabit	-.4061733	-0.39	0.696	.6661947
4. Suç ve suçlularla mücadele (Referans Kategori)					

*0,01 anlamlılık seviyesi, **0,05 anlamlılık seviyesi

Tablo 50’de yer alan multinominal lojistik regresyon modelinin birinci ve üçüncü kategorisi için bağımsız değişkenlerin hiç birisi istatistiki olarak anlamlı değildir. Bu kategorilerdeki bağımsız değişkenlerle bağımlı değişken arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki yoktur. Tablodaki ikinci kategori için bağımlı değişken / log bahis oranı *daha insancıl bir topluma doğru ilerlemenin suç ve suçlularla mücadeleye oranı* şeklinde belirlenmiştir. %5 hata ile tek anlamlı değişken polis teşkilatına duyulan güven değişkenidir. Parmak hesabı kuralına göre değişkene ait z testi değerinin 2’den büyük olması bu sonucu doğrulamaktadır. Bu bilgiler ışığında, suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere polis teşkilatına duyulan güvende bir kategorik artış *log bahis oranını* yaklaşık 0,98 faktör arttırmaktadır. Aynı değişkenin tablonun son sütununda yer alan nispi risk oranı cinsinden yeniden yorumlanması mümkündür. Buna göre, polis teşkilatına duyulan güvende kategorik bir artış *bahis oranını* 2,66 kadar (iki buçuk kattan fazla) arttırmaktadır. Bu oran yüzde cinsinden hesaplanarak yeniden ifade edilebilir: $[(2,664228-1)*100=166,4228]$. Buna göre, suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere polis teşkilatına duyulan güven değişkeninde güvenden güvensizliğe doğru bir kategorik artış bahis oranını %166 arttırmaktadır, yani daha insancıl bir topluma doğru ilerleme olasılığı lehinde eğilim göstermektedir.

Model 4:

Dünya değerler anketinde uygulama alanı Batı Anadolu olan örneklem ile yapılan dördüncü multinominal lojistik regresyon modelinde kullanılan bağımsız değişkenler tablo 51’de gösterilmektedir.

Tablo 51: Batı Anadolu Model 4 Bağımsız Değişkenler

Güven: Büyük şirketler (E069_13)	Sıklık	Yüzde	Kümülatif
1.Tamamen güvenirim	37	12.33	12.33
2.Biraz güvenirim	110	36.67	49.00
3.Pek güvenmem	101	33.67	82.67
4.Hiç güvenmem	52	17.33	100.00
Toplam	300	100	
Güven: Çevreci örgütler (E069_14)			
1.Tamamen güvenirim	49	16.84	16.84

2.Biraz güvenirim	123	42.27	59.11
3.Pek güvenmem	67	23.02	82.13
4.Hiç güvenmem	52	17.87	100.00
Toplam	291	100	
Güven: Kadın hakları örgütleri (E069_15)			
1.Tamamen güvenirim	68	23.21	23.21
2.Biraz güvenirim	127	43.34	66.55
3.Pek güvenmem	56	19.11	85.67
4.Hiç güvenmem	42	14.33	100.00
Toplam	293	100	

Tablo 51'e göre büyük şirketlere duyulan güveni gösteren birinci değişkenin örneklem hacmi 300'dür. Katılımcıların %49'u büyük şirketlere güvenirken, %51'i güvenmemektedir. 291 örneklem hacmine sahip ikinci değişkene göre örneklem hacmi %59'u çevreci örgütlere güvenmekte %41'i güvenmemektedir. Sonuncu değişkenin örneklem hacmi 293'tür ve örneklem hacmi %67'si kadın hakları örgütlerine güven duyarken %33'ü güven duymamaktadır. Yapılan modelin uygunluğunu gösteren test sonuçları tablo 52'dedir.

Tablo 52: Batı Anadolu Model 4 Uyum Bilgisi

Multinomial logistic regression			
Iteration 0: log likelihood =	-303.79839	Log likelihood =	-294.92401
Iteration 1: log likelihood =	-295.01579	Number of obs =	286
Iteration 2: log likelihood =	-294.92404	LR chi2(9) =	17.75
Iteration 3: log likelihood =	-294.92401	Prob > chi2 =	0.0382**
Iteration 4: log likelihood =	-294.92401	Pseudo R2 =	0.0292**

*0,01 anlamlılık seviyesi, **0,05 anlamlılık seviyesi

Tablo 52'deki test sonuçlarına göre modelin örneklem hacmi 286'dır. Tüm değişkenlerin dâhil edildiği sonuncu modelin log-lik değerinin (-294,92401) sadece sabitin kullanılarak oluşturulduğu ilk modelin log-lik değerinden (-303,79839) küçük olması sonuncu modelin daha fazla bilgi verdiğini göstermektedir. Uygulama alanı Batı Anadolu olan örneklem ile yapılan dördüncü multinominal lojistik regresyon analizi dokuz serbestlik derecesinde çift kuyruklu Ki-kare sınamasına göre $X^2_{hesaplanan}=17,75 > X^2_{tablo}=16,919$ olduğundan %5 hata ile anlamlı ve uygun bir modeldir. Yapılan lojistik regresyon tahmin sonuçları tablo 53'te yer almaktadır.

Tablo 53: Batı Anadolu Model 4 İçin Multinomial Lojistik Regresyon Tahmini

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	β	z	P> z	Exp(β)
1. İstikrarlı bir ekonomi					
istikrarlı bir ekonomi suç ve suçlularla mücadele	Güven: Büyük şirketler	-.6748539	-2.43	0.015**	.5092308
	Güven: Çevreci örgütler	-.0544752	-0.17	0.861	.946982
	Güven: Kadın hakları örgütleri	.2365665	0.79	0.431	1.266892
	Sabit	3.347188	4.30	0.000	28.4227
2. Daha insancıl bir topluma doğru ilerleme					
daha insancıl bir topluma	Güven: Büyük şirketler	-.2626645	-0.83	0.406	.7689999

	Güven: Çevreci örgütler	.0851473	0.24	0.811	1.088877
	Güven: Kadın hakları örgütleri	.2331762	0.69	0.491	1.262604
	Sabit	.6628819	0.75	0.455	1.940376
3. Fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme					
fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme suç ve suçlularla mücadele	Güven: Büyük şirketler	-.1424272	-0.43	0.668	.8672507
	Güven: Çevreci örgütler	-.2359616	-0.61	0.541	.789811
	Güven: Kadın hakları örgütleri	-.0554005	-0.15	0.883	.9461062
	Sabit	1.349227	1.42	0.155	3.854444
4. Suç ve suçlularla mücadele (Referans Kategori)					

*0,01 anlamlılık seviyesi, **0,05 anlamlılık seviyesi

Tablo 53'te yer alan lojistik regresyon modelinin ikinci ve üçüncü kategorisi için hiçbir değişken anlamlı değildir. Bu durum, bu iki kategori için bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken ile istatistiki olarak anlamlı bir ilişkisi olmadığını göstermektedir. Tabloda yer alan modelin birinci kategorisi için bağımlı değişken / log bahis oranı *istikrarlı bir ekonominin suç ve suçlularla mücadeleye oranı* şeklinde belirlenmiştir. Bu kategoride büyük şirketlere güven değişkeni %5 hata ile tek anlamlı değişkendir. Değişkenin z testi değerinin parmak hesabı kuralına göre 2'den büyük olması bu sonucu desteklemektedir. Buna göre, suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere büyük şirketlere duyulan güvende bir kategorik artış *log bahis oranını* -0,67 faktör azaltmaktadır. Aynı değeri tablonun son sütununda yer alan nispi risk oranı cinsinden yeniden yorumlamak mümkündür. Bu durumda, büyük şirketlere duyulan güvende bir kategorik artış referans kategoriye nispetle *bahis oranını* 0,50 faktör azaltmaktadır. Bu oran yüzde cinsinden ifade edilebilir: $[(0,5092308-1)*100=-49,07692]$. Buna göre, suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere büyük şirketlere duyulan güven seviyesinde güveniyorumdan güvenmiyorduma doğru bir kategorik artış *bahis oranını* %49 azaltmakta yani istikrarlı bir ekonomi aleyhinde eğilim göstermektedir.

3.5.7. Ankara:

Dünya değerler anketinde uygulama alanı Ankara olarak belirtilmiş örneklem için yapılan multinominal lojistik regresyon modellerinden birinci, ikinci ve dördüncü modellerden anlamlı sonuçlar elde edilmiştir. Modellerde kullanılan bağımlı değişken tablo 54'te yer almaktadır.

Tablo 54: Ankara İçin Bağımlı Değişken

Ülkenin en önemli birincil amacı	sıklık	yüzde	kümülatif
1.İstikrarlı bir ekonomi	92	41.26	41.26
2.Daha insancıl bir topluma doğru ilerleme	58	26.01	67.26
3.Fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme	37	16.59	83.86
4.Suç ve suçlularla mücadele	36	16.14	100.00

Toplam	223	100.00
--------	-----	--------

Uygulama bölgesi Ankara olarak belirtilmiş olan örneklemin bağımlı değişkeni için örneklem hacmi 223'tür. Katılımcıların %41'i istikrarlı bir ekonominin, %26'sı daha insancıl bir topluma doğru ilerlemenin ve %17'si fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerlemenin ülkenin gelecek on yılda birincil önemdeki konusu olacağına inanmaktadır. Referans kategori olarak seçilen dördüncü kategori olan suç ve suçlularla mücadelenin birincil önemde olduğuna inanalar %16'dır.

Model 1:

Dünya değerler anketinde uygulama alanı Ankara olarak belirtilmiş olan örneklem için yapılan birinci multinominal lojistik regresyon modelinde kullanılan bağımsız değişkenler tablo 55'te yer almaktadır.

Tablo 55: Ankara Model 1 Bağımsız Değişkenler

Genel güven (A165)	Sıklık	Yüzde	Kümülatif
1. İnsanların çoğuna güvenilebilir	20	8.81	8.81
2. Çok dikkatli olmak gerekir	207	91.19	100.00
Toplam	227	100.00	
Dini liderlere duyulan güven (E069_01)			
1. Tamamen güvenirim	53	24.09	24.09
2. Biraz güvenirim	83	37.73	61.82
3. Pek güvenmem	41	18.64	80.45
4. Hiç güvenmem	43	19.55	100.00
Toplam	220	100.00	
Orduya duyulan güven (E069_02)			
1. Tamamen güvenirim	113	50.67	50.67
2. Biraz güvenirim	85	38.12	88.79
3. Pek güvenmem	17	7.62	96.41
4. Hiç güvenmem	8	3.59	100.00
Toplam	223	100.00	

Tabloda yer alan ilk değişkenin örneklem hacmi 227'dir ve örneklemin %9'u genel manada insanlara güvenirken %91' insanlara karşı çok dikkatli olmak gerektiğine inanmaktadır. Örneklem hacmi 220 olan ikinci değişkene göre katılımcıların %62'si dini liderlere güvenirken, %38'i güvenmemektedir. Modelde kullanılan son bağımsız değişkenin örneklem hacmi 223'tür. Katılımcıların %89'u orduya güven duyarken, %11'i güven duymamaktadır. Yapılan modelin uygunluğunu gösteren test sonuçları tablo 56'da yer almaktadır.

Tablo 56: Ankara Model 1 Uyum Bilgisi

Multinomial logistic regression			
Iteration 0: Log likelihood =	-284.88291	Log likelihood	= -274.78575
Iteration 1: Log likelihood =	-275.27102	Number of obs	= 218

Iteration 2: Log likelihood =	-274.78926	LR chi2(9)	=	20.19
Iteration 3: Log likelihood =	-274.78576	Prob > chi2	=	0.0168**
Iteration 4: Log likelihood =	-274.78575	Pseudo R2	=	0.0354**

*0,01 anlamlılık seviyesi, **0,05 anlamlılık seviyesi

Tablo 56'ya göre tüm değişkenlerin kullanıldığı sonuncu modelin log-lik değerinin (-274,78575) sadece sabitin kullanıldığı ilk modelin log-lik değerinden (-284,88291) küçük olması sonuncu modelin daha fazla bilgi verdiğini göstermektedir. Dünya değerler anketinde uygulama alanı Ankara olarak belirtilmiş olan örneklem için yapılan birinci multinominal lojistik regresyon modeli dokuz serbestlik derecesinde çift kuyruklu Ki-kare sınamasına göre $X^2_{hesaplanan}=20,19 > X^2_{tablo}=16,919$ olduğundan %5 hata ile anlamlı ve uygun bir modeldir. Yapılan model tahmini sonuçları tablo 57'dedir.

Tablo 57: Ankara Model 1 İçin Multinominal Lojistik Regresyon Tahmini

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	β	z	P> z	Exp(β)
İstikrarlı bir ekonomi					
istikrarlı bir ekonomi <i>suç ve suçlularla mücadele</i>	Genel Güven	-.3489066	-0.31	0.760	.705459
	Dini liderlere duyulan güven	.4724358	2.13	0.033**	1.603896
	Orduya duyulan güven	.2725029	0.81	0.419	1.313247
	Sabit	.2481847	0.10	0.918	1.281697
Daha insancıl bir topluma doğru ilerleme					
daha insancıl bir topluma doğru ilerleme <i>suç ve suçlularla mücadele</i>	Genel Güven	-1.1775	-1.05	0.293	.308048
	Dini liderlere duyulan güven	.4263499	1.80	0.073	1.531657
	Orduya duyulan güven	.3487842	0.98	0.326	1.417343
	Sabit	1.364275	0.57	0.565	3.912884
3. Fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme					
fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme <i>suç ve suçlularla mücadele</i>	Genel Güven	-1.155561	-1.01	0.315	.3148809
	Dini liderlere duyulan güven	.4323793	1.66	0.097	1.540919
	Orduya duyulan güven	.8146813	2.23	0.026**	2.258456
	Sabit	.0271753	0.01	0.991	1.027548
Suç ve suçlularla mücadele (Referans Kategori)					

*0,01 anlamlılık seviyesi, **0,05 anlamlılık seviyesi

Tablo 57'de yer alan modelin birinci kategorisi için bağımlı değişken / log bahis oranı *istikrarlı bir ekonominin suç ve suçlularla mücadeleye oranıdır*. Anlamlı tek bağımsız değişken %5 hata ile dini liderlere duyulan güven değişkenidir. Parmak hesabı kuralına göre z testi değerinin 2'den büyük olması bu sonucu desteklemektedir. Bu bilgiler ışığında, suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere dini liderlere duyulan güvende bir kategorik artış *log bahis oranını* 0,47 faktör arttırmaktadır. Değişken tablonun son sütununda yer alan nispi risk oranına göre yeniden yorumlanabilir; dini liderlere duyulan güvende bir kategorik artış referans kategoriye göre *bahis oranını* 1,60 kadar (bir buçuk kattan fazla) arttırmaktadır. Değişken yüzde cinsinden hesaplanarak yeniden yorumlanabilir: $[(1,603896-1)*100 = 60,39896]$. Yapılan bu hesaplama göre

suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere dini liderlere duyulan güvende güveniyorumdan güvenmiyorduma doğru bir kategorik artış *bahis oranını* %60 arttırmakta ve istikrarlı bir ekonomi lehinde hareket etmektedir. Tabloda modelin ikinci kategorisi için bağımsız değişkenlerden hiç birisi anlamlı değildir. Bu da bağımsız değişkenlerle bağımlı değişken arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki olmadığı anlamına gelmektedir.

Tablo 57’de yer alan üçüncü kategorinin log bahis oranı *fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerlemenin suç ve suçlularla mücadeleye oranı* şeklindedir. Orduya duyulan güven değişkeni %5 hata ile anlamlı tek bağımsız değişkendir. Parmak hesabı kuralına göre z testi değerinin 2’den büyük olması bu sonucu doğrulamaktadır. Buna göre suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere orduya duyulan güvende bir kategorik artış *log bahis oranını* 0,81 faktör arttırmaktadır. Aynı değişken tablonun son sütununda yer alan nispi risk oranı cinsinden de yorumlanabilir. Buna göre orduya duyulan güvende bir kategorik artış referans kategoriye nispetle *bahis oranını* 2,25 (iki kattan fazla) arttırmaktadır. Bu oran yüzde cinsinden ifade edilebilir: $[(2,258456-1)*100=125,8456]$. Bu hesaplama göre, suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere orduya duyulan güvende güveniyorumdan güvenmiyorum yönünde bir kategorik artış bahis oranını yaklaşık %126 arttırmakta yani fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme olasılığı lehinde bir eğilim göstermektedir.

Model 2:

Dünya değerler anketinde uygulama alanı Ankara olarak belirtilen örneklem ile yapılan ikinci multinominal lojistik regresyon analizinde kullanılan bağımsız değişkenler tablo 58’de yer almaktadır.

Tablo 58: Ankara Model 2 Bağımsız Değişkenler

Güven: İşçi Sendikası (E069_05)	Sıklık	Yüzde	Kümülatif
1.Tamamen güvenirim	19	9.27	9.27
2.Biraz güvenirim	79	38.54	47.80
3.Pek güvenmem	58	28.29	76.10
4.Hiç güvenmem	49	23.90	100.00
Toplam	205	100	
Güven: Polis (E069_06)			
1.Tamamen güvenirim	47	21.08	21.08
2.Biraz güvenirim	87	39.01	60.09
3.Pek güvenmem	54	24.22	84.30
4.Hiç güvenmem	35	15.70	100.00

Toplam	223	100	
Güven: Büyük Millet Meclisi (E069_07)			
1.Tamamen güvenirim	27	12.39	12.39
2.Biraz güvenirim	81	37.16	49.54
3.Pek güvenmem	47	21.56	71.10
4.Hiç güvenmem	63	28.90	100.00
Toplam	218	100	
Güven: devlet memurları, bürokratlar (E069_08)			
1.Tamamen güvenirim	24	10.81	10.81
2.Biraz güvenirim	104	46.85	57.66
3.Pek güvenmem	68	30.63	88.29
4.Hiç güvenmem	26	11.71	100.00
Toplam	222	100	

Tablonun ilk değişkeni olan işçi sendikasına güvenin örneklem hacmi 205'tir. Örneklemenin %48'i işçi sendikasına güvenmekte, %52'si güvenmemektedir. Modelin ikinci bağımsız değişkeni, polis teşkilatına güven 223 örneklem hacmindedir. Katılımcıların %60'ı polis teşkilatına güvenirken, %40'ı güvenmemektedir. Üçüncü bağımsız değişkenin örneklem hacmi 218'dir. Katılımcıların %50'si Büyük Millet Meclisine güvenirken, %50'si güvenmemektedir. Tabloda yer alan son değişkenin örneklem hacmi 222'dir. Örneklemenin %58'si devlet memurlarına ve bürokratlara güvenmekte, %42'si güvenmemektedir. Yapılan modelin uygunluğunu gösteren test sonuçları tablo 59'dadır.

Tablo 59: Ankara Model 2 Uyum Bilgisi

Multinomial logistic regression			
Iteration 0: Log likelihood =	-262.04801	Log likelihood	= -246.24372
Iteration 1: Log likelihood =	-246.75534	Number of obs	= 200
Iteration 2: Log likelihood =	-246.24492	LR chi2(9)	= 31.61
Iteration 3: Log likelihood =	-246.24372	Prob > chi2	= 0.0016**
Iteration 4: Log likelihood =	-246.24372	Pseudo R2	= 0.0603**

*0,01 anlamlılık seviyesi, **0,05 anlamlılık seviyesi

Tablo 59'da yer alan test sonuçlarına göre, tüm değişkenlerin dâhil edildiği sonuncu modelin log-lik değerinin (-246,24372) sadece sabitin dâhil edildiği ilk modelin log-lik değerinden küçük olması, sonuncu modelin daha fazla bilgi verdiğini göstermektedir. Uygulama alanı Ankara olarak belirtilen örneklem için yapılan ikinci multinominal lojistik regresyon modeli dokuz serbestlik derecesinde çift kuyruklu Ki-kare sınamasına göre $X^2_{\text{hesaplanan}}=31,61 > X^2_{\text{tablo}}=16,919$ olduğundan %5 hata anlamlı ve uygun bir modeldir. Yapılan regresyon tahmin sonuçları tablo 60'da yer almaktadır.

Tablo 60: Ankara Model 2 İçin Multinomial Lojistik Regresyon Tahmini

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	β	z	P> z	Exp(β)
1. İstikrarlı bir ekonomi					
istikrarlı bir ekonomi	Güven: İşçi Sendikası	-.2703065	-1.18	0.237	.7631455

	Güven: Polis	.1684752	0.68	0.496	1.183499
	Güven: Büyük Millet Meclisi	.5299092	2.17	0.030**	1.698778
	Güven: devlet memurları, bürokratlar	-.3703448	-1.37	0.171	.6904962
	Sabit	.8229455	0.90	0.366	2.277197
2. Daha insancıl bir topluma doğru ilerleme					
daha insancıl bir topluma doğru ilerleme suç ve suçlularla mücadele	Güven: İşçi Sendikası	-.5824708	-2.33	0.020**	.5585167
	Güven: Polis	-.1562163	-0.56	0.572	.8553741
	Güven: Büyük Millet Meclisi	.5979649	2.24	0.025**	1.818414
	Güven: devlet memurları, bürokratlar	-.0406058	-0.14	0.888	.9602076
	Sabit	.9500777	0.98	0.327	2.585911
3. Fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme					
fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme suç ve suçlularla mücadele	Güven: İşçi Sendikası	-.3524599	-1.22	0.224	.7029568
	Güven: Polis	.712783	2.33	0.020**	2.03966
	Güven: Büyük Millet Meclisi	.5397691	1.80	0.072	1.715611
	Güven: devlet memurları, bürokratlar	.0526325	0.16	0.872	1.054042
	Sabit	-2.459076	-2.05	0.041	.0855139
4. Suç ve suçlularla mücadele (Referans Kategorisi)					

*0,01 anlamlılık seviyesi, **0,05 anlamlılık seviyesi

Tablo 60'da yer alan birinci kategori için log bahis oranı *istikrarlı bir ekonominin suç ve suçlularla mücadeleye oranı* şeklindedir. Bu kategoride sadece %5 hata ile büyük millet meclisine duyulan güven değişkeni anlamlıdır. Parmak hesabı kuralına göre z testi değerinin 2'den büyük olması bu sonucu doğrulamaktadır. Buna göre suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere büyük millet meclisine duyulan güvende bir kategorik artış *log bahis oranını* 0,52 faktör arttırmaktadır. Aynı değerlendirme tablonun son sütununda yer alan nispi risk oranı cinsinden de yapılabilir. Bu durumda büyük millet meclisine duyulan güvende bir kategorik artış referans kategoriye nispetle *bahis oranını* 1,69 kadar (bir buçuk kattan fazla) arttırmaktadır. Bu oran yüzde cinsinden ifade edilebilir: $[(1,698778-1)*100=69,8778]$. Bu hesaplama göre suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere büyük millet meclisine duyulan güvende güveniyorumdan güvenmiyorduma doğru bir kategorik artış *bahis oranını* yaklaşık %70 arttırmakta ve bahis oranının payında yer alan istikrarlı bir ekonomi lehinde eğilim göstermektedir.

Tablo 60'da yer alan analizin ikinci kategorisi için log bahis oranı *daha insancıl bir topluma doğru ilerlemenin suç ve suçlularla mücadeleye oranı* şeklindedir. İşçi sendikasına duyulan güven ve büyük millet meclisine duyulan güven değişkenleri %5 hata ile anlamlıdır. Değişkenlere ait z değerinin parmak hesabı kuralına göre 2'den büyük olması bu sonucu desteklemektedir. Bu bilgiler ışığında, suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere işçi sendikasına duyulan güvende bir kategorik

artış *log bahis oranını* -0,58 faktör azaltırken, büyük millet meclisine duyulan güvende bir kategorik artış *log bahis oranını* 0,59 faktör arttırmaktadır. Bu durum tablonun son sütununda yer alan nispi risk oranları cinsinden yeniden daha farklı şekilde yorumlanabilir. Buna göre, işçi sendikasına güvende bir kategorik artış referans kategoriye göre *bahis oranını* 0,55 kadar azaltırken, büyük millet meclisine duyulan güvende bir kategorik artış *bahis oranını* 1,81 kadar (iki kata yakın) arttırmaktadır. Bu değerler sırası ile yüzde cinsinden hesaplanabilir: $[(0,5585167-1)*100=-44,1483]$; $[(1,818414-1)*100=81,8414]$.

Bu hesaplama göre suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere işçi sendikasına güveniyorumdan güvenmiyorduma doğru bir kategorik artış *bahis oranını* %44 azaltmaktadır ve bahis oranının payında yer alan daha insancıl bir topluma doğru ilerleme aleyhinde eğilim göstermektedir. Tersine büyük millet meclisine duyulan güvende güveniyorumdan güvenmiyorduma doğru bir kategorik artış referans kategoriye nispetle *bahis oranını* yaklaşık %82 arttırmaktadır. Bu da bahis oranının payında yer alan daha insancıl bir topluma doğru ilerleme lehinde eğilim gösterdiği anlamına gelmektedir.

Tablo 60'da yer alan son kategori için *log bahis oranı fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerlemenin suç ve suçlularla mücadeleye oranı* şeklinde belirlenmiştir. Bu kategori için %5 hata ile tek anlamlı bağımsız değişken polis teşkilatına duyulan güvendir. Parmak hesabı kuralına göre z testi değerinin 2'den büyük olması bunu desteklemektedir. Buna göre, suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere polis teşkilatına duyulan güvende bir kategorik artış *log bahis oranını* 0,71 faktör arttırmaktadır. Bu değişken tablonun son sütununda yer alan nispi risk oranına göre yeniden yorumlanabilir. Buna göre polis teşkilatına duyulan güvende bir kategorik artış referans kategoriye göre *bahis oranını* yaklaşık 2,04 kadar (iki kattan fazla) arttırmaktadır. Bu oran yüzde cinsinden ifade edilebilir: $[(2,03966-1)*100=103,966]$. Buna göre polis teşkilatına duyulan güvende güveniyorumdan güvenmiyorduma doğru bir kategorik artış bahis oranını referans kategoriye göre %104 arttırmakta ve bahis oranının payında yer alan fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme lehinde eğilim göstermektedir.

Model 4:

Dünya değerler anketinde uygulama alanı olarak Ankara belirtilen örneklem için yapılan dördüncü multinominal lojistik regresyon modelinde kullanılan bağımsız değişkenler tablo 61’dedir.

Tablo 61: Ankara Model 4 Bağımsız Değişkenler

Güven: Büyük şirketler (E069_13)	Sıklık	Yüzde	Kümülatif
1.Tamamen güvenirim	22	10.38	10.38
2.Biraz güvenirim	75	35.38	45.75
3.Pek güvenmem	66	31.13	76.89
4.Hiç güvenmem	49	23.11	100.00
Toplam	212	100	
Güven: Çevreci örgütler (E069_14)			
1.Tamamen güvenirim	46	35.94	35.94
2.Biraz güvenirim	54	42.19	78.13
3.Pek güvenmem	15	11.72	89.84
4.Hiç güvenmem	13	10.16	100.00
Toplam	128	100	
Güven: Kadın hakları örgütleri (E069_15)			
1.Tamamen güvenirim	43	31.85	31.85
2.Biraz güvenirim	63	46.67	78.52
3.Pek güvenmem	14	10.37	88.89
4.Hiç güvenmem	15	11.11	100.00
Toplam	135	100	

Tablo 61’de yer alan ilk değişkenin örneklem hacmi 212 ve örneklem %46’sı büyük şirketlere güvenirken, %54’ü güvenmemektedir. Çevreci örgütlere güven değişkeninin örneklem hacmi 128’dir. Katılımcıların %78’i çevreci örgütlere güvenirken, %22’si güvenmemektedir. Sonucu değişkenin örneklem hacmi 135’tir. Katılımcıların %79’u kadın hakları örgütlerine güven duyarken %21’i güven duymamaktadır. Yapılan multinominal lojistik regresyon modelinin uygunluğunu gösteren test sonuçları tablo 62’de gösterilmektedir.

Tablo 62: Ankara Model 4 Uyum Bilgisi

Multinomial logistic regression			
Iteration 0: log likelihood =	-155.48982	Log likelihood =	-145.15847
Iteration 1: log likelihood =	-145.46856	Number of obs =	125
Iteration 2: log likelihood =	-145.15934	LR chi2(9) =	20.66
Iteration 3: log likelihood =	-145.15847	Prob > chi2 =	0.0142**
Iteration 4: log likelihood =	-145.15847	Pseudo R2 =	0.0664**

*0,01 anlamlılık seviyesi, **0,05 anlamlılık seviyesi

Tablo 62’de yer alan test sonuçlarına göre tüm değişkenlerin kullanıldığı sonucu modelin log-lik değerinin (-145,15847) sadece sabitin kullanıldığı ilk modelin log-lik değerinden (-155,48982) küçük olması, sonucu modelin daha fazla bilgi verdiğini göstermektedir. Uygulama alanı Ankara olarak belirtilen örneklem ile yapılan dördüncü

multinomial lojistik regresyon modeli dokuz serbestlik derecesinde çift kuyruklu Ki-kare sınamasına göre $X^2_{\text{hesaplanan}}=20,66 > X^2_{\text{tablo}}=16,919$ olduğundan %5 hata ile anlamlı ve uygun bir modeldir. Yapılan regresyon tahmin sonuçları tablo 63’de yer almaktadır.

Tablo 63: Ankara Model 4 İçin Multinomial Lojistik Regresyon Tahmini

Bağımlı Değişken (E005)	Bağımsız Değişkenler	β	z	P> z	Exp(β)
1. İstikrarlı bir ekonomi					
istikrarlı bir ekonomi suç ve suçlularla mücadele	Güven: Büyük şirketler	.1908368	0.61	0.542	1.210262
	Güven: Çevreci örgütler	-1.326454	-3.21	0.001**	.2654169
	Güven: Kadın hakları örgütleri	1.122791	2.48	0.013**	3.073421
	Sabit	1.267337	1.36	0.174	3.551382
2. Daha insancıl bir topluma doğru ilerleme					
daha insancıl bir topluma doğru ilerleme suç ve suçlularla mücadele	Güven: Büyük şirketler	.4536241	1.38	0.167	1.574006
	Güven: Çevreci örgütler	-.5819725	-1.44	0.150	.558795
	Güven: Kadın hakları örgütleri	.8969219	1.98	0.048**	2.452044
	Sabit	-.9056306	-0.88	0.379	.4042868
3. Fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme					
fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme suç ve suçlularla mücadele	Güven: Büyük şirketler	.2798703	0.71	0.477	1.322958
	Güven: Çevreci örgütler	-1.008073	-2.07	0.038**	.3649214
	Güven: Kadın hakları örgütleri	1.352742	2.61	0.009**	3.868017
	Sabit	-1.382246	-1.12	0.262	.251014
4. Suç ve suçlularla mücadele (Referans Kategori)					

*0,01 anlamlılık seviyesi, **0,05 anlamlılık seviyesi

Tablo 63’teki tahmin sonuçlarına göre, birinci kategori için log bahis oranı *istikrarlı bir ekonominin suç ve suçlularla mücadeleye oranı* şeklindedir. Bu kategoride çevreci örgütlere duyulan güven ve kadın hakları örgütlerine duyulan güven değişkenleri %5 hata ile anlamlıdır. Değişkenlere ait z testi sonuçlarının parmak hesabı kuralına göre 2’den büyük olması bu sonucu doğrulamaktadır. Buna göre, suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere, çevreci örgütlere duyulan güvende bir kategorik artış *log bahis oranını* -1,32 faktör azaltırken, kadın hakları örgütlerine duyulan güvende bir kategorik artış *log bahis oranını* 1,12 faktör arttırmaktadır. Bu iki değişken sırasıyla tablonun son sütununda yer alan nispi risk oranları cinsinden yeniden yorumlanabilmektedir. Buna göre, suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere çevreci örgütlere duyulan güvende bir kategorik artış *bahis oranını* 0,26 kadar azaltırken kadın hakları örgütlerine duyulan güven *bahis oranını* 3,07 kadar (üç kattan fazla) arttırmaktadır. Bu değerler sırası ile yüzde cinsinden hesaplanabilir: $[(0,2654169-1)*100=-73,45831]$; $[(3,073421-1)*100=207,3421]$. Buna göre çevreci örgütlere duyulan güvende güveniyorumdan güvenmiyorduma doğru bir kategorik artış referans kategoriye göre *bahis oranını* %73 azaltmaktadır. Ancak kadın hakları örgütlerine duyulan güvende güveniyorumdan güvenmiyorduma doğru bir kategorik artış *bahis oranını* %207 arttırmaktadır. Burada çevreci örgütlere duyulan güven değişkeni bahis

oranının payında yer alan istikrarlı bir ekonomi aleyhinde eğilim gösterirken, kadın haklarına duyulan güven değişkeni lehinde eğilim göstermektedir.

Tablo 63’de ikinci kategori için log bahis oranı *daha insancıl bir topluma doğru ilerlemenin suç ve suçlularla mücadeleye oranı* şeklindedir. Bu kategori için %5 hata ile tek anlamlı değişken kadın hakları örgütlerine duyulan güven değişkenidir. Değişkene ait z testi değerinin parmak hesabı kuralına göre 2’den büyük olması bu sonucu desteklemektedir. Bu duruma göre suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere kadın hakları örgütlerine duyulan güvende bir kategorik artış *log bahis oranını* 0,89 faktör arttırmaktadır. Aynı değişken tablonun son sütununda yer alan nispi risk oranı cinsinden farklı şekilde ifade edilebilir. Buna göre kadın hakları örgütlerine duyulan güvende bir kategorik artış referans kategoriye göre *bahis oranını* 2,45 (neredeyse iki buçuk kat) kadar arttırmaktadır. Bu sonuçlar yüzde cinsinden de ifade edilebilir: $[(2,452044-1)*100=145,2044]$. Buna göre suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere kadın hakları örgütlerine duyulan güvende güveniyorumdan güvenmiyorduma doğru bir kategorik artış *bahis oranını* %145 arttırmaktadır ve daha insancıl bir topluma doğru ilerleme lehinde eğilim göstermektedir.

Tablo 63’ün son kategorisi için log bahis oranı *fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerlemenin suç ve suçlularla mücadeleye oranı* şeklindedir. Bu kategori için çevreci örgütlere duyulan güven değişkeni ve kadın hakları örgütlerine duyulan güven değişkenlerinin her ikisi de %5 hata ile anlamlıdır. Değişkenlere ait z testi değerlerinin parmak hesabı kuralına göre 2’den büyük olması bu sonucu desteklemektedir. Bu bilgiler ışığında; suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere çevreci örgütlere duyulan güvende bir kategorik artış *log bahis oranını* -1,00 faktör azaltırken, kadın hakları örgütlerine duyulan güvende bir kategorik artış *log bahis oranını* 1,35 faktör arttırmaktadır. Bu değişkenler sırası ile tablonun son sütununda gösterilen nispi risk oranları cinsinden yorumlanabilir. Buna göre, çevreci örgütlere duyulan güvende bir kategorik artış referans kategoriye göre *bahis oranını* 0,36 kadar azaltırken, kadın hakları örgütlerine güvende bir kategorik artış referans kategoriye nispetle *bahis oranını* 3,86 kadar (dört kata yakın) arttırmaktadır. Bu değerler yüzde cinsinden ifade edilerek yeniden yorumlanabilir: $[(0,3649214-1)*100=-63,50786]$; $[(3,868017-1)*100=286,8017]$. Yüzdesel ifadeye göre, çevreci örgütlere

duyulan güvende güveniyorumdan güvenmiyorduma doğru bir kategorik artış referans kategoriye göre *bahis oranını* %63 azaltırken, kadın hakları örgütlerine duyulan güvende güveniyorumdan güvenmiyorduma doğru bir kategorik artış *bahis oranını* referans kategoriye nispetle yaklaşık %287 arttırmaktadır. Yani bu sonuçlara göre çevreci örgütlere duyulan güven değişkeni fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme aleyhinde eğilim gösterirken, kadın hakları örgütlerine duyulan güven değişkeni lehinde eğilim göstermektedir.

3.5.8. İstanbul:

Dünya değerler anketinde uygulama alanı İstanbul olarak belirtilmiş örneklem için yapılan multinominal lojistik regresyon tahminlerinin hepsinden anlamlı sonuçlar elde edilmiştir. Yapılan regresyon tahminlerinde kullanılan bağımlı değişken tablo 64’de yer almaktadır.

Tablo 64: İstanbul İçin Bağımlı Değişken

Ülkenin en önemli birincil amacı	sıklık	yüzde	kümülatif
1.İstikrarlı bir ekonomi	253	40.35	40.35
2.Daha insancıl bir topluma doğru ilerleme	153	24.40	64.75
3.Fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme	130	20.73	85.49
4.Suç ve suçlularla mücadele	91	14.51	100.00
Toplam	627	100.00	

Tablo 64’e göre ülkenin en önemli birincil kalkınma hedefini gösteren bağımlı değişkenin örneklem hacmi 627’dir. Örneklemen

%40’ı için istikrarlı bir ekonomi %24’ü için daha insancıl bir topluma doğru ilerleme ve %21’i için fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme ülkenin gelecek on yıl için birincil öncelikteki konusu olmalıdır. Referans kategori olarak seçilen son kategori olan suç ve suçlularla mücadelenin birincil önemde olacağına inananlar %15’tir. Yapılan multinominal lojistik regresyon analizleri sırası ile aşağıda yer almaktadır.

Model 1:

Dünya değerler anketinde uygulama alanı İstanbul olan örneklem için yapılan birinci multinominal lojistik regresyon analizinde kullanılan bağımsız değişkenler tablo 65’te gösterilmektedir.

Tablo 65: İstanbul Model 1 Bağımsız Değişkenler

Genel güven (A165)	Sıklık	Yüzde	Kümülatif
1.İnsanların çoğuna güvenilebilir	39	6.09	6.09
2.Çok dikkatli olmak gerekir	601	93.91	100.00
Toplam	640	100.00	
Dini liderlere duyulan güven (E069_01)			
1.Tamamen güvenirim	139	21.96	21.96
2.Biraz güvenirim	187	29.54	51.50
3.Pek güvenmem	161	25.43	76.94
4.Hiç güvenmem	146	23.06	100.00
Toplam	633	100.00	
Orduya duyulan güven (E069_02)			
1.Tamamen güvenirim	402	63.11	63.11
2.Biraz güvenirim	189	29.67	92.78
3.Pek güvenmem	33	5.18	97.96
4.Hiç güvenmem	13	2.04	100.00
Toplam	637	100.00	

Tablo 65'e göre 640 örneklem hacmi ile ilk bağımsız değişken insanlara karşı duyulan genel güvendir. Katılımcıların %6'sı genel olarak insanlara güvenirken, %94'ü insanlara karşı çok dikkatli olunması gerektiğini düşünmektedir. İkinci değişkenin örneklem hacmi 633'tür ve katılımcıların %52'si dini liderlere güvenirken, %48'i güvenmemektedir. Sonuncu değişken 637 örneklem hacmi ile orduya güveni göstermektedir. Katılımcıların %93'ü orduya güvenirken %7'si güvenmemektedir. Yapılan multinominal lojistik regresyon modelinin uygunluğunu gösteren test sonuçları tablo 66'da yer almaktadır.

Tablo 66: İstanbul Model 1 Uyum Bilgisi

Multinomial logistic regression			
Iteration 0: Log likelihood =	-800.67603	Log likelihood	= -778.02105
Iteration 1: Log likelihood =	-778.49958	Number of obs	= 609
Iteration 2: Log likelihood =	-778.02477	LR chi2(9)	= 45.31
Iteration 3: Log likelihood =	-778.02105	Prob > chi2	= 0.0000*
Iteration 4: Log likelihood =	-778.02105	Pseudo R2	= 0.0283**

*0,01 anlamlılık seviyesi, **0,05 anlamlılık seviyesi

Tablo 66'da yer alan analiz sonuçlarına göre, tüm değişkenlerin yer aldığı son modelin log-lik değerinin (-778,02105), sadece sabitin kullanıldığı ilk modelin log-lik değerinden (-800,67603) küçük olması sonuncu modelin en fazla bilgiyi verdiğini göstermektedir. İstanbul için yapılan multinominal lojistik regresyon analizi dokuz serbestlik derecesinde çift kuyruklu Ki-kare sınamasına göre $X^2_{\text{hesaplanan}}=45,31 > X^2_{\text{tablo}}=16,919$ olduğundan %1 hata ile anlamlı ve uygun bir modeldir.

Tablo 67: İstanbul Model 1 İçin Multinomial Lojistik Regresyon Tahmini

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	β	z	P> z	Exp(β)
İstikrarlı bir ekonomi					
istikrarlı bir ekonomi suç ve suçlularla mücadele	Genel Güven	-1.010184	-1.32	0.186	.3641521
	Dini liderlere duyulan güven	.3363523	2.74	0.006**	1.399832
	Orduya duyulan güven	.1206939	0.50	0.617	1.12828
	Sabit	2.055938	1.30	0.194	7.814167
Daha insancıl bir topluma doğru ilerleme					
daha insancıl bir topluma doğru ilerleme suç ve suçlularla mücadele	Genel Güven	-1.150047	-1.47	0.141	.3166219
	Dini liderlere duyulan güven	.2151708	1.60	0.109	1.240074
	Orduya duyulan güven	.648418	2.64	0.008**	1.912513
	Sabit	1.345415	0.83	0.408	3.839779
3. Fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme					
fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme suç ve suçlularla mücadele	Genel Güven	-.1998156	-0.23	0.817	.8188817
	Dini liderlere duyulan güven	.343444	2.46	0.014**	1.409795
	Orduya duyulan güven	.8253915	3.34	0.001**	2.282774
	Sabit	-1.293557	-0.72	0.471	.2742933
Suç ve suçlularla mücadele (Referans Kategori)					

*0,01 anlamlılık seviyesi, **0,05 anlamlılık seviyesi

Tablo 67’de yer alan multinomial lojistik regresyon analizinin birinci kategorisi için log bahis oranı *istikrarlı bir ekonominin suç ve suçlularla mücadeleye oranı* şeklindedir. %5 hata ile anlamlı tek değişken dini liderlere duyulan güven değişkenidir. Değişkenin z testi değerinin parmak hesabı kuralına göre 2’den büyük olması bu sonucu doğrulamaktadır. Buna göre, suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere dini liderlere duyulan güvende bir kategorik artış *log bahis oranını* 0,33 faktör arttırmaktadır. Bunu tablonun son sütununda yer alan nispi risk oranı ile yeniden farklı bir şekilde yorumlamak mümkündür. Buna göre, suç ve suçlularla mücadele temel durum olmak üzere, dini liderlere duyulan güvende bir kategorik artış *bahis oranını* yaklaşık 1,40 kadar (bir buçuk kata yakın) arttırmaktadır. Bu değeri yüzde cinsinden ifade ederek yeniden yorumlamak mümkündür: $[(1,399832-1)*100=39,9832]$. Buna göre, dini liderlere duyulan güvende güveniyorumdan güvenmiyorduma doğru bir kategorik artış referans kategoriye göre *bahis oranını* yaklaşık %40 arttırmakta ve istikrarlı bir ekonomi lehinde eğilim göstermektedir.

Tablo 67’nin ikinci kategorisi için log bahis oranı *daha insancıl bir topluma doğru ilerlemenin suç ve suçlularla mücadeleye oranı* şeklindedir. Bu kategoride %5 hata ile anlamlı tek değişken orduya duyulan güven değişkenidir. Değişkenin z testi değerinin parmak hesabı kuralına göre 2’den büyük olması bu sonucu desteklemektedir. Buna göre, suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere orduya duyulan güvende bir kategorik artış log bahis oranını 0,64 faktör arttırmaktadır. Aynı değerlendirme

tablonun son sütununda yer alan nispi risk oranına göre yeniden yapılırsa; orduya duyulan güvende bir kategorik artış referans kategoriye nispetle *bahis oranını* 1,91 kadar (iki kata yakın) arttırmaktadır. Bu değer yüzde cinsinden hesaplanabilir: $[(1,912513-1)*100=91,2513]$. Buna göre, suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere orduya güvende güveniyorumdan güvenmiyorduma doğru bir kategorik artış *bahis oranını* %91 arttırmakta ve daha insancıl bir topluma doğru ilerleme lehinde eğilim taşımaktadır.

Tablo 67'nin üçüncü ve son kategorisi için log bahis oranı *fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerlemenin suç ve suçlularla mücadeleye oranı* şeklindedir. Bu kategoride dini liderlere duyulan güven ve orduya duyulan güven değişkenleri %5 hata ile anlamlıdır. Değişkenlere ait z testi değerlerinin parmak hesabı kuralına göre 2'den büyük olması bu sonucu desteklemektedir. Buna göre, suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere dini liderlere duyulan güvende bir kategorik artış *log bahis oranını* 0,34 faktör ve orduya duyulan güvende bir kategorik artış *log bahis oranını* 0,82 faktör arttırmaktadır. Aynı değerlendirmeler tablonun son sütununda yer alan nispi risk oranları ile farklı bir üslupla yorumlanabilir. Buna göre suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere dini liderlere duyulan güvende bir kategorik artış *bahis oranını* yaklaşık 1,41 (bir buçuk kata yakın) ve orduya duyulan güven değişkeninde bir kategorik artış *bahis oranını* 2,28 kadar (iki kattan daha fazla) arttırmaktadır. Bu değerler sırası ile yüzde cinsinden hesaplanabilir: $[(1,409795-1)*100=40,9795]$; $[(2,282774-1)*100=128,2774]$. Buna göre dini liderlere duyulan güvende güveniyorumdan güvenmiyorduma doğru bir kategorik artış referans kategoriye göre *bahis oranını* yaklaşık %41 ve orduya duyulan güvende güveniyorumdan güvenmiyorduma doğru bir kategorik artış referans kategoriye göre *bahis oranını* %128 arttırmaktadır. Değişkenlerin her ikisi de fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme lehinde eğilim göstermektedir.

Model 2:

Dünya değerler anketinde uygulama alanı İstanbul olarak belirtilen örneklem için yapılan ikinci multinominal lojistik regresyon analizinde kullanılan bağımsız değişkenler tablo 68'de yer almaktadır.

Tablo 68: İstanbul Model 2 Bağımsız Değişkenler

Güven: İşçi Sendikası (E069_05)	Sıklık	Yüzde	Kümülatif
1.Tamamen güvenirim	60	10.38	10.38
2.Biraz güvenirim	207	35.81	46.19
3.Pek güvenmem	196	33.91	80.10
4.Hiç güvenmem	115	19.90	100.00
Toplam	578	100	
Güven: Polis (E069_06)			
1.Tamamen güvenirim	167	26.30	26.30
2.Biraz güvenirim	211	33.23	59.53
3.Pek güvenmem	129	20.31	79.84
4.Hiç güvenmem	128	20.16	100.00
Toplam	635	100	
Güven: Büyük Millet Meclisi (E069_07)			
1.Tamamen güvenirim	125	19.84	19.84
2.Biraz güvenirim	183	29.05	48.89
3.Pek güvenmem	150	23.81	72.70
4.Hiç güvenmem	172	27.30	100.00
Toplam	630	100	
Güven: devlet memurları, bürokratlar (E069_08)			
1.Tamamen güvenirim	84	13.25	13.25
2.Biraz güvenirim	279	44.01	57.26
3.Pek güvenmem	156	24.61	81.86
4.Hiç güvenmem	115	18.14	100.00
Toplam	634	100	

Tablo 68’te yer alan ilk bağımsız değişkenin örneklem hacmi 578’tir. Bu örneklem %46’sı işçi sendikalarına güvenirken, %54’ü güvenmemektedir. İkinci bağımsız değişkenin örneklem hacmi 635’dir. Katılımcıların %60’ı polis teşkilatına güven duyarken %40’ı güven duymamaktadır. Tabloda yar alan üçüncü değişken 630 örneklem hacmindedir. Bu örneklemdeki katılımcıların %49’u Büyük Millet Meclisine güvenmekte ve %51’i güvenmemektedir. Tablodaki sonuncu değişken 634 örneklem hacmindedir. Katılımcıların %57’si devlet memurları ve bürokratlara güvenmekte, %43’ü güvenmemektedir. Yapılan regresyon modelinin uygunluğunu gösteren test sonuçları tablo 69’da gösterilmektedir.

Tablo 69: İstanbul Model 2 Uyum Bilgisi

Multinomial logistic regression			
Iteration 0: Log likelihood =	-737.05744	Log likelihood	= -714.99313
Iteration 1: Log likelihood =	-715.37327	Number of obs	= 563
Iteration 2: Log likelihood =	-714.99383	LR chi2(9)	= 44.13
Iteration 3: Log likelihood =	-714.99313	Prob > chi2	= 0.0000*
Iteration 4: Log likelihood =	-714.99313	Pseudo R2	= 0.0299**

*0,01 anlamlılık seviyesi, **0,05 anlamlılık seviyesi

Tablo 69’da gösterilen multinominal lojistik regresyon modelinin örneklem hacmi 563’tür. Modelde tüm değişkenlerin yer aldığı sonuncu modelin log-lik değerinin (-714,99313) sadece sabit kullanılarak yapılan ilk modelin log lik değerinden (-

737,05744) küçük olması sonucu modelden en fazla bilginin sağlandığını göstermektedir. Uygulama alanı İstanbul olarak belirtilmiş olan örneklem için yapılan ikinci multinominal lojistik regresyon analizi dokuz serbestlik derecesinde çift kuyruklu Ki-kare sınamasına göre $X^2_{\text{hesaplanan}}=45,31 > X^2_{\text{tablo}}=16,919$ olduğundan %1 hata ile anlamlı ve uygun bir modeldir. Yapılan analizin tahmin sonuçları tablo 70’te yer almaktadır.

Tablo 70: İstanbul Model 2 İçin Multinominal Lojistik Regresyon Tahmini

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	β	z	P> z	Exp(β)
1. İstikrarlı bir ekonomi					
istikrarlı bir ekonomi suç ve suçlularla mücadele	Güven: İşçi Sendikası	.0874695	0.57	0.570	1.091409
	Güven: Polis	-.1347214	-0.87	0.384	.8739593
	Güven: Büyük Millet Meclisi	.5860655	3.80	0.000*	1.796904
	Güven: devlet memurları, bürokratlar	-.0340585	-0.20	0.838	.966515
	Sabit	-.1268133	-0.25	0.800	.8808981
2. Daha insancıl bir topluma doğru ilerleme					
daha insancıl bir topluma doğru ilerleme suç ve suçlularla mücadele	Güven: İşçi Sendikası	-.371042	-2.17	0.030**	.690015
	Güven: Polis	-.0146931	-0.09	0.931	.9854143
	Güven: Büyük Millet Meclisi	.6439121	3.82	0.000*	1.903915
	Güven: devlet memurları, bürokratlar	.0018458	0.01	0.992	1.001847
	Sabit	-.0301067	-0.06	0.955	.970342
3. Fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme					
fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme suç ve suçlularla mücadele	Güven: İşçi Sendikası	-.1393205	-0.81	0.419	.8699492
	Güven: Polis	.2071865	1.23	0.220	1.230212
	Güven: Büyük Millet Meclisi	.5681771	3.35	0.001**	1.765047
	Güven: devlet memurları, bürokratlar	-.0275072	-0.15	0.881	.9728677
	Sabit	-.9587901	-1.70	0.090	.3833564
4. Suç ve suçlularla mücadele (Referans Kategori)					

*0,01 anlamlılık seviyesi, **0,05 anlamlılık seviyesi

Tablo 70’e göre, birinci kategorinin log bahis oranı *istikrarlı bir ekonominin suç ve suçlularla mücadeleye oranı* şeklindedir. Bu kategori için %1 hata ile anlamlı tek değişken büyük millet meclisine duyulan güvendir. Değişkenin z testi değerinin 2’den büyük olması bu sonucu desteklemektedir. Buna göre suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere büyük millet meclisine duyulan güvende bir kategorik artış *log bahis oranını* 0,58 faktör arttırmaktadır. Bu değerlendirme tablonun son sütununda yer alan nispi risk oranına göre de yapılabilir. Buna göre, suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere millet meclisine duyulan güvende bir kategorik artış *bahis oranını* 1,79 kadar (iki kata yakın) arttırmaktadır. Bu değer yüzde cinsinden ifade edilebilir: $[(1,796904-1)*100=79,6904]$. Bu duruma göre, millet meclisine duyulan güvende güveniyorumdan güvenmiyorduma doğru bir kategorik artış *bahis oranını* referans kategoriye göre yaklaşık %80 arttırmakta ve bahis oranının payında yer alan istikrarlı bir ekonomi lehinde eğilim taşımaktadır.

Tablo 70'in ikinci kategorisi için log bahis oranı daha insancıl bir topluma doğru ilerlemenin suç ve suçlularla mücadeleye oranı şeklindedir. Bu kategoride işçi sendikalarına güven değişkeni %5 hata ile büyük millet meclisine güven %1 hata ile anlamlıdır. Değişkenlere ait z testi değerinin parmak hesabı kuralına göre 2'den büyük olması bu sonucu desteklemektedir. Bu bilgiler ışığında, suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere işçi sendikalarına güvende bir kategorik artış *log bahis oranını* -0,37 faktör azaltırken millet meclisine duyulan güvende bir kategorik artış *log bahis oranını* 0,64 faktör arttırmaktadır. Aynı değerlendirme tablonun son sütununda yer alan nispi risk oranlarına göre de yapılabilir. Buna göre, işçi sendikalarına güvende bir kategorik artış referans kategoriye göre *bahis oranını* 0,69 kadar azaltırken, büyük millet meclisine duyulan güvende bir kategorik artış *bahis oranını* referans kategoriye göre 1,90 kadar (iki kata yakın) arttırmaktadır. Bu değerler sırası ile yüzde cinsine çevrilebilir: $[(0,690015-1)*100=-30,9985]$; $[(1,903915-1)*100=90,3915]$. Buna göre işçi sendikalarına güven değişkeninde güveniyorumdan güvenmiyuma doğru bir kategorik artış referans kategoriye nispetle *bahis oranını* yaklaşık %31 azaltırken, büyük millet meclisine duyulan güven değişkeninde güveniyorumdan güvenmiyuma doğru bir kategorik artış referans kategoriye göre *bahis oranını* %90 arttırmaktadır. Yani işçi sendikalarına güven değişkeni bahis oranının payında yer alan daha insancıl bir topluma doğru ilerleme aleyhinde eğilim taşırken, büyük millet meclisine duyulan güven değişkeni ise oranın payında yer alan değişkenin lehinde eğilim taşımaktadır.

Tablo 70'in üçüncü ve son kategorisi için log bahis oranı *fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerlemenin suç ve suçlularla mücadeleye oranı* şeklindedir. Bu kategoride anlamlı tek değişken %5 hata ile büyük millet meclisine güven değişkenidir. Değişkenin z testi değerinin 2'den büyük olması bu sonucu desteklemektedir. Buna göre suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere büyük millet meclisine duyulan güvende bir kategorik artış *log bahis oranını* 0,56 faktör arttırmaktadır. Aynı değeri tablonun son sütununda yer alan nispi risk oranına göre de yorumlamak mümkündür. Buna göre büyük millet meclisine duyulan güvende bir kategorik artış *bahis oranını* 1,76 kadar (iki kata yakın) arttırmaktadır. Bu değer yüzde cinsinden ifade edilirse: $[(1,765047-1)*100=76,5047]$. Yapılan bu hesaplama göre büyük millet meclisine duyulan güvende güveniyorumdan güvenmiyuma doğru bir kategorik artış *bahis oranını* referans kategoriye göre yaklaşık %77 arttırmaktadır ve

fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme lehinde eğilim taşımaktadır.

Model 3:

Dünya değerler anketinde uygulama alanı İstanbul olarak belirtilmiş örneklem için yapılan üçüncü multinominal lojistik regresyon analizinde kullanılan bağımsız değişkenler tablo 71’de yer almaktadır.

Tablo 71: İstanbul Model 3 Bağımsız Değişkenler

Güven: Televizyon (E069_10)	Sıklık	Yüzde	Kümülatif
1.Tamamen güvenirim	41	9.88	9.88
2.Biraz güvenirim	181	43.61	53.49
3.Pek güvenmem	117	28.19	81.69
4.Hiç güvenmem	76	18.31	100.00
Toplam	415	100	
Güven: Ankara’daki hükümet (E069_11)			
1.Tamamen güvenirim	97	15.82	15.82
2.Biraz güvenirim	180	29.36	45.19
3.Pek güvenmem	131	21.37	66.56
4.Hiç güvenmem	205	33.44	100.00
Toplam	613	100	
Güven: Genel olarak siyasi partiler E069_12)			
1.Tamamen güvenirim	7	1.70	1.70
2.Biraz güvenirim	94	22.87	24.57
3.Pek güvenmem	128	31.14	55.72
4.Hiç güvenmem	182	44.28	100.00
Toplam	411	100	

Tablo 71’de yer televizyona güven değişkeni 415 örneklem hacmindedir. Katılımcıların %53’ü televizyona güvenirken, %47’si güvenmemektedir. 613 örneklem hacmi ile ikinci değişken Ankara’daki hükümete duyulan güveni yansıtmaktadır. Örneklemin %45’i Ankara’daki hükümete güvenirken, %55’i güvenmemektedir. Sonuncu değişkenin örneklem hacmi 411’dir. Katılımcıların %25’i genel olarak siyasi partilere güven duyarken %75’i güven duymamaktadır. Yapılan regresyon modelinin uygunluğunu gösteren test sonuçları tablo 72’de yer almaktadır.

Tablo 72: İstanbul Model 3 Uyum Bilgisi

Multinomial logistic regression			
Iteration 0: log likelihood =	-503.25352	Log likelihood	= -492.76764
Iteration 1: log likelihood =	-492.83488	Number of obs	= 392
Iteration 2: log likelihood =	-492.76767	LR chi2(9)	= 20.97
Iteration 3: log likelihood =	-492.76764	Prob > chi2	= 0.0128**
		Pseudo R2	= 0.0208**

*0,01 anlamlılık seviyesi, **0,05 anlamlılık seviyesi

Tablo 72'ye göre yapılan modelin örneklem hacmi 392'dir. Modelde yer alan tüm değişkenlerin kullanıldığı son modelin log-lik değerinin (-492,76764) sadece sabitin kullanıldığı ilk modelin log-lik değerinden (-503,25352) küçük olması sonuncu modelin en fazla bilgiyi veren model olduğunu göstermektedir. Dünya değerler anketinde uygulama alanı İstanbul olarak belirtilen örneklem için yapılan üçüncü multinominal lojistik regresyon modeli dokuz serbestlik derecesinde çift kuyruklu Ki-kare sınamasına göre $X^2_{hesaplanan}=20,97 > X^2_{tablo}=16,919$ olduğundan %5 hata ile anlamlı ve uygun bir modeldir. Yapılan model tahmininin sonuçları tablo 73'de yer almaktadır.

Tablo 73: İstanbul Model 3 İçin Multinomial Lojistik Regresyon Tahmini

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	β	z	P> z	Exp(β)
1. İstikrarlı bir ekonomi					
istikrarlı bir ekonomi suç ve suçlularla mücadele	Güven: Televizyon	.1669308	0.91	0.365	1.181672
	Güven: Ankara'daki hükümet	.0822549	0.51	0.610	1.085733
	Güven: Genel siyasi partiler	-.1508241	-0.72	0.469	.859999
	Sabit	1.093882	1.47	0.141	2.985841
2. Daha insancıl bir topluma doğru ilerleme					
daha insancıl bir topluma doğru ilerleme suç ve suçlularla mücadele	Güven: Televizyon	-.1446717	-0.69	0.488	.8653063
	Güven: Ankara'daki hükümet	.2921709	1.61	0.108	1.339332
	Güven: Genel siyasi partiler	-.047245	-0.20	0.840	.9538537
	Sabit	.2221993	0.27	0.791	1.24882
3. Fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme					
fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme suç ve suçlularla mücadele	Güven: Televizyon	.2277735	1.10	0.272	1.255801
	Güven: Ankara'daki hükümet	.5047476	2.68	0.007**	1.656567
	Güven: Genel siyasi partiler	-.0807392	-0.34	0.737	.9224342
	Sabit	-1.225638	-1.41	0.158	.2935704
4. Suç ve suçlularla mücadele (Referans Kategori)					

*0,01 anlamlılık seviyesi, **0,05 anlamlılık seviyesi

Tablo 73'e göre birinci ve ikinci kategoriler için hiçbir değişken anlamlı değildir. Bu, bağımsız değişkenler ile bağımlı değişken arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki olmadığını göstermektedir. Sonuncu kategori için log bahis oranı *fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerlemenin suç ve suçlularla mücadeleye oranı* şeklinde belirlenmiştir. %5 hata ile anlamlı tek değişken Ankara'daki hükümete güven değişkenidir. Değişkene ait z testi değerinin parmak hesabı kuralına göre 2'den büyük olması bu sonucu desteklemektedir. Buna göre suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere Ankara'daki hükümete güvende bir kategorik artış *log bahis oranını* 0,50 faktör arttırmaktadır. Bu değişken tablonun son sütununda gösterilen nispi risk oranına göre yeniden yorumlanabilir. Bu duruma göre; Ankara'daki hükümete güvende bir kategorik artış *bahis oranını* yaklaşık 1,66 (bir buçuk kat) kadar arttırmaktadır. Bu değer yüzde cinsinden de ifade edilebilir: $[(1,656567-1)*100=65,6567]$. Yüzdesel ifadeye göre, suç ve suçlularla mücadele referans kategori

olmak üzere Ankara'daki hükümete güven değişkeninde güveniyorumdan güvenmiyorduma doğru bir kategorik artış *bahis oranını* %66 arttırmakta ve fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme lehinde eğilim göstermektedir.

Model 4:

Dünya değerler anketinde uygulama alanı İstanbul olarak belirtilen örneklem için yapılan dördüncü multinominal lojistik regresyon modelinde kullanılan bağımsız değişkenler tablo 74'te gösterilmektedir.

Tablo 74: İstanbul Model 4 Bağımsız Değişkenler

Güven: Büyük şirketler (E069_13)	Sıklık	Yüzde	Kümülatif
1.Tamamen güvenirim	97	15.88	15.88
2.Biraz güvenirim	263	43.04	58.92
3.Pek güvenmem	138	22.59	81.51
4.Hiç güvenmem	113	18.49	100.00
Toplam	611	100	
Güven: Çevreci örgütler (E069_14)			
1.Tamamen güvenirim	188	48.45	48.45
2.Biraz güvenirim	152	39.18	87.63
3.Pek güvenmem	28	7.22	94.85
4.Hiç güvenmem	20	5.15	100.00
Toplam	388	100	
Güven: Kadın hakları örgütleri (E069_15)			
1.Tamamen güvenirim	145	36.71	36.71
2.Biraz güvenirim	168	42.53	79.24
3.Pek güvenmem	45	11.39	90.63
4.Hiç güvenmem	37	9.37	100.00
Toplam	395	100	

Tablo 74'te yer alan ilk değişken 611 örneklem hacmindedir. Örneklemen %59'u büyük şirketlere güven duyarken %41'i güven duymamaktadır. İkinci değişkenin örneklem hacmi 388'dir. Katılımcıların %88'i çevreci örgütlere güven duymakta, %12'si güven duymamaktadır. Tablonun son değişkeni 395 örneklem hacmindedir. Örneklemen %79'u kadın hakları örneklerine güvenirken %21'i güvenmemektedir. Yapılan modelin uygunluğunu gösteren test sonuçları tablo 75'te yer almaktadır.

Tablo 75: İstanbul Model 4 Uyum Bilgisi

Multinomial logistic regression			
Iteration 0: log likelihood =	-471.34937	Log likelihood	= -462.42046
Iteration 1: log likelihood =	-462.60081	Number of obs	= 367
Iteration 2: log likelihood =	-462.42054	LR chi2(9)	= 17.86
Iteration 3: log likelihood =	-462.42046	Prob > chi2	= 0.0369**
Iteration 4: log likelihood =	-462.42046	Pseudo R2	= 0.0189**

*0,01 anlamlılık seviyesi, **0,05 anlamlılık seviyesi

Tablo 75'te yer alan test sonuçlarına göre, örneklem hacmi 367'dir. Modelde tüm değişkenlerin yer aldığı modelin log-lik değerinin (-462,42046) sadece sabit katsayının kullanıldığı ilk modelin log-lik değerinden (-471,34937) küçük olması sonuncu modelden daha fazla bilgi edinildiğini göstermektedir. Uygulama alanı İstanbul olarak belirtilen örneklem hacmi için yapılan dördüncü multinominal lojistik regresyon modeli dokuz serbestlik derecesinde çift kuyruklu Ki-kare sınamasına göre $X^2_{hesaplanan}=17.86 > X^2_{tablo}=16,919$ olduğundan %5 hata ile anlamlı ve uygun bir modeldir. Yapılan model tahmin sonuçları tablo 76'da yer almaktadır.

Tablo 76: İstanbul Model 4 İçin Multinominal Lojistik Regresyon Tahmini

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	β	z	P> z	Exp(β)
1. İstikrarlı bir ekonomi					
istikrarlı bir ekonomi suç ve suçlularla mücadele	Güven: Büyük şirketler	.0770989	0.39	0.694	1.080149
	Güven: Çevreci örgütler	-.4207706	-1.83	0.068	0.6565407
	Güven: Kadın hakları örgütleri	.1625722	0.70	0.486	1.176533
	Sabit	1.557235	2.90	0.004	4.745681
2. Daha insancıl bir topluma doğru ilerleme					
daha insancıl bir topluma doğru ilerleme suç ve suçlularla mücadele	Güven: Büyük şirketler	.3948777	1.84	0.065	1.484203
	Güven: Çevreci örgütler	-.9159907	-3.26	0.001**	0.40012
	Güven: Kadın hakları örgütleri	.3304665	1.29	0.196	1.391617
	Sabit	.5991028	0.99	0.324	1.820485
3. Fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme					
fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme suç ve suçlularla mücadele	Güven: Büyük şirketler	.3896169	1.83	0.067	1.476415
	Güven: Çevreci örgütler	-.6050449	-2.26	0.024**	0.5460499
	Güven: Kadın hakları örgütleri	.1081686	0.42	0.676	1.114236
	Sabit	.5478094	0.91	0.361	1.72946
4. Suç ve suçlularla mücadele (Referans Kategori)					

*0,01 anlamlılık seviyesi, **0,05 anlamlılık seviyesi

Tablo 76'da yer alan modelin birinci kategorisi için hiçbir değişken katsayısı anlamlı değildir. Yani bağımsız değişkenler ile bağımlı değişken arasında herhangi bir ilişki yoktur. İkinci kategorinin log bahis oranı *daha insancıl bir topluma doğru ilerlemenin suç ve suçlularla mücadeleye oranı* şeklindedir. %5 hata ile anlamlı tek değişken çevreci örgütlere duyulan güven değişkenidir. Değişkenin z testi değerinin parmak hesabı kuralı gereğince 2'den büyük olması bu sonucu doğrulamaktadır. Buna göre, suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere çevreci örgütlere duyulan güvende bir kategorik artış *log bahis oranını* -0,91 faktör azaltmaktadır. Bu değişken tablonun son sütununda yer alan nispi risk faktörüne göre farklı şekilde yorumlanabilir. Buna göre, çevreci örgütlere güvende bir kategorik artış referans kategoriye göre *bahis oranını* 0,40 kadar azaltmaktadır. Yüzde cinsinden ifade edilirse: $[(0,40012-1)*100=-59,988]$. Yüzde hesabına göre, suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere çevreci örgütlere duyulan güven değişkeninde güveniyorumdan güvenmiyorduma doğru

bir kategorik artış *bahis oranını* %60 azaltmakta ve daha insancıl bir topluma doğru ilerleme aleyhinde eğilim taşımaktadır.

Tablo 76'nın son kategorinin log bahis oranı *fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir toplumun suç ve suçlularla mücadeleye oranı* şeklindedir. %5 hata ile anlamlı tek değişkeni çevreci örgütlere duyulan güven değişkenidir. Değişkenin z testi değerinin parmak hesabı kuralına göre 2'den büyük olması bu sonucu desteklemektedir. Buna göre, suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere çevreci örgütlere duyulan güven değişkeninde bir kategorik artış *log bahis oranını* -0,60 faktör azaltmaktadır. Aynı değişkenin tablonun son sütununda yer alan nispi risk oranı cinsinden yorumlanması mümkündür. Buna göre, çevreci örgütlere duyulan güvende bir kategorik artış *bahis oranını* 0,54 kadar azaltmaktadır. Bunu yüzde cinsinden ifade edebiliriz: $[(0,5460499-1)*100=-45,39501]$. Buna göre, suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere çevreci örgütlere güven değişkeninde güveniyorumdan güvenmiyorduma doğru bir kategorik artış *bahis oranını* %45 azaltmakta ve fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme olasılığı aleyhinde eğilim taşımaktadır.

3.5.9. Orta Anadolu'nun Doğusu (East Central Anatolia)

Dünya değerler Anketinde uygulama alanı Orta Anadolu'nun doğusu olarak belirtilen örneklem için yapılan multinominal lojistik regresyon analizlerinden ikincisi ve üçüncüsü için anlamlı sonuçlar elde edilmiştir. Yapılan lojistik regresyon modellerinde kullanılan bağımlı değişken tablo 77'de yer almaktadır.

Tablo 77: Orta Anadolu'nun Doğusu İçin Bağımlı Değişken

Ülkenin en önemli birincil amacı	sıklık	yüzde	kümülatif
1.İstikrarlı bir ekonomi	73	67.59	67.59
2.Daha insancıl bir topluma doğru ilerleme	16	14.81	82.41
3.Fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme	7	6.48	88.89
4.Suç ve suçlularla mücadele	12	11.11	100.00
Toplam	108	100.00	

Tablo 77'ye göre Bağımlı değişken örneklem hacmi 108'dir. Katılımcıların %68'i istikrarlı bir ekonomiyi, %15'i daha insancıl bir topluma doğru ilerlemeyi ve %6'sı fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerlemeyi gelecek on yıldaki en önemli konusu olarak görmektedir. Referans kategori olarak alınan dördüncü

kategorinin birincil önemdeki konu olacağını düşünenler %11'dir. Yapılan multinominal lojistik regresyon modelleri aşağıda yer almaktadır.

Model 2:

Dünya değerler anketinde uygulama alanı Orta Anadolu'nun Doğu'su olan örneklem için yapılan ikinci multinominal lojistik regresyon modelinde kullanılan bağımsız değişkenler tablo 78'de yer almaktadır.

Tablo 78: Orta Anadolu'nun Doğusu Model 2 Bağımsız Değişkenler

Güven: İşçi Sendikası (E069_05)	Sıklık	Yüzde	Kümülatif
1.Tamamen güvenirim	11	11.70	11.70
2.Biraz güvenirim	23	24.47	36.17
3.Pek güvenmem	36	38.30	74.47
4.Hiç güvenmem	24	25.53	100.00
Toplam	94	100.00	
Güven: Polis (E069_06)			
1.Tamamen güvenirim	63	55.75	55.75
2.Biraz güvenirim	27	23.89	79.65
3.Pek güvenmem	15	13.27	92.92
4.Hiç güvenmem	8	7.08	100.00
Toplam	113	100.00	
Güven: Büyük Millet Meclisi (E069_07)			
1.Tamamen güvenirim	25	23.58	23.58
2.Biraz güvenirim	44	41.51	65.09
3.Pek güvenmem	22	20.75	85.85
4.Hiç güvenmem	15	14.15	100.00
Toplam	106	100.00	
Güven: devlet memurları, bürokratlar (E069_08)			
1.Tamamen güvenirim	9	8.57	8.57
2.Biraz güvenirim	45	42.86	51.43
3.Pek güvenmem	31	29.52	80.95
4.Hiç güvenmem	20	19.05	100.00
Toplam	105	100.00	

Tablo 78'de yer alan ilk değişken 94 örneklem hacmindedir. Örneklemin %36'sı işçi sendikalarına güvenirken, %64'ü güvenmemektedir. Modelde yer alan ikinci bağımsız değişkenin örneklem hacmi 113'tür. Katılımcıların %80'i polis teşkilatına güven duyarken %20'si güven duymamaktadır. Üçüncü bağımsız değişken 106 örneklem hacmindedir. Örneklemin %65'i Büyük Millet Meclisine güvenirken %35'i güvenmemektedir. Sonuncu bağımsız değişkenin örneklem hacmi 105'tir. Katılımcıların %51'i devlet memurları ve bürokratlara güvenmekte, %49'u güvenmemektedir. Yapılan lojistik regresyon modelinin uygunluğunu gösteren test sonuçları tablo 79'da yer almaktadır.

Tablo 79: Orta Anadolu'nun Doğusu Model 2 Uyum Bilgisi

Multinomial logistic regression					
Iteration 0: Log likelihood =	-92.120226	Log likelihood	=	-81.46754	
Iteration 1: Log likelihood =	-83.286981	Number of obs	=	87	
Iteration 2: Log likelihood =	-81.606369	LR chi2(9)	=	21.31	
Iteration 3: Log likelihood =	-81.468601	Prob > chi2	=	0.0461**	
Iteration 4: Log likelihood =	-81.46754	Pseudo R2	=	0.1156	
Iteration 5: Log likelihood =	-81.46754				

*0,01 anlamlılık seviyesi, **0,05 anlamlılık seviyesi

Tablo 79'a göre uygulama alanı Orta Anadolu'nun Doğu'su olarak belirtilen ikinci multinominal lojistik regresyon modelinin örneklem hacmi 87'dir. Tablodaki test sonuçlarına göre tüm değişkenlerin kullanıldığı sonuncu modelin log-lik değerinin (-81,46754) sadece sabitin kullanıldığı ilk modelin log lik değerinden (-92,120226) küçük olması sonuncu modelin daha fazla bilgi verdiğini göstermektedir. Uygulama alanı Orta Anadolu'nun Doğu'su olarak belirtilen örneklem için yapılan ikinci multinominal lojistik regresyon modeli dokuz serbestlik derecesinde çift kuyruklu Ki-kare sınamasına göre $X^2_{hesaplanan}=21,31 > X^2_{tablo}=16,919$ olduğundan %5 hata ile anlamlı ve uygundur. Yapılan lojistik regresyon tahmini tablo 80'de yer almaktadır.

Tablo 80: Orta Anadolu'nun Doğusu Model 2 İçin Multinomial Lojistik Regresyon Tahmini

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	β	z	P> z	Exp(β)
1. İstikrarlı bir ekonomi					
istikrarlı bir ekonomi suç ve suçlularla mücadele	Güven: İşçi Sendikası	.3820706	0.94	0.349	1.465316
	Güven: Polis	.1188597	0.28	0.778	1.126212
	Güven: Büyük Millet Meclisi	.4519974	1.11	0.267	1.571448
	Güven: devlet memurları, bürokratlar	-.9866208	-2.17	0.030**	.3728344
	Sabit	2.079194	1.46	0.145	7.998021
2. Daha insancıl bir topluma doğru ilerleme					
daha insancıl bir topluma doğru ilerleme suç ve suçlularla mücadele	Güven: İşçi Sendikası	-.1222031	-0.26	0.791	.8849686
	Güven: Polis	.4105477	0.84	0.403	1.507643
	Güven: Büyük Millet Meclisi	-.2666571	-0.57	0.570	.7659357
	Güven: devlet memurları, bürokratlar	-.4312593	-0.93	0.353	.6496904
	Sabit	1.823168	1.12	0.261	6.19144
3. Fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme					
fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme suç ve suçlularla mücadele	Güven: İşçi Sendikası	-.0739147	-0.13	0.894	.928751
	Güven: Polis	.330892	0.62	0.537	1.392209
	Güven: Büyük Millet Meclisi	2.622639	1.82	0.069	13.77202
	Güven: devlet memurları, bürokratlar	-1.705542	-1.25	0.211	.1816738
	Sabit	-3.366467	-1.36	0.174	.0345113
4. Suç ve suçlularla mücadele (Referans Kategori)					

*0,01 anlamlılık seviyesi, **0,05 anlamlılık seviyesi

Tablo 80'e göre modelin birinci kategorisi için log bahis oranı *istikrarlı bir ekonominin suç ve suçlularla mücadeleye oranı* şeklindedir ve %5 hata ile anlamlı olan tek bağımsız değişken devlet memurlarına ve bürokratlara güven değişkenidir. Değişkene ait z testi değerinin parmak hesabı kuralına göre 2'den büyük olması bu sonucu desteklemektedir. Buna göre, suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere devlet

memurlarına ve bürokratlara duyulan güven değişkeninde bir kategorik artış *log bahis oranını* -0,98 faktör azaltmaktadır. Aynı değişken tablonun son sütununda gösterilen nispi risk oranı cinsinden de yorumlanabilmektedir. Bu duruma göre, suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere devlet memurları ve bürokratlara güven değişkeninde bir kategorik artış *bahis oranını* 0,37 kadar azaltmaktadır. Bu değer yüzde olarak hesaplanabilir: $[(0,3728344-1)*100=-62,7166]$. Yüzdesel ifade ile devlet memurları ve bürokratlara güven değişkeninde güveniyorumdan güvenmiyorduma doğru bir kategorik artış *bahis oranını* %63 azaltmaktadır ve istikrarlı bir ekonomi aleyhinde eğilim taşımaktadır. Tablo 80'in ikinci ve üçüncü kategorileri için bağımsız değişkenlerin hiç birisi anlamlı değildir. Yani bağımsız değişkenler ile bağımlı değişken arasında herhangi bir ilişki yoktur.

Model 3:

Dünya değerler anketinde uygulama alanı Orta Anadolu'nun Doğu'su olarak belirtilen örneklem için yapılan üçüncü multinominal lojistik regresyon modelinde kullanılan bağımsız değişkenler tablo 81'de yer almaktadır.

Tablo 81: Orta Anadolu'nun Doğusu Model 3 Bağımsız Değişkenler

Güven: Televizyon (E069_10)	Sıklık	Yüzde	Kümülatif
1.Tamamen güvenirim	8	7.34	7.34
2.Biraz güvenirim	23	21.10	28.44
3.Pek güvenmem	47	43.12	71.56
4.Hiç güvenmem	31	28.44	100.00
Toplam	109	100	
Güven: Ankara'daki Hükümet (E069_11)			
1.Tamamen güvenirim	49	44.14	44.14
2.Biraz güvenirim	34	30.63	74.77
3.Pek güvenmem	14	12.61	87.39
4.Hiç güvenmem	14	12.61	100.00
Toplam	111	100	
Güven: Genel olarak Siyasi Partiler (E069_12)			
1.Tamamen güvenirim	5	4.63	4.63
2.Biraz güvenirim	25	23.15	27.78
3.Pek güvenmem	56	51.85	79.63
4.Hiç güvenmem	22	20.37	100.00
Toplam	108	100	

Tablo 81'de yer alan birinci değişkenin örneklem hacmi 109'dur. Örneklem %28'i televizyona güvenirken %72'si güvenmemektedir. Modelde yer alan ikinci değişkenin örneklem hacmi 111'dir. Katılımcıların %75'i Ankara'daki hükümete güvenirken %25'i güvenmemektedir. Modelin sonuncu değişkeni 108 örneklem hacmindedir. Örneklem %28'i genel olarak siyasi partilere güvenirken, %72'si güvenmemektedir.

Yapılan lojistik regresyon modelinin uygunluğunu gösteren test sonuçları tablo 82’de yer almaktadır.

Tablo 82: Orta Anadolu’nun Doğusu Model 3 Uyum Bilgisi

Multinomial logistic regression			
Iteration 0: Log likelihood =	-101.38018	Log likelihood	= -89.791115
Iteration 1: Log likelihood =	-93.688913	Number of obs	= 100
Iteration 2: Log likelihood =	-89.965255	LR chi2(9)	= 23.18
Iteration 3: Log likelihood =	-89.792794	Prob > chi2	= 0.0058**
Iteration 4: Log likelihood =	-89.791116	Pseudo R2	= 0.1143**
Iteration 5: Log likelihood =	-89.791115		

*0,01 anlamlılık seviyesi, **0,05 anlamlılık seviyesi

Tablo 82’de gösterilen lojistik regresyonun örneklem hacmi 100’dür. Tüm değişkenlerin kullanıldığı sonuncu modelin log-lik değerinin (-89,791115) sadece sabitin kullanıldığı ilk modelin log lik değerinden (-101,38018) küçük olması sonuncu modelin daha fazla bilgi verdiğini göstermektedir. Uygulama alanı Orta Anadolu’nun Doğu’su olarak belirtilen örneklem için yapılan üçüncü multinominal lojistik regresyon modeli dokuz serbestlik derecesinde çift kuyruklu Ki-kare sınamasına göre $X^2_{\text{hesaplanan}}=21,31 > X^2_{\text{tablo}}=16,919$ olduğundan %5 hata ile anlamlı ve uygun bir modeldir. Yapılan lojistik regresyon tahmini Tablo 83’de gösterilmektedir

Tablo 83: Orta Anadolu’nun Doğusu Model 3 Multinomial Lojistik Regresyon Tahmini

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişkenler	β	z	P> z	Exp(β)
1. İstikrarlı bir ekonomi					
istikrarlı bir ekonomi suç ve suçlularla mücadele	Güven: Televizyon	.1995385	0.56	0.572	1.220839
	Güven: Ankara’daki Hükümet	-.0630704	-0.20	0.839	.9388774
	Güven: Siyasi Partiler	-.6569666	-1.38	0.166	.5184215
	Sabit	3.192862	1.95	0.051	24.35804
2. Daha insancıl bir topluma doğru ilerleme					
daha insancıl bir topluma doğru ilerleme suç ve suçlularla mücadele	Güven: Televizyon	-.2247238	-0.55	0.582	.7987368
	Güven: Ankara’daki Hükümet	-.0734567	-0.20	0.845	.9291763
	Güven: Siyasi Partiler	-.2366228	-0.43	0.670	.789289
	Sabit	1.789767	0.93	0.355	5.988055
3. Fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme					
fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme suç ve suçlularla mücadele	Güven: Televizyon	.5585415	0.84	0.403	1.748121
	Güven: Ankara’daki Hükümet	2.001843	2.60	0.009**	7.402686
	Güven: Siyasi Partiler	-2.003968	-2.10	0.036**	.1347994
	Sabit	-1.841047	-0.68	0.498	.1586512
4. Suç ve suçlularla mücadele (Referans Kategorisi)					

*0,01 anlamlılık seviyesi, **0,05 anlamlılık seviyesi

Tablo 83’e göre analizin birinci ve ikinci kategorisi için bağımsız değişkenlerin hiç birisi anlamlı değildir. Bu iki kategori için bağımsız değişkenler ile bağımlı değişken arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Tablonun üçüncü kategorisi için log bahis oranı *fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru*

ilerlemenin suç ve suçlularla mücadeleye oranı şeklindedir. %5 hata ile Ankara'daki hükümete duyulan güven ve genel olarak siyasi partilere duyulan güven değişkenleri anlamlıdır. Değişkenlere ait z testi sonuçlarının parmak hesabı kuralına göre 2'den büyük olması bu sonuçları desteklemektedir. Bu bilgilere göre, suç suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere Ankara'daki hükümete duyulan güven değişkeninde bir kategorik artış *log bahis oranını* 2,00 faktör arttırırken, genel olarak siyasi partilere duyulan güvende bir kategorik artış *log bahis oranını* -2,00 faktör azaltmaktadır. Bu değişkenler tablonun son sütununda gösterilen nispi risk oranlarına göre farklı şekilde de yorumlanabilirler. Buna göre, suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere Ankara'daki hükümete duyulan güvende bir kategorik artış *bahis oranını* 7,40 kadar (yedi buçuk kata yakın) arttırırken, devlet memurları ve bürokratlara güvende bir kategorik artış *bahis oranını* 0,13 kadar azaltmaktadır. Bu değerler yüzde cinsine çevrilirse: $[(7,402686-1)*100=640,2686]$; $[(0,1347994-1)*100=-86,52006]$. Buna göre, Ankara'daki hükümete duyulan güvende güveniyorumdan güvenmiyorduma doğru bir kategorik artış bahis oranını %640 arttırırken, devlet memurları ve bürokratlara güven değişkeninde güveniyorumdan güvenmiyorduma doğru bir kategorik artış bahis oranını yaklaşık %87 azaltmaktadır. Yani Ankara'daki hükümete güven değişkeni fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme lehinde eğilim taşıırken, devlet memurlarına ve bürokratlara duyulan güven değişkeni bunun aleyhinde eğilim taşımaktadır.

3.5.10. Güneydoğu Anadolu (South Eastern Anatolia)

Dünya değerler anketinde uygulama alanı Güneydoğu Anadolu olarak belirtilmiş örneklem için yapılan multinominal lojistik regresyon modellerinden ikinci regresyon modelinden anlamlı sonuçlar elde edilmiştir. Modelde kullanılan bağımlı değişken tablo 84'dedir.

Tablo 84: Güneydoğu Anadolu İçin Bağımlı Değişken

Ülkenin en önemli birincil amacı	sıklık	yüzde	kümülatif
1.İstikrarlı bir ekonomi	139	54.72	54.72
2.Daha insancıl bir topluma doğru ilerleme	69	27.17	81.89
3.Fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme	35	13.78	95.67
4.Suç ve suçlularla mücadele	11	4.33	100.00
Toplam	254	100.00	

Tablo 84’te yer alan bağımlı değişkenin örneklem hacmi 254’tür. Katılımcıların %55’i istikrarlı bir ekonominin, 27’si daha insancıl bir topluma doğru ilerlemenin, %14’ü ise fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerlemenin ülkenin gelecek on yılda en önemli konusu olacağını düşünmektedir. Referans kategori olarak alınan sonuncu kategorinin birincil önemde olacağını düşünenler %4’tür. Yapılan regresyon modeli aşağıda açıklanmaktadır.

Model 2:

Dünya değerler anketinde uygulama alanı Güneydoğu Anadolu olarak belirtilen örneklem için yapılan ikinci multinominal lojistik regresyon analizinde kullanılan bağımsız değişkenler tablo 85’te yer almaktadır.

Tablo 85: Güneydoğu Anadolu 2. Model Bağımsız Değişkenler

Güven: İşçi Sendikası (E069_05)	Sıklık	Yüzde	Kümülatif
1.Tamamen güvenirim	16	6.90	6.90
2.Biraz güvenirim	80	34.48	41.38
3.Pek güvenmem	84	36.21	77.59
4.Hiç güvenmem	52	22.41	100.00
Toplam	232	100	
Güven: Polis (E069_06)			
1.Tamamen güvenirim	41	16.80	16.80
2.Biraz güvenirim	66	27.05	43.85
3.Pek güvenmem	70	28.69	72.54
4.Hiç güvenmem	67	27.46	100.00
Toplam	244	100	
Güven: Büyük Millet Meclisi (E069_07)			
1.Tamamen güvenirim	20	8.47	8.47
2.Biraz güvenirim	90	38.14	46.61
3.Pek güvenmem	67	28.39	75.00
4.Hiç güvenmem	59	25.00	100.00
Toplam	236	100	
Güven: devlet memurları, bürokratlar (E069_08)			
1.Tamamen güvenirim	14	5.86	5.86
2.Biraz güvenirim	95	39.75	45.61
3.Pek güvenmem	79	33.05	78.66
4.Hiç güvenmem	51	21.34	100.00
Toplam	239	100	

Tablo 85’te yer alan ilk değişkenin örneklem hacmi 232’dir. Örneklemenin %41’i işçi sendikasına güvenirken %59’u güvenmemektedir. Modelde yer alan ikinci değişkenin örneklem hacmi 244’dür. Katılımcıların %44’ü polis teşkilatına güvenirken %56’sı güvenmemektedir. Üçüncü değişken olan Büyük Millet meclisine güvenin örneklem hacmi 236’dır. Örneklemenin %47’si Büyük Millet Meclisine güvenirken %53’ü güvenmemektedir. Modelin sonuncu değişkeninin örneklem hacmi 239’dur. Katılımcıların %46’sı devlet memurları ve bürokratlara güven %54’ü güven

duymamaktadır. Yapılan lojistik regresyon modelinin uygunluğunu gösteren test sonuçları tablo 86’da yer almaktadır.

Tablo 86: Güneydoğu Anadolu Model 2 Uyum Bilgisi.

Multinomial logistic regression					
Iteration 0: Log likelihood =	-244.00548	Log likelihood	=	-231.70637	
Iteration 1: Log likelihood =	-232.0643	Number of obs	=	216	
Iteration 2: Log likelihood =	-231.70797	LR chi2(9)	=	24.60	
Iteration 3: Log likelihood =	-231.70637	Prob > chi2	=	0.0168**	
Iteration 4: Log likelihood =	-231.70637	Pseudo R2	=	0.0504**	

*0,01 anlamlılık seviyesi, **0,05 anlamlılık seviyesi

Tablo 86’da gösterilen modelin örneklem hacmi 216’dır. Tabloda yer alan sonuçlara göre tüm değişkenlerin kullanıldığı sonuncu modelin log-lik değerinin (-231,70637) sadece sabitin kullanıldığı ilk modelin log-lik değerinden (-244,00548) küçük olması sonuncu modelin daha fazla bilgi verdiği anlamına gelmektedir. Dünya değerler anketinde uygulama alını Güneydoğu Anadolu olarak belirtilmiş örneklem için yapılan ikinci multinominal lojistik regresyon modeli dokuz serbestlik derecesinde çift kuyruklu Ki-kare sınamasına göre $X^2_{\text{hesaplanan}}=24,60 > X^2_{\text{tablo}}=16,919$ olduğundan %5 hata ile anlamlı ve uygundur. Tablo 87’de yapılan regresyon tahmin sonuçları gösterilmektedir.

Tablo 87: Güney Doğu Anadolu Model 2 İçin Multinomial Lojistik Regresyon Tahmini

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	β	z	P> z	Exp(β)
1. İstikrarlı bir ekonomi					
istikrarlı bir ekonomi suç ve suçlularla mücadele	Güven: İşçi Sendikası	-1.293089	-2.78	0.005**	.2744218
	Güven: Polis	-.2922936	-0.79	0.427	.7465493
	Güven: Büyük Millet Meclisi	.3489578	0.71	0.477	1.417589
	Güven: devlet memurları, bürokratlar	.3370467	0.65	0.513	1.400805
	Sabit	5.146645	3.07	0.002	171.8539
2. Daha insancıl bir topluma doğru ilerleme					
daha insancıl bir topluma doğru ilerleme suç ve suçlularla mücadele	Güven: İşçi Sendikası	-.781653	-1.66	0.097	.4576489
	Güven: Polis	-.0083366	-0.02	0.982	.9916981
	Güven: Büyük Millet Meclisi	-.1986045	-0.39	0.693	.8198741
	Güven: devlet memurları, bürokratlar	.5598593	1.06	0.289	1.750426
	Sabit	3.246917	1.89	0.058	25.71094
3. Fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme					
fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme suç ve suçlularla mücadele	Güven: İşçi Sendikası	-.8404104	-1.71	0.088	.4315334
	Güven: Polis	.0678388	0.17	0.865	1.070193
	Güven: Büyük Millet Meclisi	.1605878	0.30	0.765	1.174201
	Güven: devlet memurları, bürokratlar	.5796837	1.02	0.305	1.785474
	Sabit	1.579757	0.87	0.383	4.853776
4. Suç ve suçlularla mücadele (Referans Kategorisi)					

*0,01 anlamlılık seviyesi, **0,05 anlamlılık seviyesi

Tablo 87’de yer alan birinci kategori için log bahis oranı *istikrarlı bir ekonominin suç ve suçlularla mücadeleye oranı* şeklindedir. Bu kategori için anlamlı tek değişken %5

hata ile işçi sendikasına duyulan güven değişkenidir. Değişkene ait z testi sonucunun parmak hesabı kuralına göre 2'den büyük olması bu sonucu doğrulamaktadır. Buna göre, suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere işçi sendikasına güven değişkeninde bir kategorik artış *log bahis oranını* -1,29 azaltmaktadır. Bu değişkeni tablonun son sütununda yer alan nispi risk oranına göre yorumlamak da mümkündür. Bu durumda, suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere işçi sendikasına güvende bir kategorik artış *bahis oranını* 0,27 kadar azaltmaktadır. Bu değer yüzde olarak ifade edebilir: $[(0,2744218-1)*100=-72,55782]$. Yüzde ifadeye göre, suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere işçi sendikasına güvende güveniyorumdan güvenmiyorduma doğru bir kategorik artış *bahis oranını* yaklaşık %73 azaltmakta ve istikrarlı bir ekonomi aleyhinde eğilim taşımaktadır. Tablonun ikinci ve üçüncü kategorileri için hiçbir değişken anlamlı değildir. Bu da bağımsız değişkenler ile bağımlı değişken arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki olmadığını göstermektedir.

3.5.11. Doğu Karadeniz (Eastern Black Sea)

Dünya değerler anketinde uygulama alanı Doğu Karadeniz olarak belirtilmiş örneklem için yapılan multinominal lojistik regresyon analizlerinin sadece üçüncüsünden anlamlı sonuçlar elde edilebilmiştir. Modelde kullanılan bağımlı değişken tablo 88'de yer almaktadır.

Tablo 88: Doğu Karadeniz İçin Bağımlı Değişken

Ülkenin en önemli birincil amacı	sıklık	yüzde	kümülatif
1.İstikrarlı bir ekonomi	71	60.68	60.68
2.Daha insancıl bir topluma doğru ilerleme	16	13.68	74.36
3.Fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme	13	11.11	85.47
4.Suç ve suçlularla mücadele	17	14.53	100.00
Toplam	117	100.00	

Tablo 88'de yer alan bağımlı değişkenin örneklem hacmi 117'dir. Katılımcıların %61 istikrarlı bir ekonominin, %14'ü daha insancıl bir topluma doğru ilerlemenin ve %11'i fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerlemenin gelecek on yılda ülkenin en önemli konusu olacağını düşünmektedir. Referans kategori olarak alınan dördüncü kategoriyi yani suç ve suçlularla mücadele seçeneğinin birincil önemde olacağını öngörenler %15'tir. Yapılan regresyon modeli aşağıda yer almaktadır.

Model 3:

Dünya değerler anketinde uygulama alanı Doğu Karadeniz olarak belirtilmiş örneklem için yapılan üçüncü multinominal lojistik regresyon analizinde kullanılan bağımsız değişkenler tablo 89’da yer almaktadır.

Tablo 89: Doğu Karadeniz Model 3 Bağımsız Değişkenler

Güven: Televizyon (E069_10)	Sıklık	Yüzde	Kümülatif
1.Tamamen güvenirim	9	7.76	7.76
2.Biraz güvenirim	42	36.21	43.97
3.Pek güvenmem	42	36.21	80.17
4.Hiç güvenmem	23	19.83	100.00
Toplam	116	100	
Güven: Ankara’daki hükümet (E069_11)			
1.Tamamen güvenirim	33	30.28	30.28
2.Biraz güvenirim	31	28.44	58.72
3.Pek güvenmem	31	28.44	87.16
4.Hiç güvenmem	14	12.84	100.00
Toplam	109	100	
Güven: Genel olarak siyasi partiler E069_12)			
1.Tamamen güvenirim	13	11.50	11.50
2.Biraz güvenirim	29	25.66	37.17
3.Pek güvenmem	48	42.48	79.65
4.Hiç güvenmem	23	20.35	100.00
Toplam	113	100	

Tablo 89’da gösterilen modelin birinci değişkeninin örneklem hacmi 116’dır. Örneklem %44’ü televizyondan edindiği bilgilere güvenirken, %56’sı güvenmemektedir. Tabloda yer alan ikinci değişken 109 örneklem hacmindedir. Katılımcıların %59’u Ankara’da iş başındaki hükümete güvenirken %41’i güvenmemektedir. Sonuncu değişkenin örneklem hacmi 113’tür. Örneklem %37’si genel olarak siyasi partilere güvenirken, %63’ü güvenmemektedir. Yapılan regresyon modelinin uygunluğunu gösteren test sonuçları tablo 90’da yer almaktadır.

Tablo 90: Doğu Karadeniz Model 3 Uyum Bilgisi

Multinomial logistic regression				
Iteration 0: log likelihood =	-98.433374	Log likelihood	=	-89.84354
Iteration 1: log likelihood =	-90.848932	Number of obs	=	95
Iteration 2: log likelihood =	-89.85151	LR chi2(9)	=	17.18
Iteration 3: log likelihood =	-89.843544	Prob > chi2	=	0.0460**
		Pseudo R2	=	0.0873**

*0,01 anlamlılık seviyesi, **0,05 anlamlılık seviyesi

Uygulama alanı Doğu Karadeniz olarak belirtilen örneklem için yapılan üçüncü multinominal lojistik regresyon modelinin örneklem hacmi 95’tir. Modelde Tüm değişkenlerin dâhil edildiği sonuncu modelin log-lik değerinin (-89,84354) sadece sabitin dâhil edildiği ilk modelin log-lik değerinden (-98,433374) küçük olması, sonuncu modelin daha fazla bilgi verdiğini göstermektedir. Yapılan multinominal

lojistik regresyon modeli dokuz serbestlik derecesinde çift kuyruklu Ki-kare sınamasına göre $X^2_{\text{hesaplanan}}=17.18 > X^2_{\text{tablo}}=16,919$ olduğundan %5 hata ile anlamlı ve uygun bir modeldir. Yapılan lojistik regresyon tahmin sonuçları tablo 91 de yer almaktadır.

Tablo 91: Doğu Karadeniz Model 3 İçin Multinomial Lojistik Regresyon Tahmini

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	β	z	P> z	Exp(β)
1. İstikrarlı bir ekonomi					
istikrarlı bir ekonomi suç ve suçlularla mücadele	Güven: Televizyon	-.0172612	-0.05	0.961	.9828869
	Güven: Ankara'daki hükümet	-.1803723	-0.47	0.640	.8349593
	Güven: Genel siyasi partiler	-.0615141	-0.14	0.891	.9403397
	Sabit	2.038669	1.81	0.071	7.680382
2. Daha insancıl bir topluma doğru ilerleme					
daha insancıl bir topluma doğru ilerleme suç ve suçlularla mücadele	Güven: Televizyon	-.0983854	-0.18	0.854	.9062996
	Güven: Ankara'daki hükümet	-1.028487	-1.91	0.056	.3575474
	Güven: Genel siyasi partiler	1.158582	1.87	0.062	3.185412
	Sabit	-1.173931	-0.66	0.508	.3091494
3. Fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme					
fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme suç ve suçlularla mücadele	Güven: Televizyon	-1.269951	-2.04	0.041**	.2808454
	Güven: Ankara'daki hükümet	.1195527	0.21	0.830	1.126993
	Güven: Genel siyasi partiler	.9810204	1.37	0.169	2.667176
	Sabit	-.5103566	-0.28	0.778	.6002815
4. Suç ve suçlularla mücadele (Referans Kategori)					

*0,01 anlamlılık seviyesi, **0,05 anlamlılık seviyesi

Tablo 91'e göre modelin birinci ve ikinci kategorisi için bağımsız değişkenlerin hiç birisi anlamlı değildir. Bu kategoriler için bağımsız değişkenler ile bağımlı değişken arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki yoktur. Sonuncu kategori için log bahis oranı *fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru yönelmenin suç ve suçlulara oranı* şeklinde belirlenmiştir. %5 hata ile anlamlı tek değişken televizyondan edinilen bilgilere duyulan güven değişkenidir. Değişkene ait z testi değerinin parmak hesabı kuralına göre 2'den büyük olması bu sonucu desteklemektedir. Buna göre suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere televizyon değişkenine güvende bir kategorik artış *log bahis oranını* -1,27 faktör azaltmaktadır. Bu değişken tablonun son sütununda yer alan nispi risk oranı cinsinden de yorumlanabilir. Bu durumda, suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere televizyon değişkenine duyulan güvende bir kategorik artış *bahis oranını* 0,28 kadar azaltmaktadır. Bu değer yüzde cinsinden ifade edilebilir: $[(0,2808454-1)*100=-71,91546]$. Buna göre, televizyona güven değişkeninde güveniyorumdan güvenmiyorduma doğru bir kategorik artış referans alınan kategoriye göre *bahis oranını* yaklaşık -%72 azaltmakta ve fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme aleyhinde eğilim göstermektedir.

3.5.12. Akdeniz (Mediterranean)

Dünya değerler anketinde uygulama alanı Akdeniz bölgesi olarak belirtilmiş örneklem için yapılan multinominal lojistik regresyon analizlerinden üçüncü modelden anlamlı sonuçlar elde edilebilmiştir. Modelde kullanılan bağımlı değişken tablo 92’de gösterilmektedir.

Tablo 92: Akdeniz Bölgesi İçin Bağımlı Değişken

Ülkenin en önemli birincil amacı	sıklık	yüzde	kümülatif
1.İstikrarlı bir ekonomi	168	51.69	51.69
2.Daha insancıl bir topluma doğru ilerleme	82	25.23	76.92
3.Fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme	52	16.00	92.92
4.Suç ve suçlularla mücadele	23	7.08	100.00
Toplam	325	100.00	

Tablo 92’de gösterilen bağımlı değişkenin örneklem hacmi 325’tir. Katılımcıların %52’si istikrarlı bir ekonominin, %25’i daha insancıl bir topluma doğru ilerlemenin ve %16’sı fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerlemenin birincil önemde olduğuna inanmaktadır. Referans kategori olarak alınan dördüncü kategorinin birincil önemde olduğunu düşünenler %7’dir. Yapılan lojistik regresyon modeli aşağıda yer almaktadır.

Model 3:

Dünya değerler anketinde uygulama alanı Akdeniz bölgesi olarak belirtilen örneklem için yapılan üçüncü multinominal lojistik regresyonda kullanılan bağımsız değişkenler tablo 93’te yer almaktadır.

Tablo 93: Akdeniz Model 3 Bağımsız Değişkenler

Güven: Televizyon (E069_10)	Sıklık	Yüzde	Kümülatif
1.Tamamen güvenirim	22	6.65	6.65
2.Biraz güvenirim	117	35.35	41.99
3.Pek güvenmem	135	40.79	82.78
4.Hiç güvenmem	57	17.22	100.00
Toplam	331	100	
Güven: Ankara’daki hükümet (E069_11)			
1.Tamamen güvenirim	54	16.17	16.17
2.Biraz güvenirim	132	39.52	55.69
3.Pek güvenmem	111	33.23	88.92
4.Hiç güvenmem	37	11.08	100.00
Toplam	334	100	
Güven: Genel olarak siyasi partiler E069_12)			
1.Tamamen güvenirim	21	6.42	6.42
2.Biraz güvenirim	97	29.66	36.09
3.Pek güvenmem	137	41.90	77.98
4.Hiç güvenmem	72	22.02	100.00
Toplam	327	100	

Tablo 93'te yer alan ilk değişkenin örneklem hacmi 331'dir. Örneklemin %42'si televizyondan edindiği bilgilerin güvenilir olduğuna inanırken 8'i inanmamaktadır. Örneklem hacmi 334 olan ikinci değişkene göre katılımcıların %56'sı Ankara iş başında ki hükümete güvenirken %44'ü güvenmemektedir. Modelde yer alan sonuncu değişkenin örneklemi 327'dir ve örneklemin %36'sı genel olarak siyasi partilere güvenirken, %64'ü güvenmemektedir. Yapılan lojistik regresyon modelinin uygunluğunu gösteren test sonuçları tablo 94'te yer almaktadır.

Tablo 94: Akdeniz Model 3 İçin Uyum Bilgisi

Multinomial logistic regression					
Iteration 0: log likelihood =	-353.81253	Log likelihood	=	-338.87104	
Iteration 1: log likelihood =	-338.99781	Number of obs	=	302	
Iteration 2: log likelihood =	-338.87109	LR chi2(9)	=	29.88	
Iteration 3: log likelihood =	-338.87104	Prob > chi2	=	0.0005**	
Iteration 4: log likelihood =	-338.87104	Pseudo R2	=	0.0422**	

*0,01 anlamlılık seviyesi, **0,05 anlamlılık seviyesi

Tablo 94'te yer alan lojistik regresyon modelinin örneklem hacmi 302'dir. Modeldeki tüm değişkenlerin dâhil edildiği sonuncu modelin log-lik değerinin (-338,87104) sadece sabitin kullanıldığı ilk modelin log-lik değerinden (-353,81253) küçük olması sonuncu modelin daha fazla bilgi verdiğini göstermektedir. Uygulama alanı Akdeniz bölgesi olarak belirtilmiş örneklem için yapılan üçüncü multinominal lojistik regresyon analizi dokuz serbestlik derecesinde çift kuyruklu Ki-kare sınamasına göre $X^2_{hesaplanan}=29,88 > X^2_{tablo}=16,919$ olduğundan %5 hata ile anlamlı ve uygun bir modeldir. Yapılan modelin tahmin sonuçları tablo 95'te gösterilmektedir.

Tablo 95: Akdeniz Model 3 İçin Multinomial Lojistik Regresyon Tahmini

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	β	z	P> z	Exp(β)
1. İstikrarlı bir ekonomi					
istikrarlı bir ekonomi <i>suç ve suçlularla mücadele</i>	Güven: Televizyon	-.6332106	-1.98	0.047**	.5308846
	Güven: Ankara'daki hükümet	-.0405712	-0.13	0.897	.9602408
	Güven: Genel siyasi partiler	.5889511	1.77	0.077	1.802097
	Sabit	2.179598	2.14	0.032	8.842747
2. Daha insancıl bir topluma doğru ilerleme					
daha insancıl bir topluma doğru ilerleme <i>suç ve suçlularla mücadele</i>	Güven: Televizyon	-.2664376	-0.79	0.428	.7661038
	Güven: Ankara'daki hükümet	.1361938	0.41	0.684	1.145904
	Güven: Genel siyasi partiler	-.1252011	-0.36	0.722	.8823194
	Sabit	2.013271	1.89	0.058	7.487773
3. Fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme					
fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme <i>suç ve suçlularla mücadele</i>	Güven: Televizyon	-.1339408	-0.38	0.704	.8746418
	Güven: Ankara'daki hükümet	-.2652567	-0.75	0.450	.767009
	Güven: Genel siyasi partiler	-.1987841	-0.54	0.586	.8197268
	Sabit	2.380961	2.14	0.032	10.81529
4. Suç ve suçlularla mücadele (Referans Kategori)					

*0,01 anlamlılık seviyesi, **0,05 anlamlılık seviyesi

Tablo 95’te yer alan multinominal lojistik regresyon tahminin ilk kategorisi için log bahis oranı *istikrarlı bir ekonominin suç ve suçlularla mücadeleye oranı* şeklindedir. %5 hata ile tek anlamlı değişken televizyona duyulan güven değişkenidir. Değişkene ait z testi değerinin parmak hesabı kuralına göre 2’den büyük olması bu sonucu doğrulamaktadır. Buna göre suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere televizyon değişkenine duyulan güvende bir kategorik artış *log bahis oranını* -0,63 faktör azaltmaktadır. Bu değişken tablonun son sütunda yer alan nispi risk oranı cinsinden de yorumlanabilir. Buna göre, suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere televizyon değişkenine güvende bir kategorik artış *bahis oranını* 0,53 (yarım misli) kadar azaltmaktadır. Bu değer yüzde cinsinden ifade edilebilir: $[(0,5308846-1)*100=-46,91154]$. Bu hesaplama sonuçlarına göre, suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere televizyon değişkenine güvende güveniyorumdan güvenmiyorduma doğru bir kategorik artış *bahis oranını* yaklaşık -%47 azaltmaktadır. Yani, istikrarlı bir ekonomi aleyhinde eğilim göstermektedir.

3.5.13. Bölge Adı Belirtilmemiş Olan Anketler

Türkiye için yapılan dünya değerler anketinde bir kısım ankette bölge ismi tanımlanmamıştır. Tanımlanmayan bu anket grubu ayrı bir örneklem grubu olarak kabul edilerek multinominal lojistik regresyon modelleri bu örneklem grubu için de uygulanmıştır. Modellerin tamamı için anlamlı sonuçlar elde edilmiştir. Modellerde kullanılan bağımlı değişken tablo 96’da yer almaktadır.

Tablo 96: Adsız Anketler İçin Bağımlı Değişken

Ülkenin en önemli birincil amacı	sıklık	yüzde	kümülatif
İstikrarlı bir ekonomi	1383	41.81	41.81
Daha insancıl bir topluma doğru ilerleme	824	24.91	66.72
Fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme	672	20.31	87.03
Suç ve suçlularla mücadele	429	12.97	100.00
Toplam	3,308	100.00	

Tablo 96’da uygulama alanı belirtilmeyen örneklem grubu için yapılan multinominal lojistik regresyon modelinin bağımlı değişkeninin örneklem hacmi 3,308’dir. Katılımcıların %42’si istikrarlı bir ekonomiyi, %25’i daha insancıl bir topluma doğru ilerlemeyi ve %20’si fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerlemeyi ülkenin gelecek on yılda en önemli konusu olarak öngörmektedir. Referans kategori olarak alınan suç ve suçlularla mücadele kategorisini birincil önemde görenler

%13'tür. Yapılan multinominal lojistik regresyon analizleri aşağıda sırasıyla yer almaktadır.

Model 1:

Dünya değerler anketinde Türkiye için uygulama bölgesi belirtilmeyen anketlerden oluşan örneklem için yapılan birinci multinominal lojistik regresyon modelinde kullanılan bağımsız değişkenler tablo 97'de yer almaktadır.

Tablo 97: Adsız anketler Model 1 Bağımsız Değişkenler

Genel güven (A165)	Sıklık	Yüzde	Kümülatif
1. İnsanların çoğuna güvenilebilir	646	19.30	19.30
2. Çok dikkatli olmak gerekir	2702	80.70	100.00
Toplam	3.348	100.00	
Dini liderlere duyulan güven (E069_01)			
1. Tamamen güvenirim	1008	30.31	30.31
2. Biraz güvenirim	1356	40.77	71.08
3. Pek güvenmem	383	11.52	82.59
4. Hiç güvenmem	579	17.41	100.00
Toplam	3.326	100.00	
Orduya duyulan güven (E069_02)			
1. Tamamen güvenirim	2088	62.29	62.29
2. Biraz güvenirim	828	24.70	86.99
3. Pek güvenmem	202	6.03	93.02
4. Hiç güvenmem	234	6.98	100.00
Toplam	3.352	100.00	

Tablo 97'de yer alan birinci değişkenin örneklem hacmi 3,348'dir. Örneklemin %19'u diğer insanlara güven duyarken %81'i diğer insanlara karşı çok dikkatli olunmalıdır inancına sahiptir. Tablonun ikinci değişkenine ait örneklem hacmi 3,326'dır ve katılımcıların %71'i dini liderlere güvenirken %29'u güvenmemektedir. Modelin sonuncu değişkeninin örneklem hacmi 3,352'dir ve örneklemin %87'si orduya güven duyarken %13'ü güven duymamaktadır. Yapılan modelin uygunluğunu gösteren testler tablo 98'de yer almaktadır.

Tablo 98: Adsız anketler Model 1 Uyum Bilgisi

Multinomial logistic regression			
Iteration 0: Log likelihood =	-4145.8582	Log likelihood	= -4113.3445
Iteration 1: Log likelihood =	-4113.3965	Number of obs	= 3,193
Iteration 2: Log likelihood =	-4113.3445	LR chi2(9)	= 65.03
Iteration 3: Log likelihood =	-4113.3445	Prob > chi2	= 0.0000*
		Pseudo R2	= 0.0078**

*0,01 anlamlılık seviyesi, **0,05 anlamlılık seviyesi

Tablo 98'de yer alan modelin örneklem hacmi 3,193'tür. Modelde tüm değişkenlerin kullanıldığı sonuncu modelin log-lik değerinin (-4113,3445) sadece sabitin kullanıldığı ilk modelin log-lik değerinden (-4145,8582) küçük olması yapılan son modelin daha

fazla bilgi verdiğini göstermektedir. Dünya değerler anketinde Türkiye sınırları içerisinde yapılar, uygulama bölgesi belirtilmemiş olan bu örneklem grubu için yapılan birinci multinominal lojistik regresyon modeli dokuz serbestlik derecesinde çift kuyruklu Ki-kare sınamasına göre $X^2_{\text{hesaplanan}}=65,03 > X^2_{\text{tablo}}=16,919$ olduğundan %1 hata ile anlamlı ve uygun bir modeldir. Yapılan lojistik regresyon modeli tahmin sonuçları tablo 99’da yer almaktadır.

Tablo 99: Adsız anketler Model 1 için Multinominal Lojistik Regresyon Tahmini

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	β	z	P> z	Exp(β)
İstikrarlı bir ekonomi					
istikrarlı bir ekonomi suç ve suçlularla mücadele	Genel Güven	-.1561215	-1.06	0.288	.8554553
	Dini liderlere duyulan güven	.0284238	0.48	0.630	1.028832
	Orduya duyulan güven	.0268528	0.36	0.719	1.027217
	Sabit	1.352418	4.49	0.000	3.866762
Daha insancıl bir topluma doğru ilerleme					
daha insancıl bir topluma doğru ilerleme suç ve suçlularla mücadele	Genel Güven	-.2562885	-1.63	0.103	.7739186
	Dini liderlere duyulan güven	.1358778	2.15	0.032**	1.145542
	Orduya duyulan güven	.2201376	2.85	0.004**	1.246248
	Sabit	.4536432	1.41	0.159	1.574036
3. Fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme					
fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme suç ve suçlularla mücadele	Genel Güven	-.1570231	-0.95	0.340	.8546843
	Dini liderlere duyulan güven	.2186856	3.36	0.001**	1.24444
	Orduya duyulan güven	.2227218	2.82	0.005**	1.249473
	Sabit	-.1137502	-0.34	0.736	.8924809
Suç ve suçlularla mücadele (Referans Kategori)					

*0,01 anlamlılık seviyesi, **0,05 anlamlılık seviyesi

Tablo 99’da yer alan birinci multinominal lojistik regresyon modelinin birinci kategorisi için hiçbir değişken anlamlı değildir. Bu kategori için bağımsız değişkenler ile bağımlı değişken arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki yoktur. Tabloda yer alan ikinci kategori için log bahis oranı *daha insancıl bir topluma doğru ilerlemenin suç ve suçlularla mücadeleye oranı* şeklindedir. %5 hata ile dini liderlere güven ve orduya duyulan güven değişkenleri anlamlıdır. Değişkenlere ait z testi değerinin parmak hesabı kuralına göre 2’den büyük olması bu sonucu desteklemektedir. Buna göre, suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere dini liderlere duyulan güvende bir kategorik artış *log bahis oranını* 0,13 faktör, orduya duyulan güvende bir kategorik artış *log bahis oranını* 0,22 faktör arttırmaktadır. Bu değişkenler tablonun son sütununda gösterilen nispi risk oranı katsayılarına göre de yorumlanabilmektedir. Buna göre suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere dini liderlere duyulan güvende bir kategorik artış *bahis oranını* 1,14 kadar (bir kattan fazla), orduya güvende bir kategorik artış *bahis oranını* 1,24 kadar (bir kattan fazla) arttırmaktadır. Bu değerler sırası ile

yüzde cinsinden ifade edilebilir: $[(1,145542-1)*100=14,5542]$; $[(1,246248-1)*100=24,6248]$. Buna göre, suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere dini liderlere duyulan güvende güveniyorumdan güvenmiyorduma doğru bir kategorik artış *bahis oranını* yaklaşık %15 arttırmaktadır. Benzer şekilde, orduya duyulan güvende güveniyorumdan güvenmiyorduma doğru bir kategorik artış *bahis oranını* referans kategoriye nispetle %25 arttırmaktadır. Yani değişkenlerin her ikisi de bahis oranının payında yer alan daha insancıl bir topluma doğru ilerleme lehinde eğilim taşımaktadır.

Tablo 99'da yer alan üçüncü kategori için log bahis oranı *fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerlemenin suç ve suçlularla mücadeleye oranı* şeklindedir. Tıpkı ikinci kategoride olduğu gibi, %5 hata ile dini liderlere duyulan güven ve orduya duyulan güven değişkenlerinin her ikisi de anlamlıdır. Değişkenlere ait z testi katsayılarının parmak hesabı kuralına göre 2'den büyük olması bu sonucu desteklemektedir. Buna göre, suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere dini liderlere güvende bir kategorik artış *log bahis oranını* 0,21 faktör ve orduya duyulan güvende bir kategorik artış *log bahis oranını* 0,22 faktör arttırmaktadır. Bu değişkenler tablonun son sütununda yer alan nispi risk oranları katsayısına göre farklı bir şekilde yorumlanabilir. Buna göre suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere dini liderlere duyulan güvende bir kategorik artış *bahis oranını* 1,24 kadar (bir kattan fazla) ve aynı şekilde orduya duyulan güvende bir kategorik artış *bahis oranını* 1,24 kadar (bir kattan fazla) arttırmaktadır. Bu değerler yüzde cinsinden de ifade edilebilirler: $[(1,24444-1)*100=24,444]$; $[(1,249473-1)*100=24,9473]$. Buna göre suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere dini liderlere güvende güveniyorumdan güvenmiyorum yönünde bir kategorik artış *bahis oranını* %24 arttırırken, orduya güvende aynı yönde bir kategorik artış *bahis oranını*, çok az bir farkla yaklaşık %25 arttırmaktadır. Fakat sonuç olarak her iki değişken de bahis oranının payında yer alan fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme lehinde eğilim taşımaktadır.

Model 2:

Dünya değerler anketinde Türkiye için bölge tanımlaması yapılmamış örneklem grubu için yapılan ikinci multinominal lojistik regresyon analizinde kullanılan bağımsız değişkenler tablo 100’de gösterilmektedir.

Tablo 100: Adsız Anketler Model 2 Bağımsız Değişkenler

Güven: İşçi Sendikası (E069_05)	Sıklık	Yüzde	Kümülatif
1.Tamamen güvenirim	432	13.75	13.75
2.Biraz güvenirim	1235	39.31	53.06
3.Pek güvenmem	784	24.95	78.01
4.Hiç güvenmem	691	21.99	100.00
Toplam	3.142	100	
Güven: Polis (E069_06)			
1.Tamamen güvenirim	1197	35.73	35.73
2.Biraz güvenirim	1106	33.01	68.75
3.Pek güvenmem	470	14.03	82.78
4.Hiç güvenmem	577	17.22	100.00
Toplam	3.350	100	
Güven: Büyük Millet Meclisi (E069_07)			
1.Tamamen güvenirim	445	13.41	13.41
2.Biraz güvenirim	1067	32.15	45.56
3.Pek güvenmem	743	22.39	67.94
4.Hiç güvenmem	1064	32.06	100.00
Toplam	3.319	100	
Güven: devlet memurları, bürokratlar (E069_08)			
1.Tamamen güvenirim	486	14.59	14.59
2.Biraz güvenirim	1580	47.43	62.02
3.Pek güvenmem	678	20.35	82.38
4.Hiç güvenmem	587	17.62	100.00
Toplam	3.331	100	

Tablo 100’de yer alan ilk değişkenin örneklem hacmi 3,142’dir. Örneklemin %53’ü işçi sendikalarına güvenirken, %47’si güvenmemektedir. Modelin ikinci değişkeninin örneklem hacmi 3,350’dir ve örneklemin %69’u polis teşkilatına güven duyarken, %31’i güven duymamaktadır. Modelde yer alan üçüncü değişken için örneklem hacmi 3,319’dur. Katılımcıların %46’sı Büyük Millet Meclisine güvenirken %54’ü güvenmemektedir. Modelin sonuncu değişkeninin örneklem hacmi 3,331’dir. Katılımcıların %62’si devlet memurları ve bürokratlara güvenirken %37’si güvenmemektedir. Lojistik regresyon modelinin uyumluluğunu gösteren testler tablo 101’de yer almaktadır.

Tablo 101: Adsız Anketler Model 2 İçin Uyum Bilgisi

Multinomial logistic regression			
Iteration 0: Log likelihood =	-3934.9487	Log likelihood	= -3904.6473
Iteration 1: Log likelihood =	-3904.7075	Number of obs	= 3,039
Iteration 2: Log likelihood =	-3904.6473	LR chi2(9)	= 60.60

Iteration 3: Log likelihood =	-3904.6473	Prob > chi2	=	0.0000*
		Pseudo R2	=	0.0077**

*0,01 anlamlılık seviyesi, **0,05 anlamlılık seviyesi

Tablo 101’de yer alan modelin örneklem hacmi 3,039’dur. Tablodaki test sonuçlarına göre, tüm değişkenlerin yer aldığı sonuncu modelin log-lik değerinin (-3904,6473) sadece sabitin kullanıldığı ilk modelin log-lik değerinden (-3934,9487) küçük olması sonuncu modelin daha fazla bilgi verdiğini göstermektedir. Dünya değerler anketinde Türkiye içerisinde yapılp, uygulama bölgesi belirtilmemiş örneklem grubu için yapılan ikinci multinominal lojistik regresyon modeli dokuz serbestlik derecesinde çift kuyruklu Ki-kare sınamasına göre $X^2_{hesaplanan}=60,60 > X^2_{tablo}=16,919$ olduğundan %1 hata ile anlamlı ve uygundur. Modele ait tahmin sonuçları tablo 102’de gösterilmektedir.

Tablo 102: Adsız Anketler Model 2 İçin Multinominal Lojistik Regresyon Tahmini

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	β	z	P> z	Exp(β)
1. İstikrarlı bir ekonomi					
istikrarlı bir ekonomi suç ve suçlularla mücadele	Güven: İşçi Sendikası	.0907688	1.44	0.149	1.095016
	Güven: Polis	.0342773	0.55	0.582	1.034872
	Güven: Büyük Millet Meclisi	.1114499	1.76	0.078	1.117898
	Güven: devlet memurları, bürokratlar	-.0056974	-0.08	0.936	.9943188
	Sabit	.6221327	2.92	0.003	1.862897
2. Daha insancıl bir topluma doğru ilerleme					
daha insancıl bir topluma doğru ilerleme suç ve suçlularla mücadele	Güven: İşçi Sendikası	.0124025	0.18	0.856	1.01248
	Güven: Polis	.1990243	2.97	0.003**	1.220212
	Güven: Büyük Millet Meclisi	.054561	0.79	0.427	1.056077
	Güven: devlet memurları, bürokratlar	-.1527866	-1.96	0.050	.8583129
	Sabit	.4118432	1.79	0.073	1.509598
3. Fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme					
fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme suç ve suçlularla mücadele	Güven: İşçi Sendikası	-.1220098	-1.73	0.084	.8851397
	Güven: Polis	.2839436	4.15	0.000*	1.328358
	Güven: Büyük Millet Meclisi	.0937253	1.32	0.185	1.098258
	Güven: devlet memurları, bürokratlar	-.0945674	-1.18	0.237	.9097664
	Sabit	.1667716	0.70	0.481	1.181484
4. Suç ve suçlularla mücadele (Referans Kategori)					

*0,01 anlamlılık seviyesi, **0,05 anlamlılık seviyesi

Tablo 102’de yer alan multinominal lojistik regresyon modelinin birinci kategorisi için bağımsız değişkenlerin hiç birisi anlamlı değildir. Dolayısı ile bağımsız değişkenler ve bağımlı değişken arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki yoktur. Modelin ikinci kategorisi için log bahis oranı daha insancıl bir topluma doğru ilerlemenin suç ve suçlularla mücadeleye oranı şeklindedir. %5 hata ile anlamlı tek değişken polis teşkilatına duyulan güven değişkenidir. Değişkene ait z testi katsayısının parmak hesabı kuralına göre 2’den büyük olması bu sonucu desteklemektedir. Buna göre, suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere polis teşkilatına duyulan güvende bir

kategorik artış *log bahis oranını* 0,19 faktör arttırmaktadır. Bu değişken tablonun son sütunda yer alan nispi risk oranı katsayısına göre farklı şekilde yorumlanmaktadır. Buna göre polis teşkilatına duyulan güvende bir kategorik artış referans kategoriye göre *bahis oranını* 1,22 kadar (bir kattan daha fazla) arttırmaktadır. Bu değer yüzde cinsinden hesaplanabilir: $[(1,220212-1)*100=22,0212]$. Buna göre, suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere polis teşkilatına duyulan güvende güveniyorumdan güvenmiyorduma doğru bir kategorik artış *bahis oranını* %22 arttırmakta ve daha insancıl bir topluma doğru ilerleme lehinde eğilim göstermektedir.

Tablo 102’de yer alan modelin son kategorisi için log bahis oranı *fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerlemenin suç ve suçlularla mücadeleye oranı* şeklindedir. %1 hata ile tek anlamlı değişken polis teşkilatına duyulan güvendir. Değişkene ait z testi katsayısının parmak hesabı kuralına göre 2’den büyük olması bu sonucu doğrulamaktadır. Buna göre, suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere polis teşkilatına duyulan güvende bir kategorik artış *log bahis oranını* 0,28 faktör arttırmaktadır. Aynı değişken tablonun son sütununda gösterilen nispi risk oranına göre daha farklı yorumlanmaktadır. Buna göre, polis teşkilatına duyulan güvende bir kategorik artış referans kategoriye göre *bahis oranını* 1,32 kadar (bir buçuk kata yakın) arttırmaktadır. Bu değer yüzde cinsinden hesaplanarak yeniden yorumlanabilir: $[(1,328358-1)*100=32,8358]$. Buna göre, suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere polis teşkilatına duyulan güvende güveniyorumdan güvenmiyorduma doğru bir kategorik artış *bahis oranını* yaklaşık %33 arttırmaktadır ve fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme lehinde eğilim göstermektedir.

Model 3:

Dünya değerler anketinde Türkiye için yapılan fakat uygulama bölgesi tanımlanmayan örneklem için yapılan üçüncü multinominal lojistik regresyon modelinde kullanılan bağımsız değişkenler tablo 103’te gösterilmektedir.

Tablo 103: Adsız Anketler Model 3 Bağımsız Değişkenler

Güven: Televizyon (E069 10)	Sıklık	Yüzde	Kümülatif
1.Tamamen güvenirim	238	7.10	7.10
2.Biraz güvenirim	1000	29.84	36.94
3.Pek güvenmem	1008	30.08	67.02
4.Hiç güvenmem	1105	32.98	100.00
Toplam	3,351	100	
Güven: Ankara’daki hükümet (E069 11)			

1.Tamamen güvenirim	535	16.01	16.01
2.Biraz güvenirim	983	29.41	45.42
3.Pek güvenmem	700	20.95	66.37
4.Hiç güvenmem	1124	33.63	100.00
Toplam	3,342	100	
Güven: Genel olarak siyasi partiler E069_12)			
1.Tamamen güvenirim	195	5.89	5.89
2.Biraz güvenirim	726	21.92	27.81
3.Pek güvenmem	843	25.45	53.26
4.Hiç güvenmem	1548	46.74	100.00
Toplam	3,312	100	

Tablo 103'te yer alan ilk değişken 3,351 örneklem hacmindedir ve örneklem %37'si televizyondan edindiği bilgilere güvenirken %63'ü güvenmemektedir. Modelde yer alan ikinci değişken 3,342 örneklem hacmindedir ve katılımcıların %45'i Ankara'da iş başında ki hükümete güven duyarken %55'i güven duymamaktadır. Analizde kullanılan sonuncu değişkenin örneklem hacmi 3,312'dir. Örneklem %28'i siyasi partilere güvenirken %72'si güvenmemektedir. Lojistik regresyon modelinin uygunluğunu gösteren test sonuçları tablo 104'te yer almaktadır.

Tablo 104: Adsız Anketler Model 3 Uyum Bilgisi

Multinomial logistic regression			
Iteration 0: log likelihood =	-4168.7064	Log likelihood	= -4156.1422
Iteration 1: log likelihood =	-4156.1787	Number of obs	= 3,211
Iteration 2: log likelihood =	-4156.1422	LR chi2(9)	= 25.13
Iteration 3: log likelihood =	-4156.1422	Prob > chi2	= 0.0028**
		Pseudo R2	= 0.0030**

*0,01 anlamlılık seviyesi, **0,05 anlamlılık seviyesi

Tablo 104'te yer alan modelin örneklem hacmi 3,211'dir. Modelde tüm değişkenlerin dahil edildiği sonuncu modelin log-lik değerinin (-4156,1422) sadece sabitin kullanıldığı ilk modelin log-lik değerinden (-4168,7064) küçük olması sonuncu modelin daha fazla bilgi verdiğine işaret etmektedir. Dünya Değerler Anket araştırmasında Türkiye'de yapılmış fakat bölge tanımlaması yapılmamış olan örneklem grubu ile yapılan üçüncü multinominal lojistik regresyon modeli dokuz serbestlik derecesinde çift kuyruklu Ki-kare sınamasına göre $X^2_{hesaplanan}=25,13 > X^2_{tablo}=16,919$ olduğundan %5 hata ile anlamlı ve uygun bir modeldir. Yapılan regresyon tahminine ait sonuçlar tablo 105'te yer almaktadır.

Tablo 105: Adsız Anketler Model 3 İçin Multinomial Lojistik Regresyon Tahmini

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	β	z	P> z 	Exp(β)
1. İstikrarlı bir ekonomi					
istikrarlı bir ekonomi	Güven: Televizyon	.1147047	1.83	0.067	1.121542
suç ve suçlularla mücadele	Güven: Ankara'daki hükümet	.1746893	2.88	0.004**	1.190876
	Güven: Genel siyasi partiler	-.0927924	-1.32	0.186	.9113827

	Sabit	.6727582	2.98	0.003	1.959635
2. Daha insancıl bir topluma doğru ilerleme					
daha insancıl bir topluma doğru ilerleme suç ve suçlularla mücadele	Güven: Televizyon	.1863797	2.74	0.006**	1.20488
	Güven: Ankara'daki hükümet	.0656025	1.00	0.316	1.067802
	Güven: Genel siyasi partiler	-.1147898	-1.52	0.128	.8915535
	Sabit	.2822183	1.16	0.247	1.326068
3. Fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme					
fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme suç ve suçlularla mücadele	Güven: Televizyon	.1201642	1.71	0.087	1.127682
	Güven: Ankara'daki hükümet	.2043863	3.00	0.003**	1.226772
	Güven: Genel siyasi partiler	-.1230525	-1.56	0.118	.8842172
	Sabit	-.049981	-0.20	0.844	.9512475
4. Suç ve suçlularla mücadele (Referans Kategorisi)					

*0,01 anlamlılık seviyesi, **0,05 anlamlılık seviyesi

Tablo 105'te gösterilen multinominal lojistik regresyon modelinin birinci kategorisi için log bahis oranı *istikrarlı bir ekonominin suç ve suçlularla mücadeleye oranı* şeklindedir. %5 hata ile anlamlı tek değişken Ankara'daki hükümete güven değişkenidir. Değişkene ait z testi katsayısının parmak hesabı kuralına göre 2'den büyük olması bu sonucu desteklemektedir. Buna göre, suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere Ankara'daki hükümete güvende bir kategorik artış *log bahis oranını* 0,17 faktör arttırmaktadır. Bu değişken tablonun son sütununda yer alan nispi risk oranı katsayısına göre daha farklı yorumlanmaktadır. Buna göre suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere Ankara'daki hükümete güvende bir kategorik artış *bahis oranını* 1,19 kadar (bir kattan fazla) arttırmaktadır. Bu değer yüzde cinsinden ifade edilerek yeniden yorumlanabilir: $[(1,190876-1)*100=19,0876]$. Buna göre, suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere Ankara'daki hükümete güven değişkeninde güveniyorumdan güvenmiyorduma doğru bir kategorik artış *bahis oranını* %19 arttırmaktadır ve istikrarlı bir ekonomi lehinde eğilim göstermektedir.

Tablo 105'teki ikinci kategori için log bahis oranı *daha insancıl bir topluma doğru ilerlemenin suç ve suçlularla mücadeleye oranı* şeklindedir. %5 hata ile tek anlamlı değişken televizyona duyulan güven değişkenidir. Değişkene ait z testi katsayısının parmak hesabı kuralına göre 2'den büyük olması bu sonucu desteklemektedir. Buna göre, suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere televizyon değişkeninde bir kategorik artış *log bahis oranını* 0,18 arttırmaktadır. Bu değişken tablonun son sütununda yer alan nispi risk oranına göre daha farklı değerlendirilmektedir. Buna göre suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere televizyon değişkeninde bir kategorik artış *bahis oranını* 1,20 kadar (bir kattan fazla) arttırmaktadır. Bu değer yüzde cinsinden hesaplanarak yeniden yorumlanabilir: $[(1,20488-1)*100=20,488]$. Bu duruma

göre, suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere televizyon değişkeninde güveniyorumdan güvenmiyorduma doğru bir kategorik artış *bahis oranını* %20 arttırmaktadır ve daha insancıl bir topluma doğru ilerleme lehinde eğilim göstermektedir.

Tablo 105'te yer alan son kategori için log bahis oranı *fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerlemenin suç ve suçlularla mücadeleye oranı* şeklindedir. %5 hata ile anlamlı tek değişken Ankara'daki hükümete güven değişkenidir. Değişkenin z testi katsayısının parmak hesabı kuralına göre 2'den büyük olması bu sonucu doğrulamaktadır. Buna göre suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere Ankara'daki hükümete duyulan güvende bir kategorik artış *log bahis oranını* 0,20 faktör arttırmaktadır. Bu değişken tablonun son sütununda yer alan nispi risk oranına göre biraz daha farklı yorumlanmaktadır. Bu durma göre, suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere Ankara'daki hükümete duyulan güven değişkeninde güveniyorumdan güvenmiyorduma doğru bir kategorik artış *bahis oranını* 1,22 kadar (bir kattan fazla) arttırmaktadır. Bu değer yüzde şeklinde de ifade edilebilir: $[(1,226772 - 1) * 100 = 22,6772]$. Buna göre, suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere Ankara'daki hükümete duyulan güvende bir kategorik artış *bahis oranını* %23 arttırmakta yani fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme lehinde eğilim göstermektedir.

Model 4:

Dünya değerlen anketinde Türkiye için yapılan fakat uygulama bölgesi belirtilmeyen örneklem grubu için yapılan dördüncü multinominal lojistik regresyon modelinde kullanılan bağımsız değişkenler tablo 106'da gösterilmektedir.

Tablo 106: Adsız Anketler Model 4 Bağımsız Değişkenler

Güven: Büyük şirketler (E069_13)	Sıklık	Yüzde	Kümülatif
1.Tamamen güvenirim	397	12.37	12.37
2.Biraz güvenirim	1292	40.26	52.63
3.Pek güvenmem	767	23.90	76.53
4.Hiç güvenmem	753	23.47	100.00
Toplam	3.209	100	
Güven: Çevreci örgütler (E069_14)			
1.Tamamen güvenirim	957	30.32	30.32
2.Biraz güvenirim	1270	40.24	70.56
3.Pek güvenmem	498	15.78	86.34
4.Hiç güvenmem	431	13.66	100.00
Toplam	3.156	100	

Güven: Kadın hakları örgütleri (E069_15)			
1.Tamamen güvenirim	839	26.52	26.52
2.Biraz güvenirim	1250	39.51	66.02
3.Pek güvenmem	517	16.34	82.36
4.Hiç güvenmem	558	17.64	100.00
Toplam	3.164	100	

Tabloda 3,209 örneklem hacimli ilk değişkenin %53'ü büyük şirketlere güven duyarken %47'si güven duymamaktadır. Modelin ikinci değişkeni 3,156 örneklem hacmindedir ve örneklem %7'i çevreci örgütlere güven duyarken %29'u güven duymamaktadır. Modelin sonuncu değişkeni 3,164 örneklem hacmine sahiptir. Katılımcıların %66'sı kadın haklarına güvenirken %34'ü güvenmemektedir. Yapılan regresyon modelinin uygunluğunu gösteren test sonuçları tablo 107'de yer almaktadır.

Tablo 107: Adsız Anketler Model 4 Uyum Bilgisi

Multinomial logistic regression			
Iteration 0: log likelihood =	-3823.3846	Log likelihood =	-3804.1162
Iteration 1: log likelihood =	-3804.1188	Number of obs =	2,949
Iteration 2: log likelihood =	-3804.1162	LR chi2(9) =	38.54
Iteration 3: log likelihood =	-3804.1162	Prob > chi2 =	0.0000*
		Pseudo R2 =	0.0050**

*0,01 anlamlılık seviyesi, **0,05 anlamlılık seviyesi

Tablo 107'deki lojistik regresyon modelinin örneklem hacmi 2,949'dur. Modelde tüm değişkenlerin dâhil edildiği sonuncu modelin log-lik değerinin (-3804,1162) sadece sabitin kullanıldığı ilk modelin log-lik değerinden (-3823,3846) küçük olması sonuncu modelin daha fazla bilgi verdiğini göstermektedir. Dünya değerler anketinde Türkiye için yapılan fakat uygulama bölgesi belirtilmeyen bu örneklem grubu için yapılan dördüncü multinominal lojistik regresyon modeli dokuz serbestlik derecesinde çift kuyruklu Ki-kare sınamasına göre $X^2_{hesaplanan}=38,54 > X^2_{tablo}=16,919$ olduğundan %1 hata ile anlamlı ve uygun bir modeldir. Yapılan bu regresyon tahminine ait sonuçlar tablo 108'de gösterilmektedir.

Tablo 108: Adsız Anketler Model 4 İçin Multinominal Lojistik Regresyon Tahmini

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	β	z	P> z 	Exp(β)
1. İstikrarlı bir ekonomi					
istikrarlı bir ekonomi suç ve suçlularla mücadele	Güven: Büyük şirketler	.0347095	0.54	0.589	1.035319
	Güven: Çevreci örgütler	-.0767782	-1.06	0.287	.9260952
	Güven: Kadın hakları örgütleri	.2249758	3.25	0.001**	1.252292
	Sabit	.7799271	3.97	0.000	2.181313
2. Daha insancıl bir topluma doğru ilerleme					
daha insancıl bir topluma doğru ilerleme suç ve suçlularla mücadele	Güven: Büyük şirketler	.0982343	1.43	0.153	1.103221
	Güven: Çevreci örgütler	-.1024072	-1.31	0.190	.9026619
	Güven: Kadın hakları örgütleri	.0272708	0.36	0.717	1.027646
	Sabit	.5820391	2.75	0.006	1.789684
3. Fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme					

fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme suç ve suçlularla mücadele	Güven: Büyük şirketler	.1748803	2.47	0.013**	1.191104
	Güven: Çevreci örgütler	-.0620322	-0.77	0.439	.9398526
	Güven: Kadın hakları örgütleri	.0094574	0.12	0.903	1.009502
	Sabit	.1751701	0.80	0.424	1.191449
4. Suç ve suçlularla mücadele (Referans Kategori)					

*0,01 anlamlılık seviyesi, **0,05 anlamlılık seviyesi

Tablo 108’de yer alan multinominal lojistik regresyon modelinin birinci kategorisi için log bahis oranı *istikrarlı bir ekonominin suç ve suçlularla mücadeleye oranı* şeklindedir. %5 hata ile tek anlamlı değişken kadın hakları örgütlerine duyulan güven değişkenidir. Değişkenin z testi katsayısının parmak hesabı kuralına göre 2’den büyük olması bu sonucu desteklemektedir. Buna göre, suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere kadın hakları örgütlerine duyulan güvende bir kategorik artış *log bahis oranını* 0,22 faktör arttırmaktadır. Bu değişken tablonun son sütununda yer alan nispi risk oranına göre biraz farklı yorumlanmaktadır. Buna göre, kadın hakları örgütlerine duyulan güvende bir kategorik artış referans kategoriye göre *bahis oranını* 1,25 kadar (bir kattan fazla) arttırmaktadır. Bu değeri yüzde cinsinden hesaplayıp yeniden yorumlamak mümkündür: $[(1,252292-1)*100=25,2292]$. Buna göre, suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere kadın hakları örgütlerine duyulan güvende güveniyorumdan güvenmiyorduma doğru bir kategorik artış *bahis oranını* %25 arttırmaktadır ve istikrarlı bir ekonomi lehinde hareket etmektedir. Tabloda yer alan ikinci kategori için bağımsız değişkenlerin hiç birisi anlamlı değildir. Bu, bağımsız değişkenler ile bağımlı değişken arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki olmadığı anlamına gelmektedir.

Tablo 108’de yer alan üçüncü kategori için log bahis oranı *fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerlemenin suç ve suçlularla mücadeleye oranı* şeklindedir. %5 hata ile anlamlı tek değişken büyük şirketlere duyulan güven değişkenidir. Değişkene ait z testi katsayısının parmak hesabı kuralına göre 2’den büyük olması bu sonucu desteklemektedir. Buna göre, suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere büyük şirketlere duyulan güven değişkeninde bir kategorik artış *log bahis oranını* 0,17 faktör arttırmaktadır. Aynı değişken tablonun son sütununda yer alan nispi risk oranına göre daha farklı yorumlanmaktadır. Bu durumda, suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere büyük şirketlere duyulan güvende bir kategorik artış *bahis oranını* 1,19 kadar (bir kattan fazla) arttırmaktadır. Bu değerin yüzde cinsinden hesaplanarak yeniden yorumlanması mümkündür: $[(1,191104-$

1)*100=19,1104]. Buna göre suç ve suçlularla mücadele referans kategori olmak üzere büyük şirketlere duyulan güven değişkeninde güveniyorumdan güvenmiyorduma doğru bir kategorik artış *bahis oranını* %19 arttırmaktadır ve fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme lehinde eğilim göstermektedir.

3.5.14. Ampirik Bulgular

Sosyal sermaye ile ekonomik kalkınma ve bölgesel kalkınma arasındaki ilişkileri inceleyen bu tez çalışmasında WVS'den elde edilen Türkiye değerler araştırması veri setleri kullanılmıştır. Çalışma kapsamında sosyal sermaye *genel güven ve kurumsal güven* unsurları ile temsil edilmiştir. Sosyal bilimler ve ekonomik kalkınma literatüründe en çok çalışılan kavramlardan birisi güven kavramıdır. Bunun altında yatan en önemli nedenlerden birisi güven faktörünün, sosyal sermayenin kapsamında yer alan diğer önemli bileşenleri (ilişki ağları, normlar ve kültür) etkileme kabiliyetidir. İktisadi büyüme ve kalkınma üzerine yapılan çalışmaların büyük bir çoğunluğu kavramın ekonomik çıktıları etkileme kabiliyetinin de yüksek olduğuna işaret etmektedir. Kavramın, çoğunlukla üzerinde durulan özelliği diğer üretim faktörlerinin verimliliğini arttırmasıdır.

WVS ilk olarak 1981 yılında dünya çapında *değerler* araştırması yapmaya başlamıştır. Fakat bu araştırma kapsamına Türkiye 1990 yılında dâhil olmuştur. Bu tez çalışmasında 1990-2014 yıllarını kapsayan 24 yıllık döneme ait *genel güven, kurumsal güven ve kalkınma* göstergeleri arasındaki ilişkiler multinominal lojistik regresyon modeli yöntemi ile incelenmiştir. Türkiye’de uygulanan araştırma anketlerinin uygulandığı bölgeler İBBS’ye ya da Türkiye coğrafi bölge ayırımına uymamasından dolayı, bölge ayırımları “araştırmanın yapıldığı coğrafi tanımlamalara” göre kategorize edilmiştir. Bu bağlamda bu tez çalışmasında Ankara ve İstanbul gibi büyük iller bölge muamelesi görmüştür. Ayrıca yapılan araştırma anketlerinin önemli bir bölümünde herhangi bir coğrafi tanımlama yapılmadığı için, veri kaybının önüne geçmek amacıyla bunlar da bir grup altında birleştirilmiştir. Toplamda 12 alt bölge³¹ sınıflandırması ve Türkiye olmak

³¹ Ankette yapılan tanımlamalara uygun olarak bunlar; Ege, Doğu Marmara, Batı Marmara, Kuzeydoğu Anadolu, Batı Anadolu, Ankara, İstanbul, Orta Anadolu’nun Doğusu, Güneydoğu Anadolu, Doğu Karadeniz, Akdeniz ve Bölge adı bilinmeyen anket grubu şeklindedir.

üzere 13 farklı seviyede coğrafi kategori üzerinde multinominal lojistik regresyon analizi gerçekleştirilmiştir.

Yapılan multinominal lojistik regresyon analizinde bağımlı değişken olarak gelişmişlik özellikleri olarak nitelenen “istikrarlı bir ekonomi, daha insancıl bir topluma doğru ilerleme, fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme ve suç ve suçlularla mücadele” kategorilerinden oluşan bir kalkınma göstergesi kullanılmıştır. Değişkene ait veri setleri oluşturulurken deneklere sorulan “önümüzdeki 10 yıl içinde, ülkemizin hedeflerinin neler olması gerektiği tartışma konusu olmaktadır. Aşağıda, değişik insanların öncelik verdiği bazı hedefler sıralanmaktadır. Bunlar içinde size göre en başta gelen hedef hangisi olmalıdır?” sorusu referans alınmıştır. Bu soruya verilen yanıtlar bağımlı değişkenin kategorilerini oluşturmaktadır.

Bağımsız değişken olarak kullanılan sosyal sermaye ise “genel güven ve kurumsal güveni” temsil eden anket sorularına dayandırılmıştır. Genel güven veri setleri için “Sizce genelde insanların çoğunluğuna güvenilebilir mi? Yoksa başkalarıyla bir ilişki kurarken veya iş yaparken çok dikkatli olmak mı gerekir?” sorusu referans alınmıştır. Kurumsal güven veri setleri için de “Aşağıda sayacağım kurumlardan her birine ne kadar güvenirsiniz? Gene “tamamen güvenirim”, “biraz güvenirim”, “pek güvenmem”, “hiç güvenmem” şeklinde bir cevap veriniz.” Sorusu referans alınmıştır. Bu sorulara dayanarak oluşturulan sosyal sermaye göstergeleri ekonometrik analizin yapılabilmesi için 4 model grubu altında toplanmıştır. Analizde kullanılan bu 4 model, 13 farklı seviyede ele alınan coğrafi kategorilerin her birine uygulanarak kalkınma ile sosyal sermaye arasındaki ilişkiler ortaya koyulmuştur.

Kesikli bağımlı değişken analiz yöntemlerinden olan lojistik regresyon modelleri bir durumun gerçekleşme olasılığını gösteren, eğilimleri ortaya koyan bir ekonometrik analiz yöntemidir. Lojistik regresyon çeşitlerinden biri olan multinominal lojistik regresyon bağımlı değişkenin birbirinden bağımsız kategorilere ayrıldığı durumlarda kullanılan ve doğrusal regresyon analiz yöntemlerinin eksikliklerini giderecek şekilde geliştirilmiş ileri bir ekonometrik yöntemdir. Multi nominal lojistik regresyon analizinde bağımlı değişkenin kategorilerinden bir tanesi referans olarak seçilir ve diğer kategoriler seçilen referans kategoriye oranla değerlendirilir. Bağımsız değişkenlerin kategorileri yönü yorumlanma aşamasında önem taşımaktadır. Bu tez çalışmasında

kullanılan bağımsız değişkenlerin kategori yönü güveniyorumdan güvenmiyorduma doğru ilerlemektedir. Dolayısı ile analiz sonuçlarını gösteren tablo açıklamalarında yer alan “bir kategorik artış” ibaresi güven duygusundan güvensizlik duygusu yönünde bir kategorik geçişi ifade etmektedir.

Bu tezde yapılan multinominal lojistik regresyon analizi sonucunda elde edilen bulgular kurulan model ayırımına uygun olarak gösterilmektedir.

Model 1:

Yapılan multinominal lojistik regresyon modellerinden birincisinde kullanılan bağımsız değişkenler, “genel güven, din görevlilerine duyulan güven ve orduya duyulan güven” değişkenlerinden oluşmaktadır. Analizlerde Model 1 için anlamlı modellerin kurulabildiği kategoriler; Türkiye, Ege, Doğu Marmara, Kuzeydoğu Anadolu, Batı Anadolu, Ankara, İstanbul ve Bölge adı belirtilmeyen gruptur.

Türkiye için yapılan Model 1’in birinci, ikinci ve üçüncü kategorilerine göre bağımsız değişkenlerin tamamı istatistiki olarak anlamlıdır. Genel güven değişkeni her üç kategori için de bağımlı değişken olan log bahis oranları ile negatif ilişki içerisinde. Değişkenin istatistiki sıklık tablosuna göre diğer insanlara güvenirim (%12.12) diyenler güvenmem (%87.88) diyenlerden çok daha azdır. Genel tablo ülkede genel güven seviyesinin son derece düşük olduğunu göstermektedir. Genel güvende bir kategorik artış log bahis oranı olarak belirlenen bağımlı değişkenlerin aleyhinde bir eğilim sergilemektedirler. Ayrıca genel güven değişkeni diğer tüm değişkenlerden farklı olarak sadece Türkiye genelinde istatistiki olarak anlamlı çıkan bir değişkendir. Genel güven değişkeni ile bölgesel seviyede yapılan analizlerin hiç birisinde bağımlı değişken ile istatistiki bir anlamlılık ilişkisi bulunmamaktadır. Modelin diğer iki değişkeni olan dini kurum liderlerine duyulan güven ve orduya güven değişkenlerine ait istatistiki sıklık tablosunda, güveniyorum diyenler, güvenmiyorum diyenlerden daha fazladır. Genel tablo dini liderlere ve orduya güvenildiğini göstermektedir. Dini liderlere güven ve orduya güven değişkenleri ile bağımlı değişken olarak tanımlanan log bahis oranları pozitif ilişki içerisinde. Dolayısı ile dini kurumların liderlerine duyulan güven değişkeninde bir kategorik artış log bahis oranları lehinde bir eğilim göstermektedir. Benzer şekilde orduya duyulan güvende bir kategorik artış log bahis oranları lehinde bir eğilim göstermektedir.

Ege bölgesi için yapılan Model 1'in her üç kategorisinde de istatistiki olarak anlamlı tek açıklayıcı değişken orduya duyulan güven değişkenidir. Orduya duyula güven değişkenine ait sıklık tablosunda ege bölgesi özelinde orduya güven duyanlar duymayanlardan daha fazladır. Ege bölgesi özelinde genel tablo orduya güven duyulduğunu göstermektedir. Bu değişken ile bağımlı değişken olarak tanımlanan log bahis oranları arasında pozitif ilişki bulunmuştur. Orduya duyulan güveninde bir kategorik artış log bahis oranları şeklinde ifade edilen ve kalkınmayı temsil eden bağımlı değişkenlerin lehinde eğilim göstermektedir.

Doğu Marmara bölgesi için yapılan Model 1'in birinci kategorisi için tüm değişkenler istatistiki olarak anlamsızdır. İkinci ve üçüncü kategorileri için istatistiki olarak anlamlı tek değişken dini kurumların liderlerine duyulan güven değişkenidir. Doğu Marmara bölgesinde dini kurumların liderlerine güveniyorum diyeler güvenmiyorum diyenlere göre daha fazladır. Bu değişken için Doğu Marmara özelinde genel durum dini kurum liderlerine güven duyulduğunu göstermektedir. Ayrıca dini kurum liderlerine duyulan güven ile ikinci ve üçüncü kategorilerin bağımlı değişkenleri olarak tanımlanan log bahis oranları pozitif ilişki içerisinde. Dolayısı ile bağımsız değişkende bir kategorik artış kalkınmayı temsil eden log bahis oranları lehinde eğilim göstermektedir.

Kuzeydoğu Anadolu bölgesi için yapılan Model 1 Doğu Marmara bölgesi ile benzer bulgular ortaya koymuştur. Modelin birinci kategorisinde bağımsız değişkenler ile bağımlı değişken arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. Modelin ikinci ve üçüncü kategorileri için orduya duyulan güven değişkeni istatistiki olarak anlamlı olan tek değişkendir. İstatistiki sıklık tablosuna göre Kuzeydoğu Anadolu bölgesi özelinde dini liderlere güven duyanlar güven duymayanlardan çok daha fazladır. Kuzeydoğu Anadolu bölgesi özelinde genel tablo orduya güven duyulduğunu göstermektedir. Modelde orduya duyulan güven değişkeni ile modelin ikinci ve üçüncü kategorilerine ait bağımlı değişkenlerini temsil eden log bahis oranları arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur. Sonuç olarak orduya duyulan güven değişkeninde kategorik bir artış kalkınmayı temsil eden log bahis oranları lehinde bir eğilim taşımaktadır.

Batı Anadolu için yapılan Model 1'in birinci ve üçüncü kategorilerinde bağımsız değişkenler ile bağımlı değişken arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. Modelin ikinci kategorisi için istatistiki olarak anlamlı olan tek

değişken orduya duyulan güven değişkenidir. Batı Anadolu özelinde sıklık tablosuna göre orduya güveniyorum diyenler güvenmiyorum diyenlerden çok daha fazladır. Genel tablo Batı Anadolu bölgesinde orduya güven duyulduğunu göstermektedir. Modelde orduya güven değişkeni ile modelin bağımlı değişkeni olan log bahis oranı arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur. Sonuç olarak orduya güven değişkeninde bir kategorik artış kalkınmayı temsil eden log bahis oranı lehinde eğilim göstermektedir.

Ankara için yapılan Model 1'in ikinci kategorisinde bağımsız değişkenler ile bağımlı değişken arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. Ankara özelinde modelin birinci kategorisinde istatistiki olarak anlamlı tek değişken dini kurumların liderlerine duyulan güven değişkenidir. İstatistiki sıklık tablosuna göre din liderlerine güveniyorum diyenler güvenmiyorum diyenlerden fazladır. Genel tablo dini kurum liderlerine güven duyulduğunu göstermektedir. Ankara özelinde Model 1'in birinci kategorisinde dini liderlere duyulan güven ile bağımlı değişken arasında pozitif bir ilişki vardır. Sonuç olarak dini liderlere güven değişkeninde bir kategorik artış kalkınmayı temsil eden log bahis oranı lehinde eğilim göstermektedir. Modelin üçüncü kategorisinde istatistiki olarak anlamlı tek değişken orduya duyulan güven değişkenidir. Ankara özelinde istatistiki sıklık tablosuna göre orduya güveniyorum diyenler güvenmiyorum diyenlerden fazladır. Genel tablo Ankara'da orduya güven duyulduğunu göstermektedir. Orduya güven değişkeni ile modelin bağımlı değişkeni olan log bahis oranı arasında pozitif bir ilişki vardır. Sonuç olarak, orduya güven değişkeninde kategorik bir artış modelin bağımlı değişkeni olan log bahis oranı lehinde eğilim göstermektedir. Genel olarak ifade etmek gerekirse, Ankara özelinde hem dini kurumlara duyulan güven hem de orduya duyulan güven değişkenleri kendi kategori sınıflandırmasının temsil ettiği bağımlı değişken lehinde eğilim göstermektedirler.

İstanbul için yapılan Model 1'in birinci kategorisi için istatistiki olarak tek anlamlı değişken dini kurum liderlerine güven değişkenidir. İstanbul için sıklık tablosuna göre dini liderlere güveniyorum diyenler güvenmiyorum diyenlerden biraz daha fazladır. Genel tablo İstanbul'da din liderlerine güvenildiğini göstermektedir. Bu değişken ile birinci kategorinin bağımlı değişkeni olan log bahis oranı arasında pozitif ilişki vardır ve dini lidere güven değişkeninde kategorik bir artış kalkınmayı temsil eden log bahis oranı lehinde eğilim göstermektedir. İstanbul özelinde ikinci kategorinin istatistiki olarak anlamlı tek değişkeni orduya duyulan güvendir. İstatistiki sıklık tablosuna göre

orduya güveniyorum diyenler güvenmiyorum diyenlerden çok daha fazladır. Genel tablo orduya karşı güçlü bir güven olduğunu göstermektedir. Orduya duyulan güven değişkeni ile ikinci kategorinin bağımlı değişkeni olan log bahis oranı arasında pozitif ilişki belirlenmiştir. Sonuç olarak, İstanbul özelinde ikinci kategoriye göre orduya duyulan güven değişkeninde bir kategorik artış kalkınmayı temsil eden log bahis oranı lehinde eğilim göstermektedir. İstanbul özelinde üçüncü kategori için hem dini liderlere duyulan güven hem de orduya duyulan güven değişkenleri istatistiki olarak anlamlıdır. Sıklık tablosuna göre her iki değişken içinde güven duyanlar güven duymayanlardan daha fazladır. Her iki değişken ile üçüncü kategorinin bağımlı değişkenini temsil eden log bahis oranı arasında pozitif ilişki bulunmuştur. Sonuç olarak, hem dini liderlere duyulan güvende hem de orduya duyulan güvende bir kategorik artış kalkınmayı temsileden log bahis oranı lehinde eğilim taşımaktadırlar. Genel olarak görülmektedir ki, İstanbul özelinde tüm bağımsız değişkenler ele alınan kategorilerde yer alan kalkınmayı temsil eden log bahis oranları lehinde eğilim göstermektedirler.

Son olarak, *bölge adı belirtilmemiş olan grup* için uygulanan Model 1 için elde edilen sonuçlara göre birinci kategoride yer alan değişkenlerden hiç biri istatistiki olarak anlamlı değildir. Bu grubun ikinci ve üçüncü kategorilerinin her ikisi için de hem din liderlerine duyulan güven değişkeni hem de orduya duyulan güven değişkeni istatistiki olarak anlamlıdır. Bu grubun istatistik sıklık tablosuna göre hem din liderlerine güveniyorum diyenler hem de orduya güveniyorum diyenler güvenmiyorum diyenlerden daha fazladır. Bu grup için genel tablo hem dini kurum liderlerine hem de orduya güçlü bir güven duyulduğunu göstermektedir. Bu iki değişkenin her ikisi de ikinci ve üçüncü kategoride bağımlı değişkeni temsil eden log bahis oranları ile pozitif ilişkilidir. Sonuç olarak, hem dini liderlere duyulan güvende hem de orduya duyulan güven değişkeninde bir kategorik artış ilgili kategoride kalkınmayı temsil eden log bahis oranları lehinde eğilim göstermektedirler.

Model 2:

Bu tez çalışmasında Model 2 grubunda yer alan bağımsız değişkenler İşçi sendikalarına duyulan güven, Polis teşkilatına duyulan güven, TBMM'ne duyulan güven, Devlet memurları ve bürokratlara güven olmak üzere dört değişkenden müteşekkildir. Model 2 için yapılan multinominal lojistik regresyon analizleri Türkiye, Batı Marmara, Batı

Anadolu, Ankara, İstanbul, Orta Anadolu'nun Doğusu, Güneydoğu Anadolu ve Bölge adı bilinmeyen anket gurubu için istatistiki olarak anlamlıdır.

Türkiye için uygulanan Model 2'nin *birinci kategorisinde* işçi sendikalarına güven değişkeni hariç diğer üç değişken istatistiki olarak anlamlıdır. Türkiye için istatistik sıklık tablosuna göre Polis teşkilatına, TBMM'ne ve Devlet memurları ve bürokratlara güveniyorum diyenler güvenmiyorum diyenlerden daha fazladır. Fakat İşçi sendikalarına güveniyorum diyenler güvenmiyorum diyenlerden daha azdır. Genel tablo Polis teşkilatı, TBMM, Devlet memurları ve bürokratlara güven duyulduğunu göstermektedir. Fakat İşçi sendikalarına güven için genel durum bu kuruma güven duyulmadığını göstermektedir. Türkiye geneli için yapılan analiz sonuçlarına göre birinci kategoride Polis teşkilatına ve TBMM'ye duyulan güven değişkenleri ile bağımlı değişkeni temsil eden log bahis oranı pozitif bir ilişki bulunurken Devlet memurları ve bürokratlara güven değişkeni ile bağımlı değişken arasında negatif bir ilişki bulunmuştur. Sonuç olarak, Polis teşkilatına güven ve TBMM'ye güven değişkenlerinde kategorik bir artış kalkınmayı temsil eden bağımlı değişken lehinde eğilim göstermektedir. Fakat Devlet memurları ve bürokratlara güven değişkeninde bir kategorik artış kalkınmayı temsil eden log bahis oranı aleyhinde eğilim göstermektedir.

Türkiye için uygulanan Model 2'nin *ikinci kategorisi* de birincisi ile benzer sonuçlar ortaya koymuştur. Bu kategori için de İşçi sendikalarına güven değişkeni hariç diğer değişkenler istatistiki olarak anlamlıdır. Aynı şekilde Polis teşkilatına güven ve TBMM'ye güven değişkenleri ile bağımlı değişken arasında pozitif ilişki bulunurken, Devlet memurları ve bürokratlara güven değişkeni ile bağımlı değişken arasında negatif ilişki bulunmuştur. Sonuç olarak Polis teşkilatına güven ve TBMM'ye güven değişkenlerinde bir kategorik artış kalkınmayı temsil eden log bahis oranı lehinde eğilim taşırken, Devlet memurları ve bürokratlara güven değişkeninde bir kategorik artış bu log bahis oranı aleyhinde eğilim taşımaktadır.

Türkiye için uygulanan Model 2'nin *üçüncü kategorisinde* dört değişkenin tamamı istatistiki olarak anlamlıdır. İstatistik sıklık tablosuna göre genel durum İşçi sendikalarına güven duyulmadığını fakat Polis teşkilatına, TBMM'ye ve Devlet memurları ve bürokratlara güven duyulduğunu göstermektedir. Üçüncü kategoride Polis teşkilatına güven ve TBMM'ye güven değişkenleri ile bağımlı değişken arasında

pozitif bir ilişki bulunurken, İşçi sendikalarına güven ile Devlet memurları ve bürokratlara güven değişkenleri ile bağımlı değişken arasında negatif bir ilişki bulunmuştur. Sonuç olarak, Polis teşkilatına güven ve TBMM'ye güven değişkenlerinde bir kategorik artış kalkınmayı temsil eden log bahis oranı lehinde eğilim gösterirken, İşçi sendikalarına duyulan güven ile Devlet memurları ve bürokratlara duyulan güven değişkenlerinde kategorik bir artış kalkınmayı temsil eden log bahis oranı aleyhinde eğilim göstermektedir.

Batı Marmara bölgesi için uygulanan Model 2'nin birinci kategorisinde yer alan değişkenlerden hiç birisi istatistiki olarak anlamlı değildir. İkinci kategorisi için ise sadece Polis teşkilatına duyulan güven değişkeni istatistiki olarak anlamlıdır. Batı Marmara istatistik sıklık tablosuna göre Polis teşkilatına güveniyorum diyenler güvenmiyorum diyenlerden daha fazladır. Bu bölgede genel durum Polis teşkilatına güçlü bir güven duygusu olduğunu göstermektedir. Bu değişken ile Bağımlı değişkeni temsil eden log bahis oranı arasında pozitif ilişki bulunmuştur. Sonuçta Polis teşkilatına duyulan güven değişkeninde bir kategorik artış kalkınmayı temsil eden log bahis oranı lehinde eğilim göstermektedir. Batı Marmara bölgesi üçüncü kategori için istatistiki olarak anlamlı tek değişken TBMM'ye güven değişkenidir. Bu bölgeye ait istatistik sıklık tablosunda TBMM'ye güvenirim diyenler güvenmem diyenlerden daha fazladır. Genel durum TBMM'ye güvenildiğini göstermektedir. Analiz sonucuna göre TBMM'ye güven değişkeni ile bağımlı değişkeni temsil eden log bahis oranı arasında negatif bir ilişki vardır. Sonuç olarak, TBMM'ye güven değişkeninde kategorik bir artış kalkınmayı temsil eden log bahis oranı aleyhinde eğilim sergilemektedir.

Batı Anadolu bölgesi için uygulanan Model 2'nin birinci ve üçüncü kategorileri için bağımsız değişkenlerden hiç birisi istatistiki olarak anlamlı değildir. İkinci kategorisi için istatistiki olarak anlamlı tek değişken orduya duyulan güven değişkenidir. Batı Anadolu istatistik tablosuna göre orduya güvenirim diyenler güvenmem diyenlerden daha fazladır. Genel tablo orduya güven duyulduğunu göstermektedir. Analiz sonuçları bu değişken ile bağımlı değişken olan log bahis oranı arasında pozitif ilişki olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak orduya güven değişkeninde bir kategorik artış kalkınmayı temsil eden log bahis oranı lehinde eğilim göstermektedir.

Ankara için uygulanan Model 2'nin *birinci kategorisinde* istatistiki olarak anlamlı tek değişken TBMM'ye duyulan güven değişkenidir. Ankara Model 2 istatistik sıklık tablosuna göre TBMM'ye güveniyorum diyenler (%49,54) güvenmiyorum diyenlerden daha azdır ve genel tablo Ankara'da TBMM'ye 0,06'lık çok küçük bir farkla güvenilirmediğini göstermektedir. Yapılan analiz sonucuna göre TBMM'ye güven değişkeni ile bağımlı değişkeni temsil eden log bahis oranı arasında pozitif ilişki bulunmuştur. Sonuç olarak TBMM'ye güven değişkeninde kategorik bir artış kalkınmayı temsil eden log bahis oranı lehinde eğilim göstermektedir.

Ankara için uygulanan Model 2'nin *ikinci kategorisinde* hem İşçi sendikasına duyulan güven değişkeni hem de TBMM'ye duyulan güven değişkeni istatistiki olarak anlamlıdır. İstatistik sıklık tablosuna göre İşçi sendikalarına güveniyorum diyeler güvenmiyorum diyelerden daha azdır. Genel durum Ankara'da İşçi sendikalarına güven duyulmadığını göstermektedir. Benzer şekilde TBMM'ye güven duyanlar güven duymayanlardan daha azdır. Genel durum TBMM'ye güven duyulmadığını göstermektedir. Yapılan analiz sonuçları İşçi sendikalarına duyulan güven değişkeni ile bağımlı değişken arasında negatif bir ilişki olduğunu gösterirken, TBMM'ye güven değişkeni ile bağımlı değişken arasında pozitif bir ilişki olduğunu göstermektedir. Ulaşılan sonuçlar, İşçi sendikaları değişkeninde kategorik bir artışın kalkınmayı temsil eden log bahis oranı aleyhinde eğilim gösterdiğini fakat TBMM'ye güven değişkeninde bir kategorik artışın log bahis oranı lehinde eğilim gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Ankara için uygulanan Model 2'nin *üçüncü kategorisinde* istatistiki olarak anlamlı tek değişken Polis teşkilatına duyulan güven değişkenidir. Ankara için istatistik sıklık tablosuna göre Polis teşkilatına güvendiğini beyan edenler güvenmediğini beyan edenlerden daha fazladır. Genel tablo Polis teşkilatına güven duyulduğunu göstermektedir. Analiz sonuçları Polis teşkilatına güven değişkeni ile bağımlı değişken olan log bahis oranı arasında pozitif ilişki olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak Polis teşkilatına güvende bir kategorik artış kalkınmayı temsil eden log bahis oranı lehinde eğilim taşımaktadır.

İstanbul için uygulanan Model 2'nin *birinci kategorisinde* istatistiki olarak anlamlı tek değişken TBMM'ye güven değişkenidir. İstatistik sıklık tablosuna göre TBMM'ye güvenirim (%48.89) diyenler güvenmem diyenlerden daha azdır. Genel tabloya göre

İstanbulda TBMM'ye güven duyulmamaktadır. Yapılan analiz sonucu bu değişken ile bağımlı değişken arasında pozitif ilişki olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak TBMM'ye güven değişkeninde bir kategorik artış kalkınmayı temsil eden log bahis oranı lehinde eğilim sergilemektedir.

İstanbul için uygulanan Model 2'nin *ikinci kategorisinde* hem İşçi sendikalarına duyulan güven hem de TBMM'ye duyulan güven değişkenleri istatistiki olarak anlamlıdır. İstatistik sıklık tablosuna göre İşçi sendikalarına güvenirim diyenler (%46.19), güvenmem diyenlerden daha azdır. İstanbul için genel tablo İşçi sendikalarına güven duyulmadığını göstermektedir. Benzer şekilde TBMM'ye güvenirim diyenler (%48.89), güvenmem diyenlerden daha azdır. Genel tabloya göre İstanbulda TBMM'ye güven duyulmamaktadır. Analiz sonuçları İşçi sendikaları ile bağımlı değişken arasında negatif bir ilişki olduğunu gösterirken TBMM'ye güven değişkeni ile bağımlı değişken arasında pozitif bir ilişki olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak İşçi sendikalarında bir kategorik artış kalkınmayı temsil eden log bahis oranı aleyhinde eğilim sergilerken, TBMM'ye güven değişkeninde bir kategorik artış kalkınmayı temsil eden log bahis oranı lehinde eğilim sergilemektedir.

İstanbul için yapılan Model 2 analizinin üçüncü kategorisinde istatistiki olarak anlamlı tek değişken TBMM'ye güven değişkenidir. İstatistik sıklık tablosuna göre genel tablo İstanbulda TBMM'ye güven duyulmadığını göstermektedir. Yapılan analiz sonucu, bu değişken ile üçüncü kategorinin log bahis oranı arasında pozitif bir ilişki olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak TBMM'ye güven değişkeninde bir kategorik artış kalkınmayı temsil eden log bahis oranı lehinde bir eğilim ortaya koymaktadır.

Orta Anadolu'nun Doğusu için yapılan Model 2 analizinin ikinci ve üçüncü kategorilerinde yer alan değişkenlerden hiç birisi istatistiki olarak anlamlı değildir. Modelin ikinci kategorisi için istatistiki olarak anlamlı tek değişken Devlet memurları ve bürokratlara duyulan güven değişkenidir. İstatistik sıklık tablosuna göre Devlet memurları ve bürokratlara güvendiğini söyleyenler (51.43) güvenmediğini söyleyenlerden daha fazladır. Genel tabloya göre Orta Anadolu'da Devlet memurları ve bürokratlara güven duyulmaktadır. Yapılan analiz sonucu bu değişken ile bağımlı değişken olan log bahis oranı arasında negatif bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak Devlet memurları ve bürokratlarına güven değişkeninde bir kategorik artış kalkınmayı temsil eden log bahis oranı aleyhinde eğilim sergilemektedir.

Güneydoğu Anadolu bölgesine uygulanan Model 2'nin ikinci ve üçüncü kategorilerinde yer alan değişkenlerden hiç birisi istatistiki olarak anlamlı değildir. Birinci kategorisi için istatistiki olarak anlamlı tek değişken İşçi sendikalarına güven değişkenidir. İstatistik sıklık tablosuna göre İşçi sendikalarına güveniyorum diyenler (41.38) güvenmiyorum diyenlerden daha azdır. Genel tablo Güneydoğu Anadolu'da İşçi sendikalarına güven duyulmadığını göstermektedir. Yapılan analiz sonuçları bu değişken ile bağımlı değişken olan log bahis oranı arasında negatif ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Sonuç olarak İşçi sendikalarına güven değişkeninde bir kategorik artış kalkınmayı temsil eden log bahis oranı aleyhinde eğilim sergilemektedir.

Bölge adı belirtilmemiş anket grubuna uygulanan Model 2'nin birinci kategorisinde yer alan değişkenlerden hiç birisi istatistiki olarak anlamlı değildir. İkinci ve üçüncü kategorilerinin her ikisi için de istatistiki olarak tek anlamlı değişken Polis teşkilatına duyulan güven değişkenidir. İstatistik sıklık tablosuna göre Polis teşkilatına güvenirim diyenler (68.75) güvenmem diyenlerden daha fazladır. Genel tablo bu grupta yer alan deneklerin Polis teşkilatına güvendiğini göstermektedir. Yapılan analiz sonuçları ikinci ve üçüncü kategoriler için polis teşkilatına güven değişkeni ile bu kategorilerin log bahis oranları arasında pozitif ilişki olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak ikinci ve üçüncü kategoriler için ortak olarak Polis teşkilatı değişkeninde bir kategorik artış kalkınmayı temsil eden log bahis oranları lehinde eğilim sergilemektedir.

Model 3:

Bu tez çalışmasında uygulanan multinominal lojistik regresyon Model 3 analizinde yer alan bağımsız değişkenler; Televizyondan edinilen bilgilere duyulan güven, Ankara iş başındaki hükümete duyulan güven ve Genel olarak siyasi partilere duyulan güven değişkenleridir. Bu model grubu Türkiye, Doğu Marmara, Batı Marmara, İstanbul, Orta Anadolu'nun Doğusu, Doğu Karadeniz, Akdeniz ve Bölge adı bilinmeyen grup için istatistiki olarak anlamlıdır.

Türkiye için uygulanan Model 3'te yer alan değişkenlerin hepsi tüm kategoriler için istatistiki olarak anlamlıdır. İstatistik sıklık tablosuna göre televizyondan duyduğu bilgilere güvendiğini söyleyenler (41.21) güvenmediğini söyleyenlerden daha azdır.

Türkiye örnekleminde genel tablo televizyondan edinilen bilgilere güven duyulmadığını göstermektedir. İkinci değişken olan Ankara’da yönetimde olan hükümete güven duyanlar (50.77) güven duymayanlardan daha fazladır. Genel tabloya göre Türkiye’de Ankara’da iş başındaki hükümete güven duyulmaktadır. Sıklık istatistiği tablosuna göre genel manada siyasi teşkilatlarına güvenirim diyenler (30.18) güvenmem diyenlerden daha azdır. Genel tablo Türkiye’de siyasi parti teşkilatlanmalarına güven duyulmadığını göstermektedir. Yapılan analiz sonuçları her üç kategoride de değişkenlerin aynı eğilimi gösterdiğini ortaya koymaktadır. Analiz sonuçları Televizyon ve Ankara’daki hükümet değişkenleri ile bağımlı değişken arasında pozitif bir ilişki olduğunu gösterirken siyasi partiler değişkeni ile bağımlı değişken arasında negatif bir ilişki olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak Televizyondan edinilen bilgilere duyulan güven değişkeni ve Ankara’da iş başına geçen hükümete güven değişkeninde bir kategorik artış kalkınmayı temsil eden log bahis oranı lehinde eğilim göstermektedir. Fakat genel olarak siyasi parti teşkilatlanmalarına duyulan güvende bir kategorik artış kalkınmayı temsil eden log bahis oranı aleyhinde bir eğilim göstermektedir.

Doğu Marmara için uygulanan Model 3’te birinci ve üçüncü kategorilerde yer alan değişkenlerin hiç birisi istatistiki olarak anlamlı değildir. Modelin ikinci kategorisinde istatistiki olarak anlamlı tek değişken siyasi teşkilatlanmalara duyulan güven değişkenidir. İstatistik sıklık tablosunda siyasi partilere güveniyorum diyenler (31.78) güvenmiyorum diyenlerden daha azdır. Genel tablo Doğu Marmara’da siyasi parti teşkilatlanmalarına güven duyulmadığını göstermektedir. Yapılan analiz bağımsız değişken ile bağımlı değişken olarak ele alınan log bahis oranı arasında negatif ilişki olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak siyasi partilere duyulan güven değişkeninde bir kategorik artış kalkınmayı temsil eden log bahis oranı aleyhinde eğilim göstermektedir.

Batı Marmara bölgesinde uygulanan Model 3’ün *birinci kategorisinde* Televizyondan edinilen bilgilere duyulan güven değişkeni ile siyasi parti teşkilatlanmalarına duyulan güven değişkenleri istatistiki olarak anlamlıdır. İstatistik sıklık tablosuna göre Televizyondan edindiği bilgilere güvenirim diyenler (63.91) güvenmem diyenlerden daha fazladır. Genel tablo Batı Marmara’da televizyondan edinilen bilgilere güven duyulduğunu göstermektedir. Fakat sıklık tablosuna göre siyasi parti teşkilatlanmalarına güvenirim diyenler (29.01) güvenmem diyenlerden daha düşüktür. Genel tablo Batı Marmara’da siyasi parti teşkilatlanmalarına güven duyulmadığını göstermektedir.

Analiz sonuçlarına göre Televizyon değişkeni ile bağımlı değişken olarak alınan log bahis oranı arasında pozitif bir ilişki bulunurken, siyasi partilere güven değişkeni ile log bahis oranı arasında negatif bir ilişki bulunmaktadır. Sonuç olarak televizyon değişkeninde bir kategorik artış kalkınmayı temsil eden log bahis oranı lehinde eğilim sergilerken, siyasi partilere güven değişkeninde bir kategorik artış log bahis oranı aleyhinde eğilim sergilemektedir.

Batı Marmara bölgesi Model 3'ün *ikinci kategorisinde* istatistiki olarak anlamlı tek değişken Genel olarak siyasi parti teşkilatlarına güven değişkenidir. İstatistik sıklık tablosuna göre siyasi partilere güvenirim diyenler (29.01) güvenmem diyenlerden daha azdır. Genel tablo bu bölgede siyasi partilere güven duyulmadığını ortaya koymaktadır. Analiz sonuçları siyasi parti değişkeni ile bağımlı değişken olarak ele alınan log bahis oranı arasında negatif bir ilişki olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak siyasi partilere duyulan güven değişkeninde bir kategorik artış kalkınmayı temsil eden log bahis oranı aleyhinde eğilim taşımaktadır.

Batı Marmara bölgesi Model 3'ün *üçüncü kategorisinde* istatistiki olarak anlamlı tek değişken Televizyondan edinilen bilgilere güven değişkenidir. İstatistik tablosuna göre televizyondan edindiğim bilgilere güvenirim diyenler (63.91) güvenmem diyenlerden daha fazladır. Genel tablo bu bölgede televizyondan edinilen bilgilere güven duyulduğunu göstermektedir. Analiz sonuçları Televizyondan edinilen bilgiler güven değişkeni ile bağımlı değişken arasında pozitif bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Sonuç olarak Televizyondan edinilen bilgilere güven değişkeninde bir kategorik artış kalkınmayı temsil eden log bahis oranı lehinde eğilim göstermektedir.

İstanbul için uygulanan Model 3'ün birinci ve ikinci kategorisinde değişkenlerin hiç birisi istatistiki olarak anlamlı değildir. Üçüncü kategorisinde istatistiki olarak anlamlı tek değişken Ankara'da görev başında olan hükümete duyulan güven değişkenidir. İstatistik sıklık tablosuna göre Ankara'da görev başındaki hükümete güvenirim diyenler (45.19) güvenmem diyenlerden daha azdır. Genel tablo görev başındaki hükümete güven duyulmadığını göstermektedir. Analiz sonuçlarına göre Ankara'daki hükümete güven değişkeni ile bağımlı değişken olarak ele alınan log bahis oranı arasında pozitif bir ilişki vardır. Sonuç olarak Ankara'daki hükümete güven değişkeninde bir kategorik artış kalkınmayı temsil eden log bahis oranı lehinde eğilim sergilemektedir.

Orta Anadolu'nun Doğusu için uygulanan Model 3'ün birinci ve ikinci kategorilerinde yer alan değişkenlerin hiç biri istatistiki olarak anlamlı değildir. Üçüncü kategorisinde Ankara'daki hükümete güven ve Siyasi partilere duyulan güven değişkenleri istatistiki olarak anlamlıdır. Sıklık istatistiklerine göre Ankara'da görev başındaki hükümete güvenirim diyenler (74.77) güvenmem diyenlerden daha fazladır. Genel tablo Orta Anadolu'nun Doğusunda Ankara'da görev başındaki hükümete güven duyulduğunu göstermektedir. Fakat sıklık istatistiklerine göre Genel olarak siyasi parti teşkilatlanmalarına güvenirim diyenler (27.78) güvenmem diyenlerden daha azdır. Genel tablo bu bölgede siyasi partilere güven duyulmadığını göstermektedir. Yapılan analiz sonuçları Ankara'daki hükümete duyulan güven değişkeni ile bağımlı değişken olarak ele alınan log bahis oranı arasında pozitif bir ilişki olduğunu, fakat Siyasi partilere güven değişkeni ile log bahis oranı arasında negatif bir ilişki olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak Ankara'daki hükümete güven değişkeninde bir kategorik artış kalkınmayı temsil eden log bahis oranı lehinde eğilim sergilerken, Siyasi partilere duyulan güven değişkeninde bir kategorik artış log bahis oranı aleyhinde eğilim sergilemektedir.

Doğu Karadeniz için uygulanan Model 3'ün birinci ve ikinci kategorileri için değişkenlerden hiç birisi istatistiki olarak anlamlı değildir. Üçüncü kategorisi için Televizyondan edinilen bilgilere güven değişkeni istatistiki olarak anlamlı olan tek değişkendir. Sıklık istatistiklerine göre Televizyondan edindiğim bilgilere güvenirim diyenler (43.97) güvenmem diyenlerden daha fazladır. Genel tablo Doğu Karadenizde televizyondan edinilen bilgilere güven duyulmadığını göstermektedir. Analiz sonuçları Televizyondan edinilen bilgilere güven değişkeni ile bağımlı değişken olarak ele alınan log bahis oranı arasında negatif ilişki olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak Televizyondan edinilen bilgilere duyulan güven değişkeninde bir kategorik artış kalkınmayı temsil eden log bahis oranı aleyhinde eğilim sergilemektedir.

Akdeniz Bölgesi için uygulanan Model 3'ün ikinci ve üçüncü kategorisindeki hiçbir değişken istatistiki olarak anlamlı değildir. Modelin birinci kategorisinde istatistiki olarak anlamlı tek değişken Televizyondan edinilen bilgilere güven değişkenidir. Sıklık istatistiklerine göre Televizyondan edindiğim bilgilere güvenirim diyenler (41.99) güvenmem diyenlerden daha azdır. Genel tablo Akdeniz bölgesinde Televizyondan edinilen bilgilere güven duyulmadığını göstermektedir. Analiz sonuçları

Televizyondan edinilen bilgilere duyulan güven değişkeni ile bağımlı değişken olarak ele alınan log bahis oranı arasında negatif bir ilişki olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak Televizyondan edinilen bilgilere duyulan güven değişkeninde bir kategorik artış kalkınmayı temsil eden log bahis oranı aleyhinde eğilim sergilemektedir.

Bölge adı belirtilmemiş anket grubuna uygulanan Model 3'ün birinci ve üçüncü kategorisinde ortak bir şekilde istatistiki olarak anlamlı tek değişken Ankara'da görev başındaki hükümete duyulan güven değişkenidir. Sıklık istatistiklerine göre Ankara'da görev başındaki hükümete güvenirim diyenler (45.42) güvenmem diyenlerden daha azdır. Genel tablo bu grupta yer alan deneklerin Ankara'da görev başındaki hükümete güven duymadığını ortaya koymaktadır. Analiz sonuçları Ankara'daki hükümete güven değişkeni ile bağımlı değişken olarak ele alınan log bahis oranı arasında pozitif bir ilişki olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak birinci ve üçüncü kategoride yer alan Ankara'daki hükümete güven değişkeninde bir kategorik artış kalkınmayı temsil eden log bahis oranı lehinde eğilim göstermektedir.

Bölge adı belirtilmemiş anket grubuna uygulanan Model 3'ün ikinci kategorisinde istatistiki olarak anlamlı tek değişken Televizyondan edinilen bilgilere duyulan güven değişkenidir. Sıklık istatistiklerine göre televizyondan öğrendiklerime güvenirim diyenler (%36.94) güvenmem diyenlerden daha azdır. Genel tablo bu grupta yer alan deneklerin Televizyondan duyduklarına güven duymadığını ortaya koymaktadır. Analiz sonuçlarına göre Televizyondan edinilen bilgilere güven değişkeni ile bağımlı değişken olarak alınan log bahis oranı arasında pozitif ilişki vardır. Sonuç olarak Televizyondan edinilen bilgilere güven değişkeninde kategorik bir artış kalkınmayı temsil eden log bahis oranı lehinde eğilim sergilemektedir.

Model 4:

Multinomial Lojistik Regresyon analizi Model 4'te yer alan bağımsız değişkenler Büyük şirketlere duyulan güven, Çevreci örgütlere duyulan güven ve Kadın haklarını savunan örgütlere duyulan güven değişkenlerinden müteşekkildir. Bu tez çalışmasında Türkiye, Ege bölgesi, Batı Marmara, Batı Anadolu, İstanbul, Bölge adı belirtilmemiş grup için istatistiki olarak anlamlı sonuçlara ulaşılmıştır.

Türkiye için yapılan Multinomial Lojistik Regresyon Model 4'ün birinci kategorisinde yer alan istatistiki olarak anlamlı tek değişken kadın hakları örgütlerine duyulan güven

değişkenidir. Sıklık istatistiklerine göre Türkiye’de kadın hakları örgütlerine güveniyorum diyenler (%66.61) güvenmiyorum diyenlerden daha fazladır. Genel tablo Türkiye’de kadın hakları örgütlerine güven duyulduğunu göstermektedir. Analiz sonuçlarına göre kadın haklarına duyulan güven değişkeni ile bağımlı değişken olarak alınan log bahis oranı arasında pozitif bir ilişki olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak kadın hakları örgütlerine duyulan güvende bir kategorik artış kalkınmayı temsil eden log bahis oranı lehinde eğilim sergilemektedir.

Türkiye için yapılan Multinomial Lojistik Regresyon Model 4’ün ikinci ve üçüncü kategorilerinde ortak bir şekilde büyük şirketlere duyulan güven ve çevreci örgütlere duyulan güven değişkenleri istatistiki olarak anlamlıdır. Sıklık istatistiklerine göre büyük şirketlere güvenirim diyenler (%51.01) güvenmem diyenlerden daha fazladır. Genel tablo Türkiye’de büyük şirketlere güven duyulduğunu göstermektedir. Benzer şekilde sıklık istatistiklerine göre Türkiye’de çevreci örgütlere güvenirim diyenler (%68.18) güvenmem diyenlerden daha fazladır. Genel tablo Türkiye’de çevreci örgütlere güven duyulduğunu göstermektedir. Analiz sonuçlarına göre büyük şirketlere duyulan güven değişkeni ile bağımlı değişken olarak alınan log bahis oranı arasında pozitif ilişki bulurken, çevreci örgütlere duyulan güven ile log bahis oranı arasında negatif ilişki bulunmaktadır. Sonuç olarak Türkiye’de büyük şirketlere duyulan güven değişkeninde bir kategorik artış kalkınmayı temsil eden log bahis oranı lehinde eğilim sergilerken, çevreci örgütlere güven değişkeninde bir kategorik artış log bahis oranı aleyhinde eğilim sergilemektedir.

Ege Bölgesi için yapılan Multinomial Lojistik Regresyon Model 4’ün birinci kategorisinde yer alan değişkenlerden hiç birisi istatistiki olarak anlamlı değildir. *İkinci kategorisinde* yer alan değişkenlerin hepsi istatistiki olarak anlamlıdır. Sıklık istatistiklerine göre büyük şirketlere güvenirim diyenler (%39.19) güvenmem diyenlerden daha azdır. Genel tablo Ege bölgesinde büyük şirketlere güven duyulmadığını göstermektedir. Benzer şekilde sıklık istatistiklerine göre çevreci örgütlere güvenirim diyenler (%44.82) güvenmem diyenlere göre daha azdır. Genel tablo Ege bölgesinde çevreci örgütlere güven duyulmadığını göstermektedir. Yine sıklık tablosuna göre kadın hakları örgütlerine güvenirim diyenler (%49.48) güvenmem diyenlerden daha azdır. Genel tablo Ege bölgesinde kadın hakları örgütlerine güven duyulmadığını göstermektedir. Analiz sonuçları büyük şirketlere güven değişkeni ve

kadın hakları örgütlerine güven değişkeni ile bağımlı değişkeni temsil eden log bahis oranı arasında pozitif bir ilişki olduğunu göstermektedir. Fakat aynı sonuçlara göre çevreci örgütlere duyulan güven değişkeni ile log bahis oranı arasında negatif bir ilişki bulunmuştur. Sonuç olarak büyük şirketlere güven değişkeni ve kadın hakları örgütlerine duyulan güven değişkenlerinde bir kategorik artış kalkınmayı temsil eden log bahis oranı lehinde eğilim göstermektedir. Fakat çevreci örgütlere güven değişkeninde bir kategorik artış kalkınmayı temsil eden log bahis oranı aleyhinde eğilim sergilemektedir.

Ege Bölgesi için yapılan Multinomial Lojistik Regresyon Model 4'ün üçüncü kategorisinde istatistiki olarak anlamlı tek değişken büyük şirketlere duyulan güven değişkenidir. Sıklık istatistiklerine göre büyük şirketlere güveniyorum diyenler (%39.19) güvenmiyorum diyenlerden daha azdır. Genel tablo Ege bölgesinde büyük şirketlere güven duyulmadığını göstermektedir. Yapılan analiz sonuçları büyük şirketlere güven değişkeni ile bağımlı değişken olarak alınan log bahis oranı arasında pozitif bir ilişki olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak, Ege bölgesinde büyük şirketlere güven değişkeninde bir kategorik artış kalkınmayı temsil eden log bahis oranı lehinde eğilim taşımaktadır.

Batı Marmara için yapılan Multinomial Lojistik Regresyon Model 4'ün *birinci kategorisinde* istatistiki olarak anlamlı tek değişken Büyük şirketlere duyulan güven değişkenidir. Sıklık istatistiklerine göre büyük şirketlere güveniyorum diyenler (%65.65) güvenmiyorum diyenlerden fazladır. Genel tablo Batı Marmarada büyük şirketlere güven duyulduğunu göstermektedir. Analiz sonuçlarına göre büyük şirketlere güven değişkeni ile bağımlı değişken olarak alınan log bahis oranı arasında pozitif ilişki olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak büyük şirketlere duyulan güven değişkeninde bir kategorik artış kalkınmayı temsil eden log bahis oranı lehinde eğilim göstermektedir.

Batı Marmara için yapılan Multinomial Lojistik Regresyon Model 4'ün *ikinci kategorisinde* yer alan değişkenlerin tamamı istatistiki olarak anlamlıdır. Sıklık istatistiklerine göre ilk değişken için genel tablo Batı Marmarada büyük şirketlere güven duyulduğunu göstermektedir. Sıklık istatistiklerine göre çevreci örgütlere güveniyorum diyenler (%35.16) güvenmiyorum diyenlerden daha azdır. Genel tablo Batı Marmara'da çevreci örgütlere güven duyulmadığını göstermektedir. Sıklık istatistiklerine göre kadın

hakları örgütlerine güvenirim diyenler (%43.08) güvenmem diyenlerden daha azdır. Genel tablo Batı Marmara’da kadın hakları örgütlerine güven duyulmadığını göstermektedir. Regresyon analizi sonuçlarına göre büyük şirketlere güven değişkeni ve kadın hakları örgütlerine güven değişkenleri bağımlı değişken olarak alınan log bahis oranı ile pozitif ilişkilidir. Fakat çevreci örgütlere güven değişkeni ile log bahis oranı negatif ilişkilidir. Sonuç olarak, büyük şirketlere güven ve kadın hakları örgütlerine güven değişkenlerinde bir kategorik artış kalkınmayı temsil eden log bahis oranı lehinde eğilim gösterirken çevreci örgütlere duyulan güven değişkeninde bir kategorik artış log bahis oranı aleyhinde eğilim göstermektedir. Batı Marmara için yapılan Multinomial Lojistik Regresyon Model 4’ün üçüncü kategorisi için değişkenlerden hiç birisi istatistiki olarak anlamlı değildir.

Batı Anadolu için yapılan Multinomial Lojistik Regresyon Model 4’ün ikinci ve üçüncü kategorilerinde yer alan değişkenlerden hiç birisi istatistiki olarak anlamlı değildir. Birinci kategorisinde ise istatistiki olarak anlamlı olan tek değişken Büyük şirketlere güven değişkenidir. Sıklık istatistiklerine göre büyük şirketlere güveniyorum diyenler (%49) güvenmiyorum diyenlerden azdır. Genel tablo Batı Anadolu’da büyük şirketlere güven duyulmadığını göstermektedir. Regresyon analizi sonuçları büyük şirketlere güven değişkeni ile bağımlı değişken olarak alınan log bahis oranı arasında negatif bir ilişki olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak Batı Anadolu’da büyük şirketlere güven değişkeninde bir kategorik artış kalkınmayı temsil eden log bahis oranı aleyhinde eğilim sergilemektedir.

Ankara için yapılan Multinomial Lojistik Regresyon Model 4’ün *birinci ve üçüncü kategorilerinde* ortak olarak çevreci örgütlere güven değişkeni ve kadın hakları örgütlerine güven değişkenleri istatistiki olarak anlamlıdır. Sıklık istatistiklerine göre çevreci örgütlere güvenirim diyenler (%78.13) güvenmem diyenlerden çok daha fazladır. Benzer şekilde kadın haklarına güvenirim diyenler (%78.52) güvenmem diyenlerden çok daha fazladır. Genel tablo Ankara’da hem çevreci örgütlere hem de kadın örgütlerine güven duyulduğunu göstermektedir. Regresyon analizi sonuçlarına göre birinci ve üçüncü kategoride çevreci örgütlere güven değişkeni ile bağımlı değişken olarak alınan log bahis oranı arasında negatif ilişki bulunurken, kadın hakları örgütlerine güven değişkeni ile log bahis oranı arasında pozitif ilişki bulunmaktadır. Sonuç olarak çevreci örgütlere güven değişkeninde bir kategorik artış kalkınmayı temsil

eden log bahis oranı aleyhinde eğilim gösterirken, kadın hakları örgütlerine güven değişkeninde bir kategorik artış log bahis oranı lehinde eğilim göstermektedir.

Ankara için yapılan Multinomial Lojistik Regresyon Model 4'ün *ikinci kategorisinde* istatistiki olarak anlamlı tek değişken kadın hakları örgütlerine güven değişkenidir. Sıklık istatistiklerine göre Ankara'da genel tablo kadın hakları örgütlerine güven duyulduğunu göstermektedir. Regresyon analizi sonuçları kadın hakları örgütlerine güven değişkeni ile bağımlı değişken olarak alınan log bahis oranı arasında pozitif ilişki olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak kadın hakları örgütlerine güven değişkeninde bir kategorik artış kalkınmayı temsil eden log bahis oranı lehinde eğilim taşımaktadır.

İstanbul için yapılan Multinomial Lojistik Regresyon Model 4'ün birinci kategorisi için hiçbir değişken istatistiki olarak anlamlı değildir. Modelin ikinci ve üçüncü kategorisi için ortak bir şekilde istatistiki olarak anlamlı tek değişken çevreci örgütlere duyulan güven değişkenidir. Sıklık istatistiklerine göre çevreci örgütlere güvenirim diyenler (%87.63) güvenmem diyenlerden çok daha fazladır. Genel tablo İstanbul'da çevreci örgütlere güven duyulduğunu göstermektedir. Regresyon analizi sonuçları çevreci örgütlere duyulan güven değişkeni ile bağımlı değişken olarak alınan log bahis oranı arasında negatif bir ilişki olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak çevreci örgütlere duyulan güven değişkeninde bir kategorik artış kalkınmayı temsil eden log bahis oranı aleyhinde eğilim sergilemektedir.

Bölge adı belirtilmemiş anket grubuna uygulanan Model 4'ün *birinci kategorisinde* istatistiki olarak anlamlı tek değişken kadın hakları örgütlerine duyulan güven değişkenidir. Sıklık istatistiklerine göre kadın hakları örgütlerine güvenirim diyenler (%66.02) güvenmem diyenlerden daha fazladır. Genel tablo bu grupta yer alan deneklerin kadın hakları örgütlerine güvendiğini göstermektedir. Lojistik regresyon sonuçları kadın hakları örgütlerine güven değişkeni ile bağımlı değişken olarak alınan log bahis oranı arasında pozitif ilişki olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak kadın hakları örgütlerine duyulan güven değişkeninde bir kategorik artış kalkınmayı temsil eden log bahis oranı lehinde eğilim sergilemektedir. Modelin *ikinci kategorisinde* yer alan değişkenlerden hiç biri istatistiki olarak anlamlı değildir bu nedenle yorumlanamazlar.

Bölge adı belirtilmemiş anket grubuna uygulanan Model 4'ün üçüncü kategorisinde istatistiki olarak anlamlı tek değişken Büyük şirketlere duyulan güven değişkenidir. Sıklık istatistiklerine göre Büyük şirketlere güvenirim diyenler (%52.63) güvenmem diyenlerden daha fazladır. Genel tablo bu grupta yer alan deneklerin Büyük şirketlere güven duyduğunu göstermektedir. Yapılan regresyon analizi sonuçları büyük şirketlere güven değişkeni ile bağımlı değişken olarak ele alınan log bahis oranı arasında pozitif ilişki olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak Büyük şirketlere duyulan güven değişkeninde bir kategorik artış kalkınmayı temsil eden log bahis oranı lehinde eğilim sergilemektedir.

3.5.15. Ampirik Bulguların Yorumlanması

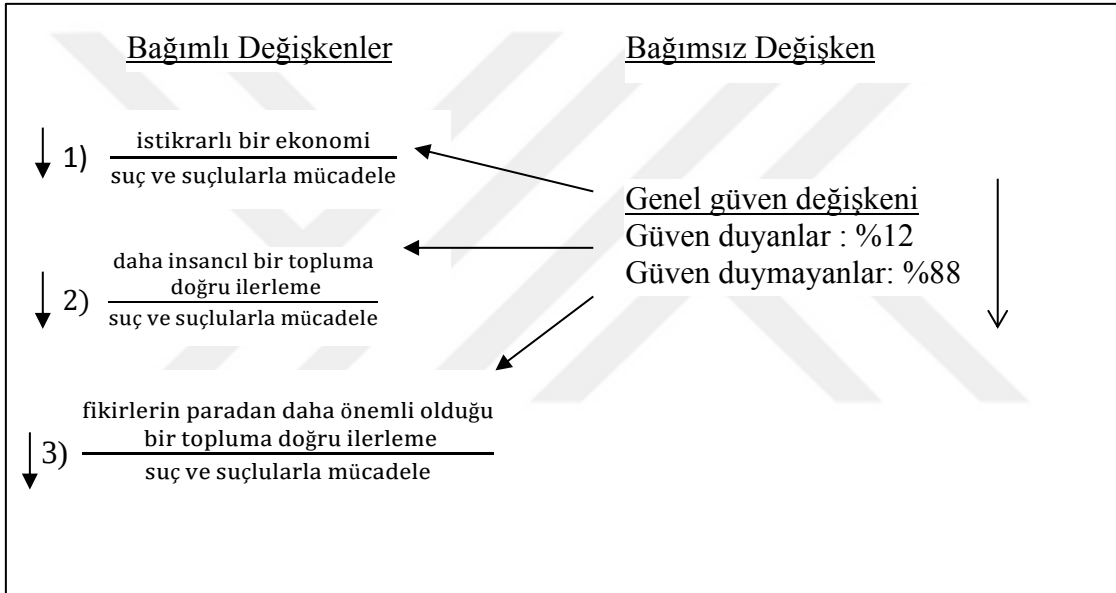
Bu tez çalışmasında yapılan Multinomial Lojistik Regresyon analiz sonuçları ulusal ve bölgesel düzeyde olmak üzere iki farklı seviyede gerçekleştirilmiştir. Genel tabloya bakıldığında ulusal düzlemde ele alınan dört modelin ve modellerde yer alan tüm değişkenlerin istatistiki olarak anlamlı oldukları görülmektedir. Alt bölgeler açısından aynı değerlendirmenin İstanbul ve Bölge adı bilinmeyen gruplar için geçerli olduğu görülmektedir. Alt bölgeler açısından ortaya çıkan genel tabloda, bölgeler arasında kurumsal güven temelinde ele alınan sosyal sermaye farklılıkları olduğu gözlenmektedir. Genel güven değişkeni ile bağımlı değişkenler arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır.

Analiz sonucunda elde edilen bulgulara göre en dikkat çekici sonuç *genel güven değişkenine* aittir. Genel güven şeklinde tanımlanan sosyal sermaye ulusal düzeyde istatistiki olarak anlamlı fakat kalkınmayı temsil eden log bahis oranları aleyhinde eğilim sergilemektedir. Sıklık istatistikleri Türkiye’de insanların sadece %12’sinin tanımadığı diğer insanları güvenilir bulduğunu göstermektedir. Kalan %88 diğer insanlara karşı çok dikkatli olunması gerektiğine inanmaktadır. Bu değişkende bir kategori artış güveniyorumdan güvenmiyorduma doğru bir basamak geçiş anlamına gelmektedir. Dolayısı ile bu durum zaten var olan güvensizlik tablosunun biraz daha derinleşmesi anlamına gelmektedir. Genel güven duygusunun derinleştiği bir tabloda kalkınmayı temsil eden oranın bundan negatif etkileniyor olması beklenen bir durumdur. Bu durum tersinden okunduğunda genel güven seviyesinde sağlanabilecek bir artışın kalkınma lehinde bir eğilime dönüşebileceğine işaret etmektedir. Dolayısı ile

genel güven temelinde ele alınan sosyal sermaye stokunun arttırılması iktisadi kalkınma açısından önem taşımaktadır.

Öte yandan genel güven değişkeninin hiçbir alt bölge için istatistiki olarak anlamlı olmaması dikkat çekicidir. Bu çalışma kapsamında bu sorunun cevabı bu çalışmanın amacı dışında kalmaktadır ve bu konu ayrı bir çalışmanın konusudur. Bu değişken için bu çalışmanın ortaya koyduğu en genel bulgu ulusal kalkınma açısından genel güven olarak tanımlanan sosyal sermayenin mevcut durumda kalkınmaya negatif etki etme eğilimi sergiliyor olmasıdır.

Şekil 6: Genel Güven ile Kalkınma Göstergeleri Arasında Bulunan İlişki

Elde edilen bulgularda dikkat çeken ikinci nokta *dini kurum liderlerine duyulan güven* değişkeninde ulusal ve bölgesel olarak aynı eğilimin görülmesidir. İstatistiksel olarak anlamlı ilişki bulunan (ulusal ve alt bölge seviyesinde) tüm bölgelerde sıklıkla istatistikleri dini kurum liderlerine güven duygusunun yüksek olduğunu göstermektedir. Bu değişkenin yapılan regresyon analizlerine göre kalkınma göstergesi olarak ele alınan oranı etkileme eğilimi de pozitiftir. Dini liderlere güven değişkeninde bir kategori ilerlemek, güveniyorumdan güvenmiyorduma doğru giden kategorilerde bir basamak ileri gitmek anlamına gelmektedir. Başka bir ifade ile dini liderlere duyulan güven seviyesinde bir basamak aşağı güven duygusu kalkınmayı temsil eden oran lehinde hareket etme eğilimi ortaya koymaktadır. Dolayısı ile dini kurum liderlerine duyulan güven şeklinde tanımlanan sosyal sermayenin büyüme ve kalkınma ile olan ilişkisi daha

yakından incelenmesi gereken bir konu olarak belirmiştir. Bulgulara göre mevcut durum dini kurum liderlerine bir kategori basamağı daha az güven duyulmasının ekonomik kalkınma lehinde eğilim ortaya çıkardığını göstermektedir.

Ortaya çıkan bulgular incelendiğinde *ordu ve polis teşkilatı gibi kurumlara duyulan güven* seviyesinin birbirine paralel sonuçlar vermesidir. Bu iki güvenlik kurumu için istatistiki olarak anlamlı olan tüm bölgelerde pozitif bir eğilim görünmektedir. Sıklık istatistikleri tüm bölgelerde güvenlik kurumlarına güven duyulduğunu ortaya koymaktadır. Analiz sonuçları kalkınmayı temsil eden bağımlı değişken ile güvenlik kurumlarını temsil eden bu iki bağımsız değişken arasında pozitif ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Dolayısı ile sonuçlar ordu ve polis teşkilatlarına duyulan güven seviyesinde, *güveniyorumdan güvenmiyorum* yönünde bir kategori ilerlemenin kalkınmayı pozitif etkileme eğilimi sergilediğini ortaya koymaktadır. Dolayısı ile bu bulgular insanların herhangi bir iş için ilişki kurarken güvenlik kurumlarının yaptırım güçlerinden ziyade tarafların birbirine güven duymasının önemine işaret etmektedir. Elde edilen bu bulgular ulusal ve bölgesel seviyede paralellik arz etmektedir.

Araştırmanın ortaya çıkardığı bir diğer ilginç bulgu ekonomik bir birlik olan *işçi sendikaları* ile ilgilidir. İşçi sendikası değişkeninin istatistiki olarak anlamlı sonuç verdiği tüm bölgelerin sıklık istatistikleri bu kuruma güven duyulmadığını göstermektedir. Benzer şekilde analiz sonuçları da hem ulusal hem alt bölgelere göre negatif eğilimlidir. Bu değişkende *güveniyorumdan güvenmiyorum* yönünde bir kategori basamağı ilerlemek bu genel güvensizlik tablosunun daha da derinleşmesi anlamını taşımaktadır. Regresyon sonuçları bir basamak daha derinleşen bu güvensizliğin kalkınmayı temsil eden bağımlı değişkeni olumsuz etkileme eğilimi gösterdiğini ortaya koymaktadır. Buradan yola çıkarak ekonomik birlikler / ağ ilişkileri şeklinde tanımlanan sosyal sermayenin büyüme ve kalkınma konusunda ulusal ve bölgesel olarak önem arz ettiği tespit edilmiştir. Mevcut durumun nedenlerini açıklamak bu çalışma konusu kapsamı içerisinde cevap bulunabilecek bir soru değildir.

Bulguların ortaya çıkardığı sonuçlardan bir diğeri *sisyasi partilere* ilişkindir. Ulusal ve alt bölgeler bakımından istatistiki olarak anlamlı bulunan her bölge seviyesinde sıklık istatistikleri genel olarak siyasi parti teşkilatlanmalarına güven duyulmadığını göstermektedir. Benzer şekilde analiz sonuçları da sisyasi partilere güven değişkeni ile

kalkınma değişkeni arasında negatif ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Başka bir ifade ile siyasi partilere güven değişkeninde güveniyorumdan güvenmiyorduma doğru bir kategori birimi ilerlemek demek mevcut güvensizlik durumunun daha da derinleşmesi anlamına gelmektedir. Güvensizlikte bir kategori birimi daha derinleşmek kalkınmayı negatif yönde etkileme eğilimi taşımaktadır. Ekonomik yatırım kararları açısından politik istikrarın önemli olması, siyasi organizasyonlara duyulan güven şeklinde tanımlanan sosyal sermayenin önemini göstermektedir. Yapılan analizler ulusal ve bölgesel seviyede bu konuda aynı eğilimin hâkim olduğunu göstermektedir. Yine bu konunun da irdelenmesi başka bir çalışma konusu olarak kendini ortaya çıkarmıştır.

Devlet memurları ve bürokratlarına duyulan güven değişkeni Türkiye ve Orta Anadolu'nun doğusu için anlamlıdır. Fakat ulusal seviyede pozitif eğilimli, alt bölgede negatif eğilimlidir. Ulusal (%60) ve bölgesel (%51) seviyede sıklık istatistiklerine göre güveniyorum diyenler güvenmiyorum diyenlerden fazladır. Genel tablo her iki seviyede de devlet memurlarına ve bürokratlara güven duyulduğunu göstermektedir. Ulusal seviyede bu değişkene ait mevcut genel güven seviyesinden bir kategori birimi güveniyorumdan güvenmiyorum yönünde ilerlemek kalkınmayı pozitif etkileme eğilimi gösterirken alt bölge seviyesinde negatif etkileme eğilimi göstermektedir. Fakat tek bir alt bölge için anlamlı olan değişken bu bölgenin sadece birinci kategorisi için anlamlıdır. Dolayısı ile ulusal seviyede ortaya çıkan bulgu daha istikrarlı görülmektedir. Ulusal seviyede bakış açısına göre devlet kurumlarında görev yapan personellerin güvenilir olması (yolsuzluk, kayırmacılık, yozlaşma gibi kötü özellikler barındırmaması, şahsiyetlerin dürüstlük, nezaket, çalışkanlık, iyi niyet gibi niteliklere haiz olması) kalkınmaya etki eden bir değişken olarak ortaya çıkmıştır.

Televizyon aracılığı ile edinilen bilgilere güven değişkenine ulusal seviyede güvensizlik duyulmaktadır. Değişkenin kalkınma ile ilişkisi pozitif eğilimlidir. Alt bölge seviyesinde değişkene güven duyulan tek bölge Batı Marmara'dır. Diğer alt bölgelerde değişkene güvensizlik duygusu hâkimdir. Televizyon değişkeni ile kalkınma arasında Batı Marmara ve Bölge adı bilinmeyen grup arasında pozitif ilişki bulunurken, Doğu Karadeniz ve Akdeniz'de negatif ilişki bulunmuştur. Yani alt bölgeler arasında bu değişken için farklılıklar söz konusudur. Doğu Karadeniz ve Akdeniz'de mevcut güvensizliğin derinleşmesi kalkınmayı olumsuz etkilerken, Batı Marmara'da güven seviyesinin azalması kalkınmayı olumlu etkileme eğilimi göstermektedir. Türkiye için

mevcut güvensizliğin derinleşmesi ise kalkınmayı olumlu etkileme eğilimi ortaya koymuştur. Sonuçlar Televizyon aracılığı ile elde edilen bilgilere duyulan güven değişkeninin ulusal seviyede ve alt bölge seviyelerinde farklılık gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Ankara’da görev başındaki hükümete duyulan güven değişkeni ilginç bir sonuç ortaya çıkaran bir diğer değişkendir. Sıklık istatistikleri ulusal seviyede genel olarak Ankara’da görev yapan hükümete güvenildiğini göstermektedir. Fakat alt bölge sıklık istatistikleri Orta Anadolu’nun Doğusu hariç diğer alt bölgelerde Ankara’da görev başındaki hükümete güven duyulmadığını göstermektedir. Analiz sonuçlarına göre bu değişken ile kalkınma arasında ulusal ve alt bölge seviyesinde pozitif ilişki mevcuttur. Dolayısı ile bir kategorik artış ulusal seviyede hâkim olan güven seviyesinden bir birim düşme anlamına gelirken, alt bölgelerde hâkim olan genel güvensizlik durumunun bir kategori birimi daha derinleşmesi anlamına gelmektedir. Fakat ilişki yönleri hepsinde pozitif olduğu için hem ulusal hem de alt bölgelerde bir kategori birimi güvensizliğe geçiş kalkınmayı olumlu etkileme eğilimi göstermektedir. Bu da gösteriyor ki sıklık istatistiklerinde görülen farklılık bu değişken için sonucu etkileme konusunda bir fark yaratmıyor. Hem güven seviyesinde görülen azalma hem de güvensizlikte derinleşme kalkınmayı olumlu etkileme eğilimi göstermektedir.

Araştırmada yer alan sosyal sermaye göstergelerinden bazıları ulusal ve bölgesel olarak farklılıklar arz etmektedir. Bunlardan birisi *TBMM’ye duyulan güven* değişkenidir. Sıklık istatistikleri ülke genelinde TBMM’ye (%50 ortalama çevresinde) güven duyulduğunu göstermektedir. Alt bölge sıklık istatistikleri ise İstanbul hariç TBMM’ye güven duyulduğunu göstermektedir. Analiz sonuçlarına bakıldığında TBMM’ye güven değişkeni ile kalkınma arasında (İstanbul hariç) ulusal ve bölgesel seviyede pozitif bir ilişki vardır. Alt bölge seviyesinde ise İstanbul bölgesinde negatif bir ilişki varken, diğer alt bölgelerde pozitif bir ilişki vardır. Bu demek oluyor ki, Türkiye’de TBMM’ye mevcut güven seviyesinde bir kategori birimi azalma olması kalkınmayı olumlu etkileme eğilimi göstermektedir. İstanbul’da mevcut güven seviyesinde bir kategori birimi azalma olması ise tersine kalkınmayı olumsuz etkileme eğilimi sergilemektedir. Diğer alt bölgelerde tespit edilen mevcut güven seviyesinin bir kategori birimi daha azalması kalkınmayı olumlu etkileme eğilimi göstermektedir. Bulguların ortaya koyduğu tezatlık bu değişken özelinde daha derinlikli çalışmalar yapılması için kapı

aramaktadır. Bulgulara göre ulusal ve bölgesel seviyede İstanbul bir istisna olarak dışarıda bırakılırsa güven seviyesinde bir azalma kalkınmayı olumlu etkileme eğilimi sergilemektedir. İstanbul özelinde ise var olan güvensizliğin derinleşmesi kalkınmayı olumsuz etkileme eğilimindedir.

Çeşitli farklılıklar gösteren bir diğer değişken ekonominin en önemli aktörlerinden biri olan *Büyük şirketlere duyulan güven* değişkenidir. Sıklık istatistikleri ulusal seviyede büyük şirketlere güven duyulduğunu göstermektedir. Fakat alt bölgeler seviyesinde sıklık istatistikleri bazı alt bölgelerde büyük şirketlere güven duyulurken bazı alt bölgelerde güven duyulmadığını ortaya koymaktadır. Eğer alt bölgelerden Batı Anadolu hariç tutulursa, regresyon analizi sonuçları ulusal ve bölgesel seviyede büyük şirketlere güven değişkeni ile kalkınma arasında pozitif ilişki olduğunu göstermektedir. Sadece Batı Anadolu bölgesinde bu ilişkinin eğilimi negatiftir. Dolayısı ile ulusal seviyede hâkim olan mevcut güven seviyesinden bir kategori birimi aşağı inilmesi kalkınmayı olumlu etkileme eğilimi sergilemektedir. Alt bölgelerde ise bu birim kategorik değişim bazı bölgeler için güven seviyesinde azalma bazı bölgeler için güvensizlik seviyesinde derinleşme şeklinde ortaya çıkmaktadır. Fakat sonuçta hepsi kalkınma değişkeni olarak ele alınan oranı olumlu etkileme eğilimi göstermektedir. Batı Anadolu özelinde ise sıklık istatistikleri büyük şirketlere güven duyulmadığını göstermektedir. Fakat analiz sonuçları ilişki yönünü negatif olarak vermiştir. Yani bu bölge özelinde mevcut güvensizlikte bir kategori birimi azalma / derinleşme kalkınmayı olumsuz etkileme eğilimi göstermektedir. Bu değişken özelinde kalkınmaya olan etkisi eğilim bakımından farklı görünüm sergileyen sadece Batı Anadolu bölgesidir. Dolayısı ile bu değişken özelinde ulusal ve bölgesel seviyede farklılıklar olduğu ortaya çıkmaktadır. Bulgular bu değişken özelinde ulusal ve bölgesel seviyede farklılık olduğunu göstermektedir. Bu farklılık alt bölgeler arasında da mevcut görünmektedir.

Gönüllü sivil katılım kuruluşları olarak bilinen organizasyonlardan birisi olan *çevreci örgütler* ulusal ve bölgelerarası seviyede bazı farklılıklar göstermektedir. Ulusal seviyede sıklık istatistikleri çevrecilik faaliyetleri amacıyla kurulan bu organizasyonlara güven duyulduğunu göstermektedir. Fakat alt bölge istatistiklerine göre bazı bölgeler bu örgütlere güven duyarken bazı bölgeler güven duymamaktadır. Öte yandan regresyon analizi sonuçları ulusal ve bölgesel seviyede çevreci örgütlerle kalkınma arasında negatif bir ilişki olduğunu göstermektedir. Yani ülke geneli ve bazı alt bölgeler için,

hâkim olan mevcut güven seviyesinden bir kategori birimi güvensizlik yönünde ilerleme kalkınmayı negatif etkileme eğilimi göstermektedir. Fakat Ege ve Batı Marmara bölgesinde sıklık istatistiklerine göre bu örgütlere güven duyulmamaktadır. Bu güvensizliğin bir kategori birimi kadar daha derinleşmesi de kalkınmayı negatif etkileme eğilimi göstermektedir. Buradan şu sonuç çıkmaktadır. Sıklık istatistiklerinin ortaya koyduğu farklılık göz ardı edilerek, çevreci örgütlere duyulan güven ve güvensizlik kalkınmayı hem ulusal hem de bölgesel seviyede olumsuz etkilemektedir. Çevreci örgütlere duyulan güven değişkeni ulusal ve bölgesel seviyede güven duygusu bakımından farklılık göstermektedir. Fakat hem düşük hem de yüksek güven seviyesinde kalkınma ile olan ilişkisi negatif eğilimlidir.

Sivil toplum kuruluşlarından bir diğeri olan kadın hakları örgütleri de çalışma kapsamına dâhil edilmiştir. Bu değişkenin ulusal sıklık istatistikleri kadın örgütlerine güven duyulduğunu göstermektedir. Alt bölge sıklık istatistikleri ise çevreci örgütlerdeki görünüme benzemektedir. Ege ve Batı Marmara dışındaki diğer alt bölgelerde kadın hakları örgütlerine güven duyulmaktadır. Fakat bu iki bölgede güven duyulmamaktadır. Regresyon analizleri sonucunda ulusal seviyede ve alt bölgeler seviyesinde kadın hakları örgütleri ile kalkınma arasında pozitif ilişki bulunmuştur. Çevreci örgütlerden elde edilen bulguların tersine kadın örgütlerine duyulan güven seviyesinde bir azalmada olsa, var olan güvensizlik seviyesinde bir derinleşme de olsa, bu bir kategori birimi değişme, kalkınmayı olumlu etkileme eğilimi göstermektedir. İki farklı sivil toplum kuruluşu arasında böyle bir sonucun ortaya çıkması bir hayli dikkat çekicidir. Fakat bu konuya bu çalışma kapsamında açıklık getirmek mümkün değildir. Yapılan analizler sadece değişkenler arasında var olan ilişki eğilimlerini ortaya koymaktadırlar. Bunların nedenleri, çözümleri gibi konular farklı çalışmalara konu olarak belirlenmiş olan literatür boşluklarıdır.

SONUÇ

İktisat bilimi Adam Smith'ten bu yana ekonomik büyüme ve kalkınmanın kaynaklarını anlamak, ekonomik işleyişi anlamak üzere bir takım çabalara sahne olmaktadır. Başlangıçta gelişmenin kaynağı olarak fiziki sermaye yetersizlikleri üzerine vurgu yapılmış, fakat elde edilen sonuçların istenilen şekilde olmaması ile araştırma alet çantasına yeni açıklayıcı araçlar eklenerek araştırmalara devam edilmiştir. Özellikle Büyük Buhran ve İkinci Savaş sonrası ekonomi bilimindeki en önemli gelişmelerden birisi ekonomi bilimi kapsamına mekân kavramını eklemiş olmasıdır. Böylece bölgesel kalkınma bilimi de büyüme ve kalkınma bilimleri ile birlikte bilimsel yolculuğunda ayrı bir bilim dalı olarak yürümeye başlamıştır.

Bilim dallarının eş anlı olarak gelişim süreçlerine bakıldığında aralarında sıkı bir etkileşim olduğu görülmektedir. Ülkeler ya da bölgeler arasındaki ekonomik gelişmişlik farklılıklarını anlama çabaları kullanılan açıklayıcı değişken kümesinin giderek genişlemesine olanak sağlamıştır. Doğal kaynaklar, emek, sermaye ve müteşebbis gibi temel faktör çeşitlerinin ekonomik hayatı açıklamadaki yetersizliği yeni sermaye çeşitlerinin tanımlanmasına yol açmıştır. Bu bağlamda yakın geçmişte yapılan en büyük vurgulardan birisi beşeri sermaye üzerinedir. Beşeri sermaye bireylerin eğitim ve sağlık gibi niteliklerinin geliştirilmesine vurgu yapmaktadır. Fakat ekonomi biliminin üzerine mercek tuttuğu bu yeni değişken kalkınma ve büyüme yaklaşımlarında merkeze insanın alındığını göstermektedir. Beşeri sermaye ile “insan”ın mekeze alınmasının ardından, yaklaşımlarda vurgu beşeri ilişkilere kaymıştır. Böylece insana mahsus ilişkilerin, ekonomik ilişkileri ve ekonomik çıktıları etkileme gücü fark edilerek, sosyal sermaye kavramı ekonomi literatüründe kabul görmüştür.

Sosyal sermayenin üzerine temellendiği ana fikir *ilişkilerin önemli olduğu* önermesidir. Bireysel ya da kurumsal seviyede meydana gelen her türlü ilişki biçimi bir sonuç doğurmaktadır. Tanımlanması konusunda üzerinde uzlaşıya varılamamış bir kavram olan sosyal sermaye genel olarak bir toplumda var olan *iletişim ağları, normlar ve güven* şeklinde tarif edilmektedir. Literatürde yapılan çalışmaların çoğu uluslararası ya da bölgeler arası farklılıkları açıklayan önemli bir değişken olarak sosyal sermayeye işaret etmektedir. Bu bağlamda, sosyal sermaye kalkınma ve büyüme için kullanılabilecek önemli bir politika aracı olarak görülmektedir. Özellikle Putnam'ın

önce İtalya ve sonra ABD üzerine yaptığı çığır açan çalışmalarının ardından, sosyal sermaye, iktisadi literatürde yıldızı giderek parlayan bir kavram olarak gündemde yerini halen korumaktadır. Öte yandan sosyal sermayeye ilişkin olarak üzerinde uzlaşa sağlanamayan bir başka konu kavramın nasıl ölçülebileceği konusudur. Sosyal sermaye diğer sermaye türlerinden farklı olarak daha soyut bir kavramdır. Bunun somut göstergelere dönüştürülerek elde edilen sonuçların karşılaştırılabilir hale getirilmesi için arayışlar halen devam etmektedir. Bunun yanında sosyal sermaye multidisipliner bir kavram olarak sosyal bilimlerin pek çok dalında kullanılmaktadır. Her bilim dalı kendi cephesinden farklı bir tanımlama ve doğal olarak ölçümü konusunda da farklı bir yaklaşım geliştirmektedir.

Hem soyut bir kavram olması hem de multidisipliner nitelik gösteriyor olması sosyal sermayenin ölçümü ve tanımlanması konusundaki en büyük zorluklarıdır. Araştırmacıların karşılaştığı bir diğer zorluk bir toplumun içinde gömülü olarak bulunan değerlerini gün yüzüne çıkaran sosyal sermaye istatistiklerinin oluşmamış olmasıdır. Bu manada Dünya Değerler Anket araştırması büyük bir ihtiyaca cevap vermektedir.

Literatürde yapılan pek çok araştırma Dünya Değerler Anketi araştırmasına dayandırılmıştır. 1981'den beri dünyanın pek çok ülkesini kapsama alan bu kuruluş anket sonuçlarını kendi web sitesinden ücretsiz olarak paylaşmaktadır. Özellikle sosyal sermayenin en önemli temel bileşeni olarak görülen güven unsuruna dayalı ampirik çalışmalar genellikle WVS'de yer alan çeşitli güven değişkenlerine dayalı olarak yapılmaktadır. Bu tez çalışmasında da benzer bir yöntem tercih edilerek, Türkiye ve alt bölgeleri üzerine yapılan araştırma için kullanılan tüm değişkenler WVS'den elde edilmiştir. Bu tez çalışması kapsamında sosyal sermaye hem genel güven hem de kurumsal güven şeklinde ele alınmıştır.

Anketlerden elde edilen veri setleri Stata 16 programında düzenlenip, istatistik tabloları çıkarılarak lojistik regresyon analizine hazır hale getirilmiştir. Bu çalışma başlangıçta bölgesel ayırımı istatistiki bölge birimleri sınıflandırmasına uygun olarak yapmayı amaçlamıştır. Fakat Türkiye'ye ait veri tabanında veri setlerinin buna müsaade etmediği görülmüştür. İkinci alternatif olarak Türkiye'de kullanılan coğrafi bölge ayırımına uygun bir tasnif yapılmak istenmiştir. Fakat veri setleri buna da uygun bulunmamıştır. Bu nedenle bu çalışmada anketlerin uygulandığı mekânlar “alt bölgeler” olarak kabul

edilmiştir. Öte yandan bu noktada yaşanan bir diğer zorluk yapılan anket çalışmasının önemli bir miktarının nerede yapıldığının bilgisinin verilmemesidir. Bu zorluğu aşmak ve veri kaybı yaşamamak adına, uygulama bölgesi belirsiz olan anketler ayrı bir grup altında toplanarak bu gruba da bir alt bölge muamelesi yapılmıştır. Veri setlerinden kaynaklanan bu kısıtlılıklardan dolayı, coğrafi bölgelerin yanı sıra, İstanbul, Ankara gibi iller de bölge muamelesi görmüştür.

Yapılan bu tez çalışmasında bağımlı değişken olarak deneklere “önümüzdeki on yıl içerisinde ülkenin en önemli hedefi nedir?” diye sorulan ve dört kategoriden oluşan bir anket sorusu seçilmiştir. Buna göre ülkenin birincil hedefinin istikrarlı bir ekonomi mi? Daha insancıl bir topluma doğru ilerleme mi? Fikirlerin paradan daha önemli olduğu bir topluma doğru ilerleme mi? Yoksa suç ve suçlularla mücadele edilmesi mi? Olduğunun seçimini yapmaları istenmiştir. Birbirinden farklı dört kategoriden oluşan bir bağımsız değişkeni olan model için en uygun analiz yöntemi olarak multinominal lojistik regresyon yöntemine karar verilmiştir.

Multinominal lojistik regresyon yönteminde kategorilerden bir tanesi referans kategori olarak alınır ve bu temel alınan kategoriye göre diğer kategorilerin gerçekleşme olasılıkları değerlendirilir. Açıklayıcı değişken olarak sosyal sermaye genel güven ve kurumsal güven şeklinde ele alınmıştır. Yapılan Multinominal Lojistik Regresyon analizi bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişki eğilimini göstermektedir. Dolayısı ile bu çalışmada kalkınma ile sosyal sermaye arasındaki eğilim ilişkisi hem ulusal hem de bölgesel olarak ortaya koyulmuştur.

Elde edilen bulgular bazı değişkenler için hem bölgeler arasında hem de bölgesel ve ulusal seviyede paralellikler göstermektedir. Dini kurumların liderlerine duyulan güven, ordu ve polis gibi güvenlik kurumlarına duyulan güven, işçi sendikalarına güven, siyasi parti teşkilatlanmalarına duyulan güven, devlet memurları ve bürokratlara güven değişkenleri ulusal seviyede ve bölgesel seviyede benzerlikler taşımaktadır. Fakat bazı değişkenler ulusal seviyede ve alt bölgeler seviyesinde farklılıklar göstermektedirler. Ankara’da görev yapan hükümete duyulan güven, TBMM’ye duyulan güven, Büyük şirketlere duyulan güven, çevreci kuruluşlara ve kadın hakları örgütlerine güven değişkenleri ulusal ve bölgesel seviyede birbirinden farklı eğilimler sergilemektedirler.

Bulguların işaret ettiği en dikkat çekici şey bölgesel seviyede genel güven değişkeni ile kalkınma arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki bulunmuyor olmasıdır. Fakat ulusal seviyede genel güven ile kalkınma arasında negatif eğilimli bir ilişki olduğu görülmektedir. Ayrıca ülkenin sıklık istatistiklerine göre genel güven seviyesi %12 gibi çok düşük bir seviyededir. Bu durum mevcut güvensizlik seviyesinin biraz daha derinleşmesinin kalkınmayı olumsuz etkileme eğilimi gösterdiğini ifade etmektedir. Öte yandan bölgesel seviyede istatistiki olarak anlamlı bir ilişki olmadığından herhangi bir ilişki ya da eğilimden söz etmek mümkün değildir.

Genel güvene dair ulaşılan bu bulgu ülkenin gelişimi için genel güven değişkeninin önemini ortaya koymaktadır. İnsanların tanıdık ya da tanımadık birbirlerine güvenemediği ortamlarda, yasal yaptırımlara, polis ve askeri güce, yaptırım gücü olan yol ve yöntemleri tercih etme eğilimi göstermektedirler. Dolayısı ile genel güven seviyesini arttırmaya yönelik bir takım sosyal politika yatırımlarının yapılması elzem görünmektedir. Komşuluk ilişkilerinin gelişmesine, hiç tanımasa da yolda gördüğü zor durumdaki herhangi bir insana yardım edebilme güdülerini harekete geçirebilme kabiliyeti kazandırmaya yönelik politika uygulamaları ülkenin gelişim yolunda daha hızlı hareket edebilmesi için oldukça önem taşımaktadır. Bireylerin birbirlerine karşı güven duygularını geliştirmeye yönelik olarak yasal yaptırımların caydırıcı güçte olması önemlidir. Bireylerin ortak mekânlarda vakit geçirebileceği, birbirleri diyalog kurabilecekleri toplumsal sosyal faaliyetlerin düzenlenmesi, sevgi ve saygı temelinde iletişim becerilerini geliştirebilmeleri açısından önem taşımaktadır.

Genel güven seviyesinin yüksek olduğu bir atmosferde bireylerin girişkenlikleri artış gösterme eğilimindedir. Kendini ve geleceğini güven içerisinde hisseden bireyler ortak girişimcilik faaliyetlerinde bulunarak ekonomik canlılığa katkı sağlayacaklardır. Bunun için gerekli sözleşme ve yasal işlemlerde daha az bürokrasi ve hukuki tedbir maliyetlerine katlanılacağı için kaynaklarının önemli bir kısmını üretime ayırabileceklerdir. Bu manada meslek birliklerinin güçlendirilmesi önem taşımaktadır. Bireysel davranış açısından işyeri sahipleri ve esnaf arasında diğerkâmlığı norm haline getirmeye dönük önlemlerin alınması önemlidir. Birbirlerini koruyup kollayan, destekleyen meslek erbabının oluşturduğu birlikler ekonomik canlılığın sağlanması açısından hayati önem taşımaktadır. Bütün bunların yapılabilmesi için devlet yönetimi, yerel yönetim, sivil toplum ve özel sektörün sağlıklı bir iletişim kurabilmesi, ortak karar

alabilmesi ve uygulama da yaşanabilecek olası sorunların çözümü için ivedilikle, hakkaniyetle hareket edebilmesi, güven duygusunun perçinlenmesi için gereklidir.

Bulguların ortaya çıkardığı bir diğer dikkat çekici unsur ele alınan iki sivil toplum kuruluşu ile ilgilidir. Çevreci örgütlere duyulan güven değişkeni ile bağımlı değişken olan kalkınma ilişkisi negatif eğilim gösterirken, kadın hakları örgütlerine duyulan güven değişkeni ile kalkınma ilişkisi pozitif eğilim göstermektedir. Yani çevreci örgütlerde *güvensizlik yönünde bir kategori ilerleme* kalkınmayı *olumsuz* etkileme eğilimi taşıırken, kadın hakları örgütlerine güven değişkeninde *güvensizlik yönünde bir kategori ilerleme* kalkınmayı *olumlu* etkileme eğilimi taşımaktadır.

Gelişme yolculuğunda, sivil toplum kuruluşları küreselleşmenin had safhaya vardığı bu iletişim çağında ön plana çıkarılan unsurlardan birisidir. Putnam'ın çalışmaları gibi pek çok çalışma sivil toplum kuruluşları ve yatay ilişkilerin önemine vurgu yapmaktadır. Bu minvalde bu çalışmada elde edilen bulgular sivil toplum konusunda da önemli adımların atılmasının gerekli olduğu sonucunu doğurmaktadır. Çevreci örgütler ve kadın hakları örgütleri sivil toplum kuruluşları arasında en bilinen iki örneği temsil etmektedirler. Bu derneklere neden güven duyulmadığı, aksayan yanlarının neler olduğu, nasıl güçlendirilebileceği gibi soruların sorularak yapılanmaların amacına uygun hareket etmesi sağlanmalıdır. Tıpkı hukuk sistemi gibi organizasyonların disiplin kurullarının yaptırımlarının caydırıcı nitelikte olması önemlidir. Yapılan faaliyetlerin gerçekten belirlenen amacı yerine getirdiğinden ve sonuçlarından herkesin eşit olarak faydalanabileceği şeffaf yapıda olduğundan emin olunması önemlidir. Bu noktada yine bireyler arası güven, ahlaki ve kültürel normlar önem taşımaktadır. Bireyler arası empati, diğerkamalık, yardım severlik, anlayış, hoş görü gibi hem bireysel hem de toplumsal mutluluğa, huzura yönlendiren unsurları güçlendirecek önlemlerin alınması elzemdir. Bu tez çalışmasında birbirine tezat iki davranış sergileyen sivil toplum örneği bulunmuştur. Her birinin ayrı ayrı incelenmesi gerekmektedir ve gelişmeye olumlu katkı sağlayacak hale getirilmesi için çaba sarf edilmelidir.

Bu tez çalışması kapsamında söylenebilecek en genel şey sosyal sermayenin ülkenin ulusal ve bölgesel kalkınma ve büyümesi konusunda sosyal sermaye olgusunun önemli bir politika aracı olma potansiyelinin olduğudur. Bu potansiyelin harekete geçirilmesi

için gerekli önemlerin alınması, sosyal politika yatırımlarının yapılması ülkenin gelişimi açısından önem taşımaktadır.

Bu tez çalışması, ülkeye özgü sosyal değerler araştırması konusunda istatistiki veri tabanı eksikliğini gözler önüne sermektedir. Ulusal istatistik kurumu gibi kurumların kapsamlı ve derinlikli değerler araştırması yaparak, araştırmacıların kullanımına açması önem taşımaktadır. Çünkü hem bu çalışma gibi uluslararası çapta yapılmış sosyal değerler araştırmalarını kullanan çalışmalar hem de kendi imkânları ölçüsünde yapılmış olan çeşitli mikro ve mezo seviyedeki çalışmalar, sosyal sermayenin kalkınma ve gelişme açısından önemli bir değişken olma potansiyeli gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, TÜİK bünyesinde daha ayrıntılı ve periyodik saha araştırmalarının yapılarak veri setlerinin araştırmacılara sunulması bir ihtiyaç olarak hissedilmektedir. Çünkü her araştırmacı kendi imkânları ve bilgi birikimi dâhilinde konuya ışık tutmaya çalışmaktadır. Bu da birbirinden kopuk ve dağınık çalışmaların literatürde birikmesi anlamına gelmektedir. Ülkemizde sosyal sermaye olgusu üzerine daha koordineli ve derinlikli araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Böyle derinlikli çalışmalar ülkenin her bölgesinin yapısını, potansiyelini, güçlü ve zayıf yönlerini, barındırdığı fırsatları, kültürel kodlarını ayrıntılı olarak ortaya koyacaktır. Gelişme ve kalkınmanın sağlanabilmesi için neyin gerekli olduğunun belirlenebilmesi için öncelikle olan durumun belirlenmesi, ölçülmesi, farkındalık yaratılması ve teşhis edilmesi önem taşımaktadır. Çünkü ancak hastalığın ne olduğu anlaşılırsa tedavi için çözüm önerileri geliştirilebilir. Bu sebeple teşhislerin sağlıklı ve isabetli yapılabilmesi için istatistiki bir alt yapının oluşturulması hayati önem taşımaktadır.

Bu tez çalışmasının kendinden sonraki çalışmalara yol açabilecek pek çok bulgusu vardır. Bunlardan birincisi genel güvenin ulusal boyutta anlamlı ve önemli bulunmasına karşın bölgesel seviyede neden hiçbir ilişki ortaya koymamış olmasıdır. Bir diğeri her ikisi de sivil toplum kuruluşu olmasına rağmen kalkınma ile ilişkileri bakımından neden farklılık gösterdikleridir. Bunların yanında ele alınan sosyal sermaye değişkenlerinin ilişki eğilimleri ortaya konulmuştur fakat bu eğilimlerin nedenleri ya da nasıl değiştirilebileceklerine dair sorular bu çalışma kapsamı dışında kalmıştır.

KAYNAKÇA

- Abramovitz, M. (1986). Catching Up, Forging Ahead, and Falling Behind. *The Journal of Economic History*. 46.(2), 385-406.
- Acemoğlu, D. (2009). *Introduction to Modern Economic Growth*. New Jersey: Princeton University Press.
- Adler, P. S. ve Kwon. S-W. (2002). Social Capital: Prospects For A New Concept. *Academy of Management Review*. 27.(1), 17-40.
- Ahlerup, P., Olsson, O. ve Yanagizawa, D. (2009). Social Capital vs. Institutions in the Growth Process. *European Journal of Political Economy*. 25.(1), 1-14
- Akar, T. ve Ay A. (2018). Sosyal Sermaye ve İnovasyonun Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi. *Journal of Economy Culture and Society* 58.(1), 105-26.
- Akçomak, S. ve Well, B. (2008). Social Capital, Innovation and Growth: Evidence from Europe. *IZA Discussion Paper No. 3341*. <http://repec.iza.org/dp3341.pdf> (13.02.2016).
- Akerlof, G. A. ve Kranton. R. E. (2016). *Kimlik İktisadı*. 1. Basım. C. Madenci (çev.), Ankara: Efil Yayınevi.
- Alharbi, A: M. (2014). Social Capital And Its Role in Economic Development: A Study Across Regions Of Saudi Arabia, *Masterr of Science Dissertation*. United States: Oklahoma State University.
- Alina, C., C. Emiliano. And F. Donatella. (2012). Social Capital And Industrial District Development: The Role Of The Local Government. *Annals of the University of Oradea, Economic Science Series*. 21.(1), 284-289.
- Amin, A. (1999). An Institutional Perspective On Regional Economic Development. *International Journal of Urban and Regional Research*. 23.(2), 365-378.
- Annen, K. (2003). Social Capital, Inclusive Networks, and Economic Performance. *Journal of Economic Behavior & Organization*. 50.(4), 449-463.
- Arıcıoğlu, Ebru. (2011). İktisat teorisinde unutulmuş bir kavram: Mekân. *Ekonomik Yaklaşım* 22.(81), 17-44.
- Arndt, H. W. (1981). Economic Development: A Semantic History. *Economic Development and Cultural Change*. 29.(3), 457-466.
- Artan, S. ve P. Hayaloğlu. (2014). Kurumsal Yapı ve İktisadi Büyüme İlişkisi. *Sosyoekonomi*. 22.(2), 347-365.
- Aslan, S. (2016). Türkiye’de Sosyal Sermaye Bileşenlerinden Güven Hakkında Bir Değerlendirme. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 17.(2), 181-204.

- Atiker, E. (2003). Rasyonellik Sorunu: Habermas'ın İletişimsel Eylem Kuramı Üzerine. *Sosyoloji Dergisi*. 3.(7), 167-191.
- Aydemir, M. A. ve Tecim, E. (2012). Türk Toplumunda Aile ve Dinin Sosyal Sermaye Potansiyeli. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (28), 43–59.
- Aydın, H. İ. (2016). *Sosyal Sermaye ve Kalkınma*. 1.Baskı. Ankara: Efil Yayınevi.
- Aydın, M. K. (1999). “Ulusal Kalkınmacılık”tan “Küreselleşme”ye. *Bilgi Dergisi*. 1.(1), 1-23.
- Balioune-Lutz, M. (2005). Institutions, social capital, and economic development in Africa: an empirical study. *International Centre for economic research working paper series*, 18, No: 2007-05.
- Başkaya, F. (2005). *Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü*. 5. Baskı. Ankara: Maki Basın Yayın.
- Berber, M. (2011). *İktisadi büyüme ve kalkınma: Büyüme teorileri & kalkınma ekonomisi*. Derya Kitabevi.
- Berber, M. (2017). *İktisadi Büyüme ve Kalkınma*. 6. Baskı. Trabzon: Celepler Matbaacılık Yayın ve Dağıtım.
- Berggren, N. Elinder, M. ve Jordahl, H. (2008). Trust and growth: A shaky relationship. *Empirical Economics*. 35.(2), 251–74.
- Beugelsdijk, S. ve Smulders, S. (2003). Bridging and Bonding Social Capital: Which Type is Good for Economic Growth. Wil Arts, Jacques Hageaars ve Loek Halman (Ed.). *The cultural diversity of European Unity, Findings, Explanations and Reflections From the European Values Study* içinde, 147-184.
- Beugelsdijk, S. ve T. Schaik. (2005). Social Capital and Growth in European Regions: an Empirical Test. *European Journal of Political Economy*. 21.(2), 301-324.
- Beyhan, B. (2007). Örtük Bilginin Yerel Bölgesel İktisadi Kalkınmadaki Önemi Üzerine: Yöntembilimsel Mücadelelerin İç İç Geçme Eğilimi. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 25.(1), 1-19.
- Bjørnskov, C. (2012). “How Does Social Trust Affect Economic Growth?” *Southern Economic Journal*, 78.(4), 1346–68.
- Bjørnskov, C. ve Svendsen. G. T. (2003). Measuring social capital–Is there a single underlying explanation? Working Paper No: 03–05. University of Aarhus, Aarhus School of Business, Department of Economics.
- Boeke, J. H. (1934). The Effects of the Economic Crisis in Netherlands-India. *Pacific Affairs*. 7.(1), 29-41.

- Boschma, Ron A. (2005). "Social Capital and Regional Development: An Empirical Analysis of the Third Italy". Ss. 139–68 içinde *Learning from Clusters: A Critical Assessment from an Economic-Geographical Perspective*, editör R. A. Boschma ve R. C. Kloosterman. The Netherlands: Springer-Verlag.
- Boulila, G., Bousrih, L. ve Trabelsi. M. (2008). Social Capital and Economic Growth: Empirical Investigations On The Transmission Channels. *International Economic Journal* 22.(3), 399–417.
- Bourdieu, P. (1986). The Forms of Capital. (Ss. 241–258) içinde *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, editör J. Richardson. C. T.: Greenwood.
- Bourdieu, P. (2002). The Forms of Capital. Nicole Woolsey Biggart (Ed.). *Readings in Economic Sociology* içinde. U.K.: Blackwell Publishers, 280-291.
- Bourdieu, P. ve Wacquant L. J. D. (1992). *An Invitation to Reflexive Sociology*. Great Britain: Polity Press.
- Brakman, S. ve H. Garretsen. (2003). Rethinking the 'New' Geographical Economics. *Regional Studies*. 37.(6&7), 637–648.
- Bronisz, Urszula ve Wim Heijman. 2009. "The Impact of Social Capital on the Regional Growth and Competitiveness in Poland". Ss. 1–13 içinde *The Role of Knowledge, Innovation And Human Capital In Multifunctional Agriculture And Territorial Rural Development*. Belgrade, Republic of Serbia.
- Burt, R. S. (1997a). A Note On Social Capital And Network Content. *Social Networks*. 19.(4), 355-373.
- Burt, R. S. (1997b). The Contingent Value Of Social Capital. *Administrative Science Quarterly*, 42(2), 339-365.
- Callois, J. M., ve Schmitt, B. (2005, January). Measuring social capital for local economic development studies: the case of French rural areas. In *Working paper 2005*.
- Callois, J. M., ve Schmitt, B. (2009). The Role of Social Capital Components on Local Economic Growth: Local Cohesion and Openness in French Rural Areas. *Review of Agricultural and Environmental Studies*. 90.(3), 257-286.
- Callois, J-M. ve F. Aubert (2007). Towards Indicators of Social Capital for Regional Development Issues: The Case of French Rural Areas. *Regional Studies: The Journal of the Regional Studies Association*. 41.(6), 809-821.
- Cameron, J. (2000). Development economics, the New Institutional Economics and NGOS. *Third World Quarterly*. 21.(4), 627-635.
- Cannan E. (Ed.). (1904). *An Inquiry Into The Nature And Causes Of The Wealth Of Nations by Adam Smith*. London: Methuen

- Casey, T. (2004). Social Capital and Regional Economies in Britain. *Political Studies* 52.(1), 96–117.
- Casey, T. ve Christ, K. (2005). Social capital and economic performance in the American States. *Social Science Quarterly* 86.(4), 826–45.
- Charbit, Y. ve A. Virmani. (2002). The Political Failure of an Economic Theory: Physiocracy. *Population (English Edition)*. 57.(6), 855-883.
- Chen, X. (2005). *Magic Or Myth?: Social Capital and Its Consequences in the Asian, Chinese, and Vietnamese Contexts*. University of Illinois at Chicago.
- Cheng, M. Y., & Mittelhammer, R. (2008). Globalization and economic development: Impact of social capital and institutional building. *American Journal of economics and Sociology*, 67.(5), 859-888.
- Coase, R. (1998). The New Institutional Economics. *The American Economic Review*. 88.(2), 72-74.
- Cokluk, O. (2010). Logistic Regression: Concept and Application. *Educational Sciences: Theory and Practice*, 10.(3), 1397-1407.
- Coleman, J. S. (1990). *The Foundations of Social Theory*. London: The Belknap Press of Haeward University Press.
- Coleman, James S. 2010. “Beşeri Sermayenin Yaratımında Sosyal Sermaye”. Ss. 77–119 içinde Sosyal Sermaye Kuram Uygulama Eleştiri, M. M. Şahin ve A. Z. Ünal (ed.), İstanbul: Değişim Yayınları.
- Collier, P. (1998). Social Capital And Poverty. *Social Capital Initiative Working Paper No. 4*. The World Bank Social Capital Working Paper Series. file:///C:/Users/hp/Desktop/Kaynaklar/English/Social%20Capital/Articles/collier%2098%20SOCIAL%20CAPITAL%20and.pdf (13.08.2015).
- Çelebi, A. (2001). Risk ve Olumsuzluk: Sosyal Teori-Sosyal Felsefe İlişisini Anlamaya Yönelik İki Anahtar Kavram. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 56.(01), 23-52.
- D’Agata, A. ve G. F. (2003). The Structure of Growth Models: A Comparative Survey. N. Salvadori. (Ed.), *The Theory of Economic Growth: a Classical Perspective*. içinde. UK: Edward Elgar, 23-42.
- Dasgupta, P. (2005). “Economics of Social Capital”. S. 39 içinde *Economic Record*. C. 81. John Wiley & Sons, Ltd.
- Dasgupta, P. (2011). *İktisat*. Dost Kitabevi Yayınları Kültür Kitaplığı.
- Daskalopoulou, I. ve Karakitsiou, A. (2020). Regional social capital and economic growth: Exploratory evidence from testing the virtuous spiral vs. vicious cycle model for greece. *Sustainability*, 12(15), 6037. doi:http://dx.doi.org/10.3390/su12156037

- Dearmon, J. ve Grier. K. (2009). Trust and development. *Journal of Economic Behavior and Organization*. 71.(2), 210–20.
- DeMaris, A. (1992). Logit Models from Economics and Other Fields | J. S. Cramer | download. M. S. Lewis-Beck (ed.). SAGE.
- Demirel, S., Alptekin, K. ve Alluşoğlu, M. A. (2014). Sivil Toplum Örgütleri. *Mülkiye Dergisi*. 26.(233), 127–138.
- Dinçer, O. ve E. M. Uslaner. (2010). Trust and Growth. *Public Choice*. 142.(1), 59-67.
- Dinda, S. (2008). Social capital in the creation of human capital and economic growth: A productive consumption approach. *Journal of Socio-Economics* 37.(5), 2020–2033.
- Dinler, Z.(2001). *Bölgesel İktisat*. 6. Baskı. Bursa: Ekin Kitabevi.
- Do, S. G. (2009). Impacts of Social Capital on Entrepreneurship, Innovation, and Economic Development in the Knowledge Economy, *Doctor of Philosophy Dissertation*. United States: George Mason University.
- Doğan, B. B. (2011). Kalkınma İktisadının XX. Yüzyıldaki Gelişim Süreci, İktisat Politikalarına Etkisi ve Son On Yıllık Konjonktürün Disiplinin Geleceğine Olası Etkileri. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 22.(2), 41-83.
- Domar, E. D. (1946). Capital Expansion, Rate of Growth, and Employment. *Econometrica*, 14.(2), 137-147.
- Domar, E. D. (1947). Expansion And Employment. *American Economic Review*. 37.(1), 34-55.
- Dong, Z. Ve Y. Zhang. (2016). Accumulated Social Capital, Institutional Quality, and Economic Performance: Evidence from China. *Economic Systems*. 40.(2), 206-219.
- Dreyhaupt, S. J. (2006). *Locational Tournaments in the Context of the EU Competitive Environment*. Frankfurt: Deutscher Universitäts-Verlag.
- Dulupçu, M. A. (2002). Kalkınma İktisadı Üzerine Bazı Düşünceler. *Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi*. 4.(1), 31-52.
- Durkheim, E. (1984). The Division of Labour in Society. A. Giddens (ed.). MACMILLAN.
- Działek, J. (2016). Is social capital useful for explaining economic development in polish regions?. *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*, 96.(2), 177-193.

- Easterly, W. ve Levine, R. (2001). It's not factor accumulation: stylized facts and growth models-what have we learned from a decade of empirical research on growth?. *The World Bank Economic Review*, 15.(77355), 177-219.
- Eastwood, B. M. (2007). Explaining U.S. Urban Economic Growth 2000-2004: The Role Of The Creative Class, Social Capital, Economic Freedom, Distributive Politics, And Defense Spending, *Doctor of Philosophy Dissertation*. United States: West Virginia University.
- Engels, F. (Ed.). (1965) *Capital Volume I*. Moscow: Progress Publishers.
- Engels, F. (Ed.). (1967). *Capital Volume II*. Moscow: Progress Publishers.
- Engels, F. (Ed.). (1971). *Capital Volume III*. Moscow: Progress Publishers.
- Eraydın, A. (2004). Bölgesel Kalkınma Kavram, Kuram ve Politikalarında Yaşanan Değişimler. *Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu*. (1), 126-146.
- Ercolani, M. G. ve Zheng, W. (2010). An Empirical Analysis of the Lewis-Ranis-Fei Theory of Dualistic Economic Development for China. <http://econpapers.repec.org/paper/birbirmec/10-06.htm> (07.02.2013).
- Erdoğan, R. (2013). Suç Mağdurlarının Korunmasında Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü: Avrupa Birliği-Türkiye Karşılaştırması. *Polis Bilimleri Dergisi*. 15.(2), 39-83.
- Eriksson, C. (2013). *Economic Growth and the Environment An Introduction to the Theory*. United Kingdom: Oxford University Press.
- Erselcan, F. (2009). Sosyal sermaye ve ekonomik kalkınma: Sivas, Kayseri, Yozgat bölgesinde bir araştırma. *Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi*.
- Essletzbichler, J. (2011). "Locating Location Models". Ss. 23-38 içinde *The SAGE Handbook of Economic Geography*, editör A. Leyshon, R. Lee, Li. McDowell, ve P. Sunley. London: SAGE Publications Ltd.
- Evans, M. ve Syrett, S. (2007). Generating social capital? The social economy and local economic development. *European Urban and Regional Studies*, 14.(1), 55-74.
- Fafchamps, M. (2006). Development and Social Capital. *Journal of Development Studies*. 42.(7), 1180-1198.
- Fagerland, M. W., ve Hosmer, D. W. (2012). A generalized Hosmer-Lemeshow goodness-of-fit test for multinomial logistic regression models. *The Stata Journal*, 12.(3), 447-453.
- Field, J. (2008). *Sosyal Sermaye*. 2. Basım, B. Bilgen ve Ş. Bayram (çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Filiztekin, A. (2008). *Türkiyede Bölgesel Farklar ve Politikalar*. İstanbul: TÜSİAD.
- Fine, B. (2011). Sosyal Sermaye Sosyal Bilime Karşı: Bin Yılın Eşiğinde Ekonomi Politik ve Sosyal Bilimler. Editör A. K. (çev.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Flammang, R. A. (1979). Economic Growth and Economic Development: Counterparts or Competitors?. *Economic Development and Cultural Change*. 28.(1), 47-61.
- Fleming, M. (1955). External Economies and the Doctrine of Balanced Growth. *The Economic Journal*. 65.(258), 241-256.
- Forero, M. P. G., T. Ida ve T. Kuroda.(2015). Institutions and Cultural Heterogeneity as Determinants of National Income: A Random-coefficients Stochastic Frontier Model. *Review of Development Economics*. 19.(3), 710-724.
- Frambach, H. (2012). Johann Heinrich von Thünen: A Founder of Modern Economics. J. G. Backhaus (Ed.). *Handbook of the History of Economic Thought Insights on the Founders of Modern Economics içinde*. Germany: Springer, 299-322.
- Fujita, M. (1999). Location and Space-Economy at half a century: Revisiting Professor Isard's dream on the general theory. *The Annals of Regional Science*. 33.(4), 371-381.
- Fujita, M. (2010). The Evolution Of Spatial Economics: From Thünen To The New Economic Geography. *The Japanese Economic Review*. 61.(1), 1-32.
- Fujita, M. and T. Mori. (1998). On the dynamics of frontier economies: Endogenous growth or the selforganization of a dissipative system?. *Annals of Regional Science*. 32.(1), 39-62.
- Fukuyama, F. (1995). Social Capital and Global Economy. *Foreign Affairs*. 74.(5), 89-103.
- Fukuyama, F. (1997). "Social Capital". (Sf. 377–484) içinde *The Tanner Lectures On Human Values*. Oxford.
- Fukuyama, Francis. (2001). Social Capital, Civil Society And Development. *Third World Quarterly*. 22.(1), 7–20.
- Gemicioğlu, A. (2019). "Bölgesel Kalkınmada Sosyal Sermayenin Rolü: Zonguldak İli Örneği". Yüksek Lisans Tezi. Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi.
- Granovetter M. (1985). Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness. *American Journal of Sociology*. 91.(3), 481-510.
- Granovetter, M. (2005). The Impact of Social Structure on Economic Outcomes. *Journal of Economic Perspectives*. 19.(1), 33-50.
- Greene, H. W. (2016). Ekonometrik Çözümleme. Çev.: Ümit Şenesen, Yedinci Baskı. Palme Yayıncılık, Ankara.

- Grewe, N. R. (2003). Social Capital And Local Development: An Exploration Of Three Forms Of Community-Based Social Capital, *Doctor of Philosophy Dissertation*. United States: Iowa State University.
- Grootaert, C. (1998). Social Capital: The Missing Link?. World Bank: Social Capital Initiative Working Paper No. 3. <http://siteresources.worldbank.org/INTSOCIALCAPITAL/Resources/Social-Capital-Initiative-Working-Paper-Series/SCI-WPS-03.pdf>
- Grootaert, C. ve Bastelaer, T. (2002). Understanding and Measuring Social Capital, C. Grootaert ve T. Van Bastelar (ed), The World Bank.
- Gujarati, D. N., Porter, D. C., Şenesen, Ü., & Günlük-Şenesen, G. (2012). *Temel Ekonometri*. Literatür Yayıncılık.
- Gündüz, Ali Yılmaz. (2006). *Bölgesel Kalkınma Politikası*. 1.Baskı. Bursa: Ekin Kitabevi.
- Halıcı Tülüce, Nadide Sevil. 2013. “Sosyal Sermaye Faktörünün Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Dinamik Panel Uygulaması”. Doktora Tezi. Erciyes Üniversitesi.
- Hanifan, L. J. (1916). “The Rural School Community Center”. The Annals of the American Academy of Political and Social Science 67.(1), 130–138.
- Hansen, N. M. (1965). Unbalanced Growth and Regional Development. *Economic Inquiry*. 4.(1), 3-14.
- Harris, J. ve Renzi, D. P. (2010). “Sosyal Sermaye Kavramı: 'Kayıp Halka'mı Yoksa Analitik olarak mı Kayıp?” ss. 7–44 içinde Sosyal Sermaye: Kuram-Uygulama-Eleştiri, M. M. Şahin ve A. Z. Ünal (ed.), İstanbul: Değişim Yayınları.
- Harrod, R. F. (1939). An Essay in Dynamic Theory. The Economic Journal. 49.(193), 14-33.
- Hart, N. (1996). Marshall's Theory of Value: The Role Of External Economies. *Cambridge Journal of Economic*. 20, 353-369.
- Healy, T., ve Côté, S. (2001). The Well-Being of Nations: The Role of Human and Social Capital. Education and Skills. Organisation for Economic Cooperation and Development, 2 rue Andre Pascal, F-75775 Paris Cedex 16, France.
- Helliwell, J. F. (1996). Do Borders Matter for Social Capital? Economic Growth and Civic Culture in U.S. States and Canadian Provinces. *NBER Working Paper Series*. No: 5863. <http://www.nber.org/papers/w5863.pdf> (14.08.2015).
- Helliwell, J. F. and R. D. Putnam, (1995). Economic Growth and Social Capital in Italy. *Eastern Economic Journal*. 21.(3), 295-307.

- Hiç-Gencer, A. ve Hiç-Birol, Ö. (2014). A.Smith ve Klasik Okul, K.Marx ve Marksist Sosyalizm, J.M.Keynes ve Keynesgil Devrim ve Daha Sonraki Gelişmeler. *International Conference on Eurasian Economies*. Makedonya. <http://avekon.org/papers/1166.pdf> (05.07.2015).
- Hirschman, A. O. (1958). *The Strategy of Economic Development*. New Haven: Yale University Press.
- Hjerppe, R. (1998). *Social capital and economic growth*. Valtion taloudellinen tutkimuskeskus VATT. <https://www.doria.fi/handle/10024/148466>
- Hosmer Jr, D. W., Lemeshow, S., ve Sturdivant, R. X. (2013). *Applied logistic regression*. (Vol. 398). John Wiley & Sons.
- Hosmer, D. W. ve Lemeshow, S. (2000). *Applied Logistic Regression*. Second Edition. New York: John Wiley & Sons, Inc.
- Isard, W. (1949). The General Theory of Location and Space-Economy. *The Quarterly Journal of Economics*. 63.(4), 476-506.
- Iyer, S., Kitson, M., ve Toh, B. (2005). Social capital, economic growth and regional development. *Regional studies*, 39(8), 1015-1040.
- İlkin, A. (1988). *Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi*.5.Baskı. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- İnal-Çekiç, T. (2012). Türkiye’de Sosyal Sermaye ve Sivil Toplumun Bölgesel Yapısı. *Megaron*. 7.(3), 181-190.
- İnal-Çekiç, T. ve Ökten, A. N. (2009). Sosyal Sermaye Perspektifinden Kırsal Kalkınma Sorunsalına Yeniden Bakış. *Megaron*. 4.(3), 203–213.
- İnam Ahmet.. (2003). Herşeyin Başı Güven. İçinde *Sosyal Bilimlerde Güven*, Editör: Ferda Erdem, Vadi Yayınları, sf: 13-26.
- Jones, C. I. (2001). *İktisadi Büyümeye Giriş*. 1. Basım. editör A. Sanlı ve İ. (çev. İ. Tuncer. İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Justman M. ve Teuman, M. (1991). A Structuralist Perspective on the Role of Technology in Economic Growth and Development. *World Development*. 19.(9), 1167-1183.
- Kahneman, D. ve Tversky A. (1979). Prospect theory: An analysis of decision under risk. *Econometrica*. 47.(2), 263–92.
- Kaldaru, H. ve Parts, E. (2005). The effect of macro-level social capital on sustainable economic development. *University of Tartu Faculty of Economics and Business Administration Working Paper*, (42).
- Kalkınma Bakanlığı. (2013). Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018. Ankara.

- Karagül, M. (2012). *Sosyal Sermaye: Kapitalizmin Kör Noktası*. 1. Basım. Nobel Yayın Dağıtım.
- Karagül, M. ve Masca, M. (2005). Sosyal Sermaye Üzerine Bir İnceleme. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* (1), 37–52.
- Kartal, Zeki, Hakan Acaroğlu, ve Yahya Can Dura. (2017). Türkiye’de sosyal sermaye ve ekonomik büyüme ilişkisi: İktisadi Kalkınma Perspektifinden Parçalı ve Bütünsel Bir Analiz. *Türk İdare Dergisi* 89(484), 203–248.
- Kaynak, M. (2003). Kalkınma İktisadının Kilometre Taşları ve Teknoloji. *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*. 14.(49), 12-43.
- Keleş, H. N. (2012). *Sosyal Sermaye*. Eğitim Yayınevi.
- Keskin, A. (2011). Ekonomik Kalkınmada Beşeri Sermayenin Rolü ve Türkiye. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 25.(3-4), 125-153.
- Keskin, M. (2008). Sosyal Sermaye ve Bölgesel Kalkınma: Erzurum Ticaret ve Sanayi Odası Üyelerinde Sosyal Sermaye Düzeyi ve Belirleyicilerinin Analizi. *Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*.
- Keynes, J. M. (2008). *Genel Teori İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi*. (çev.) Uğur Selçuk Akalın. İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Khrisna, K. ve Perez, C. A. (2005). Unbalanced Growth. *The Canadian Journal of Economics*. 38.(3), 832-851.
- Kıran, Z., ve Kıran, A. E. (2012) *Dilbilime Giriş*, 3. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Kibritçioğlu, A. (1998). İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri. *AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. 53.(1), 207-230.
- Kitapçı, İ. (2016). Ekonomide Yenilikçi Bir Kavram: Bilişsel Sosyal Sermaye. *Maliye Dergisi*, (171), 108-132
- Kitapçı, İ. (2017). *Sosyal Sermaye*. 1. baskı. İstanbul: Beta Basım A.Ş.
- Kleinbaum, D. G. ve Klein, M. (2010). *Logistic Regression: A Self-Learning Text*. 3. baskı. editör M. Gail, K. Krickeberg, J. M. Samet, A. Tsiatis, ve W. Wong. USA: Springer.
- Knack, S. (1999). Social capital, growth and poverty: a survey and extensions. *Social Capital Initiative Working Paper*, Social Development Department. Washington, DC: World Bank.
- Knack, S. (2003). “Groups, growth and trust: Cross-country evidence on the Olson and Putnam hypotheses”. Ss. 341–55 içinde *Public Choice*. C. 117. Springer Netherlands.

- Knack, S. ve Keefer, P. (1997). Does social capital have an economic payoff? A cross-country investigation. *The Quarterly journal of economics*, 112.(4), 1251-1288.
- Knorringa, P. ve Staveren, I. (2006). *Social Capital for Industrial Development: operationalizing the Concept*. United Nations Industrial Development Organization. Vienna.
- Knowles, S. (15-18 June 2005). The Future of Social Capital in Development Economics Research. *A Paper Prepared for the WIDER Jubilee Conference, Thinking Ahead: The Future of Development Economics*, Helsinki. 1-45. http://www.rrojasdatabank.info/soccap_05.pdf (22.08.2015).
- Koç, Vural. (2007). “Orta Ölçekli Yerleşim Alanlarının Geleceğe Yönelik Büyümesinde Alternatif İl İçi İçsel Çekim Alanları Denizli Örneği”. Pamukkale Üniversitesi.
- Korczynski, M. (2003). “Güvenin Ekonomi Politikası”. (Sf. 61–88) içinde *Sosyal Bilimlerde Güven*, F. Erdem (ed.), Vadi Yayınları.
- KOSGEB. (2005). Ekonomik Kalkınmada Sosyal Sermayenin Rolü. file:///C:/Users/hayat%20bos/Downloads/Sosyal_sermaye.PDF.pdf (29.06.2015).
- Krishna, A. (2000). “Social Capital, Collective Action, and The State: Understanding Economic Development, Community Peace, And Democratic Governance in Rural North India - ProQuest Dissertations & Theses Global - ProQuest”. Cornell University.
- Kurz, H. D. ve Salvadori N. (2003). Theories of ‘endogenous’ growth in historical perspective. Heinz D. Kurz and Neri Salvadori (Ed.). *Classical Economics And Modern Theory: Studies in Long-Period Analysis içinde*. London: Routledge, 107-136.
- Kutlar, A. (2009). *Uygulamalı Ekonometri*. 3. baskı. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Kutlar, A. (2017). *EVIEWS ve SPSS ile Lojistik Regresyon (Logit), Probit ve Tobit Modellerinin Uygulamaları*. Ankara: Orion Kitabevi.
- Laughlin, T. W. (2012). The Effects of Social Capital on Local Government Performance and Economic Development, *Doctor of Philosophy Dissertation*. United states: Auburn University.
- Lavecchia, L. (2015). A Note on Social Capital, Space and Growth in Europe. *Bank of Italy Temi di Discussione Working Paper No: 1017*. https://www.bancaditalia.it/pubblicazioni/temi-discussione/2015/2015-1017/en_tema_1017.pdf (13.02.2016).
- Lehtonen, M. (2004). The Environmental-Social Interface of Sustainable Development: Capabilities, Social Capital, Institutions. *Ecological Economics*. 49.(2), 199-214.

- Lewis, A. W. (1980). The Slowing Down of the the Engine of Growth. *American Economic Review*. 70.(4), 555-564.
- Li, Y., Wang, X. Westlund, H. ve Liu, Y. (2015). Physical Capital, Human Capital, and Social Capital: The Changing Roles in China's Economic Growth. *Growth and Change* 46.(1), 133-49.
- Lin, N. (2010). "Sosyal Sermaye: Network Kuramının İnşası". S. 384 içinde Sosyal Sermaye: Kuram-Uygulama-Eleştiri, editör M. M. Şahin ve A. Z. Ünal. İstanbul: Değişim Yayınları.
- Loury, G. C. (1977). "A dynamic theory of racial income differences". Ss. 153-86 içinde A Dynamic Theory of Racial Income Differences, editör P. A. Wallace ve A. LeMund. Lexington: Lexington Books.
- Lösch, A. (1938). The Nature of Economic Regions. *Southern Economic Journal*. 5.(1), 71-78.
- Lösch, A. (1954). *The Economics of Location*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Lyon, T. P. (2005). Making Capitalism Work: Social Capital and Economic Growth in Italy, 1970-1995. *Varieties of Trust FEEM Working Series*. <http://www.feem.it/userfiles/attach/Publication/NDL2005/NDL2005-070.pdf> (13.03. 2016).
- Maddison, A. (2004). Quantifying And Interpreting World Development: Macromasurement Before And After Colin Clark. *Australian Economic History Review*. 44.(1), 1-34.
- Malthus, T. (1798). An Essay on the Principle of Population. London: Electronic Scholarly Publishing Project, 1998.
- Marsh, C. (1998). "Making Russian democracy work: Social capital, economic development, and democratization in Russia". Phd. Dissertation. University of Connecticut.
- Martin, R. (1999). The New "Geographical Turn" in Economics: Some Critical Reflections. *Cambridge Journal of Economics*. 23.(1), 65-91.
- Marx, K. (2005). *1844 El Yazmaları*. Murat Belge (çev.). İstanbul: Birikim Yayınları.
- Meier, G. M. (2005). Biography of a Subject: An Evolution of Development Economics. New York: Oxford University Press.
- Meyer, J. R.(1963). Regional Economics: A survey. *The American Econimic Review*. 53.(1), 19-54.
- Mihçı, H. (1996). Kalkınma: Bir Terim Neyi Anlatır?. *Ekonomik Yaklaşım*. 7.(23), 65-86.

- Miguel, E., P. Gertler ve Levine, D. I. (2005). Does Social Capital Promote Industrialization? Evidence From A Rapid Industrializer. *The Review of Economics and Statistics*. 87.(4), 754-762.
- Moore, M. (1997). Societies, Politics And Capitalists In Developing Countries: A Literature Survey. *The Journal of Development Studies*. 33.(3), 287-363.
- Morgan, S. P. ve Teachman, J. D. (1988). Logistic regression: Description, examples, and comparisons. *Journal of Marriage and Family*, 50.(4), 929-936.
- Morris, C. T. (1982). Review. *Economic Development and Cultural Change*. 30.(4), 887-889.
- Myrdal, G. (1957) *Economic Theory and Underdeveloped Regions*, <http://duncankennedy.net/documents/Is-Pal/Second-Syllabus/G.%20Myrdal,%20Economic%20Theory%20and%20Underdeveloped%20Regions.pdf> (14.07.2016).
- Myrdal, G. (1971). Are the Developing Countries Really Developing?. *Bulletin of the Atomic Scientists*. 27.(1), 5-8.
- Myrdal, G. (1977) *Asian Drama: An Inquiry into the Poverty of Nations*. Twentieth Century Fund. England: Penguin Books Ltd.
- Nahapiet, J. ve Ghoshal S. (1998). Social capital, intellectual capital, and the organizational advantage. *Academy of Management Review* 23.(2), 242-66.
- Narayan, D. ve Cassidy, M. F. (2001). A dimensional approach to measuring social capital: development and validation of a social capital inventory. *Current sociology*, 49.(2), 59-102.
- Narayan, D. ve Pritchett, L. (1999). Cents And Sociability: Household Income And Social Capital in Rural Tanzania. *Economic Development and Cultural Change*. 47.(4), 871-897.
- Naseer, M. F. (2007). Social Capital, Institutions and Development, *Doctor of Philosophy Dissertation*. United States: Yale University.
- Neira, I., Vázquez, E. ve Portela, M. (2009). An empirical analysis of social capital and economic growth in Europe (1980-2000). *Social indicators research*, 92.(1), 111-129.
- Nerlich, B. (2011). The Emergence of Linguistic Semantics in the 19th And Early 20th Century C. Maienborn, Heusinger K, and P. Portner (Ed.). *Semantics: an International Handbook Of Natural Language Meaning içinde*. Germany: Walter de Gruyter GmbH & Co. KG, 172-191.
- Newton, K. (1997). Social capital and democracy. *American behavioral scientist*, 40.(5), 575-586.

- Neyse, L. ve Exadaktylos, F. (2014). “Davranışsal İktisat, Sosyal Sermaye ve Kalkınma”. Ss. 413–32 içinde *Kalkınmada Yeni Yaklaşımlar*, A. F. Aysan ve D. Dumludağ (ed.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Nirun, N. ve Özönder, M. C. (1988). Türk Sosyo-Kültür Yapısı İçinde Normlar ve Fonksiyonları. *Erdem* 5.(11), 339–354.
- North, D. C. (1991). Institutions. *The Journal of Economic Perspectives*. 5.(1), 97-112.
- Nurkse, R. (1952). Some International Aspects of the Problem of Economic Development. *The American Economic Review*. 42.(2), 571-583.
- Oh, Y., I. W. Lee ve Bush, C. B. (2014). The Role of Dynamic Social Capital on Economic Development Partnerships Within and Across Communities. *Economic Development Quarterly*. 28.(3), 230-243.
- Ostrom, Elinor. 2000. “Social Capital: A fad or a Fundamental Concept”. (Sf. 172–214) içinde *Social Capital: A Multi-Faceted Perspective*, editör P. Dasgupta ve I. Serageldin. Washington, D.C.: The World Bank.
- Özcan, B. 2018. *Kalkınmada Sosyal Sermayenin Rolü*. Gazi Kitabevi.
- Özcan, B. ve Zeren, F. (2013). Sosyal güven ve ekonomik kalkınma: Avrupa ülkeleri üzerine mekansal ekonometri analizi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 8.(1), 7-36.
- Özcan, Burcu. 2011. “Sosyal Sermaye Ve Ekonomik Kalkınma”. *Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul Üniversitesi*.
- Özcan, K. (2011). Kurumsal Söylemin Rasyonel Temelleri: Yeni Kurumsal Kuram Bağlamında Rasyonelite Tartışması. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 1.(13), 297-325.
- Özdemir, S. (2010) 1979 Nobel İktisat Ödülü: Sir W. Arthur Lewis’in İktisat Bilimine Katkıları. <http://makale.suleymanozdemir.com/ArthurLewisMakale.pdf> (26.07. 2014).
- Özelçi-Ecerel, T. (2005). Bölgesel/Yerel Ekonomik Kalkınma Kuramlarının Tarihsel Süreç İçerisindeki Gelişimleri. *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*. 16.(55), 89-106).
- Özer, M. H. (2008). Günümüz İtibariyle Sivil Toplum Kuruluşlarının İktisadi Ve Sosyal Fonksiyonları. (Electronic Version). *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*. 7.(26), 86-97. (23.08.2015). <http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423879149.pdf>
- Özsağır, A. (2008). Düünden Bugüne Büyümenin Dinamiği. *KMU İİBF Dergisi*. 10.(14), 332-347.

- Öztopçu, A. (2017). *Sosyal Sermaye Teorisi ve Sürdürülebilir Yerel Kalkınma*. 1. Basım. İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.
- Öztürk, M. ve Gülbahar, Ş. (2020). Sosyal Sermaye Olgusu Olarak Ele Alınan UFM'lerin İktisadi Kalkınmaya ve Refaha Olan Etkisi Üzerine Ampirik Bir Uygulama. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi* 12.(22), 213–227.
- Özyakışır, D.; (2011), Beşeri Sermayenin Ekonomik Kalkınma Sürecindeki Rolü: Teorik Bir Değerlendirme, *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 6.(1): .46-71.
- Pampel, F. C. (2000) *Logistic Regression. A Primer*. Sage University Papers Series on Quantitative Applications in the Social Sciences, (vol: 132). Thousand Oaks, C.A: SAGE Publications, Incorporated.
- Pan, F., ve He, C. (2010). Regional Difference in Social Capital And Its Impact On Regional Economic Growth in China. *Chinese Geographical Science*, 20.(5), 442-449.
- Parts, E. (2003). Interrelationships Between Human Capital and Social Capital: Implications for Economic Development in Transition Economies. *University of Tartu Economics and Business Working Paper*, (2003-24).
- Peiró-Palomino, J. ve Tortosa-Ausina, E. (2015). Social Capital, Investment And Economic Growth: Some Evidence For Spanish Provinces. *Spatial economic analysis*, 10.(1), 102-126.
- Perez, F., Fernandez de Guevara, J., Serrano, L., ve Montesinos, V. (2006). Measurement Of Social Capital And Growth: An Economic Methodology. Contribution of the universities View project
- Peri, G. (2004). Socio-Cultural Variables And Economic Success: Evidence From Italian Provinces 1951-1991. *The Berkeley Electronic Journal of Macroeconomics*, 4.(1), 1-34.
- Perry, S. E. (1999). Some Terminology and Definitions in The Field of Community Economic Development. *Making Waves*. 10.(1), 20-23. *Canadian Center For Community Renewal*. <http://communityrenewal.ca/some-terminology-and-definitions-field-community-economic-development> (14.07.2015).
- Peterson, W. C. (1994). *Gelir İstihdam ve Ekonomik Büyüme*. T. Güllap (çev.). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Pileček, J., Chromý, P., ve Jančák, V. (2013). Social Capital and Local Socio-economic Development: The Case of Czech Peripheries. *Tijdschrift voor economische en sociale geografie, (Journal of Economic & Social Geography)*. 104.(5), 604-620.
- Pirili, M. U. (2011). Bölgesel Kalkınmada Kamu Yatırımlarının Rolü: Kurumsal Bir Değerlendirme. *Ege Akademik Bakış*. 11.(2), 309-324.

- Pirili, M. U. (2011). Bölgesel Kalkınmada Kamu Yatırımlarının Rolü: Kuramsal Bir Değerlendirme. *Ege Akademik Bakis*, 11.(2), 309.
- Polanyi, K. (1986). *Büyük Dönüşüm*. Ayşe. Buğra (çev.). 9. Baskı İstanbul: İletişim Yayınları.
- Putnam, R. D. (1995). Tuning in, Tuning Out: The Strange Disappearance of Social Capital in America. *Political Science And Politics*, 28.(4), 664-684.
- Putnam, R. D. (2000). *Bowling Alone*. New York: Simon&Schuster.
- Putnam, R. D., Leonardi R. ve Nonetti. R. Y. (1993). *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. U.K. Princeton: Princeton University Press.
- Pólese, M. (1999). From Regional Development To Local Development: On The Life, Death And Rebirth (?) Of Regional Science As A Policy Relevant Science. *Canadian Journal Of Regional Science*. XXII.(3), 299-314.
- Rahji, M. A. Y. ve Fakayode, S. B. (2009). A Multinomial Logit Analysis Of Agricultural Credit Rationing By Commercial Banks in Nigeria. *International Research Journal of Finance and Economics*, 24.(91), 90-100.
- Raiser, M., Haerpfer, C., Nowotny, T., ve Wallace, C. (2002). Social Capital in Transition: A First Look at the Evidence. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 38.(6), 693-720.
- Reynolds, L. G. (1980). Economic Development in Historical Perspective. *The American Economic Review*. 70.(2), 91-95.
- Ricardo, D. (1821). *Principles of Political Economy and Taxation*. London, GBR: ElecBook, 2001. ProQuest ebrary. (Web. 24 January 2016).
- Rizzi, P. ve P. Roberta (2010). Social Capital And Regional Development in Europe. *Regional Studies Association Annual International Conference*. <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download;jsessionid=25333B4AF9DE3DDC8DAEB2B6BB23AC96?doi=10.1.1.169.7457&rep=rep1&type=pdf>
- Robbins, L. (2000) *History of Economic Thought : The LSE Lectures*.(ed. Steven G. Medema ve Warren J. Samuels). Princeton: Princeton University Press, ProQuest ebrary. Web. 20 February 2015.
- Robison, L. J., Schmid, A. A., ve Siles, M. E. (2002). Is social capital really capital?. *Review of social economy*, 60.(1), 1-21.
- Rosenstein-Rodan, P. N. (1943). Problems of Industrialisation of Eastern and South-Eastern Europe. *The Economic Journal*. 53.(210/211), 202-211.
- Rostow, W. W. (1963). Economic Development Some Lessons of a Common Experience. *Vital Speeches of the Day*. 29.(23), 712-717. (19 August 1963).

- Rostow, W. W. (1999). *İktisadi Gelişmenin Merhaleleri*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Roth, F. (2009). Does too much trust hamper economic growth?. *Kyklos*, 62.(1), 103-128.
- Roth, Felix Maria. 2007. Social Capital, Trust, And Economic Growth: A Cross-Sectional And Panel Analysis. *PhD Dissertation, University of Göttingen*.
- Rothstein, B., ve Uslaner, E. M. (2005). All For All: Equality, Corruption, And Social Trust. *World Politics*. 58.(1), 41-72.
- Rupasingha, A., Goetz, S. J., ve Freshwater, D. (2000). Social Capital And Economic Growth: A County-Level Analysis. *Journal of Agricultural and Applied Economics*, 32.(1379-2016-113202), 565-572.
- Rupasingha, A., Goetz, S. J., ve Freshwater, D. (2006). The Production Of Social Capital In US Counties. *The journal of socio-economics*, 35.(1), 83-101.
- Sabatini, F. (2005). The Role of Social Capital in Economic Development: Investigating The Causal Nexus Through Structural Equations Models. *Available at SSRN 901361*. <http://econwpa.repec.org/eps/dev/papers/0512/0512010.pdf> (13.01.2016).
- Sabatini, F. (2006). Social Capital, Public Spending and the Quality of Economic Development: The Case of Italy. *FEEM Working Paper, No: 14*, 1-47. <http://www.feem.it/userfiles/attach/publication/ndl2006/ndl2006-014.pdf> (13.01.2016).
- Sabatini, F. (2008) Social Capital as Social Networks: A New Framework for Measurement and an Empirical Analysis of Its Determinants and Consequences. *The Journal of Socio-Economics*. 38.(3), 429-442.
- Sakai, S. (2012). Social Capital and Regional Economy: Empirical Analysis Using Individual Data from Questionnaire Survey. *Public Policy Review*, 8.(5), 705-736.
- Sala-i Martin, X. (1990). Lecture Notes On Economic Growth (I): Introduction to the Literature and Neoclassical Models. *Nber Working Papers Series*. No: 3563.
- Sargut, A. S. (2003). Kurumsal Alanlardaki Örgüt Yapılarının Oluşmasında Ve Ekonomik İşlemlerin Yürütülmesinde Güvenin Rolü. *Sosyal Bilimlerde Güven içinde, Ankara: Vadi Yayınları*, 89-124.
- Schneider, G., Plümper, T., ve Baumann, S. (2000). Bringing Putnam To The European Regions: On The Relevance Of Social Capital For Economic Growth. *European Urban and Regional Studies*, 7.(4): 307-317.
- Schumpeter, A. J., Becker M. C. ve Knudsen T. (2005). Development. *Journal of Economic Literature*. 43.(1), 108-120.

- Schumpeter, J. (1947). *Capitalism, Socialism, and Democracy*. New York: Harper.
- Schumpeter, J. A. (1961). *The Theory Of Economic Development*. New York: Oxford University Press.
- Schumpeter, J. A. (1966). *Kapitalizm Sosyalizm ve Demokrasi*. Tunay Akoğlu (çev.). Ankara: Varlık Yayınevi.
- Scitovsky, T. (1954). Two Concepts of External Economies. *Journal of Political Economy*. 62.(2), 143-151.
- Sehnbruch, K., Burchell, B., Agloni, N., ve Piasna, A. (2015). Human development and decent work: why some concepts succeed and others fail to make an impact. *Development and Change*, 46.(2): 197-224.
- Seki, İ. ve Karataş, İ. (2016). *Kalkınma Zincirinin Kayıp Halkası Sosyal Sermaye*. 1. Baskı. Çanakkale: Dora Basım- Yayın.
- Sen, A. (1983). Development: Which way now?. *The economic journal*, 93.(372), 745-762.
- Serageldin, I. (1996). Sustainability as opportunity and the problem of social capital. *The Brown Journal of World Affairs*, 3.(2), 187-203.
- Serageldin, I. ve Grootaert, C. (1998). “Defining Social Capital: An Integrating View”. Ss. 203–17 içinde *Evaluation and Development: The Institutional Dimension*, (ed. R. Picciotto ve E. Wiesner.) The World Bank.
- Shirinova, A. (2019). Geçiş Ekonomilerinde Sosyal Sermaye ve Ekonomik Kalkınma. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ege Üniversitesi*.
- Skidmore, D. (2001). Civil society, social capital and economic development. *Global society*, 15.(1), 53-72.
- Smith, A. (2000). Inquiry into the nature and causes of the wealth of nations. ProQuest Ebook Central <https://ebookcentral.proquest.com>.
- Smith, Adam. 2015. *Adam Smith Milletlerin Zenginliği*. X. Basım. (çev. Haldun Derin). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Solow, R. M. (1956). A Contribution to the Theory of Economic Growth. *The Quarterly Journal of Economics*. 70.(1), 65-94.
- Solow, R. M. (2000). Notes on Social Capital and Economic Performance . P. Dasgupta ve I. Serageldin (Ed). *Social Capital: A Multifaceted Prspective* içinde. Washington, D.C.: The World Bank, 6-10.
- Sunley, P. (1992). Marshallian Industrial Districts: The Case of the Lancashire Cotton Industry in the Inter-War Years. *Transactions of the Institute of British Geographers*. 17.(3), 306-320.

- Sutcliffe, R. B. (1964). Balanced and Unbalanced Growth. *The Quarterly Journal of Economics*. 78.(4), 621-640.
- Şan, M., ve Şimşek, R. (2011). Sosyal Sermaye Kavramının Tarihsel-Sosyolojik Arkaplanı. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 6(1), 88-110.
- Şenkal, A. (2008). Sosyal Sermaye ve Bölgesel Kalkınma İlişkisi: Max Weber'in Perspektifinden Bir Değerlendirme. *Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*. 10.(1), 118-143.
- Tantawiched, E. (2006). Empirical Studies on Social Capital in the United States, *Doctor of Philosophy Dissertation*. United States: Claremont Graduate University.
- Tatlı, H. (2013). Yoksulluk Ve Sosyal Sermaye: TRB1 Bölgesi'nde (Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli) Bir Araştırma. *Yayınlanmamış Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi*.
- Tekeli, İ. (2010). *Mekânsal ve Toplumsal Olanın Bilgi Bilimi Yazıları*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tekeli, İ. (2010a). Sosyal Sermaye Kavramına Verilen Önemin Bölgesel Gelişme Sorununa Yaklaşmakta Getirebileceği Yeni Mantık Üzerine. *4. Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu Bildiri Kitabı*. Ankara: TEPAV, 59-70.
- Tekeli, İ. (2011). *Türkiye'de Bölgesel Eşitsizlik ve Bölge Planlama Yazıları*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Temple, J. ve P. A. Johnson (1998) Social Capability and Economic Growth. *The Quarterly Journal of Economics*. 113.3, 965-990.
- Tezel, Y. S. (2000). *İktisadi Büyüme*. 1995 Edisyonunun Tıpkıbasımı. Ankara: İmaj Yayınevi.
- Thomas, M. R. (2010) Eşitlik ve Sosyal Politika. *4. Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu Bildiri Kitabı*. Ankara: TEPAV, 103-108.
- Thrall, G. (2010). Christaller, Walter (1893–1969). In B. Warf (Ed.), *Encyclopedia of Geography* (pp. 410-410). Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, Inc. doi: 10.4135/9781412939591.n161
- Todaro, M. P. (1994). *Economic Development*. 5. Edition. New York: Longman.
- Torsvik, G. (2000). Social Capital and Economic Development: a Plea for the Mechanisms. *Rational and Society*. 12.(4), 451-476.
- Türko, E. S. Ve Ş. M. Ersungur. (2013). Marshall Tipi Dışsal Ekonomiler, Endüstriyel Bölgeler ve Çağdaş Yaklaşımlar. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 17.(3), 253-270.

- Türkseven, D. N., ve Kutlar, A. (2019). TR71 Bölgesinin Bölgesel Geliri Ve Sosyal Sermayesi Arasındaki İlişkinin Değerlendirilmesi. *Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(2), 12-21.
- Tüylüoğlu, Ş. (2006). Sosyal Semaye, İktisadi Performans Ve Kalkınma: Bir Yazın Taraması. *Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 6.(12): 14-60.
- Tüylüoğlu, Ş. ve Karakaş. D. N. (2006). Bölgesel Kalkınma ve Ekonomik Durgunlaşma Süreci: Zonguldak Örneği. *Amme İdaresi Dergisi*. 39.(4), 195-224.
- Tüysüz, N. (2011). Sosyal Sermayenin Ekonomik Gelisme Açısından Önemi ve Sosyal Sermaye Endeksinin Hesaplanması.(*Uzmanlık Tezi*), *TC Kalkınma Bakanlığı, Bölgesel Gelisme ve Yapısal Uyum Müdürlüğü, Yayın*, (2827).
- UNDP. (1990). *Human Development Report 1990*. New York: Oxford University Press.
- UNDP. (1995). *Human Development Report 1995*. New York: Oxford University Press.
- UNDP. (2014). *Human Development Report 2014*. New York: Communications Development Incorporated.
- Ünsal, E. M. (2007). *İktisadi Büyüme*. 1. Baskı. Ankara: İmaj Yayıncılık.
- Ünsal, E. M. (2009). *Makro İktisat*. 8. Baskı. Ankara: İmaj Yayıncılık.
- Üzümcü, A. (2012). *İktisadi Büyüme*. 1. Baskı. İstanbul: Beta
- Van Emmerik, I. H. (2006). Gender differences in the creation of different types of social capital: A multilevel study. *Social Networks*. 28(1), 24-37.
- Vega-Redondo, F. (2002). Building Up Social Capital in a Changing World. 26.
- Vural F. S. (1998). *İktisatın Tarihi*. 2. Baskı. İstanbul: Avcıol Basım-Yayın.
- Weber, A. (1929). *Theory of the Location of Industries*. Chicago: University of Chicago Press.
- Westlund, H. ve F. Calidoni-Lundberg. (2007). The Creative Class and Social Capital: Civil Society, Regional Development and High-tech Industry in Japan. *CESIS Electronic Working Paper Series No: 112*. <https://static.sys.kth.se/itm/wp/cesis/cesiswp112.pdf> (13.02.2016).
- Whiteley, P. F. (2000). Economic Growth and Social Capital. *Political Studies*. 48.(3), 443-466.
- Williamson, O. E. (1998). The Institutions of Governance. *The American Economic Review*. 88.(2), 75-79.

- Woodhouse, A. (2006). Social capital and economic development in regional Australia: A case study. *Journal of rural studies*, 22(1), 83-94.
- Woolcock, M. (1998). Social Capital and Economic Development: Toward A Theoretical Synthesis and Policy Framework. *Theory and Society*. 27.(2), 151-208.
- Woolcock, M. (2001). The Place of Social Capital in Understanding Social and Economic Outcomes. *Canadian Journal of Policy Research* 2.(1), 11-17.
- Woolcock, M. And Narayan, D. (2000). Social Capital: Implications for Development Theory, Research, and Policy. *The World Bank Research Observer*. 15.(2), 225-249.
- Wooldridge, J. M. 2013. *Ekonometriye Giriş-2*. 4. Basım. E. Çağlayan. (ed.), Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- World Bank. (1998). The Initiative on Defining, Monitoring and Measuring Social Capital: Overview and Program Description. *Social Capital Initiative Working Paper No. 1*. The World Bank Social Capital Working Paper Series. <http://siteresources.worldbank.org/INTRANETSOCIALDEVELOPMENT/882042-1111750197177/20502372/SCI-WPS-01.pdf> (13.08.2015).
- WVS Database, <http://www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWV6.jsp> (erşim: 11.11.2019).
- WVS. 2020. “WVS Database”. Tarihinde 27 Temmuz 2020 (<http://www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWV6.jsp?COUNTRY=875>)
- Yavilioğlu, C. (2002). Kalkınmanın Anlambilimsel Tarihi ve Kavramsal Kökenleri. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 3.(1), 59-77.
- Yeager, T. J. (1997). The New Institutional Economics And Its Relevance To Social Economics. *Forum for Social Economics*. 27.(1), 1-17.
- Yıldırım, K., Karaman, D.ve Taşdemir, M. (2008). *Makroekonomi*. 7. Basım: Seçkin Yayıncılık.
- Yülek, M. A. (1997). İçsel Büyüme Teorileri, Gelişmekte Olan Ülkeler ve Kamu Politikaları Üzerine. *Hazine Dergisi*. (6), 1-15.
- Zak, P. J., ve Knack, S. (2001). Trust and growth. *The Economic Journal*, 111(470), 295-321.

